

KÜSBÜD

Kırıkkale
Üniversitesi
Sosyal
Bilimler
Dergisi

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN:2717-6231

ISSN:2146-2879

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Kırıkkale University
Journal of Social Sciences

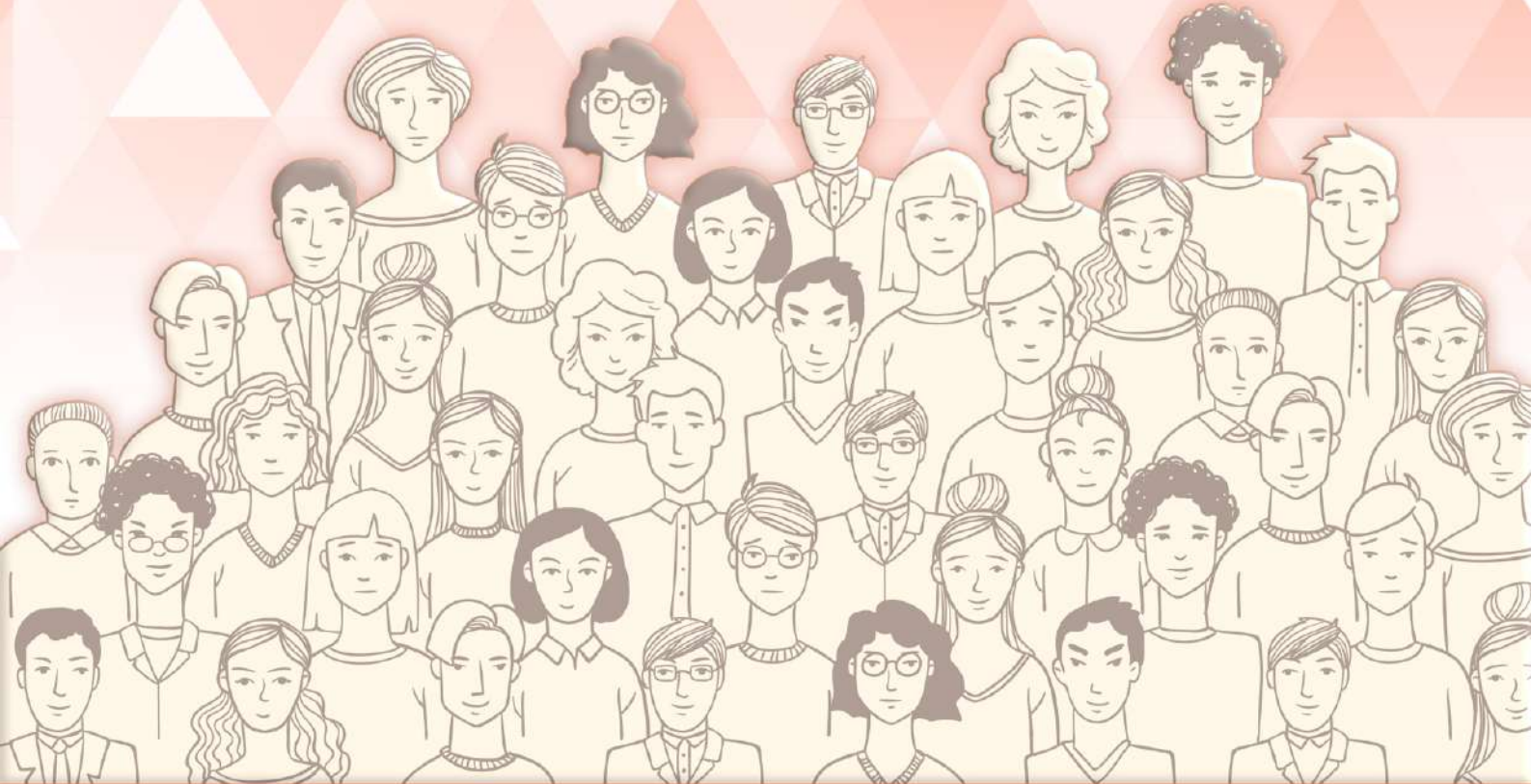
July 2026 Volume:16 Issue:2

Başeditör

Doç. Dr. Hüda SAYIN YÜCEL

SAYI 2
CİLT
16

TEMMUZ 2026

Kırıkkale Üniversitesi, Şehitler Kampüsü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Merkez Yerleşke
71450, Yahşihan-KIRIKKALE

E-Posta: sbd@kku.edu.tr
Telefon No: +90 0318 357 35 92
Faks: +90 0318 357 35 97

ISSN 2146-2879

e-ISSN 2717-6231

KÜSBÜ

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kırıkkale University Journal of Social Sciences

TEMMUZ/ JULY 2026

Cilt/ Vol: 16

Sayı/ Issue: 2

ISSN 2146-2879
e-ISSN 2717-6231

KÜSBD
Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kırıkkale University Journal of Social Sciences
Yıl/Year: 2026 Cilt/Vol: 16, Sayı/Issue: 2

2011 yılında yayın hayatına başlayan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ocak ve Temmuz aylarında yılda iki sayı olarak yayınlanan **ULUSLARARASI** hakemli elektronik bir dergidir. Çok disiplinli bir dergi olan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin tüm alanlarına açıktır. Yayımlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir. Yazıların yayımlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmemektedir.

Kırıkkale University Journal of Social Science is a peer-reviewed **INTERNATIONAL** e-journal, which begin to be published in 2011 and is published twice per year in January and July. Kırıkkale University Journal of Social Science, which is a multidisciplinary journal, welcomes all contributions from all disciplines of social science. The opinions expressed in the articles published are the author's own and do not reflect the view of the journal or university.

ii

Derginin Tarandığı İndeksler/The Journal Is Indexed In

Dergi İletişim ve Yazışma Adresi/Contact Information and Correspondence Address
Telefon No/Phone Number: +90 0318 357 35 92 Faks/Fax: +90 0318 357 35 97
e-mail: sbd@kku.edu.tr
web: <https://kusbd.kku.edu.tr/Idari> <http://dergipark.gov.tr/kusbd>
Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Merkez Yerleşke,
71450, Yahşihan-Kırıkkale

ISSN 2146-2879

e-ISSN 2717-6231

KÜSBD

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Kırıkkale University Journal of Social Sciences

Yıl/Year: 2026 Cilt/Vol: 16, Sayı/Issue: 2

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Hüda SAYIN YÜCEL

iii

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Mustafa TÜRK

Arş. Gör. Ali Uğur KOÇ

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Abror JURAEV, (*Ekonomik Entegrasyon / Economic Integration*)

Prof. Dr. Aziz Serkan ARSLAN, (*Hukuk Bilimi / Legal Studies*)

Prof. Dr. Bilge Sayıl ONARAN, (*İç Mimarlık / Interior Architecture*)

Prof. Dr. Duran İÇEL, (*Fransız Dili, Edebiyatı ve Kültürü / French Language, Literature and Culture*)

Prof. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ, (*Orta çağ Tarihi / Medieval History*)

Prof. Dr. Halis AYHAN, (*Uluslararası İlişkiler / International Relations*)

Prof. Dr. Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU, (*Anayasa Hukuku / Constitutional Law*)

Prof. Dr. Harun ÇAĞLAYAN, (*İslami İlimler / Islamic Studies*)

Prof. Dr. Hasan ATAĞ, (*Eğitim Psikolojisi / Educational Psychology*)

Prof. Dr. Kamil ŞAHİN, (*Sosyoloji / Sociology*)

Prof. Dr. Melih ÖZÇALIK, (*İktisat / Economics*)

Prof. Dr. Sanem BERKUN, (*Kentleşme ve Yerel Yönetimler / Urban Studies and Local Governments*)

Prof. Dr. Ziya TOK, (*Çeviribilim / Translation Studies*)

Doç. Dr. Abdülkadir ZORLU, (*Sosyoloji / Sociology*)

Doç. Dr. Adem YILDIRIM, (*İslam Hukuku / Islamic Law*)

Doç. Dr. Cüneyt YILMAZ, (*Uluslararası İlişkiler / International Relations*)

Doç. Dr. Günce DEMİR, (*Sosyoloji / Sociology*)

Doç. Dr. Hakkı Hakan ERKİNER, (*Uluslararası Hukuk / International Law*)

Doç. Dr. İbrahim ÜNALAN, (*Arap Dili, Edebiyatı ve Kültürü / Arabic Language, Literature and Culture*)

Doç. Dr. Kurt Orkun AKTAŞ, (*İç Mimarlık / Interior Architecture*)

Doç. Dr. Mete KAZAZ, (*Basın Çalışmaları / Journalism Studies*)

Doç. Dr. Mustafa Kemal YÖNTEM, (*Psikolojik Danışmanlık Eğitimi / Counselor Education*)

Doç. Dr. Öznur ÖZDARICI, (*Türk Dili ve Edebiyatı / Turkish Language and Literature*)

Doç. Dr. Serdan KERVAN, (*Eğitimde Program Geliştirme / Curriculum Development*)

Doç. Dr. Şuayyip YÜCEL, (*Resim / Painting*)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZMEN, (*Fars Dili, Edebiyatı ve Kültürü / Persian Language, Literature and Culture*)

Dr. Öğr. Üyesi Günseli Ayça ŞALDIRDAK, (*Sosyoloji / Sociology*)

Dr. Öğr. Üyesi Hikmet ÇİÇEK, (*Osmanlı Tarihi / Ottoman History*)

Dr. Öğr. Üyesi İdris ÇAKIROĞLU, (*Müzikoloji ve Etnomüzikoloji / Musicology and Ethnomusicology*)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KÜÇÜKÇENE, (*Eğitim Yönetimi / Educational Administration*)

Dr. Öğr. Üyesi Naciye GÜVEN, (*Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık / Guidance and Psychological Counseling*)

Dr. Öğr. Üyesi Osman KARACAN, (*Kamu Yönetimi / Public Administration*)

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAŞER, (*Dilbilim / Linguistics*)

YAZIM VE DİL EDITÖRLERİ / SPELLING and LANGUAGE EDITORS

Arapça/Arabic, Doç. Dr. Muhammet Elmehdi RIFAI (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Farsça/Persian, Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin COŞGÜNER (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Fransızca/French, Arş. Gör. Abuzer Hamza KAYA (*Kırıkkale Üniversitesi*)

İngilizce/English, Arş. Gör. Ahmet Sadrettin MADEN (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Türk Dili/Turkish Language, Arş. Gör. İbrahim KAYAKIRAN (*Kırıkkale Üniversitesi*)

BİLİM ve YAYIN KURULU / SCIENCE and EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali TAŞ, *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Asım SALDAMLI, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ, *Çukurova Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Deniz Türsel ELİİYİ, *Bakırçay Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Hakan DÜNDAR, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Harun BAL, *Çukurova Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Mehmet HACIGÖKMEN, *Selçuk Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Melih ÖZÇALIK, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi*

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Mustafa BALCI, *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Mutlu TÜRKMEN, *Bayburt Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Nedim YILDIZ, *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Ömer ANAYURT, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Özlem TEKDEMİR DÖKEROĞLU, *KTO Karatay Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Öznur ÖZTOSUN ÇAYDERE, *Gazi Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Ramazan Pars ŞAHBAZ, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Salim PİLAV, *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Sevda ASLAN MUCUR, *Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye*

Prof. Dr. Zübeyir TURAN, *Amasya Üniversitesi, Türkiye*

SAYI HAKEMLERİ / REFEREES of VOLUME

Prof. Dr. Fatma NİSAN (*İnönü Üniversitesi*)

Prof. Dr. Bilge ONARAN (*Hacettepe Üniversitesi*)

Prof. Dr. Gözen GÜNER AKTAŞ (*Başkent Üniversitesi*)

Prof. Dr. Ejder ÇELİK (*Yozgat Bozok Üniversitesi*)

Prof. Dr. Sertan AKBABA (*Yozgat Bozok Üniversitesi*)

Prof. Dr. Esra GEDİK (*Yozgat Bozok Üniversitesi*)

Prof. Dr. Nuray TAŞTAN (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Prof. Dr. Murat ÖNTÜĞ (*Uşak Üniversitesi*)

Prof. Dr. Mustafa GÜLER (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)

Prof. Dr. Fatih SAKALLI (*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)

Doç. Dr. Aziz COŞKUN (*Bitlis Eren Üniversitesi*)

Doç. Dr. İbrahim SAĞLAM (*Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi*)

Doç. Dr. Gülşen YAĞIR (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Doç. Dr. Saadet Zeynep VARLI GÜRER (*Kocaeli Üniversitesi*)

Doç. Dr. Yahya Han ERBAŞ (*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*)

Doç. Dr. Oğuz ERGENE (*Mersin Üniversitesi*)

Doç. Dr. Akın ÖZDEMİR (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi*)

Doç. Dr. Gözde YÜKSEL (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)

Doç. Dr. Rıdvan ELMAS (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)

Doç. Dr. İlkay Doğan TAŞ (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi*)

Doç. Dr. Buket ÖNAL (*Kocaeli Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Buket AKGÜN (*İstanbul Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Orhan Fatih KUŞDEMİR (*Amasya Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Ayman KARA (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Canan Kurt TOPRAKLI (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ŞEN (*Kırıkkale Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ONUR (*Gaziantep Üniversitesi*)

Baş Editörden,

Değerli Okurlarımız,

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin **Cilt 16, Sayı 2 (Temmuz 2026)** sayısını sizlerle buluşturmaktan büyük memnuniyet duyuyoruz. 2011 yılından bu yana yayın hayatını sürdüren dergimiz, bilimsel kalite, etik yayıncılık anlayışı ve disiplinlerarası yaklaşımı esas alarak sosyal bilimler alanına katkı sunmaya devam etmektedir. Bu sayımızda da farklı disiplinlerden özgün araştırma ve derleme çalışmalarıyla, alan yazınına katkı sağlayacak nitelikli bilimsel çalışmaları okuyucularımızın istifadesine sunuyoruz.

Bu sayımız, dergimizin yayıncılık tarihinde önemli bir yeniliğe de ev sahipliği yapmaktadır. **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (KÜSBD) ilk kez bu sayıyla birlikte tüm makalelere DOI (Digital Object Identifier) numarası atanmıştır.** Böylece yayımlanan çalışmalar uluslararası standartlara uygun kalıcı dijital kimlik kazanmış; araştırmaların erişilebilirliği, görünürlüğü ve atıf alabilirliği önemli ölçüde güçlendirilmiştir. Bu uygulamanın, dergimizin ulusal ve uluslararası akademik yayıncılık standartlarına uyum sürecine katkı sağlayacağına ve bilimsel etkisini artıracığına inanıyoruz.

Yayın süreçlerimizde bilimsel niteliği ve şeffaflığı önceleyen anlayışımız doğrultusunda; çift kör hakemlik sistemi, araştırma ve yayın etiğine bağlılık, benzerlik denetimi, ORCID kullanımının teşvik edilmesi ve uluslararası yayın standartlarına uyum konularındaki hassasiyetimizi sürdürmekteyiz. Bunun yanında, akademik yayıncılıkta giderek önem kazanan yapay zekâ araçlarının kullanımı konusunda da şeffaflığı esas almakta; metin üretimi, çeviri, veri analizi veya görsel üretimi gibi süreçlerde yapay zekâ araçlarından yararlanılması durumunda bunun açık biçimde beyan edilmesini beklemekteyiz. Bu uygulamalar, dergimizin etik ilkelere bağlı, güvenilir ve uluslararası standartlarla uyumlu yayıncılık anlayışını güçlendirmeye yönelik kararlılığının bir yansımasıdır.

Temmuz 2026 sayımızda yer alan çalışmalar; sosyal bilimlerin farklı alanlarından kuramsal ve uygulamalı araştırmaları bir araya getirerek güncel akademik tartışmalara katkı sunmaktadır. Dergimizin benimsediği disiplinlerarası yaklaşım doğrultusunda hazırlanan bu sayının, araştırmacılar için değerli bir başvuru kaynağı olmasını ve yeni bilimsel çalışmalara ilham vermesini temenni ediyoruz.

Bu vesileyle, çalışmalarını dergimize emanet eden yazarlarımıza, değerlendirme süreçlerinde özveriyle görev alan hakemlerimize, editör kurulu üyelerimize ve yayın ekibimize teşekkür ediyorum. Dergimize gösterilen ilgi ve güven, bilimsel yayıncılık alanındaki çalışmalarımızı daha da geliştirme konusundaki motivasyonumuzu güçlendirmektedir.

Temmuz 2026 sayımızın bilim dünyasına ve sosyal bilimler literatürüne katkı sunmasını diliyor, tüm okuyucularımıza verimli okumalar temenni ediyorum.

Saygılarımla,

From the Editor-in-Chief,

Dear Readers,

It is our great pleasure to present **Volume 16, Issue 2 (July 2026)** of the *Kırıkkale University Journal of Social Sciences*. Since its establishment in 2011, our journal has continued its publication journey with a commitment to scientific quality, ethical publishing principles, and an interdisciplinary perspective, contributing to the advancement of scholarship in the social sciences. In this issue, we are pleased to present a collection of original research articles and review studies from diverse disciplines, each offering valuable contributions to the literature.

This issue also marks a significant milestone in the publication history of our journal. **For the first time, all articles published in the *Kırıkkale University Journal of Social Sciences* (KUJSS) have been assigned a Digital Object Identifier (DOI).** Through the implementation of the DOI system, each published article has been provided with a permanent digital identifier in accordance with international publishing standards, thereby enhancing its accessibility, visibility, and citation potential. We believe that this development will further strengthen our journal's compliance with national and international scholarly publishing standards while increasing its academic impact.

In line with our commitment to scientific rigor and transparency, we continue to uphold the highest standards in our editorial processes through the implementation of a double-blind peer-review system, strict adherence to research and publication ethics, similarity screening procedures, the encouragement of ORCID integration, and compliance with internationally recognized publishing standards. Furthermore, recognizing the growing role of artificial intelligence in scholarly communication, we adopt a policy of transparency regarding its use. Accordingly, authors are expected to disclose any use of artificial intelligence tools in manuscript preparation, translation, data analysis, image generation, or similar processes. These practices reflect our ongoing commitment to maintaining an ethical, trustworthy, and internationally aligned publishing environment.

The articles included in the **July 2026** issue bring together theoretical and applied research from various disciplines within the social sciences, contributing to contemporary academic discussions from diverse perspectives. We hope that this issue, prepared in accordance with our journal's interdisciplinary mission, will serve as a valuable resource for researchers and inspire future scholarly endeavors.

On this occasion, I would like to express my sincere gratitude to our authors for entrusting us with their valuable work, to our reviewers for their time and dedication throughout the evaluation process, and to the members of our editorial board and publication

team for their invaluable contributions. The continued trust and support shown to our journal provide a strong motivation to further enhance the quality and impact of our academic publishing activities.

I sincerely hope that **Volume 16, Issue 2 (July 2026)** will make a meaningful contribution to the social sciences literature and the broader academic community. I wish all our readers an insightful and rewarding reading experience.

Sincerely,

Assoc. Prof. Dr. Hüda SAYIN YÜCEL

Editor-in-Chief

Kırıkkale University Journal of Social Sciences

Volume 16, Issue 2 | July 2026

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Baş Editörden.....vii

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLES

217 No'lu Ruûs Defteri Işığında Osmanlı Maliye Kalemelerinde Bozulmalar (1764-1850)

Deterioration in Ottoman Financial Bureaus (1764-1850) in Light of Ruûs Register No. 217

Mehmet Zahit YILDIRIM, Dilek ARİBOĞA.....1-30

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Sergilerde Katılımın Artırılması Probleminin İncelenmesi

Investigation of the Problem of Increasing Participation in Exhibitions with Multi-Criteria Decision-Making Methods

Ceyda DOĞAN, Sude Rabia AĞIRMAN, Mehmet PINARBAŞI.....31-51

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı Anısına Tasarlanan Hatıra Materyalleri Üzerine Bir İnceleme

An Examination of Commemorative Materials Designed for the 50th Anniversary of the Cyprus Peace Operation

Serkan AYCİL.....52-68

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin Uygulanmasına İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri: Derinleşme ve Sadeleşme Yaklaşımı Üzerine Nitel Bir Analiz (Kırıkkale İli Örneği)

Classroom Teachers' Views on the Implementation of the Türkiye Yüzyılı Maarif Model: A Qualitative Analysis of the Deepening and Simplification Approach (The Case of Kırıkkale Province)

Eylem İNAN SONAKALAN, Fatma YAYLI DEMİR, Haluk ÖZDEMİR, Telat YURTSEVER, Yasin YEŞİLYURT.....69-92

Kitle, Kültür Endüstrisi ve Eleştiri Üçgeninde Bir Horkheimer Analizi

A Horkheimer Analysis in The Triangle of The Masses, The Cultural Industry, And Criticism

İlker KARAKOYUNLU, Hasan Bozkurt ÇELİK 93-108

A Different Perspective on Stem Education: A Narrative Review of Stem Identity

Stem Eğitime Farklı Bir Bakış Açısı: Stem Kimliğinin Anlatısal İncelenmesi

Emine EREN, İlbilge DÖKME.....109-123

Factors Playing Role in The Adoption of Technological Product Innovations: A Research on Smart Robotic Vacuum Cleaner

Teknolojik Ürün Yeniliklerinin Benimsenmesinde Rol Oynayan Faktörler: Akıllı Robot Süpürgeler Üzerine Bir Araştırma

Muhammed İkbâl DESTEBÂŞI, Tuğba KILIÇER.....124-147

Küresel Güney'in Teorileri: Batı-Dışı Epistemolojilerle Bölge Çalışmalarını Yeniden Düşünmek

Theories of the Global South: Rethinking Area Studies through Non-Western Epistemologies

Ali KİRİKTAŞ 148-168

An Examination of Cognitive Emotion Regulation Strategies, Mindfulness Levels and Meaning in Life Among University Students

Üniversite Öğrencilerinde Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri, Bilinçli Farkındalık Düzeyleri ve Yaşamın Anlamının İncelenmesi

Beyza Nur TURGUT, Betül DÜŞÜNCELİ 169-186

Muş Yerel Basınında Kadın Haberlerinin Temsili: Şark Haber Gazetesi Örneği

Representation of Women in The Local Press in Muş: The Case of Şark Newspaper

Büşra YEL, Aslı KÖSEOĞLU 187-214

Necîb El-Kîlânî'nin "Leyl ve Kuḍbân" Adlı Romanı Üzerine Bir İnceleme

A Study on Necîb el-Kîlânî's Novel Layl wa Quḍbân

Hacer BAŞARI, Mustafa ALMAVAS 215-235

Cumhuriyet Dönemi Türk Hikâye ve Romanındaki Arapça Kökenli Sözvarlığının Morfolojisi ve Arapça-Sarf Bilgisinin Türkçe Bilgisi Üzerine Etkisi

Morphology of Arabic-Origin Vocabulary in Turkish Short Stories and Novels of the Republican Period and the Influence of Arabic Morphology on Turkish Grammar

Muhammet ÇELİK 236-259

Fuat Sezgin'in Bilimsel Çalışmalarının Dini Kimlik, Bilimsel Motivasyon ve Psikolojik Güçlenme Üzerindeki Etkisi

The Impact of Fuat Sezgin's Scientific Works on Religious Identity, Scientific Motivation, and Psychological Empowerment

Vildan YURDUSEVEN EVCİ 260-283

xi

DERLEME MAKALE / REVIEW ARTICLES

Lakaplar ve Kırıkkale'nin Hacılar Beldesindeki Lakap Verme Geleneği

Nicknames and The Custom of Giving Names in The Hacilar Town of Kırıkkale

Gökçen KARAKOÇ ALTINTAŞ 284-302

DÜZELTME MAKALESİ / CORRIGENDUM ARTICLE

Otantik Liderlik Algısının Sessiz İstifa Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bir Kamu Kurumu Örneği

The Effect of Authentic Leadership Perception on Silent Resignation Behavior: A Public Institution Example

Muhammet OKTAN, Alper GÜRER 303

217 NO'LU RUÛS DEFTERİ IŞIĞINDA OSMANLI MALİYE KALEMLERİNDE BOZULMALAR (1764-1850)ⁱ

Mehmet Zahit YILDIRIMⁱⁱ, Dilek ARIBOĞAⁱⁱⁱ

Öz

Osmanlı maliye kayıtlarının tutulduğu yer defterdarlıktır. Defterdarlık, devletin bütün gelir ve giderlerinin tutulmasından ve bunların düzenli biçimde yönetilmesinden sorumlu müessesedir. Bugünkü anlamda Maliye Bakanlığını ifade eder. Osmanlı maliye teşkilatının başında bulunan defterdar (sonradan baş defterdar) ve onun emrinde çalışan kâtipler, her türlü malî kayıtları devletin belirlenmiş kanunlarına göre tutarlar ve bu kayıtları, gerektiğinde başvurulmak üzere defterhanede muhafaza ederlerdi. Osmanlı mali bürokrasisini oluşturan kâtipler zümresinin çalıştığı bürolara kalem denilmekteydi. Bu kalemlerin ve buralarda çalışan kâtiplerin sayısı, iş yükünün artması ve uzmanlaşmaya bağlı olarak yüzyıllara göre değişiklik göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde pek çok kurumda yaşanan bozulmalardan maliye kalemleri de etkilenmiş ve buralarda da birtakım sorunlar yaşanmıştır.

Bu çalışmada maliye kalemlerinde yaşanan bozulmaların çeşitleri ve alınan tedbirler, 217 Numaralı Ruûs Defterindeki konuyla ilgili belgelerden hareketle açıklanmaya çalışılacaktır. Ruûs Defterleri, Osmanlı Devleti'nde sancakbeyi, beylerbeyi ve vezir atamaları ile tımar sistemi ile ilgili görevlendirmeler dışında kalan atamaların kaydedildiği defterlerdir. Ayrıca yardıma muhtaç kişilere bağlanan maaşlar da yine bu defterlerin konusuydu. Çalışmanın dayandığı 217 Numaralı Ruûs Defteri, diğer Ruûs defterlerinden farklı olarak gerek kurumsal nizamnameler ve gerekse bu kurumlarda zamanla meydana gelen bozulmalarla ilgili olarak çok geniş bilgiler ihtiva etmektedir. Defterdeki belgeler 1764-1893 yılları arasındaki dönemi kapsamakla birlikte bunların çoğunluğu II. Mahmud döneminde yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maliye Kalemleri, 217 Numaralı Ruûs Defteri, Bozulma, Tedbirler, Kâtip.

Deterioration in Ottoman Financial Bureaus (1764-1850) in Light of Ruûs Register No. 217

Abstract

The place where Ottoman financial records were kept was the defterdarlık. The Defterdarlık was the institution responsible for keeping records of all state revenues and expenditures and managing them in an orderly manner. It corresponds to the modern-day Ministry of Finance. The defterdar (later chief defterdar) at the head of the Ottoman financial organization and the clerks working under him kept all kinds of financial records according to the state's established laws and stored these records in a place called the Defterhane for reference when necessary. The offices where this group of clerks, who formed the Ottoman financial bureaucracy, worked were called kalem. The number of these kalem

ⁱ Bu makale ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında 2019 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığı "217 No'lu Ruûs Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ⁱⁱ Prof. Dr., Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih bölümü, mzahit.yildirim@ksu.edu.tr, 0000-0003-2587-7821

ⁱⁱⁱ Doktora Öğrencisi, Sütçü İmam Üniversitesi, dilekarabuga@hotmail.com, 0000-0002-9602-8950

and the clerks working there varied over the centuries, depending on the increase in workload and specialization. In the final period of the Ottoman Empire the financial offices were also affected by the deterioration experienced in many institutions and a number of problems arose in these offices as well. In this study, we will attempt to explain the types of deterioration experienced in the financial offices and the measures taken, based on documents related to the subject in the Ruûs Register No. 217. Ruûs Registers are ledgers in which appointments other than those related to the appointment of sanjak governors, provincial governor-generals, and viziers and the timar system in the Ottoman Empire were recorded. Salaries paid to persons in need were also recorded in these ledgers. The 217th Ruûs Register, on which the study is based differs from other Ruûs registers in that it contains extensive information regarding both institutional regulations and the subsequent deterioration that occurred within these institutions over time. The documents in the register cover the period between 1764th and 1893, with the majority concentrated during the reign of Mahmud II.

Keywords: Financial Bureaus, Ruûs Register No. 217, Deterioration, Measures, Clerk.

Extended Abstract

Although it is not known exactly when the Ottoman financial administration was established, it is estimated that it was established during the reign of Bayezid I. The Fatih Code defines the duties and powers of the treasurer and mentions the number of finance clerks for the first time. Over time the number of these clerks increased and they organized themselves into different departments. The authority and responsibilities of these departments also changed over time. While some items have been removed over time, the authority and responsibilities of others have been transferred to other items or reassigned.

As in many Ottoman institutions, significant deterioration began to occur in financial bureaus during the period spanning from the late eighteenth century to the early nineteenth century. Our study focuses on the financial units where this deterioration was observed. The Ruûs Register No. 217 that we examined provides valuable information about the deterioration experienced in these items. Our study is largely based on this register, but it is also supported by archival documents.

Irregularities identified in the financial bureaus can be summarized under the following headings; Creation of new positions without state permission; the negligence of clerks in reviewing previous records during appointments; corruption in promotion; failure to record vacancies in a timely manner; unfair collection of salaries from customs offices affiliated with the miri mukataa system; assignment and dismissal of duties in violation of the law; irregular practices by clerks in preparation of ruûs and tezkire for institutional appointments; payment of ulufe (salaries) or assignment of duties within the institution without the approval of the relevant superior; redirecting all state salaries to the Istanbul Customs Office; and problems arising from the Cebeci Ocağı clerks continuing to demand a share of the salaries even after their duties had ended.

In order for the state to be able to solve the problems in financial bureaus, it first needed to be aware of the situation. When it was not possible for the state to detect bureaucratic procedures and vacancies, the state was informed of these changes through submitted reports and complaints. The complaints were mostly made by clerical staff

working in the same office whose interests were harmed by the situation. For example when a new position was created the number of people receiving a share of the pen fees increased, which led to a decrease in the clerks' income and consequently became a cause for complaint. One measure taken by the state to be informed of vacancies in public Office was to pay a certain amount of Money, known as "ihbariyye", to those who reported such vacancies. In fact, the government had once abolished the reward for reporting crimes, which led to a decrease in reports and consequently caused losses to the state treasury, ultimately forcing the government to reinstate the practice.

After the state became aware of the situation, decrees were issued to prevent it. For example a clerk who failed to perform his duties properly –probably because his patrons were powerful- was not dismissed from his position. Instead, another employee capable of doing his job was appointed to work alongside him, and the salary associated with the position was divided between the two. Additionally, it has been decided that petitions requesting a royal decree regarding any matter shall be reviewed to determine whether such requests comply with laws and regulations. To this end, the petition shall be forwarded to the relevant departments for review with a note attached. If no inconsistencies are found, the royal decree shall then be issued.

The deterioration observed in the state's financial affairs was relatively limited compared to other institutions. This situation must also stem from the strong internal control within the financial bureaus. Indeed the fact that the opinions of colleagues working in the same department are sought for the promotions of clerical staff and that collective or individual complaints can be made about any problems experienced in the department is indicative of this.

In addition some problems have become so chronic that the successive decrees clearly indicate that the orders given are not being implemented. The most prominent examples of these chronic problems were those related to the Kapıkulu Corps. Simultaneously with the deterioration occurring in these corps, the units responsible for keeping records of appointments related to them also deteriorated. It is highly probable that these problems persisted until the closure of the aforementioned bureau in 1826.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin mali işlerinin idaresi maliye teşkilatının en üst kademesinde bulunan ve günümüzün maliye bakanı mesabesinde olan defterdar tarafından yürütülürdü. Defterdarlığın tam kuruluş tarihi bilinmemekle beraber XIV. yüzyılda kurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Umumiyetle padişahın direkt şahsına bağlı olarak değil de defterdara bağlı bir maliyenin Sultan I. Bayezid döneminde kurulduğu kabul edilmektedir. XV. yüzyıl ortasında Fatih Kanunnamesi ile defterdarın görev ve yetkileri büyük oranda şekillenmiştir. Başlangıçta devletin mali işlerinin en başında tek bir defterdar vardı. Zamanla sınırların genişlemesine, iş yükünün ve burada çalışan kâtiplerin sayısının artmasına bağlı olarak defterdar sayısı da artmıştır (Kütükoğlu, 1994, s. 95; Akgündüz, 1990, s. 197, 215, 318). Baş defterdarın teşrifattaki önemi XVI. yüzyıldan itibaren artarken diğer defterdarlarınki azalmıştır. (Uzunçarşılı, 1988a, s. 329).

Fatih Kanunnamesinde divan kâtipleri, ordu kâtipleri ve maliye kâtipleri arasında bir ayırım gözetilmeksizin hepsinin defterdara bağlı olduğu görülmektedir. Maliye bürokrasisini oluşturan maliye kâtiplerinin sayısı hakkındaki ilk bilgilere de yine bu Kanunnamede rastlanmaktadır. Buna göre maliye teşkilatında sadece hâcegân denilen daire başkanları görev yapmaktadır. Bunların sayısı ise ruznâmeci, mukâbelecî, mukâtaacı ve tezkireci olmak üzere yalnızca dördttür. Bu hâcegânlara bağlı olarak da birden fazla kâtip görevlendirilmiştir (Günalan, 2017; Darling, 2019, s.76-78). Kâtiplerin sayısı, iş yükü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak farklılıklar göstermiştir.

Maliye kâtiplerinin gelirleri konusuna gelince Tanzimat Fermanı ile birlikte memurlara düzenli maaş bağlanmadan önce bütün kâtipler için geçerli belli bir maaş standardı olmadığı gibi kâtiplerin görev karşılığı aldıkları ücretler de birbirinden farklılık göstermekteydi. Divanuhümayun ve Defterhane kâtiplerine tımar verilmesine sık tesadüf edilirken, Maliye kâtiplerinin tamamına tımar verilmesi kanun değildi. Ancak bunların bazılarının muhtemelen ya daha önceki görevlerinden hak ettikleri veya babalarından kaldığı anlaşılan tımarları tasarruf ettikleri de görülmüştür (Afyoncu, 1997, s. 111; Afyoncu-Ahışhalı, 2022, s. 55). Tımar sahibi maliye kâtipleri nüzul, kürekçi ve avarız vergilerinden de muaf tutuluyordu (Günalan, 2017, s. 135). Eğer bir kâtibe herhangi bir tımar ya da ulufe verilmemişse “tımarsız ve ulufesiz” şekilde olduğu atama belgesinde özellikle belirtiliyordu (BOA, Ali Emiri Sultan I. Mahmud [AE.SMHD.I...], 124, 9019). XVII. yüzyıl ortalarından gelindiğinde ise hazine nakit sıkıntısı çektiğinden maliye kâtiplerine de maaş yerine daha çok tımar ve ücret payları verilmeye başlanmıştır (Darling, 2019, s. 95). Bazen de sadece kalem harçları ile geçinmek durumunda kalmışlardır (Afyoncu ve Ahışhalı, 2022, s. 55). Tımar ve zeamet sahibi olan kâtiplerin savaşta büro hizmetleri yanında sıcak çatışmaya girdikleri de oluyordu. Nitekim 1590'lı yılların başında Budin eyaletinde tımar ve zeameti olan memurlar –maliye kalemleri de dahil olmak üzere- buranın savunmasında silahlı olarak vazife yapmaları için görev başına çağrılmış aksi takdirde tımar ve zeametlerinin ellerinden alınması emredilmiştir (BOA, Divan-ı Hümayûn Sicillâtı Mühimme Defterleri [A.

{DVNSMHM.d. ...}, 71, 289). Doğal olarak sefer sırasında şehit olan kâtiplere de rastlanmaktadır. Dolayısıyla yukarıda belirttiğimiz Maliye kâtiplerine tımar verilmesinin sebeplerinden birisi sefere bizzat katılmış olmaları olmalıdır. Nitekim ocaklık tasarruf eden ve H. 1128 (M. 1715/1716) senesinde Körfez Kalası Muhasarası'nda şehit olan Maliye Kâtiplerinden Ladikli Mustafa Efendi bunlardan biriydi (BOA, *İbnülemin Maliye [İE.ML..]*, 117, 11096). I. Ahmed döneminde ise kırk kişilik özel bir kıdemli kâtip listesi tespit edilmiştir ki Divanıhümayun, Defterihakani ve Maliye Kalemlerinde görev yapan bu kâtipler sadece padişah sefere çıktığında orduya katılmışlardır (Emecen, 1994, s. 138).

Maliye kâtiplerinin tımar, zeamet ve ocaklık dışındaki gelirlerine gelince bunlar da şu şekilde sıralanabilir: Öncelikle daha önce bahsi geçen 1503-1526 yılları arasına ait in'âmât defterinden maliye kâtiplerine de in'âm akçası -sonraki dönemdeki ismiyle atıyye- verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca XV ve XVI. yüzyıllarda maliye kâtiplerine ve divan kâtiplerine salyâne adı altında yıllık 1000-3000 akça arasında değişen miktarda ödeme yapılmıştır. XVII. yüzyıla kadar bir kısım maliye kâtipleri ise üç ayda bir ulufe denilen maaş almışlardır (Günalan, 2017, s. 128, 135; Afyoncu ve Ahışalı, 2022, s. 55).

Kâtiplerin en önemli gelir kaynağı ise düzenledikleri evrak için maslahat sahibi kişilerden aldıkları harç, ilam ve kâğıt ücretleriydi. Bu paranın bir kısmını işi yapan kâtip alır geri kalan miktar ise kesedar ve baş halifeye teslim edilirdi. Tımar ve ulufe alamayan kâtipler için yegâne gelir kaynağı olan ve *orta akçası* da denilen bu paradan kalem masrafları karşılandıktan sonra kalan kısım dairedaki çalışanlara paylaştırılırdı (Günalan, 2017, s. 135; Akyıldız, 2018, s. 129). Kalem kesedarı tarafından muhafaza edilen bu paranın kalem çalışanlarına dağıtımı da rütbeye göre olmaktaydı. Her kalemin iş yoğunluğu birbirinden farklı olduğundan gelirleri de farklıydı. Dolayısıyla iş yoğunluğu fazla olan kalem çalışanlarının gelirleri kendilerinin muadili görevde bulunan fakat iş yoğunluğu daha az olan diğer kalem çalışanlarından fazlaydı. Ayrıca alınan harç oranlarının miktarı konusunda kalem çalışanlarının arzuhal sunarak yaptıkları müracaatlar da belirleyici olabiliyordu (Arıboğa, 2019, s. 106-107).

Maliye kalemi çalışanları; atama, azil, görevde yükselme gibi işlemlerde mesai arkadaşları hakkında görüşlerine başvuru alan kişilerdi (Çetin, 2023, s. 46). Ayrıca ileride farklı örnekleri görüleceği üzere Maliye Kalemi içerisinde yaşanan sıkıntılarda kâtipler inisiyatif olarak konuyu ilgili makamlara şikâyet ettikleri gibi (BOA, Cevdet Bahriye [C..BH..], 54, 2698; Arıboğa, 2019, s. 73) aynı şekilde Maliye Kalemlerinin âmirleri olan halife ve kesedarlar da defterdarın göreviyle ilgili yaptığı hataları gizli olarak üst makamlara bildirmekteydiler. Örneğin 1771 yılında Şikk-ı Evvel Defterdarı İsmet Ali Efendi gelirlerin azlığı ve giderlerin çokluğunu düşünmekten delirmiş ve maliyeye dair işlemlerde hatalar yapmaya başlamıştır. Bu nedenle kalem halifeleri ve kesedarları durumu gizlice ilgili yerlere haber vermişler, sonuçta tabiplerin kendisini tedavi amacıyla verdikleri ilaçlar kâr etmeyince İsmet Ali Efendi görevinden azledilmiştir (Vâsıf Efendi, 2020, s. 479).

Maliye Kalemlerinin teşekkülü, bu kalemlerde görev yapanların birbirleriyle olan ilişkileri ve gelir düzenleri, ilerleyen bölümlerde ele alınacak bozulmaların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bu bölümde kısaca açıklanmıştır. Bu genel çerçevenin ardından çalışmanın asıl konusunu oluşturan bozulmaların yaşandığı kalemler, ayrı başlıklar hâlinde ele alınacaktır. Her bir kalem öncelikle görev ve yetkileri bakımından kısaca tanıtıldıktan sonra bu alanlarda ortaya çıkan sıkıntılar 217 Numaralı Ruûs Defteri'ndeki belgeleri esas alarak incelenecektir. Çalışmanın son bölümünde ise ele alınan bozulmalar genel bir çerçevede değerlendirilerek bütüncül bir analiz sunulacaktır.

Bâb-1 Defterî (Maliye Dairesi) ve Bağlı Birimlerine Ait Kalemler ve Bu Kalemlerde Yaşanan Bozulmalar

Bab-1 Defterî'nin sayısı ve isimleri yüzyıllara göre değişiklikler göstermektedir. İlk zamanlar devletin bütün malî işleri Hazine-i Âmire'ye bağlı olarak tek elden yönetilirken, zamanla birçok kaleme ayrılmıştır (Afyoncu, 1999, s. 186). Bazı kalemler zamanla eski önemini yitirmiş, bazıları da başka kalemlerle birleşmiştir. Ayrıca kimi kalemlerin isimleri aynı kalmakla birlikte işlevleri değişmiş veya var olan sorumluluklarına yenileri eklenmiştir. Bundan dolayı kalem isimlerinin her zaman görev alanını kapsadığını düşünmek yanıltıcı olabilir (Darling, 2019, s. 108-109). Osmanlı Devleti'nde pek çok kurumda olduğu gibi maliye kalemlerinde de XVIII. yüzyıldan itibaren yaşanan bozulmalar belirginleşmeye başlamıştır. Çalışmamızın bu bölümünde bir yandan maliye kalemlerinin işlevlerinden bahsederken bir yandan da buralarda yaşanan bozulmalardan bahsedilecektir. Bu amaç doğrultusunda bozulmaların yaşandığı kalemler ayrıntılı olarak işlenecek, bozulma tespit edilmeyen kalemlerden bahsedilmeyecektir².

Baş Muhasebe Kalemi

Defterdarlığın en önemli kalemi olan Baş Muhasebe Kalemi: hazineye giren tüm gelir ve giderleri kayıt altına alır, bütçeyi düzenler, maliye ile ilgili tüm kanun ve nizamların kayıtlarını tutar, Enderun ve Has Hazinelerindeki mücevher ve değerli madenlerin kayıtlarını tutar ve hazineden ödenecek borç senetlerini düzenlerdi (Mustafa Nuri Paşa, 2014, s. 493). Hazinelerinden verilen senet suretleri mutlaka Baş Muhasebeden geçer, mühimmat, mukataât ve malikâneyle ilgili kayıt defterleri bu kalem tarafından tutulurdu. Cizye, mukataa, avarız, bedel-i nüzul gelirlerinin tahsili, mukataaların satışları ile ilgili ferman, maliye hükümleri vs. gibi evrakların asılları burada muhafaza edilirdi. Maliye kalemlerinin yöneticisi durumunda olan bu kalem aynı zamanda maliye kalemlerinin çalışmalarını da gözetim altında tutardı (Emecen, 1992, s. 134). Söz konusu kalemde H. 1200/M. 1786 yılında kanuna aykırı şekilde *malikâne kesedarlığı* adıyla yeni bir görev oluşturulmuştur. Bunun üzerine kalem harçlarından aldıkları pay azalan Baş Muhasebe

¹ Bâb-1 Defterî, Osmanlı Devletinde defterdar tarafından yönetilen maliye dairelerini ifade etmektedir. Bkz. (Tabakoğlu, 2020, s. 247-248).

² Maliye Kalemlerinin tasnifinde Başkanlık Osmanlı Arşiv Rehberinde kayıtlı "Bâb-1 defteri ve Bağlı birimlerine Ait Defterler" adlı alfabetik sıralama esas alınmıştır. Bkz. (Türe ve Kaynar, 2017).

Kalemi baş halifesi, kesedarı ve kâtipleri arzuhal ile şikâyetçi olmuşlar. Yapılan inceleme neticesinde yayınlanan fermanla Maliye kesedarlığı, kurulmasının üzerinden 7-8 ay geçmeden kaldırılmış ve böylece yaşanan sıkıntı giderilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 106-107).

1817 yılında kaleme görev dağılımının gerektirdiği işleri yapmakta da sorunlar yaşanmıştır. Eskiden beri uygulama önemli evrakın kalemin kesedarı tarafında okunup *sahh* edilmesi diğer kalem işlerinin ise kâtipler tarafından okunup baş halifeye *sahh* ettirilmesi gerekli iken kâtipler yetkisi dışında derkenar yazmış, *sahh* çekmişler ve bu şekilde kalemin düzeni bozulmuştur. Pek çok defa kaleme gerekli uyarı yapılsa da kalem çalışanları bu uyarıları dikkate almayıp aynı hal üzere devam edince diğerlerine ibret olması için Kâtip İbrahim Raif Efendi kendi yetkisinde olmadığı halde derkenar yazmak suçundan görevden alınmıştır (BOA, Cevdet Dahiliye [C..DH..], 195, 9714). Kâtiplerin bu hareketlerinden *sahh* çekirmek ya da derkenar yazdırmak için baş halife ya da kesedarı yerinde bulamamaları da zannımızca etkili olmuş ve işlerin aksamaması için muhtemelen kâtipler inisiyatif almıştır. Çünkü kalem çalışanlarının işe devamsızlık yapmaları o dönem için sık görülen bir durumdur. Zaten belgenin devamında da kalem çalışanlarının zamanında bürolarında olmaları konusunda uyarı yapılmaktadır.

Baş Muhasebe Kalemi birçok birime ayrılmıştı. Biz çalışmamızın hacmini daha fazla genişletmemek için yalnızca konumuzla ilgili olanlara yer vereceğiz.

Kasabbaşılık.

Sarayın et gereksiniminden ve bunun için hayvan kesiminden sorumlu olan kasabbaşı, Enderun Kilercibaşına bağlıydı. Valide sultanlar, Galata Sarayı, Saray-ı Âtık, Divanihümayun, Yeniçeri Ocağı ve Asâkir-i Mansure'nin et ihtiyacını karşılamak ve bunları dağıtmak, Kurban Bayramında çeşitli ocaklara, camilere, mescitlere ve zâviyelere kurbanlık koyun dağıtmak, İstanbul'a gelen elçilerin et ihtiyacını karşılamak, seferlerde orduda görevlendirilen kasabbaşıların yıllık hesaplarını görmek kasabbaşının görevlerindendi (Önay, Sarıcaoğlu, Akyıldız, Satar ve Zorlu, 1994, s. 342; Türe ve Kaynar, 2017, s. 90; Kalaycı, 2023, s. 770).

Kanuni Sultan Süleyman zamanında kurulan Et Meydanında sekiz tane kasap dükkanı (et tomruğu) bulunur, bu dükkanların her birinde Yeniçerilerin meydan kasabı dedikleri iki Hristiyan kasap ile dört tane de hademe çalışırdı. Bu kasap ve hademeler yaptıkları hizmetten dolayı vergiden muaf tutulurlar ayrıca ne bunlardan ne de yakınlarından acemi oğlanı alınmazdı. Başka yerde kesilen etler kasap tomruklarında bu Hristiyan kasaplar tarafından bölük ve ortaların sayısı ve tayinatlarına göre paylaştırılırdı (Uzunçarşılı, 1988b., s. 247-248, 254-256).

Meydan kasaplığının getirisinin çok olmasından dolayı XIX. yüzyıl sonlarında taliplileri arasında zaman zaman sıkıntılar yaşanmıştır. Örneğin Bâb-ı Âlî Lahm satırcılığı³

³ Belgede Baş Muhasebe'ye bağlı kassabbaşı olarak değil de Bâb-ı Âlî lahm satırcısı olarak geçtiğinden bu kurumun sonradan Bâb-ı Âlî'ye bağlandığı anlaşılmaktadır.

görevi Konstantin'e babasından devredilmiş ancak Lefter isimli başka bir zımmî birkaç defa haksız yere türlü yalanlarla bu görevi kendi üstüne aldırılmıştır. Haksızlığa uğrayan Konstantin'in Divanihümayuna başvurması üzerine yayınlanan fermanla bu hakkın Konstantin'den başkasına geçmemesi için 1807 tarihinde kaydına şerh düşülmesine dair kalemlere yazı gönderilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 108). Lefter'in usulsüz şekilde üstelik defalarca lahm satırcılığı görevine gelmeyi başarılmasında maliye kalemi çalışanlarının ihmalkârlık ve dikkatsizliklerinin de etkisi olduğu açıktır.

Tersane Eminliği.

Tersane-i Amire'nin gelir ve giderlerinin tutulması, gemilerin inşası, tamiri ve donanım için gerekli malzemenin temini, çalışanların ücretlerinin ve masraflarının ödenmesi, gemilerde çalıştırılacak kürekçilerin bulunması ve gemilere paylaştırılması gibi görevler bu eminliğin sorumluluğundadır (Önay vd., 1994, s. 217).

Birinci sınıf hâcegân rütbesinde olan Tersane emini, Kaptan Paşanın yokluğunda ona vekâlet ederdi. Ayrıca Tersane ve gemilerin gelir-gider defterleriyle, inşaat, tamirat ve alım-satım işlerine bakar, depolardaki malları ve ayniyât defterlerini kontrol ederdi. Tersanedeki inşaat ve tamirat için gerekli emri Kaptan Paşa verirken, bu işlere kethüda rolünde Tersane emini nezaret eder ve tersaneye ayrılan paranın sarfı da onun nezaretinde olurdu (Uzunçarşılı, 1988a, s. 425-426; Önay vd., 1994, s. 217).

Burada yaşanan sıkıntı Tersane-i Amire kalyon ve zindanında pişirilen ekmekten Kanlıcak'taki Şeyh Ata Tekkesine, emsalleri esas alınarak Tersane eminin arzı olmadan ekmek tahsisatı yapılmasıdır. Bunun üzerine Tersane emini sunduğu dilekçede bu tarz tahsislerin Tersane emini arzıyla olması gerektiğini, aksi takdirde Tersanenin nizamının bozulacağını belirterek bundan sonra emin arzı olmadan bu tarz tahsisatı verilmemesi, yanlışlıkla verilse bile ruûs ve tezkiresinin verilmemesini istemiştir (Arıboğa, 2019, s. 141).

H. 1207 (M. 1793) yılında Tersane-i Amire kâtiplerinin sayısında gereksiz bir artış meydana gelmiştir. . Bu durumu önlemek amacıyla yayımlanan bir hatt-ı hümayunla, bu tarihten sonra işinin ehli olmayan kâtiplerin görevlerinden ayrılması hâlinde ilgili kadroların boş bırakılması ve böylece sayının azaltılması öngörülmüştür. Bu minvalde vefat eden kâtiplerden Şişeci Hüseyin Çavuş ve Tersane Ruznamçesi Kesedarı Mehmed Efendi'nin kayıtları silinmiştir. Alternatif bir çözüm yolu olarak ise yeterli mesleki donanıma sahip olmayan bir kâtibin görevinin, maaşının yarısı devredilmek suretiyle işinin ehli diğer bir kâtibe devredilmesidir. Örneğin Tersane emininin verdiği takrirle -bizzat Ruznamçeci ve baş halifelerin de belirttiği üzere- işinin ehli olmayan ve hatta göreve geldiğinden beri hiçbir hizmette bulunmayan Tersane Ruznamçesi ikinci halifesi Mehmed Arif Efendi asaleten bu görevi üzerinde bulundurmaya devam etmekle birlikte, aynı göreve hâlihazırda kesedarlık görevini vekâleten yürüten ve yetkinliği ile tanınan diğer Mehmed Efendi'nin birlikte atanması uygun görülmüştür. Her iki Mehmed Efendi'nin de razı olduğu bu duruma göre ikinci halifeliliğin maaşı olan yıllık 350 kuruş ikisi arasında eşit şekilde paylaştırılacaktı (BOA, [C..BH..], 94, 4509). Mehmed Arif Efendi'nin iltimas ya da rüşvet yoluyla iş bilmemesine

rağmen bu göreve geldiği açıktır. Görevini yerine getiremediği çalıştığı kalemlerin amirlerince şikâyetçi olunmasına rağmen konumu öylesine sağlamdır ki görevden alınması söz konusu dahi olmamış sadece farklı bir çözümle onun işi yarı maaşı karşılığında başkasına yüklenmiştir. Tabii bu arada Mehmed Arif Efendi de çalışmadığı halde maaş almış olacaktır.

Baş Mukataa Kalemî

Rumeli'deki bazı mukâtaalar ile salyane, vazife ve has tahsislerini yürüten kalemdir. Osmanlı Devleti son dönemlerde Balkanlarda önemli toprak kayıpları yaşayınca bu kalemin gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmıştır (Tabakoğlu, 1985: 92). Zamanla Haremeyn Mukâtaası, Haslar Mukâtaası, Bursa Mukâtaası, Avlonya, Eğriboz Mukâtaası, Kefe Mukâtaası, İstanbul Mukâtaası, İstanbul Gümrüğü başta olmak üzere bazı gümrük mukâtaaları, Ağnam Mukâtaası, Salyane Muhasebesi bu kalemde ayrılarak müstakil bir kalem haline gelmişlerdir (Ağar, 2007, s. 389-390).

Bursa Mukâtaası Kalemî

Bolu, Bursa, Biga, Çankırı, Kastamonu, Adapazarı'ndaki bir kısım mukâtaalarla Akdeniz adalarındaki mukâtaa gelirlerini denetler, ayrıca mizan-ı harîr mukâtaası gelirlerini de idare eder ve Rumeli'deki bazı kalemlerin mevâcip hesaplarına da bakardı. 1748'de Avlonya Kalemî ile birleştirilmiştir (Tabakoğlu, 1985, s. 95).

Daha önce Baş Muhasebe başlığı altında zikrettiğimiz yeni görev ihdas ederek kalem harçlarına ortak olmak durumu yine aynı tarihlerde bu kalemde de yaşanmıştır. Mizan-ı Harîr-i Bursa Mukâtaasında ikinci bir kâtiplik görevi ihdas edilmesi üzerine diğer kâtip şikâyetçi olmuş ve şikâyeti doğrultusunda bu görev kaldırılmıştır (Arıboğa, 2019, s. 74).

Büyük Kale ve Küçük Kale Kalemleri

Tezkire-i Kala-i Evvel ve Tezkire-i Kala-i Küçük isimleri verilen bu kalemler Rumeli'de bulunan bazı kalemlerin muhafızlarının mevâcibleri muhasebesinden sorumluydu (Tabakoğlu, 1985, s. 110).

Büyük Kale Kalemî önemli bir gider kalemî olup genellikle Mora ve Arnavutluk dışında kalan büyük kaleler ile müstahkem mevâkilerin erzak, cephaneye, onarım işleri ve personel maaşlarına bakardı. Bunun yanında Mısır, Bağdat, Lahsa, Musul, Diyarbakır, Van, Bosna, Budin, Tımaşvar, Şam, Halep, Kars ve Erzurum'daki yeniçeriler ve ulufe ile görevlendirilen askerlerin yoklamaları da bu kalemin sorumluluğundaydı. Ayrıca bu kalemin hazine tezkiresi verme yetkisi de vardı. Bosna-Hersek bölgesindeki bütün kaleler Büyük Kale Kalemî'ne bağlı iken Podgorice Kalesi Küçük Kale Kalemine bağlıydı. Küçük Kale Kalemî ayrıca Mora, Arnavutluk tarafları ile Hersek Kalelerinin yerli kulu askerlerinin mevâcip hesaplarına bakardı (Türe ve Kaynar, 2017, s. 101-102).

Bu kalemdeki bozulmalar kalelerde görevli asker, dizdar ve ağaların tayinleri ile ilgili olarak yaşanmıştır. Sorun bununla da kalmayıp Dersaadet Ağası nezaretindeki vakıfların

vakıf harici tevliyetleri ve her türlü ruûs verilmesi icap eden atamalarda da görülmüştür Genel teamül gereği her tür ruûsla yapılan atama işlemlerinde ilgili kalemce önce tezkiresi sonra ruûsu verilmesi kanun iken Baş Muhasebe ve diğer maliye kalemlerinden tezkiresiz ruûslar verilmiştir. Bunu önlemek için H. 1147 (M. 1734), 1152 (M. 1739), H. 1163 (M. 1750), H. 1169? (M. 1756) yıllarında tafsilatlı olarak fermanlar yayınlanmış ancak sorun devam etmiştir. Bunun üzerine H. 1191 (M. 1777) yılında tekrar bir ferman yayınlanarak bundan sonra sorunun devam etmesi ve yanlışlıkla dahi tezkiresiz ruûs verilmesi durumunda ilgili kalemin halife ve kesedarlarının sorguya çekileceği bildirilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 93-94).

Atamalarla ilgili diğer bir usulsüzlük kalelere asker görevlendirmesi, görev yenileme ya da görevden el çekme gibi işlemlerin daha önce buranın komutanları olan kale dizdarı ve ağaların arzıyla yapılırken sonradan bu kanunun bozulması ve bu kurumların işleyişlerinden habersiz olan kadı ve naipilerin arzıyla yapılmaya başlanmasıdır. Durumun eski haline çevrilmesi için H. 1200 (M.1785) yılında ferman yayınlanmıştır (Arıboğa, 2019, s. 129).

Büyük Ruznamçe (Harc-ı Hassa Ruznamçesi) ve Küçük Ruznamçe Kalemleri.

Hazineye bağlı olarak günlük gelir ve masrafların kaydedildiği birimlerden Büyük Ruznamçe (Ruznamçe-i Evvel) Kalemi maliyenin günlük gelir kaydını tutardı. Bu kalemin ruznamçe defterlerine, öteki kalemlerde hazırlanan ve tahvil denilen tezkireler kaydedilir ve bunlar her günün sonunda düzenli olarak kontrol edilirdi (İhsanoğlu, 1994, s. 516; Darling, 2019, s. 87).

Küçük Ruznamçe (Ruznamçe-i Sâni) Kalemi ise büyük Ruznamçe Kalemine yardım için kurulmuştu. Bu kalem hazineye giren para ve değerli eşyanın kayıtlarını tutmanın yanı sıra Rikâb-ı Hümayûn Ağaları, emekli Enderun Ağaları, Divanîhümayun ve Defterhane kâtipleri, hassa tabipleri, divan çavuşları vs. gibi maaş alan görevlilerin kayıtlarını tutardı. Kısaca saray ve divan memurlarının maaşlarına bakardı (Tabakoğlu, 2020, s. 272). 1786 yılına gelindiğinde bu defterlerinin tutulmasında kalem çalışanlarınca tembellik gösterilmiştir. Nitekim Divanîhümayun çavuşluğunun gerek ehline verilmemesi gerek görev verilenlerin ruûs ve tezkire almadan taşraya gitmeleri gibi nedenlerle çavuşlar kâtibî defterlerinde ve Küçük Ruznamçe defterlerinde karışıklıklar yaşanmıştır (Arıboğa, 2019, s. 108-109).

İstanbul Harc-ı Hassa Eminliği; önemli bir Osmanlı idari ve mali birimi olarak Eski Saray, Topkapı Sarayı, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı'nda ikamet eden hanedan mensupları, harem üyeleri ve personel ile saray dışındaki bazı kamu görevlilerinin maaşları, gıda (Topkapı Sarayı hariç) ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanması ile saraylarda günlük işlerde kullanılan malzemelerin temin edilmesinden sorumluydu. Ayrıca İstanbul'daki bazı binaların tamiri ve yeni binaların inşası, su yollarının bakım ve onarımı, Tersane ve Cebehanenin bazı harcamalarının karşılanması da yükümlülükleri arasındaydı (Bilgin, 2020, s. 534-535). İşte bu saray çalışanlarının üç ayda bir aldıkları ulufe ve gıda masraflarını aldıkları Harc-ıHassa Ruznamçesine bağlı İstanbul Gümrüğü Mukataasından birtakım

yolsuzluklar yaşanmaktaydı. Bazı kimseler usulsüz olarak “*cihât*⁴” adı altında boşalan maaşları almak dilekçe vererek ru'us ve berat almışlardı. Bunun üzerine H. 1223/M. 1808 yılında yayımlanan bir fermanla bundan böyle emin arzı olmaksızın boşalan görevlere atama yapılması ve bir kişinin üzerinde iki maaşın bulunması yasaklanmış konuyla ilgili Baş Muhasebe kayıtlarına şerh verilerek Harç-ı Hassa Ruznamçesi'ni (Büyük Ruznamçe) konuyla ilgili bilgilendirmek için ilmühaber gönderilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 143).

Boşalan görevlerin haksız yere başkasının eline geçmesini önlemenin en etkili yolu devletin bu durumdan zamanında haberdar olmasıydı. Ancak modern anlamda bir bürokrasinin tam olarak gelişmediği dönemlerde devletin bu tür gelişmeleri takip etmesi oldukça güçtür. Nitekim ölüm, feragat ve benzer nedenlerle boşalan görevlerden haberdar olan bazı kişiler bu durumu fırsat bilerek maaşı haksız yere elde etmek amacıyla başvuruda bulunabilmekteydiler. Devlet bunu önlemek amacıyla görevde boşalanları zamanında haber edenlere belli bir miktar “*ihbariyye akçası*” ödenmesi uygulamasını getirmiştir. Örneğin H. 1173/M. 1759-1760 yılında Has bahçe ve diğer bahçelerin mahsullerini toplayıp teslim eden çavuş, nefer vs. gibi görevlilerin görevlerinde bir boşalma olduğunda “*ihbariyye akçası*” tayin edilmemişti. Bu nedenle de boşalan görevleri kimse haber vermediğinden devlet zarara uğramıştı. Bunun üzerine H. 1180/M. 1766 tarihinde boşalan görevleri devlete haber edenlere iki akça *ihbariyye* tayin edilmek durumunda kalınmış ve bu Küçük Ruznamçe Kalemine de ilmühaberi ile bildirilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 84).

Cizye Muhasebesi ve Cizye Ziyadesi (Mensuh) Kalemleri

11

1691'deki vergi reformundan sonra en büyük gelir kalemi hâline gelen Cizye Muhasebesi, Hristiyan ve Yahudilerden alınan cizye vergisinin idari ve mali işlerinden, cizye kâğıtlarının hazırlanıp dağıtılmasından ve cizye vergisinin tahsili işlemlerinden sorumluydu. Bahsi geçen vergi reformundan sonra mukataa gelirleri bu kalemin mesuliyetinden çıkarılmış olup sadece bir kısım adet-i ağnam vergisini toplamaya devam etmiştir. Bunun yanında mütekaid ve *duagu* aylıkları ile bazı has ve salyâne karşılıklarının ödenmesi de bu kalem üzerinden yapılmıştır (Tabakoğlu, 1985, s. 83, 90).

XVIII. yüzyılda Erzurum, Özi gibi merkezden uzak bölgelerdeki Süratçi birliklerinin mevâciblerinin ödemesi yine bu bölgeden toplanan cizye gelirlerinden yapılmıştır. Ancak bu ödemeler sırasında kanun harici kesintiler yapılmasından dolayı “*kalemiyye*” ya da diğer isimler altında asker maaşlarından kesinti yapılmamasına dair ek bir uyarı yapılmıştır (Arıboğa, 2019, s. 74-78). Bu husus aynı zamanda devletin asker maaşlarından mümkün mertebe kesinti yapılmamasına önem verdiğini de göstermektedir.

Haremeyen Muhasebesi Kalemi

⁴ “Cihet”in çoğulu. Dini ve hayır amaçlı kurumlarda bulunan görev ve vazifeler. Mütevellilik, müderrislik, imamlık, hatiplik, vaizlik, kayyımlik, hatib-i kütüblük gibi vakıf görevlerinin her biri bu cihet sözcüğünün kapsamı dâhilindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ayar, 2018: 295).

Osmanlı Devleti'nde mahallî vakıfların işleri yerel idareci ve bu vakıfların mütevellileri tarafından yürütülürdü. Daha sonraları ise gelir kaynakları ve elde edilen gelirlerin sarf edileceği yerler farklı farklı bölgelerde bulunan vakıflar, devlet denetimine alınarak buraların yönetimi için 1588 yılında Haremeyn-i Şerifeyn Nezareti kurulmuştur. Kurumun başına da gönüllü olarak Darüssaade Ağası getirilmiştir. Bu nezaretin işlerinin rahat yürüyebilmesi için iş ve işlemler dört kalem tarafından yürütülmüştür. Bunlar; Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği, Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği, Haremeyn Mukataacılığı ve Darüssaade Yazıcılığıdır (Güler, 2002, s. 217-218).

Haremeyn Mukataası Kalemî

Bu daire, vakıfların gelir-gider kayıtlarının tutulduğu, mülkiyetten düşme ve vakıf mallarının intikali işlemlerinin yapıldığı, vergi ve gelirlerin hesaplanıp gerekli yerlere dağıtımının yapıldığı kalemdir (Güler, 2002, s. 218). Her sene Haremeyn'e gönderilen surrelerin kayıtlarını tutmak ve Haremeyn'e ait mukataaların işlemlerini yürütmek de yine bu kalemin görevlerindendi. Ayrıca Medine-i Münevvere'ye bağlı vakıf arazilerinin mahsul işlemleriyle İzmir, Midilli, Sakız, Menteşe, Antalya ve Alaiyye Mukataaları işlerine bakardı (Türe ve Kaynar, 2017, s. 107). Bazı emekli ve duâgû maaşları ile has tevcihleri de bu kalemden yapılırdı (Tabakoğlu, 1985, s. 90). Söz konusu kalem XVI. yüzyılda Anadolu Mukataa-i Sâni Kalemine bağlı iken sonradan bağımsız kalem hâline gelmiştir (İhsanoğlu, 1994, s. 517).

Kalemde yaşanan sorunlardan biri nizamı aykırı emr-i şerif verilmesidir. H. 1181/M. 1767 senesinde Haremeyn-i Muhteremeyn Evkaf Mukataatı'nın içinde ve civarında yer alan mukataa, zeamet ve tımar sahipleri, bazı kayıtlara dayanarak elli-altmış yıldan fazla süredir Haremeyn tarafından serbestiyetle idare edilen karye ve mezralara müdahale etmiş, Haremeyn Mukataası nizamına uygun olmayan emr-i şerifler almışlardı. Bunun üzerine yayımlanan fermanda bundan sonra emr-i şerif talep eden dilekçelerin üzerine derkenar konularak Haremeyn Mukataası nizamına zarar verebilecek veya Haremeyn Muhasebesi'ndeki kayıtlara aykırı bir durumun bulunup bulunmadığının tespiti için dilekçelerin önce Haremeyn Muhasebesi ve Mukataasına gönderilmesi emredilmiştir. Kayıtlar incelendikten sonra uygun görülürse emr-i şerif düzenleneceği aksi takdirde işlem yapılmayacağı; kayıtlar incelenmeden buyruldu gelse dahi emir tezkiresi verilmemesi emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 84-85).

Bu şekilde vakıf topraklarına hariçten müdahale edilmesini önlemek istenmiş ise de sıkıntılar devam etmiş olmalıdır. Nitekim daha bu emrin üzerinden yirmi yıla yakın zaman geçmişken Sirkeci İsmail Vakfı'nın Yoros Kazasındaki vakıf toprakları ile tımar toprakları sınır komşusu olan Burunsuz Mustafa isimli bir sipahi adı söz konusu vakfın topraklarında asılsız şekilde hak iddia etmiştir. Bununla ilgili emirlere rağmen usulsüz emr-i şerifler aşarak uzun süre mahkemeleri ve Evkaf müfettişlerini oyalamıştır. Hile ile alınan bu emr-i şeriflerin kayıtlardan düşürülmesi için yeni fermanlar yayımlanmış ve süreç bürokrasiyi epey uğraştırmıştır (BOA, [C..EV..], 586,29589).

Bir diğer sorun ise III. Selim döneminde yasaklanan bir uygulama ile ilgilidir. H. 1211/M. 1797 yılında karye ve mezralardaki vakıflarda müfettiş ilamı, müteveli temessükü, nazır arzı gibi belgeler aracılığıyla bazı kimseler için yeni görevler ihdas edilmesi veya vakfın imareti bulunması hâlinde, mütevellilerin tezkire ile dışarıdan birilerine fodla (ya da fodula) adı verilen ekmek tahsis etmesi yasaklanmıştı (BOA, [TSMA-e], 863, 50). Bu yasağa rağmen suistimallerin önüne geçilememiş ve vakıflarda çeşitli vazifeler (maaş) ihdas edilmeye devam edilmiş, bu da vakıfların harap olmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim H. 1225/M. 1810-1811 yılında Kemankuş Kara Mustafa Paşa Vakfında evkaf müfettişinin ilamı ve mütevellinin inhası (dilekçe) doğrultusunda *duâgûluk* vazifesi oluşturulmuştur. Yeni müteveli, göreve başladıktan sonra kalem görevlilerinin dikkatinden kaçan bu hususu tespit etmiş ve Haremeyn-i Şerife'nin Mukataası Kalemine sunduğu arzla durumu bildirmiştir. Ancak ilgili kalemden cevap gelinceye kadar bu görev bazı taliplilere verildiğinden ve mesele zaman aşımına uğradığından ve bu görevlere yeni atamalar yapıldığından yeni ihdas edilen bu *duâgûluk* vazifesi devletçe kabul edilmek durumunda kalmıştır (Arıboğa, 2019, s. 198-199).

Bununla birlikte H. 1232/M. 1817 yılında yayınlanan fermanla H. 1225/M. 1810-1811 tarihli ilamın kaydının Haremeyn Mukataası Kaleminden tamamen silinmesi emredilmiştir. Ayrıca benzer durumların tekrar yaşanmaması için H. 1211/M. 1797 tarihli fermanla belirtildiği üzere yeni vazifeler ihdas edilmemesi ve hatt-ı hümayun olmadan vakıflarda görev tesisi ile ilgili bir evrak Evkaf müfettişine havale edilse dahi cevap yazılmaması emredilmiştir. Bundan sonra bu kuralara aykırı davranan kalem çalışanlarının mazeretlerinin kabul edilmeyeceği ve cezalandırılacakları da açıkça ifade edilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 198-199). Padişah iradesine rağmen Evkaf müfettişinin yaklaşık on yıldır yürürlükte olan bu karardan habersiz olması ve aynı şekilde kalem çalışanlarının da hatayı fark etmeksizin kararı onaylamaları kalemdeki bürokratik karmaşayı gözle önüne sermektedir.

İstanbul Mukataası Kalemî

Mora İskeleleri Gümrüğü, Selanik Gümrüğü ve İstanbul İhtisabı gibi mukataaların gelirlerini idare eden kalemdir. 1733 yılında Kefe Mukataası Kalemî ile birleştirilmiştir (Tabakoğlu, 1985, s. 95).

Bu kurumda yaşanan sorun, atama usulsüzlüğü ile ilgilidir. H. 1201/M. 1787 yılında İstanbul İhtisabı Mukataası emini verdiği takdirde bu mukataaya bağlı kile ve şinik tamgacılığı ve ayarcılığı, kapan-ı dakîk keyyallığı hizmetleri, kul ağalarının terazi hizmetleri ve kul görevlerinin boşalması durumunda söz konusu görevin ihtisap emininin arz ve inhasıyla varsa önceki görevlinin erkek evladına yoksa kul oğlanlarına verilmesinin kanun olduğundan belirtmiştir. Ancak bir süredir bu şartları taşımayan kişilerin usulsüz olarak aldıkları arz, arzuhal ve ilâmlar vasıtasıyla elde ettikleri tevcih ve beratlarla bu görevleri elde ettiklerini ifade etmiş ve bundan dolayı kalemin nizamı bozulduğundan dükkan vergilerinin dahi toplanamaz olduğundan şikâyetçi olmuştur. Bu doğrultuda yayımlanan fermanla

nizama aykırı tevcih yapılmaması, sehven yapılsa dahi ruûsunun verilmemesine dair önceden yayımlanan fermanlara uyulması hatırlatılmıştır (Arıboğa, 2019, s. 109-110).

Merkezi bölgelerde yer alan devlete ait gümrük işletmelerinde ödeme güçlüğü yaşanması XVIII. yüzyılda kronik bir hal almış durumdadır. Yeniçerilerin çuka masraflarını ocaklık tarzı ödeme şeklinde üzerinde bulunduran Selanik Emtia Gümrüğü Mukataası da bunlardan biridir. Bu sebeple adı geçen gümrükten emekli maaşını alan bir kimse arzuhal vererek gümrüğün ödeme zorluğu yaşayacağını belirterek kendi maaşının ödenmesine önceli tanınmasını istemişlerdir. H. 1180/M. 1766 tarihli fermanla hem bunun isteği kabul edilmiş hem de adı geçen gümrüğe yeni ödeme verilmemesi emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 83-84).

Küçük Evkaf Kalem (Küçük Muhasebe Kalem)

Tanzimat'tan önce vakıflar bu kalem ile birlikte Haremeyn Muhasebesi ve Anadolu Muhasebesi tarafından idare edilirdi. Babüssaade ağasının yönetiminde olan kalem İstanbul, Rumeli ve Anadolu'daki bazı vakıflardan sorumluydu. Ayrıca sadrazam nezaretindeki "sadaka tevliyetleri" denilen küçük tevliyetlerin defterlerini de tutar (Türe ve Kaynar, 2017, s. 108-109) ve Evkaf müstahdemlerinin emekli maaşlarının defterlerini idare ederdi (Karamursal, 1989, s. 154).

Bu kalemdeki yaşanan sorun, kurum amirinden habersiz yapılan usulsüz atamalardan kaynaklanmaktaydı. Babüssade ağası sorumluluğundaki vakıfların mütevellî ve kaymakamları adı geçen ağanın izni olmadan boşalan görevlere işten anlamayan kendi tanıdıkları kimseleri getirdiklerinden vakıf işleri aksamıştı. Bunu önlemek için yapılan H. 1190/M. 1766 yılındaki düzenlemeyle Babüssade ağası arzı olmadan boşalan görevlere yeni kimselerin tayininin yapılmaması eğer yanlışlıkla yapılırsa kalemlerden ruûsu ve tezkiresinin verilmemesi emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 84).

Maden Mukataası Kalem

İstanbul Gümrüğü başta olmak üzere tüm büyük gümrük mukataalarını⁵, Anadolu ve Rumeli Kiptilerinin cizyelerini, Eflak ve Boğdan voyvodalıklarındaki kefare cizyelerini, Erdel Krallığı ve Dubrovnik Cumhuriyeti kefare cizyelerini, Serçin ve Derçin Gümrük Mukataasını, Mizân-ı Harîr Mukataasını, Emtia Gümrüğü, Efrenç Eşyası Gümrüğü ve Duhan Gümrüğü Mukataalarını, Maden Mukataalarını, Şaphâne Mukataalarını, kantar resimlerini, istiridye ve midye çıkarıcılığı, haşhaş rûsûmu mukataalarını, Darbhâne mukataalarını ve Simkeşhâne Mukataasını idare eden ve yıllık muhasebelerini hazırlayan bürodur (Türe ve Kaynar, 2017, s. 109).

⁵ Aslında gümrükler Baş Muhasebe, Anadolu Muhasebesi ve Haremeyn Mukataası Kalemlerinin de konusudur. Konuyla ilgili belgelerde de bu kalemlerin isimleri geçmektedir. Öte yandan gümrükle ilgili belgeleri ayrı başlıklara bölmek konu bütünlüğünü bozacağından ve genel bir değerlendirmede bulunmayı zorlaştıracığından hepsi ortak bir başlık olarak bu bölümde verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde gümrükler; madenler, darphaneler, dalyanlar vb. mukataalar emanet ya da iltizamla yönetilirdi. Emanetle yönetilen gümrüklerin başında bulunan emin, devlet tarafından tayin edilirdi ve memur statüsündeydi. Gümrükte çalışanların maaş, kira, kırtasiye, temizlik ve yakacak gibi masrafları ile gümrüğün sorumluluğunda olan ulufe, vazife ve maaşların ödemeleri yapıldıktan sonra artan para merkeze gönderilirdi (Kütükoğlu, 1996, s. 266).

Bu kurumda yaşanan sıkıntılar daha çok kurumlar arası iletişimsizlik ve buna dayalı olarak gereksiz kırtasiye masraflarının devlet hazinesini zarar uğratmasıdır. H. 1178/M. 1764 yılında İstanbul Gümrük emini arzuhal yazarak sorumluluğu altındaki gümrüğe, sorumluluğu dışındaki gümrüklerden gereğinden fazla havale yapılması sebebiyle bu işlemlerle ilgili olarak ödemelerin yarısının sarraf murabahası ve mübaşiriyye ücreti gibi masraflar yüzünden zayi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kendi gümrüğünün bu ödemeleri yapmak şöyle dursun yükümlü olduğu bazı ödemeleri dahi yapmaktan aciz olduğunu, bu sebeple yeni havalelerin yapılmamasını, kendi ödemelerinde de indirim yapılmasını ve yeni vazife verilmemesini istemiştir (Arıboğa, 2019, s. 80-81).

İstanbul Gümrüğünün yerinin merkezi konumu pek çok kişinin maaş almakta kolaylık olması için burayı tercih etmelerinde ve dolayısıyla ödemelerin burada yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Söz konusu gümrük XVIII. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ödemeleri karşılayamaz duruma gelmiştir. Halbuki eskiden beri uygulanan kanun tekaüdlük (emeklilik) ve sakat maaşları ile müjde için taşradan gelen kimselere verilen maaşlar İstanbul Gümrüğünden değil vazife (maaş) verilen kimse nereliyse oranın ya da çevresindeki bir yerin mukataasından verilmesi kanundu. Bu nedenle H. 1193/M. 1779 tarihli fermanla bundan sonra emekli olanlara kendi memleketlerinden uygun bir mukataadan maaş bağlanması, aslen İstanbullu olduğu tespit edilenlere de Enfiye Mukataası ve Duhan Gümrüğü Mukataasından maaş verilmesi emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 95-96).

Ne var ki sorun devam etmiştir. Ödeme yoğunluğundan dolayı yeni vazife ödemesi gönderilmemesi hususunda merkeze durumu bildiren bazı gümrüklere, buna rağmen ödeme emri verilmeye devam edilmiştir. Bunlardan biri de Yafa Gümrüğü ve Çevresi Mukataası Gümrüğü'dür. Söz konusu gümrüğün mutasarrıfları bölgede yaşanan kıtlık ve pahalılık nedeniyle daha önce sundukları bir dilekçeyle bir süre buraya yeni ödenek tahsis edilmemesini talep etmişlerdi. Bu talepleri kabul edilmiş ve durum Baş Muhasebe Kalemî'ne şerh düşülmüştür. Ancak buna rağmen H. 1200/M. 1786 yılında Haremeyn ahalisine ait ödemeler yanlışlıkla bu gümrüğe gönderilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 108). Nihayetinde sorun fark edilmiş, yeni ödenek başka yere havale edilerek hatanın düzeltilmesi için ilgili kalemlere verilen emirlerin tekrarlanması yoluna gidilmiştir.

Ödeme güçlüğü nedeniyle yeni bir ödeme havalesi yapılmaması gereken bir diğer gümrük Musul Gümrüğü'dür. Defterdar telhisiyle bu gümrüğe ödeme havalesi yapılması yasaklanmış olmasına rağmen maliye bürokrasisindeki karışıklıktan dolayı yeni bir ödeme

havalesi gönderilmiştir. Durumu düzeltmek ve aynısının bir daha yaşanmasını önlemek için H. 1240/M. 1825 yılında yeni bir ferman yayımlanmıştır (Arıboğa, 2019, s. 203-204)⁶.

Tüm bu örnekler maliye memurlarının gerçekleştirdikleri işlemlerde mevcut kayıtları -özellikle üzerine şerh düşülenleri- yeterince tetkik etmediklerini ve kalemlerin kendi arasında zaman zaman iletişim eksiklikleri yaşandığını göstermektedir.

Gümrüklerde yaşanan bir diğer önemli sorun ise mirî mukataalardan vazife denilen maaş alanların vefat etmeleri üzerine maaşlarının, bununla ilgili beratları ele geçiren akraba ve tanıdıkları tarafından usulsüz yere alınmaya devam edilmesiydi. Yaptıkları usulsüzlük ortaya çıkmaması ve tanınmamaları için de ölen kimsenin dilinden “yevmiyemi almakta zorluk çektiğimden başka bir mukataaya naklimi istiyorum” şeklinde arzuhâller yazıyorlardı. Bu nedenle kalem çalışanlarının konuya karşı daha dikkatli ve öngörülü olmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda H. 1178/M. 1764’te yapılan düzenleme ile bir mukataadan diğerine vazife nakli yasaklanmıştır. Yanlışlıkla bu konuda kalemlere pençe ve sahh ile buyruldu gelse bile geçerli olmayacağı yalnızca buyruldu üzerinde “emr-i hümayûn-ı şevket-makrûn mûcebince” ibaresi olursa ruûs, tezkire ve beratının verilmesi emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 81-82).

Bazı kişiler ise daha aceleci davranarak maaş alan yaşlı kimselerin maaşlarını henüz onlar hayattayken kendilerine devretmelerini (ferağ etmelerini) sağlıyorlardı. Böylece yaşlılar vefat ettiklerinde daha genç olan yakınları onların maaşlarından yararlanmaya devam edebileceklerdi. Bunu önlemek için H. 1193/M. 1797 yılında bu tür ödenek (vazife) ve asker yevmiyyesi sahiplerinin başkaları lehine haklarından feragat etmeleri hakkında mahkemelerden ilam veya hüccet talep etmeleri halinde bunların verilmemesi için Âsitâne-i Aliyye ve çevresindeki kazaların (Eyüp, Galata ve Üsküdar) kadılarına emirnameler gönderilmiştir. Ayrıca H. 1193/M. 1779’da yayımlanan bir fermanla bu şekilde maaş sahibi olanlardan vefat edenlerin durumlarının gümrük ve mukataa kâtipleri tarafından tespit edilmesi, maaşını almaya gelmeyenlerin ödeneklerinin iptal edilmesi, ölenlerin maaşlarını almaya başkalarının gelmesi halinde ödeme yapılmaması, vazifelerin başka kimselere devredilmemesi (kasr-ı yedinin kabul edilmemesi) kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte hastalık veya sakatlık nedeniyle bizzat gelmeyenlere zorluk çıkarılmaması, durumlarının kâtiplerce belirlenerek ona göre işlem yapılması emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 97).

Mirî mukataalardaki görev boşalmalarında yaşanan bir diğer usulsüzlük ise vazife boşalmaları sonrasında *duâgû* ve *ocaklık*⁷ olmak üzere iki tür atama yapılmasıyla ilgilidir. Usul gereği hangi tür vazife boşalmışsa atamanın da aynı türden yapılması gerekirken bir

⁶ Arşiv vesikalarında gümrükler Anadolu Muhasebesi Kalemine bağlı görünmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberinde ise İstanbul Gümrüğü gibi büyük gümrükler yanlışlıkla Maden Mukataası Kalemine bağlı gösterilmiştir. Biz de bu nedenle bu kuruma ait sıkıntıları Maden Mukaatası başlığı altında gösterdik. Bkz. (Türe ve Kaynar, 2017, s. 181).

⁷ Matbah-ı Âmire, İstabl-ı Âmire ve Tersane-i Âmire gibi kurumların ihtiyaç duyduğu malzemeleri karşılamak ya da bazı askerî görevlilerin maaşlarına karşılık kendilerine bir gelir tahsis etmek için oluşturulan gelir üniteleri. XVII ve XVIII. yüzyıllarda malî teşkilat içinde geniş bir uygulama alanı olan ocaklık sisteminin uygulanması merkezileşmeye orantılı olarak giderek azaltılmıştır. Bkz. (Kılıç, 2007, s. 317-318).

süredir boşalan tüm birimlerin takas yoluyla *duâgû* olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu uygulama, devlet hazinesine önemli ölçüde mali zarar vermektedir. Bu durum üzerine H. 1188/M. 1775 yılında çıkarılan bir fermanla takas yoluyla verilen *duâgû* vazifeleri iptal edilmiş ve bundan böyle boşalan görevleri haber edenlere *ihbariyye* ücreti ödeneceği bildirilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 87-88). Aslında boşalan görevlerden arta kalan meblağın devletin öncelikli yükümlülükleri arasında yer alan askerî harcamalar için *ocaklık* olarak tahsis edilmesi gerekirken, bu kaynağın görece daha tali nitelikteki *duâgû* atamalarına yönlendirilmesi mali yapıyı olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte maliye kalemi çalışanlarının bu uygulamanın yaratacağı malî sıkıntıları yeterince dikkate almadıkları anlaşılmaktadır.

H. 1212/M. 1797 yılında Alâiyye İskeleye Gümrüğü Mukataasından hinta (buğday) üzerinden vazife alan kişiler devletin verdiği 2 akça fiyatı az bularak kanuna aykırı aldıkları emr-i şerifleri kullanarak ödemenin ya aynen ya da okkasının 20 akçadan verilmesini talep etmişlerdi. Yapılan tahkikat neticesinde bu talepleri, devletçe reddedilerek aldıkları usulsüz emr-i şeriflerin kayıtlardan silinmesi emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 119-120). Devlet bu şekilde buğday alım fiyatlarını sabit tutmak suretiyle spekülâtif girişimlerin önüne geçmiş ve mali disiplini sağlamıştır. Her ne kadar usulsüz şekilde emr-i şeriflerin düzenlenebilmesi, malî denetim mekanizmasında zaafıların bulunduğu gösterse de, yapılan tahkikatlar sonucunda bu tür hukuka aykırı uygulamalar düzeltilmiş ve malî düzen yeniden sağlanmıştır.

Masraf-ı Şehriyârî Kalemi

Saray'ın her türlü masraf ve tayinatlarının idare edildiği kalemdir. Bu kalem idare yönünden Topkapı Saray'ına muamele yönünden Defterdarlığa bağlı idi. Başındaki görevli Masraf-ı Şehriyârî kâtibi ünvanıyla anılırdı (Türe ve Kaynar, 2017, s. 109).

Bu kalemde yaşanan sıkıntıya gelince söz konusu kalemde çalışanlar buraya usulsüz şekilde giren ve silsileye aykırı şekilde yükselen bir kişiden arzuhal vererek şikâyetçi olmuşlardır. Bunu üzerine yayımlanan H. 1199/M. 1785 yılında yayımlanan fermanla boşalan görevlere teamüle uygun olan görevlinin getirilmesi usulüne devam edilmesi emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 73-74).

Mevkûfât Kalemi

Rûsûm Kalemi adı da verilen olan bu büronun görevleri örfî vergilerle avarız ve bedel-i nüzul vergilerini idare etmek, bir gider için tahsis edilen paranın harcanmadan kalan kısmını (mekuf akça) hazineye geçirmek, menzil kayıtlarını tutmak ve giderlerini karşılamak, savaş zamanı vilayetlerden gelen askerlerin tahsisat ve iâşe giderleri ile ordudaki atların ot, saman ve yem ihtiyacını sağlamaktır. Bu hizmetlerine karşılık avarız, bedel-i nüzul, bedel-i sürsat ve bedel-i iştirâ gelirlerini tahsil ederdi (Ağar, 2007, s. 390).

Kale ve palangadaki asker sayısının olduğundan fazla gösterilerek maaş ödemelerinde fazladan tahsisat alınmasının önüne geçmek amacıyla buralardaki fiilî asker

mevcudunun tespiti için yetkililer görevlendirilmiştir. Bu çerçevede Sofya Avarızından ödemesi yapılacak olan Belgrat'taki Kurşunlu Palangasının muhafazasında görevli askerlerin sayısını tespit etmek üzere H. 1199/M. 1784 yılında Belgrad Muhafızı Vezir Raif İsmail Paşa görevlendirilmiştir. Yapılan yoklama sonucunda mevcut olmayan askerler tespit edilerek bunların isimleri kayıtlardan silinmiştir (Arıboğa, 2019, s. 75-76).

Mukâbele Kalemi

Mukâbele Kalemi, Kapıkulları gibi ulufe alan görevlilerin maaş defterlerini hazırlamak ve bu defterleri ana defterlerle karşılaştırılarak ulufe miktarlarını tespit etmekle, sorumlu hazineye bağlı bir kalem iken; XVII. yüzyıl ve sonrasında aşamalı olarak Piyade Mukâbelesi, Süvari Mukâbelesi, Sipah ve Silahdar Kalemleri olmak üzere dört alt birime ayrılmıştır (İhsanoğlu, 1994, s. 516). Adı geçen tüm bu mukabele kalemleri her ne kadar müstakil bir yapıya sahip olsalar da benzer nitelikteki sorunlarla karşı karşıya kalmaları nedeniyle bu kalemlerde ortaya çıkan bozulmalar ortak bir başlık altında değerlendirilecektir.

Genel Olarak Mukabele Kalemlerinde Yaşanan Bozulmalar.

Yukarıda da belirtildiği üzere, XVII. yüzyıldan itibaren Mukabele Kalemi çeşitli alt birimlere ayrılmıştı. Bu bölümde, öncelikle birden fazla Mukabele Kalemini ilgilendiren ortak konular ele alınacak, ardından yalnızca tek bir Mukabele Kalemine ilişkin hususlar ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Mukabele Kalemlerinde sıkça rastlanan sorunlardan biri vefat eden kişilerin yerine başkalarının onları hâlâ hayatta göstererek maaşlarını almaya devam etmeleri idi. Sipâh, Silahdâr, Cebeci, Topçu ve Arabacı Ocaklarına mensup olup maaş alan veya tımar sahibi olan bazı kişilerin vefatlarından bir yıl sonra hayatta oldukları iddiasıyla yalancı şahitler gösterilerek maaşlarının alınmaya devam edildiği tespit edilmiştir. Her ne kadar bu tür durumlarda kayıtların yenilenmemesi yönünde padişah emri mevcutsa da son beş altı yıldır bu emre aykırı şekilde kayıtların yenilendiği görülmüştür. Bundan dolayı Bu H. 1178/M. 1764 yılında çıkarılan yeni bir fermanla ilgili kalemlere -yani Süvari ve Piyade Mukabelesi, Anadolu Muhasebesi ve Küçük Ruznamçe Kalemleri- gerekli uyarı yeniden yapılmıştır. Fermanda vefat kaydı düşülen askerlerin gerçekten hayatta olmaları durumunda bir yıl içinde başvurmaları gerektiği aksi takdirde bir yılı geçen görev boşalmalarında kayıt yenilemesi yapılmayacağı açıkça belirtilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 81). Konuyla ilgili tekrar tekrar ferman çıkması hata yapan kâtiplere yönelik ciddi bir yaptırımın uygulanmadığını akla getirmektedir. Nitekim ilgili fermanda da hatalı işlem yapan kâtipler hakkında ciddi bir tehdit veya ceza uyarısına yer verilmemiştir.

Bu tarz suistimallerin önüne geçilebilmek için kanunen Süvari ve Piyade Mukabeleleri ile Anadolu Muhasebesi ve Küçük Ruznamçe Kalemlerinde kayıtlı maaş ve tahsisât boşalmalarında öncelikle bunların içerisinden yeni görevlendirmeler yapılması, arta kalan miktarın ise hazineye aktarılması gerekmektedir. Ayrıca buna dair her ay kayıtların

düzenlenerek Ruûs Kaleminde muhafaza edilmesi teamüldendi. Ancak bu konuda ihmaller yaşandığından Defterdara hitaben yazılan H. 1190/M. 1776 tarihli fermanla bu hususa gereken özenin gösterilmesi emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 88).

Ne yazık ki sorun çözülmemiş olmalıdır, çünkü bir yıl sonra İstanbul Gümrüğü gibi devlete ait mukataalardan, cizye mallarından ve hazineden maaş alan bazı kişiler ile Sipâh, Silahdâr, Bölükât-ı Erbaa, Cebeci, Topçu ve Top Arabacıları ocaklarına mensup askerlerden vefat edenlerin görevlerindeki boşalmaların haber verilmediği anlaşılmıştır. Bunların tezkire ve ibtidâları (görev yenileme evrakı) kimin eline geçmişse maaş ve tahsisâtlarını da onlar almışlardı. Hatta fark etmedikleri için hazineye intikal eden maaşları bile almak amacıyla arzuhal vererek başvuruda bulunmuşlardı. Bunun üzerine yayımlanan H. 1191/M. 1777 tarihli fermanla kalem görevlilerinin bu tür taleplerle karşılaştıklarında işlem yapmadan önce eski defterleri inceleyerek ilk göreve atama tarihlerini tespit edip kayıtlara şerh düşmeleri emredilmiştir. Tembellik ve ihmalkârlık nedeniyle kalem çalışanları bu atama (tevcih) tarihlerini eski defterlerden bulup yazmayarak kendi kafalarından bir tarih uydurmaları durumunda ise cezalandırılacaktı (Arıboğa, 2019, s. 93).

Atamalarda yaşanan bir diğer sıkıntı ise prosedürün kuralına göre işletilmemesiydi. Görev ve ödenek tahsislerine önce ruûs-ı hümayun verilir sonra tezkiresinin verilmesi eskiden beri kanun olmasına ve bununla ilgili birçok ferman yayımlanmasına rağmen muhasebe, kale vs. kalemler ile vakıf, esnaf kethüdalığı vb. atamalar yapılırken bu fermanların hilafına tezkire ve berat verilmeye devam edildiğinden bundan sonra Darüssaade Ağasının sorumluluğundaki vakıflar hariç olmak üzere tüm görevlendirmelerde bu kurala dikkat edilmesine dair halife ve kesedarlar başta olmak üzere tüm kalem çalışanları H. 1189/M. 1775 tarihinde fermanla ikaz edilmişlerdir (Arıboğa, 2019, s. 88).

Süvari Mukabelesi Kaleminde Yaşanan Bozulmalar.

Bu kaleme bağlı Sipâhi Silahdâr ve Dört Bölük halkı ocaklarında yaşanan yolsuzlukları önlemek için eskiden beri uygulanan bir tedbir uygulanmaktaydı. Buna göre söz konusu ocaklarda görev yapan askerlerden biri vefat ettiğinde durumu arzuhal ile ilk bildiren kişiye ölenin kişinin görevinin devredilmesi kanundu. Bunun için “*ihbar ağası*” adı verilen görevliler de istihdam edilmekteydi. Ancak bu uygulama da yeni sorunlar doğurmuştu. Örneğin hasta olan bir askerin öldüğünü ilk haber veren kişi olmak kaygısıyla henüz söz konusu kişi hayattayken on-on beş gün önce ölüm ihbarında bulunabiliyorlardı. Bu durumu önlemek için alınan yeni bir kararla yalnızca hastanın öldüğü gün yapılan ihbarların geçerli sayılmasına hükmedilmişti. Haber veren kişi, hastanın oğlu dahi olsa aynı kural geçerli idi. Aynı şekilde ocakların zabıt, çavuş, halife ve şakirtlerinin görevleri boşaldığında da sadece *ihbar ağaları* değil kim durumu haber ederse görevin ona verilmesi esası benimsenmişti. Bu teamüle uymakta sıkıntılar yaşandığından olsa gerek H. 1183/M. 1769 tarihli fermanla söz konusu kanuna titizlikle uyulması gerektiği bir kez daha vurgulanmıştı (Arıboğa, 2019, s. 86-87).

Alınan tüm bu tedbirlere rağmen yolsuzlukların çeşitlenerek devam ettiği görülmekteydi. Nitekim eski kanunlara göre Sipâh, Silahdâr ve Bölükât-ı Erbaa Ocakları ile mukataalardan boşalan görevlere yeni atamalar yapıldıktan sonra ilgili kalemelerin durumu ilmühaberle Ruûs Kalemi'ne bildirmesi ve söz konusu kayıtların buraya işlenmesi gerekmektedir. Ancak zamanla bazı hilekâr kimselerin boşalan görevleri bildirdikten sonra çeşitli bahanelerle ruûs ve tezkire kayıtlarını bir iki ay hatta daha uzun süre geciktirdikleri anlaşılmıştır. Bu süreçte boşalan görevlerin isimlerini *icmal defterlerine* kaydederek söz konusu görevleri hâlâ aktifmiş gibi göstermişler ve bu yolla ödenek almaya devam ederek devlet hazinesine zarar vermişlerdir. Bu tür suistimallerin önüne geçmek amacıyla H. 1186/M. 1772 yılında yayımlanan bir fermanla boşalan yerlerin bir hafta içinde Ruûs Kalemi'ne kaydedilmesi aksi hâlde bu görevlerin tamamen hazineye aktarılacağı hükme bağlanmıştır (Arıboğa, 2019, s. 119).

Bu kalemde yaşanan bir diğer sorun Sipâh, Silahdâr ve Bölükât-ı Erbaa Ocaklarında esâmilerin para karşılığı alınıp satılmasıdır. Ocak ağaları ile kalem çalışanlarının bu konuda işbirliği yaptıkları ve boşalan görevleri birlikte gizledikleri H. 1198/M. 1784 tarihli fermanla her iki tarafın da böyle bir durumda ağır şekilde cezalandırılacaklarına dair uyarılmalarından anlaşılmaktadır (Arıboğa, 2019, s. 118-119).

Yalnızca asker tayinlerinde değil Sipâh, Silahdâr Kalemi baş halifelerinin atamalarında da yolsuzluklar yaşanmıştır. Sipâh ve Silahdâr Kalemi dışında kalan Ruznamçe-i Evvel, Baş Muhasebe ve Cizye gibi tüm hazine kalemlerinin baş halifelerinin atamaları kendi kalemlerinin hâcelerinin arzıyla yapılır ve büyük bir kusurları olmadığı müddetçe ömür boyu görevde kalırlardı. Buna karşın Sipâh ve Silahdâr Kalemleri baş halifeleri ise ocak ağalarının arzıyla tayin edilir ya da azledilirdi. Ancak ağalar yüksek miktarda caize elde etmek maksadıyla gereksiz aziller yaparak yeni atamalar üzerinden menfaat sağlamışlardır. Bu durumdan rahatsızlık duyan Sipâh ve Silahdâr Kalemi halifeleri, tayin işlemlerinin ocak ağaları yerine bahsi geçen diğer kalemlerde olduğu gibi ilgili kalem hâcesinin arzıyla yapılmasını talep eden bir dilekçe sunmuşlardır. Bu talep üzerine H. 1196/M. 1782 tarihli bir ferman çıkarılarak Sipâh ve Silahdâr Kalemi halifeleri baş halifelerinin gereksiz yere azledilmemeleri, ölümleri hâlinde ise yeni tayinlerin aynı kalemin kâtibi ve mukabelecisinin ortak arzı ve defterdarın telhisiyle yapılması kararlaştırılmıştır.

Ne var ki bu düzenleme ocak ağalarının tepkisini çekmiştir. H. 1199/M. 1785 yılında ağalar, yetkilerinin ellerinden alınması nedeniyle nüfuzlarını kaybettiklerinden şikâyet ederek bir dilekçe sunmuşlardır. Bunun üzerine H. 1196/M. 1782 tarihli fermanın mevcut nizamla bağdaşmadığı ve bazı mahzurlar içerdiği gerekçesiyle yürürlükten kaldırılmasına karar verilmiştir. Böylece Sipâh ve Silahdâr Kalemi baş halifelerinin atamalarını yeniden eski usule dönülerek ocak ağaları ve kâtiplerin ortak arzı ile yapılması ve Süvari Mukabecisinin bu tayinlere müdahale etmemesi hükme bağlanmıştır (Arıboğa, 2019, s. 128-129).

Bu düzenlemeye rağmen sorun ortadan kalkmamıştır. Nitekim H. 1201/M. 1787 tarihli bir fermanla anlaşıldığı üzere Sipâh ve Silahdâr Kalemlerinde görevli gedikli baş

halife ve halifeler ocak ağalarının caize almak amacıyla kendilerini sebepli veya sebepsiz azledip yerlerine başkalarını tayin ettiklerinden şikâyet etmişlerdir. Buna karşılık ağalar ise bu tasarrufun kendi hakları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine alınan kararda halifelerden birinin ölümü hâlinde yeni tayinin eskiden olduğu gibi ağa arzı ve kâtiplerin mühürlemesiyle yapılması; ancak ağaların alışılmışın üzerinde adalet ve insaf dışı caize taleplerde bulunmamaları emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 110-111). Devlet yanlış olmasına rağmen halife ve baş halife tayinlerinin ağa arzıyla olmasının önüne geçememiş sadece en azından caize alırken insafı bir miktar alınsın demekle yetinmiştir. Bu da Kapıkulu Ocağı'ndaki bozulmaların derecesi hakkında bir fikir vermektedir. Bir başka ifade ile Yeniçeri Ocağı'nın kendi menfaatleri yönünde devlete dikte ve telkinlerde bulunabildiğinin göstergesidir.

Atamalar sırasında usulsüzlüklerin yaşandığı bir diğer birim Istabl-ı Âmire'de idi. Mirahur-ı Evvel Seyyid Mehmed Faik Ağa, Babialı'ye sunduğu arzda kendisinin nezaretinde olan yerlere (Istabl-ı Âmir- Evvel, Istabl-ı Âmire-i Sâni, Kuru-yı Hümayun Ağalıkları, çeribaşılık, kethüdalık vs.) teamül gereği yine kendisinin mühürlü arzı üzerine hattihümayun yazılmadıkça atama yapılmaması gerektiğini belirtmiştir. Aksi takdirde Istabl-ı Âmire'nin nizamını bozulacağını belirtmiştir. Aksi takdirde Mirahuru-ı Evvelin bilgisi dışında iltimas ve adam kayırma ile hak etmeyen kişilere görev tevcihi yapılması bu görevleri gerçekten hak eden kişilerin haksızlığa uğramasına ve şevklerinin kırılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle isteği olumlu karşılanmış ve H. 1228/M.1813 yılında bu doğrultuda karar çıkmıştır (Arıboğa, 2019, s. 144-145).

Piyade Mukabelesi Kaleminde Yaşanan Bozulmalar.

“Esami çalmak” diye nitelendirilen uygulama, yani maaş defterlerinde kayıtlı olup ölüm ya da çeşitli nedenlerle görevden ayrılan askerlerin maaşlarının boşa düşmesine rağmen bu durumun merkeze bildirilmemesi ve bahsi geçen maaşlarının başkaları tarafından alınmaya devam edilmesi XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Piyade Ocaklarında da görülmekteydi. Hatta hazineye devredilmesi gereken boş esamiler için gönderilen mahlulât buyrukları, “yanlış düzenlenmiş” gibi bahanelerle geri çevrilmekte, görev boşalmasını arzuhalde bildirenler ise “bu husus ocak ağalarına mahsustur” denilerek susturulmaktaydı. Bu yolla boşalan esamilerin gelirleri ocak ağaları arasında paylaşılmaktaydı. Bu tür usulsüzlüklerin önüne geçmek amacıyla, Cebehane Ocağı Başkethüdası Hasan Ağa'nın vefatı üzerine emekli maaşının hazineye devredilip devredilmediğini sorgulamak üzere H. 1190/M. 1776 yılında yayımlanan fermanla bundan böyle ilmühaber yazılıp ru'us verilmedikçe Piyade Kalemi'nden tezkire verilmemesi, tamamen hazineye kalan esamiler için bile ferman kaleme gelir gelmez Ru'us Kalemi'ne ilmühaberi gönderilmesi konusunda defterdar uyarılmıştır (Arıboğa, 2019, s. 89).

Piyade Mukabalesine kayıtlı Cebeci, Topçu, Top Arabacı, Sakâyân-ı Divanîhümayun, Mehterân-ı Tabl-ı Alem, Ehl-i Hiref, Matbah-ı Âmire, Helvahane, Mehteran-ı Hayme-i Hassa, Istabl-ı Âmire, Çakırcıyân-ı Hassa, Şahinciyan-ı Hassa, Atmacacıyan-ı Hassa,

Barutcu-yân-ı Hassa vs. gibi ocaklardaki görevlendirmeler ve görev yenilemeleri sırasında da benzer sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sıkıntılar teamüllere uyulmaması, mülazımlara verilmesi gereken gedik, kethüdalık ve bunların emsali görevlerin ocaklılar arasında ruûssuz olarak paylaşılması, ataması yapılan bazı kimselerin de ruûslarını kaleme getirip kaydettirmemelerinden kaynaklanmakta ve bu durum muhtemelen 1775-1779 Osmanlı-İran Savaşı zamanından beri devam etmekteydi. Bundan kaynaklı kayıtlarda yaşanan karışıklıklar, Piyade Mukabelesi çalışanları tarafından şikâyet konusu olmuş ve H. 1193/M. 1779 tarihli defterdar telhisiyle ruûssuz görevlendirmeler yapılmaması hakkında karar çıkmıştır (Arıboğa, 2019, s. 95).

Aynı yıllarda muhtemelen 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın getirdiği artan sefer yükü ve idari karmaşasının da etkisiyle 1772-1776 yılları arasında Piyade Mukabelesi Kalemî'nde kâtiplerin sık ve düzensiz değişmesi nedeniyle *avaid* denilen ödeneklerin geç veya eksik ödenmesi gibi sorunlar yaşanmıştır (Arıboğa, 2019, s. 89-91).

Bu kalemlerdeki bozulmalarla ilgili vurgulanması gereken önemli bir husus kâtiplerle ocak zabitleri arasında bir çıkar işbirliği kurulmasıdır. Buna göre bir görev boşaldığında kâtipler durumu belli bir ödeme karşılığı ocak zabitanına haber veriyorlardı. Ocak zabitleri de boşalan bu görevleri başkalarına para karşılığı satıyorlardı. Bâb-ı Âsâfi'nin durumdan haberdar olması halinde ise verilen görevin bir önceki görevli ölmeden gerçekleştiğini söyleyerek durumu kurtarıyorlardı. Bundan dolayı H. 1198/M. 1784 yılında kâtip ve halifelerin durumu görmezden gelmeleri ya da müsamaha etmeleri durumunda cezalandırılacakları konusunda başta Piyade Mukabelesi olmak üzere ilgili daireler uyarılmıştır (Arıboğa, 2019, s. 129-130).

Aynı yıllarda yaşanan bir diğer sıkıntı Piyade Ocağı'nda kayıtlı bazı askerlerin sefere gitmemek ama maaşlarını da almaya devam etmek için esamilerini (maaş kayıtlarını) başka mukataa ve ocaklara kaydettirmeleri ve hatta çalınmış gibi göstermeleridir. Durumun yaygınlaşması üzerine konuyla ilgili yayımlanan fermanla bundan sonra ağa arzı olmadıkça hiçbir esaminin çalınmaması veya devredilmemesi emredilmiştir. Buna rağmen sahte veya hileli işlemler devam etmiştir. Bunun üzerine H. 1201/M. 1787 yılında sadır olan yeni bir fermanla zabitlerin konuyu araştırarak seferden kaçmak için esamisini çaldıran askerlerin cezalandırılması ve konu hakkında Cebeci, Topçu ve Top Arabacıbaşı Ağa'ya gereken tembihlerin yapılması emredilmiş ve fermanın bir nüshası da Piyade Mukabelesi Kalemine kaydedilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 112).

Yeniçeri Kaleminde Yaşanan Bozulmalar.

“Yeniçeri Mukataası Kalemî” ya da “Efendi Dairesi” olarak da adlandırılan bu kalem, Yeniçeriler ile Acemi Oğlanlarının maaş ve künye defterlerini tutmanın yanı sıra Yeniçeri sekbanları, solaklar, teberdarlar, Hassa Bostancıları ve Saray-ı Atik cemaatlerinin maaş ve diğer muhasebe işlerini yürütürdü. Bir yıllığına atanan Yeniçeri kâtibinin atanması ve azledilmesi sadrazamın yetkisindeydi. Yeniçeri kâtibi haftada bir kez ocakla ilgili konularda sadrazama bilgi verirdi (Türe ve Kaynar, 2017, s. 115). Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar

Yeniçeri kâtibi ocak zabitleri arasından atanırken bu padişahın çıkardığı kanunnameyle birlikte kâtipler arasından atanmaya başlanmıştır (Yeşil, 2009, s. 49). Yeniçeri kâtibinin görev süresi bir yıl olmakla birlikte gerekli görüldüğü takdirde bu süre uzatılabilirdi. Bu uygulamanın amacı, Yeniçeri kâtibinin Yeniçeri ağasıyla işbirliği yaparak defterleri tahrif etmesi, ocağa dışarıdan usulsüz şekilde adam alınması veya askerlerin maaşlarına kanuna aykırı zam yapılması gibi suistimallerin önüne geçmektir (Uzunçarşılı, 1988b, s. 384-385).

Maliye Kalemlerinde Bozulmaların Sebepleri

Buraya kadar olan bölümde maliye kalemlerinde yaşanan sıkıntılar ve bozulmalar, söz konusu kalemlerin kendi işlev ve yetki alanları dâhilinde detaylı olarak ele alındı. Bu bölümde ise maliye kalemlerinde yaşanan bozulmalar daha genel bir bakış açısıyla aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırılabilir:

Devletin İzni Olmadan Yeni Görevler İhdası

Daha önce bahsettiğimiz Bursa Mizân-ı Harîr Mukataasında ikinci kâtiplik ihdası (Arıboğa, 2019, s. 74). Baş Muhasebe Kalemünde, Malikâne kesedarı adıyla yeni bir görev oluşturulması (Arıboğa, 2019, s. 106-107) gibi usulsüzlükler bu gruptandır. Devletin bu usulsüzlüklerden, yapılan şikâyetler üzerine haberi olmaktaydı. Şikâyetleri yapan kişiler de genelde aynı yerde çalışan ve kalem gelirlerini paylaşan memurlar olmaktaydı. Çünkü belli bir fonun daha çok kişi arasında bölüşülmesi diğerlerinin zararına olmaktaydı. Aynı usulsüzlükler Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakfı örneğinde yaşandığı gibi vakıflarda da görülmekteydi (Arıboğa, 2019, s. 198-199). Kalem çalışanlarının daha önceki kayıtlara bakmadan önlerine gelen belgeyi otomatik olarak onayıp kaydetmeleri bu dönem bürokrasisinin zaaflarından biridir ki bunu da gelecek başlıkta tekrar ele alacağız.

Kalem Çalışanlarının Atama İşlemlerinde Önceki Kayıtlara Başvurma Konusundaki İhmalkârlıkları

Kalem çalışanlarının öne çıkan hatalarından biri atama işlemleriyle ilgili belge hazırlarken önceki kayıtlara bakmada üşengeç davranışları, diğer bir ifadeyle tekâsül göstermeleridir. Bu durum zaman zaman idari karışıklıklara yol açmıştır. Nitekim, Bâb-ı Âlî'ye bağlı kassabbaşılik görevine usule aykırı olarak yapılan atamanın birkaç kez tekrarlanması üzerine sorun ancak ilgili kayda şerh düşülmesiyle sağlanabilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 142).

Benzer bir şekilde Haremeyn Mukataası Kalemlerine dilekçeyle başvuran bazı kimselere önceki kayıtlara aykırı biçimde emr-i şerifler verilmesi üzerine bir ferman yayımlanmış; bundan böyle dilekçelerin üzerine gerekli notun düşülerek ilgili kalemlere gönderilmesi ve önceki emirlerle çelişen bir durum bulunup bulunmadığının kontrol edilmesi emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 84-85). Ancak bu düzenlemelere rağmen Sirkeci İsmail Vakfı'nın topraklarında hak iddia eden Burunsuz Mustafa'nın defalarca usulsüz emr-i şerif alabilmesi, kalemlerdeki ihmalkârlığın sürdüğünü göstermektedir (BOA, Cevdet Evkaf [C..EV..] 586, 29589).

Aynı şekilde Sipâh, Silahdâr, Cebeci, Topçu ve Top Arabacısı Ocaklarından görevli olup maaş veya tımar sahibi olan kişilerin ölümünden bir yıl sonra yalancı şahitler aracılığıyla bu kişilerin hâlâ hayatta oldukları iddia edilerek ödemelerin devam ettirilmesi de bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür kayıtların yenilenmemesi yönünde defalarca uyarı yapılmasına rağmen, kalem çalışanlarının bu uyarılara riayet etmedikleri görülmektedir (Arıboğa, 2019, s. 81). Bu nedenle yeni bir fermanla tekrar uyarılsalar da cezaların caydırıcı nitelikte olmaması sorunun devamına yol açmıştır.

Bunun yanı sıra Gümrük-i İskele-i Alâiyye Mukataasna buğday satan bazı kişilerin kanuna aykırı şekilde emr-i şerifler alarak ellerindeki buğday için mirî fiyattan daha fazla ödeme yapılmasını istemeleri diğer bir dikkat çekici sorundur. Gümrüğü işletenlerin durumu merkeze bildirmeleri üzerine yapılan usulsüzlük fark edilmiş ve kanun dışı alınan ferman ve emr-i şerifler kayıttan silinmiştir (Arıboğa, 2019, s. 119-120).

Son olarak devlete ait mukataalarda *ocaklık* ve *duâgû* olmak üzere iki tür vazife olmasına rağmen tüm boşalan görevlere takas yoluyla *duâgû* olarak atanması da diğer bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple yayımlanan bir fermanla son bir yıl içinde yapılan *duâgû* atamaları iptal edilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 87-88).

Kalem Kâtiplerinin Yetkilerini Aşan İşler Yapmaları

1817 yılında Baş Muhasebe Kalemi kâtiplerinin yetkilerini aşarak kesedar ve baş halifenin görevi olan derkenar yazma ve sahh çekme işlerini yapmaları da diğer bir sorundur. Bu nedenle İbrahim Raif Efendi isimli kâtip görevden alınmıştır (BOA, Cevdet Dahiliye ÜC..DH..], 195, 9714).

Görevde Yükselmelerde Yaşanan Yolsuzluklar

Masraf-ı Şehriyârî Kaleminde usulsüz şekilde giren ve silsileye aykırı şekilde yükselen bir kişi hakkında kalem çalışanlarının şikâyeti üzerine yayımlanan fermanla söz konusu kaleme gerekli uyarılar yapılmıştır (Arıboğa, 2019, s. 73-74).

Boşalan Görevlerin Zamanında Kayıtlara İşlenmemesi

Bunun yerine takas yoluyla tevcih edilmesi durumuna H. 1198/M. 1765'te yayımlanan bir fermanla rastlamaktayız. Nitekim Sipâh, Silahdâr, Cebeci, Topçu, Top Arabacı, Müteferrika ve mukataalardaki görev boşalmaları hemen bildirilmeyip diğer hazineye kalan görevleri gösteren defterler sultana arz olunmadan önce oradaki görevlerle takas edilmesi bazı sıkıntılara sebep olduğundan şikâyet konusu olmuş, bu nedenle fermanla kalemlere gerekli uyarı yapılmıştır (Arıboğa, 2019, s. 82-83). Aynı yıl aynı sorun Süvari Mukabelesi, Piyade Mukabelesi, Anadolu Muhasebesi ve Küçük Ruznamçe Kalemlerinde de yaşanmış, boşalmalarla ilgili her ay Ruûs Kalemi'ne bilgi verilmesi kuralına uyulması konusunda kalem çalışanları uyarılmıştır (Arıboğa, 2019, s. 82). Ancak sorun on bir yıl boyunca devam etmiş olmalı ki bu kalemlere aynı uyarı H. 1190/M. 1776 tarihli fermanla da tekrarlanmıştır (Arıboğa, 2019, s. 88-89).

Miri Mukataa Şeklinde İdare Edilen Gümrüklerden Haksız Maaş Alımı

Miri mukataalardan maaş alanların ölümü hâlinde bunların maaşını almak isteyen yakınları tanınmamak için ödeme emrini başka gümrüğe havale ettiriyorlardı. Çünkü gümrük kâtiplerinin kendilerini tanıma ihtimalinin önüne geçmek istiyorlardı. Bu nedenle emr-i şerif olmaksızın başka gümrüğe havale edilmemesine dair H. 1178/M. 1764 yılında bir ferman yayımlanmıştır (Arıboğa, 2019, s. 81-82). Bazıları ise daha vefat etmeden yaşlı yakınlarının maaşını mahkemeden ilam ve hüccet alarak kendilerine devrettirmektedirler. Bunun için de H. 1193/M. 1779 yılında İstanbul ve çevresindeki kadılıklara gönderilen emr-i âlîlerle bu tarz müracaatlarda hüccet vermemeleri konusunda uyarılmışlardır. Gümrük ve mukataa kâtipleri ise ölen maaş sahiplerinin durumunu tespit edecek ve hasta ve sakat olanların bu uygulamadan zarar görmemeleri için gerekli önlemleri alacaklardı. (Arıboğa, 2019, s. 97).

Sadece İstanbul Gümrüğü gibi devlete ait mukataalardan, cizye mallarından ve hazineden maaş alanlar değil Sipâh, Silahdâr, Bölükât-ı Erbaa, Cebeci, Topçu ve Top Arabacıları Ocakları askerlerinden vefat edenlerin de durumları haber verilmemektedir. Hatta hazineye aktarılanları almak için bile arzuhaller yazılmaktaydı. Bunun önüne geçmek amacıyla H. 1191/M. 1777 tarihli fermanla bu tür başvurularda kalem görevlilerinin eski kayıtları inceleyerek ilk tevcih tarihlerini tespit etmeleri ve bunu kayıtlara şerh düşmeleri istenmiştir. Bu konuda gevşeklik göstererek kayıtlara bakmaktan üşenip rastgele tarih yazanların da tedip edilecekleri ilgili kalemlere duyurulmuştur (Arıboğa, 2019, s. 93).

Kalemlerde Kanuna Aykırı Atama Ve Aziller Yapılması

Sipâh ve Silahdâr Kalemi baş halifelerinin tayin ve azillerinin diğer kalemlerde olduğu gibi kalem baş halifeleri tarafından değil de ocak ağalarının arzıyla yapılması şikâyet konusu olmuşsa da ocak ağaları bir şekilde bu yetkiyi ellerinde tutmayı başarmışlardır (Arıboğa, 2019, s. 110-111).

Kanuna aykırı şekilde esami alım satımına Piyade ve Süvari Mukabelesi Kalemi kâtip ve halifeleri de vasıta olmuşlar, ocak zabitlerine boşalan görevleri haber ederek bunun için para almışlardır. Yayımlanan fermanla bu şekilde davranmaları halinde cezalandırılacakları konusunda uyarılmışlardır (Arıboğa, 2019, s. 129-130). Şu da var ki Sipâh ve Silahdâr Kalemi baş halifelerinin tayin ve azillerinin bile ocak ağalarının elinde olduğu bir durumda kalem çalışanlarının esami çalınmasına göz yummaları olağan karşılanmalıdır.

Piyade Ocağı'na bağlı askerlerin esamilerini çaldırdıklarını ileri sürerek sefere gitmemek için bahaneler üretmelerinin önüne geçilememiştir. Bunun üzerine zabitlerin konuyu araştırıp bu tarz usulsüzlüklerde bulunanları cezalandırmaları hakkında Cebeci, Topçu ve Top Arabacıbaşı Ağa'ya da gerekli uyarıların yapılmıştır (Arıboğa, 2019, s. 182).

Kurumlarla İlgili Atamalarda Kalem Çalışanlarının Ruûs ve Tezkire Verilmesinde Usule Aykırı Davranışları

Gerek devlete ait kurumlara gerek vakıflara yapılan atama ve tevliyet işlemlerinde önce ruûs-ı hümayun alınıp sonra tezkiresi verilmesi kanun iken ruûssuz tezkire verilmesi yaygın bir hal almıştır. Her ne kadar konuyla ilgili uyarılar yapılsa da (Arıboğa, 2019, s. 93-94) sorun devam etmiştir (Arıboğa, 2019, s. 88). Bu durum Kapıkulu Ocağı'nda daha yaygındır ve Piyade Mukabelesi Kalemi çalışanları ocaklıların kendi aralarında boşalan görevleri paylaşmalarıyla baş edememekten ve yeni atananların ruûs almamaları nedeniyle kayıtlarda karışıklıklar yaşandığından şikâyet etmekteydiler (Arıboğa, 2019, s. 95). Ocaktaki yolsuzluklar o kadar yaygındı ki sefere gitmek istemeyenler rüşvetle kendilerini korucu olarak kaydettirmişlerdir. Normalde bu tür işlemlerde tayin dilekçeleri önce Rikab-ı Hümayuna sunulup arkasından sadrazam ve defterdara arz edilip nihayetinde defterlere kaydedilmesi gerekirken bunlar yaptıkları usulsüzlük ortaya çıkmasın diye tayin işlemlerini sadece halife kesedarına yaptırıyorlardı. Yani yaptıkları yolsuzluklara halife kesedarı ve Yeniçeri kâtibi de karışmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988b, s. 480).

Kapıkulu Süvarileri bölümü askerlerinden ölenlerin durumunun gizlenmesinin önünü almak devlet durumu arzuhal ile haber veren ilk kişiye ölen kişinin görevinin devredilmesi, *ihbar ağalığı* istihdamı gibi tedbirler almışsa da bu sefer de hasta daha ölmeden ihbar etme gibi durumlar yaşanmıştır. Bu nedenle öldüğü gün haber edenin ihbarının geçerli olacağına ayrıca sadece "*ihbar ağaları*"nın değil aynı ocağın zabıt, çavuş, halife ve şakirtleriyle hastanın oğlunun da ihbar etme hakkı olduğu emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 86-87). Ancak tüm bu önlemlere rağmen Kapıkulu Süvarileri Ocağından ve mukataalarından boşalan yerlerin bazılarının Ruûs Kalemi'ne bildirilmeyerek gizlenip başkalarına verdikleri anlaşılmaktadır. Her ne kadar H. 1186/M.1772 yılında yayımlanan bir fermanla bir hafta içerisinde ruûsa kaydedilmeyen yerlerin hazineye intikal edeceğine dair bir düzenleme yapılmış olsa da (Arıboğa, 2019, s. 119), bu tedbirin beklenen sonucu vermediği anlaşılmaktadır. Nitekim H. 1198/M. 1784 tarihli fermanla aynı ocakların ağaları ve ilgili kalem görevlileri yeniden uyarılmış ve bu duruma göz yummaları hâlinde şiddetle cezalandırılacakları bildirilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 118-119).

İlgili Kurumun Emininin Arzı Olmadan Kurumlardan Ödenek Verilmesi Ve Atama Yapılması

Tersane emininin arzı olmadan tahsisat yapılması (Arıboğa, 2019, s. 141). Mir Ahur-ı Evvelin arzı olmadan onun sorumluluğundaki kurumlara atama yapılması (Arıboğa, 2019, s. 144-145). İstanbul İhtisabı Mukataası eminin arzı olmadan bu kuruma başka yerlerden alınan arz, arzuhal ve ilamlarla görevlendirmelere yapılması (Arıboğa, 2019, s. 109-110) Kalelerdeki askerlerin tayin ve azillerinin kale dizdarlarının ve ağalarının arzıyla yapılması gerekirken kadı ve naib arzıyla yapılması (Arıboğa, 2019, s. 129). Harc-ı Hassa Emmini arzı olmadan İstanbul Gümrüğü'nden maaş alan saray gılmanlarından boşalan usulsüz olarak arzuhal ve dilekçe ile atamalar yapılması nedeniyle sorumluları uyaran fermanlar yayımlanmıştır (Arıboğa, 2019, s. 143).

Devlete Ait Tüm Ödemelerin İstanbul Gümrüğüne Yöneltilmesi

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde aslen İstanbullu olsun ya da olmasın pek çok kişinin emekli maaşının buraya yönlendirilmesi gümrük gelirlerinin bu ödemelere yetmemesine sebep olmuştur. Buna önlem olarak maaş sahiplerinin memleketleri araştırılarak ödemelerin buna göre yönlendirilmesi aslen İstanbullu olanların ise maaşlarını İstanbul Duhan Gümrüğü ve Enfiye Mukataasından almalarına karar verilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 95-96, 143). Ayrıca Maliye bürokrasisindeki karışıklıklar nedeniyle ödeme güclüğü yaşayan gümrükler durumlarını merkeze bildirmelerine rağmen bazı gümrüklere yeni ödemeler vermeye devam edilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 203-204). Bu da bize memurların yaptıkları işlemlerle ilgili önceki kayıtları yeterince tetkik etmediklerini ve kalemler arasında iletişim kopukluğu olduğunu göstermektedir.

Cebeci Ocağı Kâtiplerinin Görevlerini Tamamladıktan Sonra Da Mevacipten Pay Almak İstemeleri Yüzünden Yaşanan Sıkıntılar

Cebeci Ocağı kâtiplerinin görevleri hitamında da mevacib ödemelerinden pay almak istemeleri kendi yerlerine atanan kâtiplerin maaşlarını noksan almalarına sebep olmaktadır. Bu nedenle 1776 tarihinde bu ödemelerin aktif hizmet durumuna göre hak eden kâtiplere verilmesi emredilmiştir (Arıboğa, 2019, s. 89-91).

İşinin Ehli Olmayan Kâtiplerin Görevde Yükselmesi

Teamül gereği görev boşalmasında hiyerarşik bir yükselme gerçekleşmekle birlikte bazı görevlilerin yükseldikleri makamın gereklerini fiilen yerine getirememelerine rağmen görevde kalmalarına izin verildiği görülmektedir. Bu tür durumlarda söz konusu makamda azil veya terfinin ertelenmesi yoluna gidilmemiş, bunun yerine görevin fiili işleri, eski vazifesini sürdürmekle birlikte bu görevin işlerini de ek olarak yürüten başka bir kişi tarafından icra edilmiştir. Bu nedenle söz konusu görevin geliri iki görevli arasında paylaştırılmıştır (BOA, [C..BH..], 94, 4509).

Sonuç

Hazine ve Maliye bürokrasisi günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de hem devletin en önemli ve en hassas işlemlerinin yürütüldüğü yer, hem de suistimale en açık kurumlardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında devletin diğer kurumlarında olduğu gibi Maliye Kalemlerinde de bozulmalar yaşanmıştır. Bu bozulmaların başlangıcı daha çok XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarına rastlamaktadır. Özellikle Yeniçeri Ocağı'ndaki çözülmeyle paralel biçimde, bu ocağın maaş işlerini yürüten Mukabele Kalemlerinde yolsuzlukların yoğunlaştığı görülmektedir. Bir diğer önemli sorun ise mukataalardan maaş (vazife) alanların yaptıkları yolsuzluklardı. Mukataalardan ödenen maaşlar, görevin boşalması durumunda çoğu zaman usulsüz biçimde başka kişilerin eline geçmekteydi. Dönemin şartları gereği bürokratik denetimlerin yeterince yapılamaması, bu tür usulsüz maaş alımlarının yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sorunu gidermek için durumu haber edenlere "ihbariye akçası" verilmesi veya görevin boşaldığını ilk bildiren kişiye

söz konusu görevin tevcih edilmesi gibi yöntemler uygulanmış ve bu durum kısmen olumlu sonuçlar vermiştir.

Kalem çalışanlarının evrakları önceki kayıtlara bakmaksızın gelişigüzel işleme koymaları, kurum amirinin bilgisi dışında atamalar yapılması veya ruûs ve tezkire alınmadan görevlendirmeler yapılması, kanunlara aykırı yeni görevlerin ihdas edilmesi ayrıca fazla ödemesi olan gümrüklere yapılan başvurulara rağmen yeni ödemelerin verilmeye devam edilmesi gibi kronik yanlış uygulamalardan merkezi yönetimin çoğunlukla yapılan şikâyetler üzerine haberi olmuştur. Bu tür aksaklıkların önüne geçmek amacıyla gerekli fermanlar vakit geçirmeden çıkarılmıştır. Ancak aynı konuda tekrar eden fermanlar benzer sorunların uygulamada hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Neyse ki tüm bunlara rağmen maliye kalemlerinin genel işleyişinde büyük bir aksaklık yaşanmamış ve bu kurumlar temel işlevlerini devletin sonuna kadar sürdürmeyi başarmıştır.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (1997). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Âmire* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Afyoncu, E. (1999). Tanzimat öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokrasi, *Türkiye Günlüğü*, 58, 182-190.
- Afyoncu, E. ve Ahışhalı, R. (2022). Kâtip, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.25, 53-55.
- Ağar, Serkan (2007). Geçmişten bugüne mali idare, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 73, 372-432.
- Akgündüz, A. (1990). Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri (Cilt 1). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2018). *Osmanlı merkez bürokrasisi (1836-1856)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arıboğa, D. (2019). *217 No'lu Ruûs Defteri'nin transkripsiyon ve değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Ayar, T. (2018). Osmanlı vakıf geleneğinde cihet uygulaması, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 293-322.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Dahiliye [C..DH..]*, 71, 3526.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Bahriye [C..BH..]*, 32, 1523.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Sultan I. Mahmud [AE.SMHD.I...]*, 124, 9019.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Divan-ı Hümayûn Sicillâtı Mühimme Defterleri [A.{DVNSMHHM.d...}]*, 71, 289.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnülemin Maliye [İE.ML..]*, 117, 11096.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Bahriye [C..BH..]*, 54, 2698.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Dahiliye [C..DH..]*, 195-9714.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C..EV..]* 586-29589-1a, 1b, 2b.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA-e)*, 863, 50.
- Bilgin, A. (2020). Harc-ı Hâssa Emîni, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (2. Basım), Ek-1, 534-535.
- Çetin, E. (2023). *Osmanlı bürokrasisinde başmuhasebe kalemi (XVIII. yüzyıl)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Darling, L. T. (2019). *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660 (Çev: A. Tonguç)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Emecen, F. (1992). Baş Muhasebe Kalemi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.5, 133-135.
- Emecen, F. (1994). Ali'nin 'Ayn'ı XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı bürokrasisinde kâtib rumuzları, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 35, 131-149.
- Güler, M. (2002). *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI. XVII. yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Günelan, R. (2017). XVI. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinde mâliye ahkâm katipleri, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 49 (49), 125-154.
- İhsanoğlu, E. (Ed.). (1994). *Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi* (1. Cilt). İstanbul: IRCICA Yayını.

Kalaycı, Z. B. (2023). Topkapı Sarayı'nın Acem misafirleri: 18. yüzyıl başlarında devlet mutfağından iranlı elçilere verilen tayinat, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 11 (35), 764-776.

Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı malî tarihi hakkında tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kütükoğlu, M. (1994). Defterdar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.9, 94-96.

Kütükoğlu, M. (1996). Osmanlılar'da Gümrük, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.14, 263-268.

Kılıç, O. (2007). Ocaklık, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.33, 317-318.

Mustafa Nuri Paşa. (2014). *Netâyicü'l-Vukû'ât* (Haz. Y. Kurt). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öner, E. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde mali idare*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Önay, A., Sarıcaoğlu, M. E., Akyıldız, N., Satar, S., Zorlu, Y. (Haz.). (1994). *Tanzimat öncesi merkez evrakının tasnif kılavuzu ve belge örnekleri*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı.

Tabakoğlu, A. (2020), *Osmanlı mâlî tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme döneminde girerken Osmanlı maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Türe, İ. ve Kaynar, S. (2017), *Başbakanlık Osmanlı arşivi rehberi*. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988a). *Osmanlı Devleti'nin merkez ve bahriye teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988b). *Osmanlı Devleti teşkilâtından kapıkulu ocakları: acemi ocağı ve yeniçeri ocağı I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Vâsıf Efendi, A. (2020). *Mehâsinü'l-Âsâr ve ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1732-1774* (Haz: N. Sağlam). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yeşil, F. (2009). *Nizâm-ı Cedid'den yeniçeriliğin kaldırılışına Osmanlı kara ordusunda değişim 1793-1826*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yıldırım, H. O. vd. (Haz.). (1994). *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 01.08.2025 Kabul/Accepted: 11.02.2026

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 31-51.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1756033>

ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE SERGİLERDE KATILIMIN ARTIRILMASI PROBLEMİNİN İNCELENMESİ

Ceyda DOĞANⁱ, Sude Rabia AĞIRMANⁱⁱ, Mehmet PINARBAŞIⁱⁱⁱ

Öz

Sanat, varoluşundan itibaren çeşitli yöntemlerle şekil alarak bireyler için bir dışavurum aracı olmuştur. Sanatçılar hissettiklerini, düşündüklerini ve iletmek istedikleri mesajları bazen sözcüklerin yetersiz kalması durumundan, bazen ise daha güçlü bir ifade şekli oluşturması nedeniyle sanatın farklı kollarını kullanarak ifade etmeyi seçmişlerdir. Yaptığı eserlerle tüketicisine ulaşmaya ve onunla etkileşim kurmaya çalışan sanatçı için eserlerini sergilemek, onları oluşturmak kadar önem taşır. Sanat eserlerinin ve tüketicilerin buluşmasına olanak sağlayan mekânların başında sergiler gelmektedir. Sanatçılar sergiler aracılığıyla eserlerini tüketicileriyle buluşturur. Bu projede hedeflenen amaç, tüketicileriyle sanatın bulunduğu önemli mekânlardan biri olan sergilerdeki katılımı artırarak sanatçının ve eserlerinin daha fazla tüketiciyle buluşmasıdır. Yapılan çalışmada katılımın artması için çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılmıştır. Katılımın sağlanması için kriterler belirlenmiş ve kriterlerin ağırlıklandırılması için Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) kullanılmıştır. Bu amaç bağlamında bulunan alternatiflerin sıralanması için Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) yöntemi kullanılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda en önemli kriterin içerik çeşitliliği olduğu, katılımın artırılması alternatiflerinin değerlendirilmesi sonucunda ise reklamın en önemli alternatif çözüm olduğu bulunmuştur. Bulunan sonuçlar değerlendirildiğinde katılımın artırılması amacıyla sergilerde daha fazla içerik çeşitliliğinde eser bulunması daha geniş kitlelerin ilgisini artırmayı sağlayacağından tutarlı bir kriter olmasını sağlamıştır. Benzer şekilde reklam alternatifi sergilerin daha çok görünürlüğünü artırarak daha çok kişiye ulaşmasını sağlayacağından hedeflenen amaca uyarak tutarlı bir çözüm sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sergi, Katılımın artırılması, Çok kriterli karar verme, AHP, TOPSIS

ⁱ Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, ceydadogan950@gmail.com, ORCID: 0009-0006-5538-6221

ⁱⁱ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, sudeagirman@gmail.com, ORCID: 0009-0009-1577-1098

ⁱⁱⁱ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, mpinarbasi@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3424-2967

Investigation of the Problem of Increasing Participation in Exhibitions with Multi-Criteria Decision-Making Methods

Abstract

Since its existence, art has been a means of expression for individuals through various methods. Artists have chosen to express what they feel by using different branches of art, sometimes because words are inadequate and sometimes because it creates a stronger form of expression. The most visually effective and powerful means of expression of the branches of art is painting. This expression gains meaning not only through its production but also through its meeting with its consumers. The aim of this project is to increase the number of consumers in exhibitions, which are one of the important platforms where art meets its consumers, and to bring the artist and his/her works together with more consumers. In the study, multi-criteria decision-making (MCDM) methods were used to increase participation. Criteria were determined to ensure participation and Analytic Hierarchy Process (AHP) was used to weight the criteria. Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) method was used to rank the alternatives found for this purpose. As a result of the examinations, it was found that the most important criterion was content diversity, and as a result of the evaluation of the alternatives for increasing participation, advertising was found to be the most important alternative. When the results are evaluated, it is seen that the presence of more works with a wider variety of content in the exhibitions in order to increase participation is a consistent criterion as it will increase the interest of wider audiences. Similarly, the advertising alternative provides a consistent solution by meeting the targeted purpose, as it will enable the exhibitions to be seen more and reach more people.

Keywords: Exhibition, Increasing participation, Multi-criteria decision making, AHP, TOPSIS

Extended Abstract

While conducting the literature research, art fields and multi-criteria decision-making methods were taken into consideration. When the literature is examined, it is seen that although there are studies on AHP and TOPSIS methods in many fields, there is not enough academic research on art and exhibitions. In this study, the problem of increasing participation in exhibitions and art is addressed due to low interest and participation in exhibitions and art. In line with expert opinions, a set of criteria for increasing exhibition attendance was determined. Using AHP and TOPSIS methods, the most effective criteria for increasing participation were identified. In this study, Analytic Hierarchy Process (AHP), one of the multi-criteria decision making (MCDM) approaches, was adopted to increase attendance. Analytic Hierarchy Process (AHP) is a decision-making method used for problem solving by determining the appropriate criteria and alternatives based on these criteria in line with a specified objective. In order to increase the interest in exhibitions, a series of criteria were determined by expert opinions and literature research. The determined criteria are as follows; target audience, power of influence, cost, information, time, content diversity, sustainability. The target audience criterion indicates the consumers who will attend the exhibition. The power of influence criterion indicates the area of influence of the exhibition. It expresses how many participants the exhibitions can reach and how many they affect. The cost criterion determines the economic amount in the formation of the exhibition. The information criterion indicates the informative and explanatory effect of the exhibitions. The time criterion indicates

the time interval in which the exhibitions will take place and the employees will work. The diversity and originality of the works to be exhibited in the exhibitions determines the content diversity. The longevity and continuity of the exhibitions can affect the participation. For this reason, the sustainability criterion was added. The TOPSIS method was used to determine the most suitable alternatives. This method aims to determine the one closest to the positive ideal solution and the one farthest from the negative ideal solution among the alternatives.

The alternatives that are effectively determined to increase participation are as follows; Special tour, workshop, advertisement, membership, special theme, social event, public day. It is an alternative added to increase the interest in exhibitions by organizing special tours and different concepts to increase the participation. It is an alternative that aims to increase the participation of people in magazines with the special tours organized. It is an alternative that aims to increase the interest and participation in art by organizing workshop days in exhibitions and the participants producing works in the workshops. Advertising exhibitions is an important factor in reaching the target audience. For this reason, the advertisement criterion has been added. It is an alternative added with the aim of attracting people's attention and ensuring continuous participation by creating a membership system in exhibitions. It has been determined as an alternative with the aim of increasing participation in exhibitions by creating special themes that can appeal to all segments and attracting the attention of participants with different topics. It is to turn exhibitions into larger organizations by adding different events to them. Examples of these can be events such as talks, music, and participation of celebrities. The social event alternative has been added for this reason. With the public day solution, it is aimed to reach the target of more participants by providing more discounted entrances. The results show that the most effective alternative to increase participation in exhibitions is advertising with a score of 0.8462. With the results obtained, making the works and the places where they are exhibited more visible and advertising will encourage consumers to participate more. The public day alternative, which is expected to increase participation by providing economic convenience to participants, comes second with a score of 0.7231. Public days are seen to be an important factor for informing the public. The third alternative, membership with a score of 0.5931, will also have a similar effect of facilitating participation.

In line with the solution obtained, it is seen that working on advertising alternatives to reach a wider audience is a more appropriate solution. In the continuation of this process, public days and membership options can be evaluated and people's participation in exhibitions can be increased. With these alternative solutions, arrangements can be made that will be economically accessible to more people and the goal of reaching a wider audience can be achieved.

Giriş

Sanat, insanın evrendeki varlığıyla birlikte hayat bularak bugüne ve geleceğe ışık tutan, kişilerin iç dünyalarındaki düşünce ve duygularını anlamak, anlatmak ve bunları aktarmak için kullanılan güçlü bir ifade biçimidir. Bu ifade biçimi sadece bireysel olabileceği gibi toplumsal olarak da temelinde insanı anlamayı ve anlatmayı barındırır. Oluşturduğu bu anlatımı ortak bir dil kullanarak ifade etmesi nedeniyle evrensel bir iletişim kurmaya olanak sağlar. İnsanların hissettiği, düşündüğü ve yaşadığı deneyimleri dışa vurmalarına aracılık eder. Aynı zamanda ortak temalar içerebilmesi nedeniyle sanat, evrensel bir bütünlük sağlayabilmektedir; aşk, ölüm, özgürlük, inanç, adalet, savaş, kimlik arayışı, yaratılış gibi konularda insanların sanat eserleri aracılığıyla iletişim kurmasını sağlar. Sanat bu yönleriyle sadece estetik ve görsellikten ibaret bir ifade değildir, aynı zamanda duygu ve mesaj iletimi sağlayan bir iletişim aracıdır. İnsanın iç dünyasını birden çok yolla ifade etmesine olanak tanıyan çok yönlü bir ifade biçimidir. Bu ifade biçimlerinin pek çok çeşidi bulunmaktadır; resim, müzik, edebiyat, heykel ve dans gibi farklı sanat dalları insan dünyasını ve yaşantısını aktarmada köprü oluşturmaya çalışır. Ancak bu sanat dalları içinde resim; görsel ifadenin derinliğini etkili kullanarak izleyicinin zihinsel ve duygusal dünyasını, duygularını, düşüncelerini ve hayallerini somut olarak aktarabilen en güçlü araçtır. Görsel sanatların bir kategorisi olmasıyla birlikte resmin gücü görselliğin ötesine geçerek izleyicisine yorumlama, anlama ve anlam dünyası yaratmaya çalışmasından gelir (Süzen ve Yücel, 2021).

Bu noktada resim, insanlığın varlığının çıkışındaki mağara duvarlarında çeşitli insan ve hayvan figürlerini içeren çizimlerle dünyayı anlama ve kendini ifade etme süreçlerinden günümüzün daha gelişmiş ve farklılaşmış sanat anlayışına kadar süregelen en etkili ifade aracı olmuştur. Aynı zamanda resim dünyayı farklı açılardan insanlara sunmaya çalışan görsel bir sanattır: Antik Yunan ve Roma döneminde mitolojik unsurlar ve günlük yaşam tasvirleriyle, Orta Çağ'da dini temalarla, Rönesans döneminde insan figürlerinin bireysel ifadeleriyle, modern dönemde ise farklı akımlarla çok çeşitli ve özgün bir ifade yöntemi olmuştur. Sanatçılar eserleriyle kendi düşünce ve duygularını yansıttıkları gibi, resim sanatını sadece estetik bir araç olarak değil, toplumsal, dini ve kültürel bir anlatı aracı olarak da kullanırlar: Pablo Picasso'nun Guernica'sı, Michelangelo'nun Sistine Şapeli'ndeki tavan freskleri, Edvard Munch'un Çılgılık'ı bu yönden en bilinen örneklerdendir(Kınam, 2020; Özeskici, 2024). Toplumsal eleştiriler, insanın içsel sıkıntıları, korkuları, savaşın etkileri, insanın Tanrı ile ilişkisi, varoluşsal ve psikolojik sorunlar gibi pek çok konuya değinir. Sadece bu tür konulara değinmekle kalmaz, aynı zamanda sanılanın aksine resim, izleyiciyi pasif bir konumda tutmak yerine tüketici konumuna getirir ve onu sanatla aktif bir etkileşime sokarak düşünsel ve duygusal katılımı teşvik eder. Bu açıdan, resim sanatının yaratım süreci kadar tüketicisiyle buluşması da büyük önem taşır. Yapılan eserlerin sadece duvarda asılı durması sanatı oluşturmak ve anlamak bakımından yetersizdir. Sanat tüketicisi eserleri kendi tüketip yorumlayabileceği gibi eseri yapan sanatçıyla bir arada olarak eserden alması istenenleri ve sanatçının vermek istediği mesajları inceleme fırsatına sahiptir. Bu olanağın gerçekleşmesi için en uygun mekânlardan biri de sergilerdir.

Sergiler; sanatçıların sanatlarını toplumla ve tüketicileriyle buluşturduğu, ilgili kitlelerine ulaştırdığı, çeşitli alanlarda mesajlar verebildiği yerlerdir. Bu alanlar yardımıyla sanat eserleri tüketicileriyle buluştuklarında gerçek sanat meydana gelir (Ayaydın, 2020). Sergilerde sanatçılar toplumsal mesajlarını, deneyimlerini, bilgilerini, yaşanmışlıklarını eserleri yoluyla katılımcılara aktarırken izleyiciler de bu mesajlarla iletişim içine girerek yeni bakış açıları geliştirir ve dünyayı farklı bir perspektifle yorumlar.

Her sergi farklı bir anlam dünyası kurmanın, kültürü paylaşmanın ve toplumu yansıtmının bir sunum alanı olarak hizmet eder. Sergilere katılımın daha fazla olmasıyla hem sanat anlayışının gelişmesi hem de toplumun her kesiminin sanatla buluşması amaçlanmıştır. Uygulanacak alternatiflerle sanata hiç ilgisi olmayan insanların dahi ilgilenmek için bir şans oluşturması, hobi edinmesi veya bakış açısı geliştirmesi önemsenmiştir. Böylelikle sanat, insanların hayatında bir yer edinmekle birlikte onlara her alanda çeşitli bakış açıları oluşturmaları ve içlerinde yeni kapılar açmaları için bir fırsat yaratılmış olacaktır. Sanatın iyileştirici gücü ve ifade etkisinin en yoğun olduğu resim sanatı ile tüketicisini olabilecek en fazla şekilde buluşturarak her insanın hayatına bunu bütünleştirmek hedeflenmektedir.

Sergilere katılımın artması sonucunda sanatçıların eserlerini sergiler aracılığıyla toplumdaki daha geniş kitlelerle paylaşma olanağı artacaktır. Sanatçıların istediği şekilde karşılıklı bir iletişim ortamı sağlanarak sergilere katılımın artmasıyla beraber bu iletişim güçlenecektir. Resim sanatının gücü böylece daha fazla insana ulaşarak güçlü ifade dili sayesinde çeşitli konularda yapılan eserlerle ifade edilmek istenen mesajlar daha fazla kişiye iletilecektir. Katılımın yetersiz ve az olduğu durumlarda oluşacak bu anlam ve paylaşım eksikliği sorunları nedeniyle daha fazla insana ulaşma amacıyla bu çalışma geliştirilmiştir.

Bu çalışmada literatürde örneğine sık rastlanmayan resim ve sergi sektöründe katılımı artırmaya yönelik stratejileri incelemek amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik en uygun alternatifleri bulmak için Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden AHP ve TOPSIS yöntemleriyle alternatifler belirlenmiş ve uygunluk sırasına göre sıralanmıştır. Böylece sergilerin çalışma sonuçlarına göre uygulayacakları alternatif stratejilerle en çok tüketiciye ulaşması ve sergilere olan ilginin artması amacına ulaşılması hedeflenmiştir.

AHP ve TOPSIS yöntemleri literatürde sıklıkla kullanılan ÇKKV yöntemlerinden olmalarına rağmen bu yöntemlerin yaratıcı endüstrilerde kullanımı oldukça sınırlı kalmakta ve literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde sanat ve kültür alanında ziyaretçi davranışı ve sergi stratejileri gibi konular yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Bu çalışma, AHP ile uzman görüşlerine dayalı kriter ağırlıklarını belirleyerek ve TOPSIS ile alternatif olarak katılımı artıracak stratejileri sıralayarak sanat alanında ÇKKV yöntemlerinin bütüncül biçimde kullanıldığı özgün bir analiz oluşturmakta ve literatürdeki ilgili boşluğu doldurma amacı taşımaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde sanat ve kültür alanlarında Wu vd. (2017)'nin sergi destinasyonu seçimi ve Akgöz vd. (2021)'nin akıllı müze alternatiflerinin değerlendirilmesi gibi konularda ÇKKV yöntemleri ile çalışmalar yaptıkları görülmektedir.

Bu çalışmalar kültürel alanlarda bir alternatif seçimi veya mekân incelemesi yönünde literatürde çalışmalar bulunduğunu göstermesine rağmen doğrudan katılımı artırma stratejilerinin değerlendirildiği bir analize rastlanmamıştır.

Bu bağlamda çalışma, tespit edilen bu boşluğu doldurmayı hedefleyerek hem yaratıcı endüstrilerdeki problemlere yönelik incelemeleri artırmaya, hem de ÇKKV yaklaşımlarının sanat ve kültür gibi farklı sektörlerdeki kullanımını yaygınlaştırmaya önemli bir katkı sağlayarak araştırmanın özgünlüğüne ve yenilikçi yaklaşımına vurgu yapmaktadır. Çalışma, ÇKKV metotlarından AHP ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak sergi yöneticilerinin ve sanatçıların karşılaştığı katılım artırma stratejilerini nicel verilere dönüştürerek analiz etmektedir.

Çözüme başlarken önce problem tanımlanmış sonrasında ise hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. İlerleyen adımda ikili karşılaştırma matrisi ve ağırlıklar hesaplanmıştır. Sonraki basamakta öz vektör hesaplanmış ve tutarlılığına bakılmıştır. Tutarlılık oranı 0,1 den küçük olduğundan genel sonuca ulaşılmıştır (Erdoğan, 2024). Daha sonrasında TOPSIS yöntemiyle alternatif stratejiler sıralanmış ve en uygun strateji sırası belirlenmiştir.

Literatür Araştırması

Bu çalışma çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerini resim sergileri alanındaki önemli bir sorun olan katılımı artırmaya yönelik stratejilerin değerlendirilmesi problemine uygulayarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Literatür taraması araştırmanın hem yöntemsel geçerliliğini kanıtlamakta hem de uygulama alanındaki eksikliğe vurgu yapmaktadır. Literatür tarandığında pek çok alanda AHP ve TOPSIS yöntemleriyle çalışmalar yapılmışken akademik açıdan sanat ve sergiler konuları üzerinde yapılan çalışmaların yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1'de yer alan araştırmaların büyük bir kısmının temelini oluşturan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve TOPSIS yöntemlerinin akademik olarak birçok alanda kullanılması, çalışmanın çözümünde kullanılan bu yöntemlerin güvenilirliğini ve geçerliliğini kanıtlar niteliktedir.

Kim vd. (2022) ve Castro vd. (2017)'nin incelemeleri AHP yönteminin kongrelerde ve korunan alanlar gibi kültürel yönetim problemlerinde yaygın kullanımını ortaya koyarak bu yöntemlerin çalışmada ele alınan sergi yönetimine entegre edilmesi için güvenilir bir zemin hazırlamaktadır. Özellikle Erdoğan (2024) ve Haliloğlu ve Odabaş (2018) AHP yöntemini ele almışlardır ve bu çalışmalar mevcut çalışma için teorik destek oluşturmaktadır. Aynı zamanda Durmuş vd. (2017), Subaşı (2011) ve Çetinbaş (2018) AHP ile kriter ağırlıklarının belirlenerek TOPSIS ile alternatiflerin sıralandığı hibrit modelin farklı sektörlerdeki kullanımını ortaya koyarak bu yöntemlerin çok kriterli karar vermedeki güvenilirliğine güçlü bir dayanak oluşturmaktadır.

Kim vd. (2022), Delphi ve AHP ile sürdürülebilir sergilerin unsurlarını belirlerken, Akgöz vd. (2021) AHP kullanarak akıllı müzelerde teknolojik altyapı ve interaktif

uygulamaların önemini incelemiştir. Benzer şekilde Zou vd. (2025), heykel alanlarında mekânsal kalite ve kullanıcı deneyimi konusunda incelemeler yapmaktadır. Hashemian vd. (2019)'nin AHP'yi halkın katılımını iyileştirme incelemesinde kullanması ise mevcut çalışmanın analizinde AHP yönteminden faydalanılmasının katılımı artırma probleminin sanatsal bir endüstrideki nicel analizi için doğru ve geçerli bir metodolojik yaklaşım olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Yukarıda belirtilen kapsamlı literatür incelemesinde tabloda yer alan çalışmalar değerlendirildiğinde araştırmanın temel konusu olan sergilerde katılımı artırmaya yönelik uygulanabilir alternatiflerin belirlenmesi konusunda doğrudan bir uygulamaya rastlanmamıştır. Mevcut araştırma, bu özgün ihtiyaca yönelik AHP ve TOPSIS yöntemleri ile entegre bir çözüm geliştirmekte ve sergilerde katılımı maksimize edecek stratejiyi belirleyerek farklı sektörlerde de benzer problemler için uygulanabilir ve yol gösterici çalışmalardan biri olmayı hedeflemektedir.

Tablo 1. Literatür araştırması

Yazarlar	Yöntem	İçerik
Subaşı (2011)	AHP ve TOPSIS	Bankacılık sektöründe kredi değerlendirme süreçlerinin incelenmesi.
Cengiz (2012)	AHP, ELECTRE ve TOPSIS	Çeşitli sektörlerde işe alım ve alternatif değerlendirme süreçleri üzerinden ÇKKV yöntemlerinin karşılaştırılması.
Castro vd. (2017)	AHP, TOPSIS, PROMETHEE, ELECTRE, ANP, VIKOR gibi ÇKKV yöntemlerinin tümü	Korunan alan yönetiminde ÇKKV yöntemlerinin eleştirel incelemesi.
Durmuş vd. (2017)	AHP ve TOPSIS	AHP ile ağırlık belirleyip TOPSIS ile alternatif sıralaması yapılan entegre bir çalışma örneği.
Wu vd. (2017)	ANP	Büyük ölçekli sergiler için destinasyon (şehir) seçimi probleminin kültürel endüstri açısından incelenmesi.
Çetinbaş (2018)	AHP, ANP, TOPSIS gibi ÇKKV	Çeşitli sektörlerde ÇKKV yöntemlerinin Excel temelli analizi ve AHP-TOPSIS sonuç karşılaştırmaları.
Haliloğlu ve Odabaş (2018).	AHP	Kamu yönetimi ve yönetsel karar süreçlerinde AHP'nin kullanımı ve kriter ağırlıklandırılması.
Hashemian vd. (2019)	Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve Sezgisel Yöntemin Karşılaştırılması	Kamu planlama süreçlerinde AHP'nin halkın katılımını iyileştirme aracı olarak incelenmesi.
Akgöz vd. (2021)	AHP	Akıllı müze alternatiflerinin değerlendirilmesi ve kriter ağırlıklarının AHP ile belirlenmesi.

Kim vd. (2022)	Delphi ve AHP	MICE (Toplantılar, Teşvik Gezileri, Kongreler ve Sergiler) endüstrisinde sürdürülebilir kongre ve sergilerin temel unsurlarını belirleme ve AHP ile analizi.
Keleş (2023)	Klasik ve güncel çok kriterli karar verme yöntemleri	ÇKKV yöntemlerinin teorik temelleri, kullanım alanları ve karşılaştırmalı analizlerinin incelenmesi.
Pandey vd. (2023)	TOPSIS	Gerçek yaşam problemlerine TOPSIS uygulaması.
Erdoğan (2024)	AHP	AHP'nin hiyerarşik yapısının, ikili karşılaştırmalarının ve tutarlılık analizinin açıklanması.
Sun vd. (2025)	Best-Worst Method (BWM) ve Regresyon Modelleri	Sergi etkisindeki temel faktörleri belirleme ve değerlendirilmesi.
Zou vd. (2025)	AHP, TOPSIS / MCDM	Kent içi heykel alanlarında ziyaretçilerin görsel memnuniyetini etkileyen kriterlerin belirlenmesi ve mekânsal alternatiflerin sıralanması.
Hu vd. (2025)	Anket Analizi, Yapısal Eşitlik Modellemesi (SEM), İstatistiksel Analizler	Dünya Mirası alanlarında sergi etkileşimi, memnuniyet ve tekrar ziyaret etme eğilimi arasındaki ilişkilerin analizi.
Ruan vd. (2025)	AHP	Etnografya müzelerinde kültürel sürdürülebilirliği geliştirmek için çok boyutlu ziyaretçi deneyimi açısından değerlendirilmesi.

Yöntem

Çalışma konusunun kararlaştırılmasıyla sergi katılımını artırmak için gerekli olacak parametrelere uygun kriterler çalışma için oluşturulan uzman grup tarafından kararlaştırılmıştır. Kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesinde literatürde sıklıkla kullanılan AHP yöntemiyle belirlenen kriterler ağırlıklandırılmıştır. Yapılan ağırlıklandırma ile çalışmada önemli görülen kriterlerin öncelik sırasının belirlenmesi hedeflenmiştir. Sonrasında bulunan bu kriterleri karşılayan alternatif stratejiler aynı uzman grup tarafından görüşülerek belirlenmiştir. TOPSIS yöntemi ile alternatiflerin uygunluk sırası belirlenerek en uygun stratejinin bulunması amaçlanmıştır. Yöntem, elde edilen sonuçların değerlendirilip yorumlanması ile bitecektir.

Geleneksel ÇKKV yöntemlerini kullanarak literatürde ele alınan sorunun inceleme boşluğunu tespit ederek değerlendirmesi ve bu yaklaşımı yaratıcı endüstrilerde uygulamaya koyması çalışmanın özgün ve yenilikçi yanını vurgulamaktadır. Sergi başarısını değerlendiren kriterleri ziyaretçi deneyiminin kalitesine odaklanarak ve tüketiciyi düşünerek ele alması ise çalışmanın bir diğer yenilikçi yönünü göstermektedir. Benzer şekilde alternatif stratejilerin belirlenmesi sürecinde de katılımcılar düşünülerek ve istekleri analiz edilerek çözümler üretilmiştir. Böylece çalışma, geleneksel ÇKKV yöntemlerinin sanatsal ve kültürel alanlardaki

problemlere entegre edilmesi ile bilinen yöntemleri yeni endüstrilerde uygulamada kullanarak yenilikçi bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu geleneksel yöntemlerden biri olan AHP'nin sistematik ve hiyerarşik yapısı, sergi yöneticileri ve sanatçıların öznel ve çelişkili düşüncelerini azaltarak problemi çözmeye odaklı matematiksel bir sürece dönüştürmektedir. AHP ve TOPSIS yöntemleri aracılığıyla katılımı ilgili alınan kararların ve uygulanacak alternatiflerin tutarlılık ve rasyonellik seviyesi yükselmekte ve yöneticilerin sanatsal faaliyetlerde istendiği gibi daha fazla katılımcıyla buluşması hedefine ulaşmasında somut biçimde yol gösterici olmaktadır.

AHP

Analitik Hiyerarşi Prosesi bir amaç için o amaca yönelik kriterleri ve kriterlere yönelik ağırlıkları tespit ederek problemi çözmede kullanılan karar verme yöntemidir. AHP Yöntemi 1977 yılında Thomas L. Saaty tarafından geliştirilerek ölçme ve karar vermek için kullanılan matematiksel bir yöntemdir (Satty, 1980). AHP Yönteminde üç aşama vardır: İlki problem için kullanılacak yapıyı belirlemektir. İkinci aşamada kriterlerin göreceli olarak önemliliklerini gösteren Tablo 2 karşılaştırma ölçeği kullanılarak ikili karşılaştırma matrisi önem derecesine göre sıralanır (Haliloğlu ve Odabaş, 2018). Hesaplama öz vektör yöntemi kullanılır. Daha sonra matriste yer alan değerlerin tutarlılığı tutarlılık oranıyla test edilir. Oran tutarlı düzeydeyse kriterlerin sıralaması yapılır. Son olarak karar aşamasında en yüksek değere sahip kriter belirlenir.

Tablo 2. Karşılaştırma ölçeği(Satty, 1990)

Önemi	Açıklama
1	Eşit öneme sahip
3	Biraz önemli
5	Fazla önemli
7	Çok fazla önemli
9	Son derece önemli
2,4,6,8	Ara değerler

AHP yönteminin adımları aşağıdaki gibidir;

Adım 1: Matristeki her eleman kendi sütun toplamına bölünerek normalize hale getirilir. İkili karşılaştırma matrisi eşitlikle hesaplanır (Ada ve Çakır, 2022).

$$b'_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}}, i, j = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

Adım 2: Normalize edilmiş matrisin satır toplamını matrisin boyutuna bölünmesi ile öz vektör elde edilir. Bu sayede matrisin önem dereceleri oluşturulur (Haliloğlu ve Odabaş, 2018).

$$B = \begin{bmatrix} b_{11} & \cdots & b_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ b_{m1} & \cdots & b_{nm} \end{bmatrix} \quad (2)$$

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n c_{ij}}{n} \quad (3)$$

Adım 3: Eşitlik 4, Eşitlik 5 ve Eşitlik 6 kullanılarak matrislerin tutarlılığı hesaplanır. İkili karşılaştırma sonucu oluşan A matrisinin tutarlılığını saptayabilmek için Tutarlılık İndeksi katsayısının hesaplanması gerekir (Haliloğlu ve Odabaş, 2018).

$$D = \begin{bmatrix} 1 & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & a_{nn} \end{bmatrix} \times \begin{pmatrix} w_1 \\ \vdots \\ w_n \end{pmatrix} \quad (4)$$

$$E_i = \frac{x_i}{w_i}, i = 1, 2, \dots, n \quad (5)$$

$$\lambda_{max} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n E_i \quad (6)$$

CI ve RI değerleri bulunduktan sonra Tutarlılık Oranı Eşitlik 7 ile hesaplanır. Rassal İndeks (RI) tutarlılık hesabı için gerekli bir parametredir. n boyutlu karşılaştırma matrisleri için tanımlanan RI değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Kriter sayısına göre RI değerleri ((Haliloğlu ve Odabaş, 2018))

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
RI	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,53	1,56

$$CR = CI/RI \quad (7)$$

Elde edilen CR sonucu 0.10'dan küçükse sonuç tutarlıdır.

TOPSIS

TOPSIS, Hwang ve Yoon tarafından geliştirilen bir ÇKKV yöntemidir (Yücel, 2024). Yöntem pozitif ideal çözüme en kısa mesafeye ve negatif ideal çözüme en uzak olan alternatifleri seçmeye uğraşır. TOPSIS yöntemi üç aşama içerir: İlk adım problemin pozitif ideal çözümünü ve negatif ideal çözümünü belirlemektir. İkinci adım her alternatifin pozitif ve negatife olan mesafesini hesaplamaktır. Üçüncü adım alternatifleri mesafelerin yakınlık katsayılarına göre düzenleyip sıralamaktır. TOPSIS yönteminin adımları aşağıdaki gibidir (Yücel, 2024);

Adım 1: Karar matrisi oluşturulur. Satırlara alternatif, sütunlara kriterler yazılır (Ada ve Çakır, 2022).

Adım 2: Normalize matrisi Eşitlik 8'den faydalanılarak oluşturulur (Ercan ve Pınarbaşı, 2024).

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad (i=1, \dots, m ; j=1, \dots, n) \quad (8)$$

Adım 3: Ağırlıklı Normalize Matris oluşturulur (Ada ve Çakır, 2022).

Adım 4: Tüm alternatiflerin en iyi ve en kötü çözümleri Eşitlik 9 ve Eşitlik 10 ile belirlenir (Ada ve Çakır, 2022).

$$A^+ = \{(\max(V_{ij}) | j \in J), (\min(V_{ij}) | j \in J')\} \quad (9)$$

$$A^- = \{(\min(V_{ij}) | j \in J), (\max(V_{ij}) | j \in J')\} \quad (10)$$

Adım 5: Alternatiflerin uzaklık değerleri pozitif ideal çözüme uzaklık (S_i^+) Eşitlik 11 ile ve negatif ideal çözüme uzaklık (S_i^-) Eşitlik 12 ile hesaplanır (Erdoğan, 2024).

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2} \quad (11)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2} \quad (12)$$

Adım 6: Karar noktalarının ideal ve negatif ideal çözümden sapmalarının bulunması için Euclidian Uzaklık Yaklaşımı Eşitlik 13'de gösterildiği gibi hesaplanır.

$$CG_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad (13)$$

Uygulama

Bu çalışmanın amacı kapsamında sergilerin düşük katılımının artırılması için uygulanacak çözümlerden hangisinin daha uygun olacağı araştırılmaktadır. Sergilere olan ilgiyi ve katılımı artırmayı amaçlayan kriterler çalışma için oluşturulan uzman grubu tarafından belirlenmiştir. Katılımı artırmada en etkili kriterler ise AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak tespit edilmiştir. Şekil 1'de akış şemasında çalışmada izlenen adımlar verilmiştir.

Şekil 1 AHP ve TOPSIS yöntemlerinin işleyişini açıklamakla beraber sanat ve sergi yönetimi alanındaki karar verme süreçlerine göre uyarlanmış bir modeldir. Sergiye katılımın artırılması amacı ile kriterlerin belirlenmesi, bu alanla ilgilenen uzmanların görüşlerinin değerlendirilmesi ve sergi alternatiflerinin kullanıcı deneyimi ve sanat odaklı değerlendirmelerle matematiksel modellenmesi şeklinde düşünülmüştür. Bu yönüyle şekil, literatürdeki standart ÇKKV akışlarından farklı olarak sanat etkinliklerine katılım parametrelerinin karar süreçlerine entegre edildiği bir değerlendirme yapısı sunmaktadır. Böylece uygulandığı alan gereğiyle oluşturulan akış şeması geleneksel ÇKKV şemalarından farklılaşarak sanat alanına uyarlanmış özgün bir model ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Akış şeması

Problemın Belirlenmesi

Bu çalışmada sergi ve sanata ilgi ve katılımın düşük olmasından kaynaklı olarak katılımın artırılması problemi ele alınmıştır. Kriterlerin belirlenmesi için bir uzman grubu oluşturulmuştur. Oluşturulan uzman grubuyla yüz yüze grup görüşmesi tekniği kullanılarak çalışmada kullanılacak kriterler bir tablo haline getirilmiştir. Katılımı artırmak için en etkili kriterler AHP yöntemi kullanılarak bulunmuştur. Bu şekilde çalışmanın hem gelecek çalışmalar için bir örnek olması hem de sektörde daha fazla çalışma yapılması için bir adım oluşturması amaçlanmıştır.

Kriterlerin Belirlenmesi

Kriterler belirlenirken sergi problemi için gerekli parametreler göz önüne alınmış ve katılımcı sayısını arttırmak için gerekli görülen tüm başlıklar uzmanlarca değerlendirilmiştir. Bunların sonucunda hedef kitlenin, etki gücünün, maliyetin, bilgilendirmenin, zamanın, içerik çeşitliliğinin, sürdürülebilirliğin kriter olarak belirlenmesine karar verilmiştir. Tüm kriterler Tablo 4'te açıklanmıştır.

Tablo 4. Kriterler

Kriterler	İndis	Açıklamalar
Hedef Kitle	K1	Sergiye gelecek olan katılımcıları belirtir. Öngörülen katılımcıların sergiyi anlayabilecek ve yorumlayabilecek, katılarak fayda sağlayacak bireylerini ifade etmektedir. Uygulanacak stratejilerin serginin potansiyel katılımcı kitlesine yaş, ilgi alanı, coğrafi konum gibi kriterler göz önünde bulundurularak ne kadar geniş bir alanda ve ne kadar doğru bir eşleşmeyle ulaşabildiğini kapsar.
Etki Gücü	K2	Sergilerin etki alanını belirtir. Ne kadar katılımcıya ulaşabildiğini ve ne kadarını etkilediğini ifade etmektedir. Kriter, hem stratejinin kapsama alanı hem de katılımcı sayısını artırma üzerindeki net ve ölçülebilir etkisi kapsar.
Maliyet	K3	Sergilerin oluşmasındaki ekonomik tutarı belirtmektedir. Seçilen stratejinin hayata geçirilmesi için gerekli olan toplam yatırım ve işletme giderini belirtir. Kriter, tanıtım ve reklam giderleri, kurulum maliyeti, personel ve tedarik giderleri gibi maliyetler örnek verilebilir. Maliyet minimize edilmesi gereken bir kriter olarak ele alınmıştır.
Bilgilendirme	K4	Sergilerin öğretici ve açıklayıcı etkisini belirtmektedir. Sergideki eserlerin metinler, kataloglar, sesli rehberler ve diğer yollarla sağladığı bilgi kalitesini içerir. Ayrıca interaktif uygulamalar ve kullanılan teknolojiler de dahil edilebilir. Kriter, katılımcının öğrenme eylemine ne ölçüde ulaştığını kapsar.
Zaman	K5	Sergilerin gerçekleşeceği ve çalışanların çalışacağı vakit aralığını belirtmektedir. Aynı zamanda seçilen stratejilerin ne kadar kısa sürede planlanıp uygulanabileceğini ve uygulandıktan sonra katılım artışına yönelik etkisini ne kadar sürebileceğini de kapsar.
İçerik Çeşitliliği	K6	Sergilerde sergilenecek eserlerin farklılığını ve özgünlüğünü belirtmektedir. Sergilenen eserlerin sanatsal değeri, güncelliği, temasını ve bütünsel perspektiften çeşitliliğini ifade eder. Kriter, serginin hedef kitlenin ilgisini çekme potansiyelini ve özgünlüğünü kapsar.
Sürdürülebilirlik	K7	Sergilerin uzun ömürlülüğünü ve devamlılığını belirtmektedir. Seçilen stratejinin serginin uzun vadede finansal devamlılığına etkisi, serginin toplumsal kapsayıcılığını yani farklı sosyo-ekonomik ve kültürel gruplara erişim gibi faktörler sürdürülebilirlik kriteri kapsamındadır.

Alternatiflerin Tespit Edilmesi

Sergi problemi için en iyi stratejiyi oluşturacak alternatifler, oluşturulan uzman grup tarafından kriterler dikkate alınarak belirlenmiştir. Hem kriterleri kapsayacak hem de istenilen gibi sergi katılımını artıracak alternatif stratejiler özenle seçilmiştir. Tablo 5'te bulunan alternatifler ve özellikleri verilmiştir.

Tablo 5. Alternatifler

Alternatifler	Açıklama

A1	Özel tur	Sergilere özel turlar düzenleyerek farklı konseptler katılımcıyı arttırmak için olan stratejisidir.
A2	Atölye	Sergilerde atölye günleri düzenleyerek katılımcıların da atölyelerde eserler çıkararak katılımını arttırmaya yönelik stratejilerdir.
A3	Reklam	Sergilerin reklam aracılığıyla daha fazla görünürlüğünün sağlanması stratejisidir.
A4	Üyelik	Sergilere üyelik sistemi oluşturarak sürekli bir katılımın sağlanmasının amaçlandığı stratejidir.
A5	Özel tema	Özel temalarla her kesime hitap edebilecek ve farklı konularla katılımcıların ilgisini çekerek katılımın artırılması stratejisidir.
A6	Sosyal etkinlik	Sergilerin yanı sıra içlerine farklı etkinlikler ekleyerek daha büyük organizasyonlar haline getirilmesi stratejisidir. Bunlara örnek olarak; söyleşi, müzik, ünlülerin katılımları gibi etkinlikler yer alabilir.
A7	Halk günü	Halk günü stratejisi ile daha indirimli girişler sağlanarak yine daha fazla katılımcı hedefine ulaşma stratejisidir.

Kriterlerin AHP ile Ağırlıklandırılması

Uzman grubu tarafından belirlenen kriterler öncelik sırasına göre sıralanarak karar matrisi oluşturulmuştur. Oluşturulan karar matrisi Tablo 6'da verilmiştir. Matris hazırlandıktan sonra eşitlik 1 kullanılarak normalize hale getirilmiş ve ardından eşitlik 2 ve eşitlik 3 kullanılarak öz vektör bulunmuştur. Sonraki adımda matrislerin tutarlılığının hesaplanması için eşitlik 4, eşitlik 5 ve eşitlik 6 kullanılmıştır. Ardından eşitlik 7 ile Tutarlılık Oranı hesaplanmıştır. Tablo 3'te verilen kriter sayısına göre rassal indeks değerleri tablosundan çalışmada 7 kriter kullanıldığı için n değişkeninde 7 değerine karşılık gelen rassal indeks değeri alınmıştır. Bulunan tutarlılık oranı sonucu 0.10'dan küçük bulunduğundan sonuç tutarlıdır denmektedir.

Yöntemde kullanılan hesaplamalar ve oluşturulan tablolar Excel programı aracılığıyla hazırlanmıştır ve belirtilen işlemler sonucu bulunan sonuçlar Tablo 7'de ağırlıklarına göre sıralanmıştır.

Tablo 6. İkili karşılaştırma matrisi

Karar değ.	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
K1	1	9	5	6	4	1/2	1
K2	1/9	1	5	3	2	1/6	2
K3	1/5	1/5	1	9	3	1/3	6
K4	1/6	1/3	1/9	1	2	1/8	1/2
K5	1/4	1/2	1/3	1/2	1	1/4	1
K6	2	6	3	8	4	1	7

K7	1	1/2	1/6	2	1	1/7	1

Tablo 7. Ahp kriter ağırlıkları

Sıra	Kriterler	Ağırlıklar
1	İçerik Çeşitliliği	0,322
2	Hedef Kitle	0,251
3	Maliyet	0,151
4	Etki Gücü	0,117
5	Sürdürülebilirlik	0,070
6	Zaman	0,048
7	Bilgilendirme	0,041

Yukarıda verilen adımlar hesaplanıp tutarlılık oranı 0.046 bulunmuş ve bu sonuçla AHP uygulamasının tutarlı olduğu görülmüştür. Değerlendirme sonucunda en önemli kriterin içerik çeşitliliği olduğu bulunmuştur. Bunu sırasıyla hedef kitle, maliyet ve etki gücü kriterleri takip etmektedir. İçerik çeşitliliğinin en yüksek ağırlığa sahip olması, sergilerde katılımı artıracak en önemli unsurun tüketicilere farklı ve çeşitli içerikler sunmak olduğunu göstermektedir. Son olarak sürdürülebilirlik, zaman ve bilgilendirme kriterleri gelmektedir. Sergilerde katılımı artırma amacıyla belirlenen kriterler AHP yöntemi ile yukarıda verildiği şekilde sonuçlanarak sıralanmıştır ve alternatiflerin değerlendirilip sıralanması için TOPSIS yöntemine geçilmiştir.

Alternatiflerin TOPSIS ile Değerlendirilmesi

Yönteme başlanırken daha önce uzman grup tarafından belirlenen alternatif stratejiler ile kriterlerin yer aldığı karar matrisi oluşturulmuştur. Oluşturulan karar matrisi Tablo 8’de verilmiştir. Oluşturulan karar matrisi eşitlik 8 kullanılarak normalize edilmiştir. İlerleyen süreçte tüm alternatiflerin en iyi ve en kötü çözümleri eşitlik 9 ve eşitlik 10 kullanılarak hesaplanmıştır. Devamında alternatiflerin pozitif ideal çözüme uzaklıkları eşitlik 11 ile negatif ideal çözüme uzaklıkları ise eşitlik 12 ile bulunmuştur. Son olarak eşitlik 13 kullanılarak alternatifler sıralanmıştır ve Tablo 9’da verilmiştir. Yöntemde kullanılan hesaplamalar ve oluşturulan tablolar Excel programı aracılığıyla hazırlanmıştır.

Tablo 8. Karar matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
K1	2	7	6	7	6	7	7

K2	8	6	7	5	9	4	6
K3	10	9	9	10	9	9	10
K4	6	7	8	9	5	8	9
K5	5	3	2	5	6	5	7
K6	6	5	7	4	4	7	6
K7	8	5	2	8	7	6	6

Tablo 9. *Stratejilerin değerlendirilmesi*

Sıra	Alternatif strateji	Skor
1	Reklam	0,8462
2	Halk günü	0,7231
3	Üyelik	0,5931
4	Sosyal etkinlik	0,4699
5	Atölye	0,3942
6	Özel tema	0,3348
7	Özel tur	0,2298

Tablo 9’da verilen sonuçlarda reklam alternatifi en yüksek skora sahip strateji olarak belirlenmiştir. Böylece sergilere katılımı artırmak için belirlenen problemde en uygun alternatif reklam bulunmuştur. Elde edilen çözüme göre reklam stratejisi üzerine çalışarak daha fazla katılımcıya ulaşmak mümkün olacaktır. Bunu izleyen stratejiler sırayla halk günü ve üyelik olarak tespit edilmiştir. Bu alternatif stratejiler ile ekonomik olarak daha çok katılımcının karşılayabileceği bir düzenleme yapıp daha çok insana ulaşılma hedefi gerçekleşecektir. Sosyal etkinlik alternatifiyle serginin yanı sıra yapılacak ekstra etkinliklerle (söyleşi, röportaj, müzik vb.) katılımı artırma hedefi dördüncü alternatif strateji olarak belirlenmiştir. Beşinci ve altıncı stratejiler sırasıyla atölye çalışmaları ve özel tema uygulamaları olarak raporlanmıştır. Atölye çalışmaları ile katılımcılara da çeşitli eserler yapma fırsatı sunulabilir ancak bu etkinlik resim yapmak ile ilgilenen insanlara hizmet edecektir. Özel tur en son alternatif olarak tespit edilmiştir. Özel turlar da doğası gereği ilgilenen insanlara yönelik olacağından tur konusu ile ilgili olmayan katılımcıları etkileme konusunda diğer alternatiflerden düşük kalacaktır.

AHP yöntemi sonucunda sıralanan kriterler değerlendirildiğinde sergilere katılımı artırmak için farklı içeriklerde eserlere yer vermek daha geniş kitlelerin ilgisini daha fazla

çekiyecektir ve böylelikle içerik çeşitliliği kriterinin daha yüksek ağırlıkta çıkmasının tutarlı bir sonuç verdiği görülmektedir. Aynı Şekilde TOPSIS yöntemi ile alternatiflerin sıralandığı sonuçlar incelendiğinde sergilerin daha fazla insana ulaşabilmesi için reklam çalışması yapılmasının önemli olduğu belirlenmiştir ve yöntem uygulandıktan sonraki sonuçlara bakıldığında reklam alternatifinin daha yüksek skor elde etmesiyle sonucun tutarlı olduğu görülmektedir.

Sonuç, Tartışma ve neriler

Sergiler sanatçının kendisini eserleri yoluyla ifade ettiği meknlardır. Bu projede incelenen sergilere katılımın artırılması projesi yoluyla sergilere alternatif çözümlerle daha fazla tüketicici kazandırmaya çalışılmıştır. İncelenen alternatifler hayata geçirilerek daha çok insanın sanatla ve sergilerle buluşmasının sağlanması amaçlanmıştır.

Sergi katılımının artırılması çalışmasında uzmanlarca belirlenmiş kriterlerin değerlendirilmesinde en önemli kriter 0,322 ile içerik çeşitliliği olarak belirlenmesidir. . Son olarak da 0,041 ile bilgilendirme kriteri gelmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre sergilere katılımı artırmadaki en çok işe yarayacak alternatif strateji 0,8462 ile reklam olmuştur. Bu sayede yapılan çalışmalar ve bunların sergilendiği yerler daha görünür olacak ve böylece tüketicilerin daha çok katılması sağlanacaktır. Sonrasında 0,7231 ile ikinci olan halk günü stratejisiyle ekonomik açıdan katılımcılara kolaylık sağlanacak ve katılımcıların artması beklenecektir. Onu izleyen 0,5931 ile üyelik alternatifi de benzer nedenle katılımın artmasında kolaylık sağlayacaktır. Sonraki sırada bulunan 0,4699 ile sosyal etkinlik stratejisi sergilerde düzenlenecek müzik, söyleşi veya sanatçı konuşmalarıyla sadece resim sanatından değil diğer alanları da kapsayarak daha geniş kitlelere ulaşılması ngrlmştir. Bunları izleyen atölye hizmeti, özel temalar ve özel turlar düzenlenmesi alternatifleri hem daha çeşitli sergi hizmetleri sunmakta hem de daha geniş kitlelere çeşitli konseptlerle ulaşmak amaçlanmaktadır. Böylece oluşturulacak alternatif stratejilerin katılımı artırma amacına hizmet edeceği görülmektedir. Bu çalışmayla birlikte insanların sanata olan ilgisinin artırılması sorusuna cevap verilebilmektedir. Gelecek çalışmalarda bu çalışmadan yararlanarak başka sanat etkinliklerine katılımının artırılması amaçlı bu yöntem kullanılabilir. Çalışmanın amacı sanatın daha görünür olması ve daha geniş kitlelere ulaşması hedefine yönelik stratejiler geliştirmektir. Karşılanması gereken birden çok kriter bulunduğu için pek çok alanda kullanılan AHP yöntemi kriterlerin ağırlıklandırılmasında uygulanmıştır. Bu Şekilde ncelikler belirlenmiş ve buna yönelik stratejilerin bulunması kolaylaşmıştır. Bu stratejilerin en uygun olanının bulunması amacıyla TOPSIS yönteminden faydalanılmış ve böylece hangi öncelik sırasıyla stratejilerin uygulanması konusunda aydınlatıcı bir çözüm sunulmuştur.

Bu alışma konunun daha önce işlenmemesi ve daha önce çalışma yapılan bir alan olmaması açısından literatüre katkı sunacaktır. Literatür tarandığında yöntemin genellikle üretim sektöründe uygulama yapılarak kullanıldığı grlmştir. Yürütülen alışma ise sanat alanında bir uygulama içermesi nedeniyle farklı bir sektörde uygulama yapmaktadır. Ruan

vd. (2025) çalışması etnografya müzelerinin uzun vadede başarılı olabilmesi için ziyaretçi deneyiminin en öncelikli faktör olduğunu AHP ile analiz etmektedir. İkinci ve üçüncü öncelikler sırasıyla kültürel değer ve ekonomik değeri takip etmiştir. Bu çalışma mevcut araştırmadaki alternatif sonuçlarında katılım artırma stratejilerini reklamın yanı sıra içeriksel ve tasarımsal kalite ile katılımcı odaklı alternatif çözümlere odaklanılması gerektiğini destekler niteliktedir. Ayrıca benzer şekilde AHP yönteminden faydalanılması benzer alanda bu yöntemin kullanılabilirliğini ve yaratıcı endüstrilerdeki uyumunu göstermektedir.

Wallace Foundation tarafından hazırlanan “How Museums Can Become More Visitor-Centered” raporunda ele alınan konu çalışmayla benzer bir probleme değinmektedir (Wallace Foundation, 2001). Raporun ana fikri müzelerin ziyaretçi odaklı bir yaklaşımla yeni izleyicileri çekmek ve eski katılımcıları geri getirmek için müşteri zihniyetini benimsemesi gerektiği ve tüketici odaklı olumlu deneyimler yaratması gerektiği sonucudur. Mevcut çalışmada da benzer şekilde hem kriterler hem de alternatifler belirlenirken ziyaretçi odaklı bir yaklaşım kullanılmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde içerik çeşitliliği ve hedef kitle kriterlerinin AHP analizi sonucunda ağırlık olarak üst sıralarda yer alması katılımı artırmak için hedef kitleye yönelik alternatiflerin bulunmasında önemli olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda reklam ile daha çok insana ulaşılması hedeflenirken diğer tüm alternatiflerde (halk günü, üyelik, sosyal etkinlik, atölye, özel tema, özel tur) doğrudan tüketicinin katılımını artıracak ve deneyimini iyileştirecek çözümlere odaklanılmıştır. Böylece müzeler için oluşturulan bu raporun, mevcut çalışmada ÇKKV ile incelenen sergiler açısından değerlendirildiğinde benzer şekilde ele alındığı ve böylece daha fazla katılımcıya ulaşma amacına doğru ve güncel yaklaşımlarda değiştiğini göstermektedir.

Çalışmanın sanat alanında yapılmasıyla sanata daha fazla katkı yapılması ve insanların sanatla daha çok iç içe olmaları hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Yapılan çalışma benzer problemlerin farklı sanat alanlarında uygulanması için bir yol haritası oluşturması ve bu alanda yapılacak daha fazla çalışmayı desteklemek açısından literatüre katkı sağlayacaktır. Çalışmada AHP ve TOPSIS yöntemleri bir arada kullanılarak bir karar verme süreci yürütülmüştür. Çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP yöntemi, belirlenen problemlerde karar vericilerin çözümde sağlanması gereken kriterleri sıralaması ve hangi kriterin daha öncelikli olduğunun bulunması nedeniyle önemli bir yöntemdir. Bulunan bu kriterleri sağlayacak çözüm alternatiflerinden hangisinin daha ağırlıklı bir çözüm alternatifleri oluşturduğunu bulmak için de TOPSIS yöntemi yardımcı olmaktadır. İki yöntem bir arada kullanılarak karar verici için doğru bir karar verme süreci yürütülmesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak sergilere katılımın artırılması için yöneticilerin başta reklam olmak üzere daha sonra sırasıyla halk günü ve üyelik stratejilerini uygulamasının daha uygun stratejiler olacağı öngörülmüştür. Özel tur stratejisinin ise en az etkili strateji olacağı görülmüştür. Uygun stratejinin seçimi ile sanat eserleri tüketicileriyle daha çok buluşabilecek ve sanatçıların kendilerini ifade etmek için paylaşımda bulunması gereken katılımcılar sağlanmış olacaktır.

Çalışmanın önemli kriterlerinden olan içerik çeşitliliği kriterinin en yüksek ağırlığa sahip olması ile sanat eserlerinin farklılığının katılımcı artırma etkisini yarattığını göstermektedir. TOPSIS sıralamasıyla reklam ile halk günü ve üyelik stratejilerinin verimliliği değerlendirilirken bu stratejilerin başarısı içerik çeşitliliği kriteriyle birlikte düşünülebilir. Yöneticilere ve sanatçılara sunulan alternatifler değerlendirilirken serginin veya sanatsal değere sahip bir ürünün reklamının yapıldığı takdirde ve sergide çeşitli türlerden eserlere yer verildiği durumda en yüksek etkiyi sağlayacağı sonucu çıkarılabilir

Çalışmada, kriter ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılan AHP-TOPSIS hibrit modeli tercih edilmiştir ve yöntemler karar vericilerin subjektif yargılarına dayanmaktadır. Yöntemin seçimi çalışmanın bilimsel bir sınırlılığı olmasına karşın bulanık mantık yöntemleri ile belirsiz ortamda karar verme süreci için strateji seçimi de önemli bir gelecek çalışma önerisi olacaktır.

Çalışmada, sergilere katılımı artırma potansiyeli görülen ve sanat alanına ilgi göstermeyen tüketiciler öncelikli olarak düşünülerek yedi adet somut alternatif strateji geliştirilip değerlendirilmiştir. Gelecek çalışmalarda ele alınan alternatiflerden yola çıkarak daha çeşitli ve farklı alanları da kapsayan alternatifler geliştirilerek bu sınırlamalar genişletilebilir.

Farklı ÇKKV yöntemlerinin sergilere katılım için strateji seçiminde kullanılması bu çalışmanın gelecek çalışma önerisi olarak verilebilir. Her bir sanat dalı için farklı kriterler ve stratejiler belirlenerek çalışma genişletilebilir. Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak yaratıcı endüstrilerle ilgili daha fazla çalışma yapılarak bu alandaki incelemelerin genişletilmesi ve araştırmalara katkı sağlanması için çalışmanın örnek teşkil ederek genişletilmesi ve detaylandırılması literatüre fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ada, M. ve Çakır, H. (2022). Topsis ve ahp çok kriterli karar verme yöntemlerinin personel seçim sürecine uygulanması. *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry*, 6(2), 186-200.
- Akgöz, E., Şalvarcı, S., Aylan, F. K. ve Sarı Gök, H. (2021). Selection of Smart Museums According to Multi-Criteria Decision-Making Technique: AHP Method. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 2008-2025.
- Castro Pardo, M. D. ve Urios, V. (2017). Korunan alanlarda çok kriterli karar vermenin eleştirel bir incelemesi. *Economía Agraria y Recursos Naturales*, 16(2), 89-109.
- Cengiz, D. (2012). *Çok kriterli karar verme yöntemleri üzerine karşılaştırmalı analiz* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çetinbaş, M. (2018). Çok kriterli karar verme yöntemleriyle ilgili excel uygulaması. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 4(1), 12-29.
- Durmuş, M. ve Tayyar, N. (2017). Ahp ve topsis ile farklı kriter ağırlıklandırma yöntemlerinin kullanılması ve karar verici görüşleriyle karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(3), 65-80.
- Ercan, Z. ve Pınarbaşı, M. (2024). Çok kriterli karar verme yöntemleri ile biyogaz enerji santrali kuruluş yeri seçimi: Ankara ili Polatlı ilçesi için bir örnek. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 10(2), 395-408.
- Erdoğan, A. (2024). Analitik hiyerarşi sürecinin (AHP) matematiksel yapısı. *The Journal of Academic Social Science*, (104), 18-26.
- Haliloğlu, M. ve Odabaş, M. S. (2018). Çok ölçütlü karar vermede AHP yöntemi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 2(2), 13-18.
- Hashemian, M., Ghardashi, F., Izadi, A. R. ve Akbarzadeh, R. (2019). Prioritizing the health education needs based on community participation: AHP method. *Journal of Education and Health Promotion*, 8(1), 127.
- Hu, Y., Yu, M. F., Aung, A. T., Pineda, J. A., Chi, X. ve Ahn, Y. J. (2025). The Influence of Exhibition Interactivity on Tourist Experiences at World Heritage Sites. *Sustainability*, 17(17), 7720.
- Keleş, N. (2023). *Uygulamalarla klasik ve güncel karar verme yöntemleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Kinam, B. (2020). Sanatta Politik Bir Güç Guernica Örneği. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(55), 1605-1616.
- Kim, I., Kim, S., Choi, S., Kim, D., Choi, Y., Kim, D., Ni, Y. ve Yin, J. (2022). Identifying key elements for establishing sustainable conventions and exhibitions: use of the delphi and ahp approaches. *Sustainability*, 14(3), 1678.
- Özeskici, E. (2024). Üç Çılgık: Modernizmden postmodernizme görsel çözümlemeler. *Tykhé Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9(16), 128-141.
- Pandey, V., Komal, K. ve Dinçer, H. (2023). A review on TOPSIS method and its extensions for different applications with recent development. *Soft Computing*, 27(23), 18011-18039.
- Ruan, C., Qiu, S. ve Yao, H. (2025). Enhancing cultural sustainability in ethnographic museums: a multi-dimensional visitor experience framework based on analytic hierarchy process (AHP). *Sustainability*, 17(15), 6915.
- Saaty, T. L. (1980). The analytic hierarchy process—what it is and how it is used. *Mathematical Modelling*, 9(3-5), 161-176.

- Subaşı, H. (2011). *Çok kriterli karar vermede kullanılan TOPSIS ve AHP yöntemlerinin karşılaştırılması ve bir uygulama* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sun, D., Xue, M. ve Zhao, Y. (2025). Identifying and Controlling Key Factors in Exhibition Effect: A Hybrid Method Combining Best-Worst Method and Regression Models. *Frontiers in Communication*, 10, 1670964.
- Süzen Özdemir, G. ve Sayın Yücel, H. (2021). Resim sanatında imge, imgelem, yaratıcılık ve yaratma süreci. *Fine Arts*, 16(2), 177-188.
- Wallace Foundation (2001). *How museums can become more visitor-centered*. Erişim adresi: www.wallacefoundation.org
- Wu, W. T. ve Chen, C. B. (2017). Applying ANP in Establishing a decision-making model for the destination selection of large-scale exhibitions. *Business and Economic Research*, 7(1), 100.
- Yücel, Ş. (2024). İşletme alanında TOPSIS yöntemiyle yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 15(57), 1193-1209.
- Zou, D. ve Pan, L. (2025). Evaluating visual satisfaction in urban sculpture spaces: a multi-criteria decision making approach. *IEEE Access*, 13, 9354-9371.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 21.11.2025 Kabul/Accepted: 11.02.2026

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 52-68.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1828098>

KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI'NIN 50. YILI ANISINA TASARLANAN HATIRA MATERYALLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Serkan AYCİLⁱ

Öz

Çalışmanın amacı, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yıl dönümü kapsamında Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC tarafından hazırlanan filatelik, nümismatik ve koleksiyonluk materyalleri kültürel bellek, ulusal kimlik ve görsel temsil bağlamında incelemektir. Bu materyaller, iki ülkenin tarihî olayları nasıl anlamlandırdığını ve kolektif belleği hangi görsel unsurlarla inşa ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda yürütülen çalışmanın verileri, doküman analizi yöntemiyle toplanmıştır. Buna göre; posta pulları ve ilk gün zarfları filatelik materyal, tedavül para ve hatıra paralar nümismatik, özel/sınırlı üretim koleksiyonlar ise sertifikalı madalyonlar olmak üzere üç ana grupta ele alınmıştır. Bu kapsamda iki anma pulu, iki ilk gün zarfı, bir hatıra para, bir madeni tedavül para, bir madalyon, bir altın madalyon ve bir seri numaralı madalyon incelenmiştir. Bulgular, Türkiye tarafından üretilen materyallerde barış güvercini, zeytin dalı ve mavi zemin gibi evrensel sembollerin öne çıktığını ve bu unsurların barış odaklı söylemleri güçlendirdiğini göstermektedir. Buna karşılık, KKTC tarafından üretilen materyallerde sepya tonlarının ağırlık kazandığı ve daha dramatik sahnelerin betimlendiği dikkat çekmektedir. Tasarımlarda ise daha çok asker-sivil ilişkisini vurgulayan temsil biçimlerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Ayrıca, bayrak temsilleri ve tarihî simgeler her iki ülkenin ortak kimliğini vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Sonuç olarak, hatıra materyalleri koleksiyon değeri taşıyan objeler olmanın ötesinde, kültürel bellek ve ulus kimlik inşası sürecine katkı sunan belgleyici ve estetik araçlar olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Barış Harekâtı, Filateli, Nümismatik, Anma Materyalleri

An Examination of Commemorative Materials Designed for the 50th Anniversary of the Cyprus Peace Operation

Abstract

The aim of this study is to examine the philatelic, numismatic, and collectible materials prepared by the Republic of Türkiye and the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) within the scope of the 50th anniversary of the Cyprus Peace Operation, in the context of cultural memory, national identity, and visual representation. These materials are significant in that they reveal how the two countries interpret this historical event and the visual elements through which they construct collective memory. The study was conducted within the framework of a qualitative research approach, and the data were collected through document analysis. Accordingly, postage stamps and first-day covers were categorized as philatelic materials; circulating coins and commemorative coins as numismatic materials; and specially produced or limited-edition items as certified medallions. The analysis encompassed two commemorative stamps, two first-day covers, one commemorative coin, one circulating coin, one

ⁱ Bağımsız Araştırmacı, PTT 1. Bölge Müdürlüğü, Finans ve Muhasebe Müdürlüğü, sserkan.aycil@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3540-5548

medallion, one gold medallion, and one serial-numbered medallion. The findings indicate that the materials produced by Türkiye prominently feature universal symbols such as the dove of peace, olive branches, and blue backgrounds-elements that reinforce peace-oriented narratives. In contrast, the materials issued by the TRNC tend to employ sepia tones and depict more dramatic scenes, emphasizing representational forms that foreground civil-military relations. In both countries' materials, flag imagery and historical symbols are used as key visual elements to underscore a shared national identity. In conclusion, these commemorative materials function not merely as collectible objects but as documentary and aesthetic instruments that contribute to the construction of cultural memory and national identity.

Keywords: Cyprus Peace Operation, Philately, Numismatics, Commemorative Materials

Extended Abstract

The Cyprus Peace Operation, conducted by the Republic of Türkiye (T.R.) on July 20, 1974, aimed to protect the Turkish Cypriot community and restore constitutional order on the island. Beyond its military nature, the operation significantly altered the balance of power in the Eastern Mediterranean and marked a historical turning point in regional politics. Over the past fifty years, the event's national and international implications have become more evident. Exercising its rights under the Treaty of Guarantee, Türkiye ensured the security of the Turkish Cypriots and prevented the Enosis initiative. Following the operation, a Turkish administration was established in the northern part of Cyprus, culminating in the proclamation of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) in 1983. Subsequently, the Cyprus issue evolved into a multidimensional crisis encompassing regional security, international law, and diplomacy.

States utilize tangible commemorative materials to reinforce collective memory and disseminate official historical narratives. In this context, the Cyprus Peace Operation occupies a significant place in societal memory. Recognized as a crucial milestone by both Türkiye and the TRNC, the operation is not only considered a military intervention but also framed as a struggle for peace and freedom. Therefore, the 50th anniversary of the operation in 2024 was commemorated in both Türkiye and the TRNC through various materials, including postage stamps, first day covers, medallions, commemorative coins, and circulation coins. These items extend beyond mere memorabilia, functioning as concrete manifestations of historical memory.

From the perspective of memory studies, such objects can be conceptualized as "sites of memory," following Pierre Nora's framework, including monuments, archives, national holidays, and cemeteries that sustain collective memory. Commemorative materials emphasize the shared history of Türkiye and the TRNC, reinforcing the societal significance of the Cyprus Peace Operation and contributing to the transmission of historical consciousness to future generations. Philatelic and numismatic designs operate as symbolic communication tools, reflecting states' representation of historical events, socially constructed images, and political messages through aesthetic means. The visual design—through color, form, and typography—enhances the emotional and political dimensions of the event. Accordingly,

postage stamps, medallions, and commemorative coins are considered historical documents and cultural memory tools that preserve collective memory and national identity.

This study employs a qualitative research approach, using document analysis to collect data. Commemorative materials were analyzed descriptively and interpretively in terms of design, symbolism, and aesthetic characteristics. Qualitative analysis allowed for an in-depth examination of both individual and societal meanings derived from visual and textual documents. The aim of this study is to examine the philatelic, numismatic, and collectible materials prepared by the Republic of Türkiye and the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) within the scope of the 50th anniversary of the Cyprus Peace Operation, in the context of cultural memory, national identity, and visual representation.

Primary sources include postage stamps, first day covers, commemorative and circulation coins, and medallions obtained from the archives of the Türkiye State Mint, TRNC Central Bank, TRNC Postal Office, and PTT. Secondary sources comprise printed and digital publications, catalogs, philately journals, official announcements, and online content. Materials were categorized into three groups: philatelic items (stamps, first day covers), numismatic items (circulation and commemorative coins), and limited-edition collectibles (medallions). Each object was analyzed in terms of design, symbols, typography, dimensions, materials, and historical significance.

The findings indicate that Turkish commemorative materials emphasize universal peace symbols, such as olive branches, doves, and flags, presenting the operation within a broader, internationally comprehensible framework. The TRNC materials focus on dramatized depictions of military scenes, including soldiers, tanks, helicopters, and civilian relief efforts, highlighting both the operation's military and humanitarian dimensions. The use of sepia tones enhances historical realism, while the positioning of Turkish and TRNC flags conveys solidarity and affection. Numismatic analyses reveal that Türkiye's production targeted wider audiences through gummed silver and circulation coins, whereas the TRNC issued exclusive medallions and gold coins for specialized collectors. Across all materials, themes of peace, freedom, national unity, and historical memory are prominent, reflecting both states' respective historical perspectives and commemorative intentions.

In conclusion, the 50th anniversary commemorative materials of the Cyprus Peace Operation function as more than mere collectibles; they serve as sites of memory that sustain M cultural memory, reinforce national identity, and communicate diplomatic and political messages. Through visual symbolism, typography, and material choice, these objects document history, convey collective narratives, and facilitate the intergenerational transmission of historical consciousness. The study highlights the critical role of philatelic and numismatic materials in shaping societal memory, preserving historical events, and contributing to national and international historical awareness.

Giriş

Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) tarafından adada yaşayan Türkleri korumak ve anayasal düzeni yeniden tesis etmek amacıyla 20 Temmuz 1974 tarihinde gerçekleştirilen askerî bir müdahale olarak öne çıkmaktadır. Askerî bir operasyon olmanın ötesinde, bu müdahale biçimiyle birlikte Doğu Akdeniz'deki güç dengeleri değişmiş ve bölgesel siyasette tarihî bir dönüm noktası ortaya çıkmıştır (Kaşlılar, 2024, s. 73-75). Aradan geçen yarım asırlık süreçte söz konusu olayın ulusal ve uluslararası ölçekteki etkilerini daha belirgin hâle getirmiştir. Garanti Anlaşması'ndan doğan haklarını kullanan Türkiye, gerçekleştirdiği harekâtla birlikte Kıbrıs Türk halkının güvenliğini sağlamış ve Enosis girişimlerini engellemiştir (Sunay ve Mazlum, 2023). Harekâtın ardından adanın kuzeyinde Türk yönetimi tesis edilmiştir. Dokuz yıl aranın ardından ise 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ilan edilmiştir. Sonraki süreçte Kıbrıs meselesi bölgesel güvenlik, uluslararası hukuk ve diplomasi açısından çok boyutlu bir krize dönüşmüştür (Günel, 2010; Suiçmez, 2025, s. 65-70).

Devletin tarihî olayları anmak amacıyla geliştirdiği somut materyaller (afiş, ekslibris, kartpostal, logo, madeni para, madalyon, pul, broşür, vinyet vb.) kolektif belleğin inşasında ve resmî tarih anlatısının yayılmasında önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Biletska, Şahin ve Şükür, 2014; Karakartal, 2013). Bu perspektif, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın toplumsal belleklerdeki yeri açısından kuramsal bir temel sağlamaktadır. Türkiye ve KKTC açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen Kıbrıs Barış Harekâtı, yalnızca askerî bir müdahale olmayıp aynı zamanda barış ve özgürlük mücadelesi olarak da değerlendirilmektedir. Bu nedenle, 1974 yılında gerçekleşen bu önemli olayın 50. yıl dönümü olan 2024 yılı gerek Türkiye gerekse KKTC tarafından çeşitli anma etkinlikleri aracılığıyla hatırlanmıştır. Bu bağlamda, harekâtın yıl dönümüne özel olarak hazırlanan posta pulları, filatelik zarflar, madalyonlar¹, hatıra paralar² ve tedavül paraları³ gibi koleksiyon nesneleri, bir anı materyali olmanın ötesine geçmiş ve tarihî belleğin somut göstergeleri olarak işlev görmüştür.

Hafıza kuramı bağlamında bu materyaller, Pierre Nora'nın 'hafıza mekânları' kavramıyla ilişkilendirilerek; anıtlar, mezarlıklar, bayramlar ve ulusal arşivler gibi kolektif belleği sürdüren materyaller biçiminde ele alınmıştır (Evciman, 2022, s. 3-5). Bu tür koleksiyon materyalleri, Türkiye ile KKTC'nin ortak tarihine vurgu yapmakta ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nın toplumsal hafızadaki önemini pekiştirerek tarihî bilincin gelecek nesillere aktarılmasına

¹ Para yerine kullanılması ya da bir olayın anısına basılması biçiminde çift işlevi bulunan nesnelerdir (Nikolayidis, 2019, s. 27).

² Önemli olay ya da kişileri anmak amacıyla 1970 yılı itibarıyla basımı gerçekleştirilen bir tür madeni para türüdür (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü. (2023c).

³ Dolaşımda olan paralardır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü. (2023c).

katkıda bulunmaktadır. Sembolik iletişim aracı olarak öne çıkan filatelik⁴ ve nümismatik⁵ tasarımlarda devletlerin tarihî olayları temsil etme biçimleri, toplumsal bellekte oluşan imgeler ve iletilmek istenen politik mesajlar estetik bir açıdan karşılık bulmaktadır. Görsel tasarımın bellekteki rolü, renk biçim ve tipografi seçimleriyle olayın duygusal ve politik boyutlarını aktarma gücünde kendini göstermektedir (Schindler ve Müller, 2017).

Bu doğrultuda pul, madalyon ve hatıra para gibi materyaller yalnızca koleksiyon ya da postada kullanılan nesneler olarak değil, bellek mekânı işlevi gören tarihî belge ve kültürel hafıza araçları olarak değerlendirilmektedir. Buna göre devletler önemli olay ve figürleri anmak amacıyla bu tür tasarımları tarihî kimliğin sürekliliğini sağlama, toplumsal belleği pekiştirme ve ulusal değerleri gelecek nesillere aktarmak için kullanmaktadır (Arslan, 2025, s. 336-350). Aradan geçen yarım asır ise bu olayın ulusal ve uluslararası ölçekteki önemini güçlendirmiştir.

Bu doğrultuda çalışma aşağıdaki sorulara yanıt aramaktadır:

- Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yıl dönümüne ilişkin filatelik ve nümismatik materyaller hangi görsel ve sembolik temsil stratejileriyle tasarlanmıştır?
- Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC tarafından üretilen bu materyaller arasında estetik, söylemsel ve ideolojik açıdan ne tür benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır?
- Söz konusu anma materyalleri, kültürel bellek ve ulusal kimlik inşası bağlamında nasıl bir tarih anlatısı üretmektedir?

Kuramsal Altyapı ve Kavramsal Çerçeve

Kültürel Bellek, Ulusal Kimlik ve Görsel Temsil

Kültürel bellek, bir toplumun geçmişe ilişkin deneyimlerini semboller, ritüeller, anlatılar ve maddi kültür unsurları aracılığıyla yeniden üretme ve kuşaklar arasında aktarma sürecini ifade etmektedir. Assmann (2015), kültürel belleğin, bireysel hatırlamadan farklı olarak mekânsal yapılar, resmî anlatılar ve görsel temsiller yoluyla süreklilik kazandığını ve toplumsal kimliğin inşasında merkezi bir rol üstlendiğini belirtmektedir. Bu bağlamda devletler, tarihî kırılma anlarını belirli imgeler ve sembolik nesneler aracılığıyla şekillendirerek resmî bir bellek rejimi oluşturmaktadır.

Ulusal kimlik, kültürel kimliğin somutlaştığı en önemli alanlardan biridir. Anderson (1995), ulus olgusunun önemli ölçüde sembolik temsiller aracılığıyla tahayyül edildiğini vurgulamaktadır. Bayrak, harita, asker figürleri, tarihe atıfta bulunan zaman dilimleri ve sloganlar bu tahayyülün görsel kodlarını oluşturmaktadır. Bu yönüyle filatelik ve nümismatik materyaller, ulusal kimliğin dolaşıma sokulduğu resmî ve gündelik araçlar olarak değerlendirilmektedir.

⁴ Posta işlemleriyle ilgili materyallerin (posta pulu, zarflar, pul portföyü, tebrik kartları, pul karnesi vb.) koleksiyonculuk objesi olarak değerlendirilmesidir (Kuter, 2012, s. 13-26).

⁵ Sikke ve kâğıt paraları inceleyen çalışma alanıdır (Nikolayidis, 2019, s. 26).

Görsel temsil kavramı ise Hall (1997) tarafından, yalnızca gerçeğin yansıtılması değil; anlamın üretildiği, sabitlendiği ve yönlendirildiği bir süreç olarak ele alınmaktadır. Devlet tarafından üretilen anma materyalleri, bir tarihî olayın hangi bağlamda, hangi değerler çerçevesinde ve hangi söylemle hatırlanacağını belirten güçlü temsiller sunmaktadır. Bu nedenle Kıbrıs Barış Harekâtı'na ilişkin filatelik ve nümismatik tasarımlar yalnızca estetik nesneler değil aynı zamanda resmî tarih anlatısının görsel metinleri olarak okunmalıdır.

Bellek Mekânları Yaklaşımı ve Somut Anma Materyalleri

Nora (1989), bellek mekânları kavramı ile modern toplumlarda canlı ve süreklilik arz eden belleğin yerini alan sembolik, maddi ve işlevsel unsurları tanımlamaktadır. Anıtlar, ulusal bayramlar ve müzeler kadar; posta pulları, hatıra paralar ve madalyonlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Bu çalışma kapsamında incelenen filatelik ve nümismatik materyaller, fiziksel boyutları sınırlı olmasına rağmen yüksek sembolik yoğunluğa sahip olmaları nedeniyle bellek mekânlarının taşınabilir biçimlerini temsil etmektedir. Üzerlerinde yer alan tarih, mekân, figür ve semboller aracılığıyla Kıbrıs Barış Harekâtı'nı belirli bir anlam çerçevesinde sabitleyen bu nesneler, mevcut olguyu bireysel bellekten kurumsal bir pratiğe taşımaktadır. Bulgular bölümünde analiz edilen askerî sahneler, barış güvercini, zeytin dalı ve bayrak temsilleri ise bu materyallerin ulusal belleği inşa eden sembolik araçlar olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Yöntem

Çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüş olup veriler, doküman analizi yöntemiyle toplanmıştır. Elde edilen anma materyalleri, tanımlayıcı ve betimleyici yöntem kullanılarak tasarım, sembolizm ve estetik özellikleri açısından incelenmiştir. Nitel araştırma yaklaşımı, özellikle görsel unsurların ve yazılı dokümanların analizine dayalı olarak gerek bireysel gerekse toplumsal anlamların derinlemesine incelenmesine olanak tanımaktadır (Karataş, 2015, s. 63; Şakalar, 2023, s. 385-388). Bu nedenle çalışma, betimleyici bir inceleme olmanın ötesine geçerek sembolik anlam üretim süreçlerini çözümleyen bir çerçeveye dayanmaktadır.

Amaç ve Önem

Çalışmanın amacı, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yıl dönümü anısına Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC tarafından hazırlanan posta pulları, filatelik zarflar, madalyonlar, hatıra paralar ve tedavül paraları gibi koleksiyon materyallerini kültürel bellek, ulusal kimlik ve görsel temsil bağlamında incelemektir. Söz konusu tarihî olayın yarım asırlık etkilerini filatelik ve nümismatik gibi somut nesneler aracılığıyla ortaya koyan bu çalışmanın literatüre katkı sunması beklenmektedir. Bu yönüyle çalışma, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılına ilişkin filatelik ve nümismatik materyalleri Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC örnekleri üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alan sınırlı sayıda çalışmalardan biri olma niteliği taşımaktadır.

Ayrıca bu karşılaştırmalı yaklaşım, görsel kültür üzerinden ulusal hafıza inşasının çok katmanlı yapısını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Verileri

Araştırma, birincil ve ikincil veri kaynaklarından faydalanılarak oluşturulmuştur. Birincil kaynaklar arasında Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, KKTC Merkez Bankası, KKTC Posta Dairesi ve PTT arşivlerinden erişilen posta pulları, ilk gün zarfları, hatıra para, tedavül para ve madalyonlar yer almaktadır. İkincil kaynaklar ise basılı ve dijital yayınların yanı sıra kataloglar, filateli dergileri, resmî duyurular ve web sitelerinde yayımlanan içerikleri kapsamaktadır.

Tablo 1. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı anısına hazırlanan filatelik, nümismatik ve koleksiyon materyalleri

Kategori	Başlık	Ülke	İçerik	Estetik Özellikler
Filateli	Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı Anma Pulu	T.C.	Kıbrıs haritası, KKTC bayrağı, zeytin dalı ve barış güvercini	Kitlelere yönelik üretim
	Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı İlk Gün Zarfı	T.C.	KKTC bayrağı, zeytin dalı ve barış güvercini	Sınırlı üretim
	1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı Anma Pulu	KKTC	Türk askerleri, tanklar, helikopterler, yardımı alan kadın ve çocuklar, Türk ve KKTC bayrakları	Kitlelere yönelik üretim
	1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı İlk Gün Zarfı	KKTC	Yavuz Çıkarma Plajı, Kıbrıs Barış ve Özgürlük Anıtı, Türk ve KKTC bayrakları	Sınırlı üretim
Nümismatik	20 Temmuz Mutlu Barış Harekâtı'nın 50. Yılı Hatıra Para	T.C.	Çıkarma gemisi, paraşüt sahnesi, Türkiye ve KKTC bayrakları	Dinamik görsel
	20 Temmuz Mutlu Barış Harekâtı'nın 50. Yılı Tedavül Hatıra Para	T.C.	Çıkarma gemisinden inen Türk askerleri, Türk bayrağı	Kitlelere yönelik üretim
	Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50'nci Yılı Altın Madalyon	KKTC	Çıkarma gemisi, paraşüt sahnesi, Türkiye ve KKTC bayrakları	Lüks, seçkin koleksiyon ürünü
Koleksiyon	Kıbrıs Barış Harekâtı 50. Yılı Sertifikalı Madalyon		Türk tankı, Kıbrıs haritası, Türk ve KKTC bayrakları	Tarihî atmosfer
	Kıbrıs Barış Harekâtı 50. Yılı Mehmetçik Kıbrıs'ta Madalyon		Tank, TSK logosu, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" tipografisi, Türk ve KKTC bayrakları	Diplomatik barış vurgusu

Veri Toplama Araçları

Veriler, doküman analizi yöntemi ve görsel inceleme ile toplanmıştır. Araştırma kapsamına dâhil edilen materyallerden bir kısmı taratılırken diğer kısmı yüksek çözünürlükte kaydedilmiştir. Buna ek olarak, erişilen nesnelerden her biri; basım tarihi, tasarımcı, ölçü, ağırlık, metal türü, basım yeri, nominal değer ve tasarım özellikleri bağlamında not edilerek resmî kataloglar ve ilgili kurumların arşiv verileri üzerinden doğrulanmıştır. Ardından toplanan materyaller kategorilerine ayrılarak sınıflandırılmıştır. Buna göre posta pulları ve ilk gün zarfları filatelik materyal, tedavül para ve hatıra paralar nümismatik, özel/sınırlı üretim koleksiyon materyalleri ise sertifikalı madalyonlar olarak üç ana grupta incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında, içerik ve görsel çözümleme yöntemleri kullanılarak tasarımcı tercihleri, renk kullanımı, biçim, kullanılan semboller, tipografi, boyut, yazı karakteri ve malzeme özellikleri detaylı bir biçimde incelenmiştir. Yapılan sembolik ve estetik analiz ile motiflerin kültürel, tarihî ve diplomatik mesajları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC tarafından hazırlanan materyaller karşılaştırılarak farklılıklar ve benzerlikler ortaya konmuştur. Bu çerçevede filatelik ve nümismatik materyallerin kültürel ve politik mesajları iletme işlevi açıklanmıştır. Son olarak yazarın kişisel arşivinden alınan dokümanlar (orijinal, yüksek çözünürlüklü görsel materyaller) destekleyici veri olarak kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan görsel çözümleme süreci, Pierre Nora'nın bellek mekânları yaklaşımı ile Assmann'ın kültürel bellek kuramı temel alınarak dedüktif bir analiz çerçevesinde ilerletilmiştir. Analiz öncesinde literatürden hareketle belirlenen temalar (askerî güç, barış söylemi, ulusal birlik, koruyucu devlet ilkesi ve tarihî süreklilik) doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Bu temalar, Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC örneklerinde tekrar eden görsel ve söylemsel örüntülerin sistematik olarak okunmasını mümkün kılacak biçimde yapılandırılmıştır. Bu kapsamda her bir filatelik ve nümismatik materyal kullanılan semboller, renk ve kompozisyon tercihleri, tipografik düzenleme ve temsil edilen anlatı türü açısından kodlanmıştır. Elde edilen veriler tematik karşılaştırma yöntemiyle analiz edilerek Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC tasarımları arasındaki ortak ve ayrışan yönler ortaya konmuştur.

Görsel Çözümleme Ölçütleri

Çalışmada yer alan filatelik, nümismatik ve koleksiyon materyalleri, doküman analizi ve görsel çözümleme yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Görsel analiz süreci, ikonografik ve temsil odaklı yaklaşımlar temel alınarak belirtilen ölçütler doğrultusunda ilerletilmiştir:

- **Renk Kullanımı:** Ulusal sembolizm (kırmızı ve beyaz), tarihî mesafe ve bellek vurgusu (sepya tonları), barış ve deniz imgesi (mavi)
- **Sembolizm:** Bayrak, asker, güvercin, zeytin dalı, harita, anıt ve silah temsilleri
- **Tipografi:** Resmî dil kullanımı, anıtsallık, uluslararası mesaj üretimi (Türkçe-İngilizce metinler)
- **Kompozisyon:** Merkezî figürler, simetri-asimetri dengesi, ön-arka plan ilişkisi
- **Temsil Biçimleri:** Askerî güç, barış söylemi, sivil-asker ilişkisi ve koruyucu devlet imgesi

Bu ölçütler aracılığıyla görsel unsurlar yalnızca betimleyici düzeyde değil; anlam üretme, ideolojik yönlendirme ve ulusal bellek inşası bağlamında da değerlendirilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde elde edilen veriler betimleyici bir yaklaşımla sunulmuş; söz konusu bulguların kuramsal ve ideolojik anlamları Tartışma bölümünde değerlendirilmiştir.

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı Temalı Filatelik Tasarımlar

Başlık	Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı
Baskı Yılı	20.07.2024
Baskı Sayısı (Adet)	100.000
Basımevi	PTT Matbaası-Ankara
Değeri	29 TL
Boyut	38 x 38 mm
Baskı Yöntemi	Dijital
Tasarımcı	Serdal Tokgöz

Görsel 1. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılı anma pulu (Yazarın kişisel arşivinden; PTT Filateli, 2024; Pul Emisyon Tanıtım Kartları, 2024).

Görsel 1'de Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılı anısına kare formda tasarlanmış bir anma pulu görülmektedir. Mavi zemin üzerine beyaz renkle yerleştirilen Kıbrıs haritası, adanın sadeliğini ve bütünlüğünü simgeliyor olmakla birlikte güney kıyıların lacivert tonlarla illüstre edilmesi hem doğal bir sınır şeridi oluşturmuş hem de güneyin sular altında kaldığı izlenimini vererek sembolik bir ayrışmayı yansıtmıştır. Adanın kuzeyine yerleştirilen ay-yıldız motifli KKTC bayrağı görünümü ise bu bölgenin Türkiye açısından taşıdığı tarihî ve stratejik önemi simgelemiştir. Tasarımın üst kısmındaki zeytin dalı taşıyan barış güvercini illüstrasyonu, barışın ve umudun sembolü olarak dikkat çekerken alt kısmındaki altın sarısı "50. yılı" ifadesi, bu tarihî olayın yarım asırlık bir dönüm noktası olduğunu vurgulamaktadır.

Başlık	Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı İlk Gün Zarfı
Baskı Yılı	20.07.2024
Baskı Sayısı	2.000
Basımevi	PTT Matbaası-Ankara
Değeri	58 TL
Boyut	350 x 240 mm
Baskı Yöntemi	Ofset Baskı
Tasarımcı	Serdal Tokgöz

Görsel 2. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılı ilk gün zarfı (Yazarın kişisel arşivinden; PTT 184. Yıl, t.y.).

Görsel 2'de Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılı anısına özel olarak tasarlanan ilk gün zarfı görülmektedir. Mavi zemin üzerinde, gagasında zeytin dalı taşıyan bir barış güvercini figürü yer almakta; figürün arkasında ise Kıbrıs haritası bulunmaktadır. Bu metafor, Türkiye'nin her daim Kıbrıs halkının yanında olduğunu ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nı barışçıl yöntemlerle gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır. Tasarımın alt kısmında Türkçe ve İngilizce yazılmış "Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılı" ifadesi yer almaktadır. Bu ifade, tarihî olayın yarım asırlık

bir dönüm noktası olduğunu vurgulamakta ve durumun uluslararası boyutuna dikkat çekmektedir.

Başlık	1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı
Baskı Yılı	19.07.2024
Baskı Sayısı	30.000
Basımevi	Lefkoşa Devlet Basımevi
Değeri	35 TL
Boyut	26 x 41 mm
Baskı Yöntemi	Dijital
Tasarımcı	Sebahattin İsmail

Görsel 3. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılı anma pulu (Yazarın kişisel arşivinden; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Posta Dairesi, 2025a; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Posta Dairesi, 2025b).

Görsel 3'te "1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılı" anısına, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti tarafından dikey formda tasarlanmış bir anma pulu görülmektedir. İki farklı temanın işlendiği bu tasarımın üst kısmında Türk askerlerinin çıkarma yaptığı an sepya tonuyla görselleştirilmiş; tanklar, askerler ve helikopterlerle harekâtın askerî boyutu ortaya konmuştur. Hemen altındaki fotoğrafta ise askerlerin getirdiği yardımı alan kadın ve çocuklardan oluşan sivil halk yer almaktadır. Bu sahne harekâtın yalnızca askerî bir müdahale olmadığını aynı zamanda sivilleri korumaya çalışan insani yönün olduğu mesajını vermektedir. Arka fondaki Türk ve KKTC bayrakları doğal bir kalp figürü oluşturmaktadır. Bu temsil, Türk milletinin Kıbrıs halkına duyduğu sevgi ve desteği simgesel olarak yansıtmaktadır. Orta kısma konumlandırılan kırmızı renkli "50. yılı" ifadesi de bu tarihî olayın yarım asır sonra bile belleklerdeki yerini koruduğunu ve hatırlandığını göstermektedir. Görsel üzerindeki tipografide 20 Temmuz 1974 tarihi öne çıkarılmış olsa da pulun basımı bir önceki güne tarihlendirilmiştir.

Başlık	1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı FDC
Baskı Yılı	19.07.2024
Baskı Sayısı	2.000
Basımevi	Lefkoşa Devlet Basımevi
Değeri	45 TL
Boyut	180 x 110 mm
Baskı Yöntemi	Dijital
Tasarıma Katkı Sunan	Sebahattin İsmail

Görsel 4. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılı ilk gün zarfı (Yazarın kişisel arşivinden; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Posta Dairesi, 2025a).

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı Temalı Nümismatik Materyaller

Görsel 4'te "1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılı" anısına, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti tarafından yatay formda tasarlanmış bir ilk gün zarfı görülmektedir. Sağda, aynı tarihte yayımlanan anma pulu görülürken; solda, Yavuz Çıkarma Plajı ile Kıbrıs Barış ve Özgürlük Anıtı'nın doğrudan fotoğraflanmış görüntüsü yer almaktadır. Anıtın sağında her iki toplum arasındaki bağı simgeleyen Türk ve KKTC bayrakları dalgalanmaktadır. Pulun ve zarfın üzeri 19 Temmuz 2024 tarihli filatelik bir damga ile mühürlenmiştir. Damganın üzeri ise Kıbrıs haritası, Kıbrıs Barış ve Özgürlük Anıtı, güvercin figürü ve tüfek çatma illüstrasyonu gibi barış ve özgürlük ideallerine gönderme yapan sembollerle donatılmıştır.

Başlık	20 Temmuz Mutlu Barış Harekâtı'nın 50. Yılı Hatıra Para
Baskı Yılı	20.07.2024
Dolaşım Süresi	2 Yıl
Değeri	20 TL
Çap	38,61 mm
Ağırlığı	31,10±1 Gram
Metal	925 Ayar Gümüş
Özelliği	Okside
Baskı Sayısı	3.000 Adet
Tasarım	Nalan Yerlibucak Çakır

Görsel 5. 20 Temmuz Mutlu Barış Harekâtı'nın 50. yılı hatıra para (KKTC Cumhurbaşkanlığı, 2020; T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2023a).

Görsel 5'te Türkiye Cumhuriyeti tarafından "20 Temmuz Mutlu Barış Harekâtı'nın 50. yılı" anısına tasarlanan bir gümüş hatıra para görülmektedir. Tasarımın önyüzünde 20 Temmuz 1974 yılında gerçekleşen harekâtı sembolize eden sahneler yer verilmiştir. Bu bağlamda Türk bayrağı, çıkarma gemisinden inen asker figürleri ve paraşütle adaya inen askerler dikkat çekmektedir. Türkiye ve KKTC bayraklarının yan yana çapraz bir biçimde yer aldığı arka yüzde ise iki devlet arasındaki dayanışmaya vurgu yapılmıştır. "Türkiye Cumhuriyeti" ifadesinin Türkçe ve İngilizce olarak yer aldığı bu tasarımın, tarihî belleği canlı tutmak ve özgürlük mücadelesini anımsatmak amacıyla koleksiyon nesnesi olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Başlık	20 Temmuz Mutlu Barış Harekâtı'nın 50. Yılı
Baskı Yılı	20.07.2024
Dolaşım Süresi	2 Yıl
Değeri	5 TL
Çap	28,15 mm
Kenar	Düz tırtıllı
Metal	Çinko-Bakır-Nikel
Ağırlık	8,25gr
Baskı Sayısı	50.000 Adet

Görsel 6. 20 Temmuz Mutlu Barış Harekâtı'nın 50. yılı tedavül hatıra para (KKTC Cumhurbaşkanlığı, 2020; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024).

Görsel 6’da Türkiye Cumhuriyeti tarafından “20 Temmuz Mutlu Barış Harekâtı’nın 50. yılı” anısına tasarlanan bir tedavül hatıra para görülmektedir. Tasarımın önyüzünde 20 Temmuz 1974 yılında gerçekleşen harekâtı sembolize eden sahnelere yer verilmiştir. Görselde çıkarma gemisinden karaya çıkan tam teçhizatlı Türk askerlerine yer verilmiştir. Arka fonda ise dalgalanan Türk bayrağıyla birlikte milli birlik ve müdahale ruhu tasarıma yansıtılmıştır. Tedavül hatıra para olarak basılan bu tasarımla birlikte tarihî bellek ve kararlı duruşu yansıtan bir koleksiyon nesnesi elde edilmiştir.

Aynı tarihte, 1 kuruş, 5 kuruş, 10 kuruş, 25 kuruş, 50 kuruş, 1 TL, 5 TL ve darphane parasından oluşan tedavül para seti de satışa sunulmuştur. Sekiz farklı nesneden oluşan setin baskı sayısı 5.000 adet ile sınırlandırılmıştır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2023b).

Kıbrıs Barış Harekâtı’nın 50. Yılı Temalı Koleksiyon Materyalleri

Başlık	Kıbrıs Barış Harekâtı’nın 50’nci Yılı
Baskı Yılı	20.07.2024
Ağırlığı	7,2 gram ± %2 gram
Değeri	Satıldığı günkü kur üzerinden
Çap	22 mm
Metal	916,6 Ayar Altın (22 ayar)
Baskı Özelliği	Mat parlak
Kenarlar	Tırtıllı

Görsel 7. Kıbrıs Barış Harekâtı’nın 50’nci yılı altın madalyon (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2025).

Görsel 7’de KKTC Merkez Bankası ile Kıbrıs TMT Mücahitler Derneği iş birliğiyle “Kıbrıs Barış Harekâtı’nın 50’nci Yılı” anısına bastırılan bir altın madalyon görülmektedir (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2025). Madalyonun bir yüzünde, adaya çıkan askerlerle birlikte paraşütle iniş yapan askerler betimlenerek 1974 yılındaki askerî müdahalenin dinamik bir sahnesi sunulmuştur. Madalyonun daha sade tasarlanmış diğer yüzünde ise çapraz olarak birbirine tutturulan Türk ve KKTC bayrakları yer almaktadır. 20 Temmuz 1974 tarihi ile “50. yıl” ifadesini bir arada sunan bu tasarım harekâtın dönüm noktasını simgesel bir dille ifade etmektedir. Bu bağlamda madalyonun her iki yüzü harekâtın askerî yönünü ve sembolik anlamını güçlü bir biçimde yansıtmaktadır.

Başlık	Kıbrıs Barış Harekâtı 50. Yılı
Baskı Yılı	2024
Kalınlık	3 mm
Ağırlığı	17,35 gram ±
Çap	38,2 mm
Baskı Özelliği	Kalay eskitme
Baskı Sayısı	500 Adet

Görsel 8. Kıbrıs Barış Harekâtı 50. yılı sertifikalı madalyon (Kitantik, 2024).

Görsel 8'de "Kıbrıs Barış Harekâtı 50. yılı" başlıklı bir sertifikalı madalyon görülmektedir. Madalyonun bir yüzünde adada ilerleyen bir Türk tankı yer almaktadır. Tankın üst kısmına Türk ve KKTC bayrakları yerleştirilirken alt kısmına "Mehmetçik Kıbrıs'ta" ifadesi eklenmiştir. Diğer yüzde ise Kıbrıs haritası ve harekâtın tarihleri olan 20-22 Temmuz/14-16 Ağustos 1974 ifadesi yer almaktadır. Adanın kuzeyini belirginleştirmek amacıyla dolgu uygulanmış ve hemen üstüne çapraz olacak biçimde Türk ve KKTC bayrakları yerleştirilmiştir. Madalyonun her iki yüzü tarihî bir atmosfer oluşturmak amacıyla sepya renk tonuyla illüstre edilmiş ve söz konusu illüstrasyonlarda harekâtın askerî yönünü ve tarihî önemi öne çıkarılmıştır.

Başlık	Kıbrıs Barış Harekâtı 50. Yılı Mehmetçik Kıbrıs'ta
Baskı Yılı	2024
Kalınlık	43 mm
Metal	Eskitme
Baskı Özelliği	Mineli
Baskı Sayısı	-

Görsel 9. Kıbrıs Barış Harekâtı 50. yılı Mehmetçik Kıbrıs'ta madalyon (Kitantik, 2024).

Görsel 9'da "Kıbrıs Barış Harekâtı 50. yılı Mehmetçik Kıbrıs'ta" başlıklı bir mineli madalyon görülmektedir. Madalyonun bir yüzünde adada ilerleyen bir tank yer almaktadır. Tankın üst kısmına doğal renkleriyle KKTC bayrağı ve Kıbrıs adası illüstrasyonu konumlandırılmış, namlunun hemen üzerine de "50. yılı 2024" ifadesi eklenmiştir. Diğer yüzde ise Türkiye Cumhuriyeti Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı logosu yer almaktadır. Logonun üst kısmına doğal renkleriyle Türk bayrağı temsili eklenmiş ve tasarımın 1/3'lük kısmına tamamı büyük harflerle ve kavisli biçimde "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" tipografisi konumlandırılmıştır. Madalyonun her iki yüzü tarihî bir atmosfer oluşturmak amacıyla sepya renk tonuyla illüstre edilmiştir. Bunun yanı sıra kullanılan tipografi, harekâtın saldırganlıktan uzak, barışçıl ve diplomasiye dayalı bir anlayışla kurgulandığını ortaya koymaktadır.

İncelenen görsel materyaller, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ulusal bellekte barışçıl, meşru ve koruyucu bir müdahale olarak kodlandığını göstermektedir. Asker figürlerinin sepya tonlarıyla sunulması, harekâtın geçmişte kalmış ancak meşruiyeti tartışmaya kapalı tarihî bir zorunluluk olarak kodlanmasına hizmet ederken, barış güvercini ve zeytin dalı gibi evrensel semboller, askerî müdahalenin koruyucu ve barış söylemiyle birlikte sunulduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, Assmann'ın (2015), kültürel belleğin maddi nesneler aracılığıyla kurumsallaştığı yönündeki yaklaşımla örtüşmektedir.

Bu temsil stratejisi, askerî gücün saldırgan bir eylemden ziyade düzen kurucu ve koruyucu bir misyon olarak algılanmasını sağlamaktadır. Böylece filatelik ve nümismatik

materyaller aracılığıyla ulusal bellekte belirli bir tarih anlatısı yeniden üretilmekte ve görsel bellek yoluyla kuşaklararası aktarım güçlendirilmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Görsellerde yer alan tipografilerde Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başlama tarihi olan 20 Temmuz 1974 tarihi sıklıkla vurgulanmaktadır. Ancak KKTC tarafından yayımlanan filatelik tasarımda, resmî basım tarihi olarak 19 Temmuz 2024 tarihi belirtilmesi dikkat çekmektedir. Bu durum harekâtın önceden planlandığını ve pulun da bu plana bağlı olarak hazırlık aşamasında basıldığını düşündürmektedir. Dolayısıyla iki tarih arasında oluşan fark hem sembolik hem de teknik bir anlam taşımaktadır. Teknik açıdan 19 Temmuz tarihi yapılan operasyonun gizlilik ve hazırlık sürecine işaret ederken sembolik açıdan ise bu tarih bir gün önceden alınmış stratejik kararın zamanlamasını temsil etmektedir. Diğer bir ifade ile bu tarihin farklılık, harekâtın planlama sürecine ilişkin sembolik bir gönderme olarak yorumlanabilmekle birlikte, filatelik üretim takvimlerinin teknik gereklilikleriyle de ilişkili olabilmektedir.

Hatıra materyallerindeki tasarım unsurları incelendiğinde adanın kuzeyinin ay-yıldız ve KKTC bayrağı simgeleriyle betimlendiği görülmektedir. Harekâtın barışçıl bir amaç için gerçekleştiğini göstermek için barış güvercini ve zeytin dalı motiflerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda askerî sahnelerin sepya tonlarıyla sunulmuş olması tarihin gerçeklik ve belleğin korunmasına yönelik estetik bir tercih olarak değerlendirilebilir. Öte yandan uluslararası boyutta çeşitli mesajlar taşıyan bu materyaller, aynı zamanda Kıbrıs sorununun diplomatik duruşunu da temsil etmektedir. Buradaki askerî güç unsuru, saldırgan bir eylem biçimi olarak değil; düzen kurucu, koruyucu ve barışı tesis edici bir misyonun görsel temsilleri olarak kurgulanmıştır. Bu yaklaşım, Hall'ın (1997) temsilin anlam üretici niteliğine ilişkin vurgusuyla da örtüşmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından yayımlanan filatelik tasarımlarda Kıbrıs haritasının yanı sıra ay-yıldız motifi, KKTC bayrağı, zeytin dalı ve barış güvercini figürü öne çıkmaktadır. Buna göre mavi zemin ve beyaz renk kullanımı aynı zamanda sade ve güçlü bir görsel anlam sunarak mavi vatan doktrinine işaret etmektedir. Güneyin lacivert tonlarla belirtilmesi adadaki siyasi bölünmeyi sembolik olarak yansıtırken zeytin dalı ve barış güvercini figürü harekâtın barışçıl yönünü vurgulamaktadır. Tasarımda bir arada kullanılan Türkçe ve İngilizce tipografiler ise Kıbrıs sorununun yerel olmaktan çıkıp uluslararası boyut kazandığını göstermektedir.

KKTC tarafından yayımlanan filatelik materyallerde ise daha dramatik sahneler yer verildiği görülmektedir. Askerî çıkarma sahnelerinde tanklara ve helikopterlere yer verilerek sepya tonlarıyla gerçeklik duygusu güçlendirilmiştir. Askerlerin sivillere yardım ettiği sahneler ise harekâtın yalnızca askerî bir müdahale olmadığını aynı zamanda sivil halkın korunmasına yönelik insani bir boyutunun bulunduğu göstermektedir. Türk ve KKTC bayraklarının kalp figürü oluşturacak biçimde yerleştirilmesi de iki toplum arasındaki sevgi ve dostluğu simgelemektedir. Bu noktada çalışmada dikkat çeken temel bir temsil gerilimi

ortaya çıkmaktadır. İncelenen materyallerde yoğun askerî imgelere yer verilmesine rağmen bu görseller barış söylemiyle birlikte sunulmaktadır. Ancak bu durum bir çelişkiden ziyade, askerî müdahalenin meşruiyetini pekiştirmeye yönelik çift katmanlı bir temsil stratejisi olarak değerlendirilebilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti 925 ayar gümüşten üretilen madalyon ve bakır-çinko-nikel karışımı paralarla daha geniş bir koleksiyon sunarken KKTC 22 ayar altının yanı sıra eskitme metal kullanımı ile sınırlı sayıda daha özel bir koleksiyon sunmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin ürettiği materyallerle geniş kitlelere ulaşmayı hedeflerken KKTC'nin daha seçkin koleksiyonlar oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye ve KKTC tarafından üretilen materyallerde barış ve özgürlük temalarının öne çıktığı görülmektedir. Buna göre Türkiye'nin ürettiği materyallerde bayrak temsili, zeytin dalı illüstrasyonu ve barış güvercini figürü gibi evrensel semboller ön plandayken KKTC'nin ürünlerinde ise dayanışma, asker-sivil ilişkisi ve millî birlik vurgusu daha somut olarak anlatılmıştır. Bu durum, her iki toplumun Kıbrıs Barış Harekâtı'na ilişkin kendi tarihî perspektiflerini simgesel bir dil aracılığıyla yansıttığını göstermektedir. Söz konusu nesneler yalnızca tarihî olayların kaydını tutmakla yetinmemekte aynı zamanda devletin resmî tarih anlatısını, diplomatik duruşunu ve toplumsal bellek oluşturma çabasını görsel bir dil ile temsil etmektedir. Bu doğrultuda anma materyallerinin, özellikle filatelik ve nümismatik nesneler aracılığıyla, kültürel bellek ve ulus kimlik inşası sürecine hem belgeleyici hem de estetik bir katkı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılık ve Gelecek Araştırmalar

Çalışma, 2024 yılında Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC tarafından resmî olarak yayımlanan filatelik, nümismatik ve koleksiyon materyalleriyle sınırlıdır. Bu doğrultuda özel koleksiyonlar, gayri resmî üretimler, uluslararası karşı temsiller ve Rum tarafına ait üretimler araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu tercih, çalışmanın odağını resmî bellek inşası ve devlet söylemi çerçevesinde derinleştirmek amacıyla bilinçli bir metodolojik sınırlama olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışma, söz konusu materyallerin alımlanma biçimlerini incelememekte; kullanıcılar ve koleksiyoncular nezdindeki algılarına ilişkin veriler içermemektedir.

Gelecek araştırmalar, bu materyallerin farklı toplumsal gruplar tarafından nasıl algılandığını inceleyen nitel görüşmelere, karşılaştırmalı uluslararası örneklerle ve dijital bellek pratiklerine odaklanabilir. Bu tür çalışmalar, filatelik ve nümismatik materyallerin kültürel bellek ve ulusal kimlik inşasındaki rolünü daha kapsamlı biçimde ortaya koyacaktır.

Kaynakça

- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (Çev: İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Arslan, H. (2025). A qualitative study on the use of illustration as a tool of cultural representation in commemorative stamp designs. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15, 335-351. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1730334>
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (Çev: A. Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Biletska, Y., Şahin, C. ve Şükür, İ. (2014). Kolektif hafıza ve milli kimlik bağlamında Türkiye’de resmi tarih yazıcılığı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 94-116. <https://doi.org/10.15869/itobiad.14906>
- Evciman, S. (2022). Hafıza mekânlarının ve “hafıza-bireylerin” “bir aradalığı” ve hafıza-kimliğin sürekliliği: Türkiye Caferileri örneği. *Ege Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-33.
- Günel, A. (2010). Kıbrıs ve Kosova sorunlarının uluslararası hukuk açısından karşılaştırılması. *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, 16(38), 111-177.
- Hall, S. (1997). *Representation cultural representations and signifying practices*. London: SAGE Publications.
- Karakartal, O. (2013). Kıbrıs Türk var oluş mücadelesi konulu belgeler ve nesneler üzerine. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 6(12), 105-112. <https://izlik.org/JA45JW68RE>
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kaşlılar, M. M. (2024). Kıbrıs kapsamında Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs Barış Harekâtı. *Anadolu Strateji Dergisi*, 6(1), 61-78.
- Kitantik. (2024). Kıbrıs Barış Harekâtı 50. Yıl hatıra madalya. https://www.kitantik.com/sozluk/Kibris-Baris-Harekati-50-Yil-Hatira-Madalya-43-mm-Mineli-A-47_1br9qfwm23b21km1ag3 Erişim Tarihi: 17.08.2024
- KKTC Cumhurbaşkanlığı. (2020). Cumhurbaşkanı Ersin Tatar’a 20 Temmuz Mutlu Barış Harekâtı’nın 50. yıl dönümüne özel basılan para takdim edildi. <https://www.kktcb.org/tr/cumhurbaskani-ersin-tatara-20-temmuz-mutlu-baris-harekatinin-50-yil-12570> Erişim Tarihi: 15.09.2025
- Kuter, M. (2012). *Pullardaki Bursa 1923-2010*. Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2025). Kıbrıs Barış Harekâtının 50’nci Yılı altın madalyonları satışa sunuldu. <https://pio.mfa.gov.ct.tr/kibris-baris-harekatinin-50nci-yili-altin-madalyonlari-satisa-sunuldu/> Erişim Tarihi: 05.10.2025
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2024). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphanesi’nden Barış Harekâtı’nın 50. yılına özel baskı. <https://pio.mfa.gov.ct.tr/tc-hazine-ve-maliye-bakanligi-darphanesinden-baris-harekatinin-50-yilina-ozel-baski/> Erişim Tarihi: 12.10.2025
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Posta Dairesi. (2025a). 2024 yılı pulları. <http://posta.gov.ct.tr/GALERİ/Pullar/2024-Yılı-Pulları> Erişim Tarihi: 22.10.2025
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Posta Dairesi. (2025b). Kıbrıs Barış Harekâtı’nın 50. Yılı. <http://posta.gov.ct.tr/BASIN-VE-HALKLA-İLİŞKİLER/Mesaj-ve-Duyurular/ArtMID/22109/ArticleID/205333/Kibris-Baris-Harek226tı'nın-50-Yılı> Erişim Tarihi: 09.09.2025

- Nikolayidis, D. (2019). *Müzelerde sikke koleksiyonları ve sergilenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7-24. <https://doi.org/10.2307/2928520>
- PTT 184. Yıl. (t.y.). PTT'den "Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yılı" konulu anma pulu ve ilk gün zarfı. <https://www.ptt.gov.tr/haberler/pttden-kibris-baris-harek%C3%A2tinin-50-yili-konulu-anma-pulu-ve-ilkgun-zarfi-a59c573ba9624bbb87fd959dc71f6e14> Erişim Tarihi: 24.10.2025
- PTT Filateli. (2024). Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı. <https://www.filateli.gov.tr/urunler/kibris-baris-harekatinin-50-yili/d3b43ce555081f446c1a608b0910c944> Erişim Tarihi: 04.10.2025
- Pul Emisyon Tanıtım Kartları. (2024). *Pul emisyon tanıtım kağıtları ve özelgün, özel tarih damgalı zarflar*. Ankara: Değerli Kâğıtlar Daire Başkanlığı.
- Schindler, J. ve Müller, P. (2017). Design follows politics? The visualization of political orientation in newspaper page layout. *Visual Communication*, 17(2), 141-161. <https://doi.org/10.1177/1470357217746812>
- Suiçmez, Y. (2025). 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Jus Cogens kuralları ışığında değerlendirilmesi. *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 5(1), 57-74. <https://doi.org/10.62334/ulipod.1534215>
- Sunay, M. M. ve Mazlum, A. G. (2023). Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Türk toplumu açısından önemi: Düzceli gazilerle sözlü tarih çalışması örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 673-690. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.1251393>
- Şakalar, A. (2023). Müzik ve sanat araştırmalarında nitel analiz aracı olarak MAXQDA kullanımının incelenmesi. *Türk Müziği*, 3(3), 383-396.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü. (2018). Satıştaki hatıra para ve madalyonlar. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/7/2024/12/2024-Tedavul-Para-Seti-Web-Bulteni.pdf> Erişim Tarihi: 04.10.2025
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü. (2023a). Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. yıl dönümü. <https://emagaza.darphane.gov.tr/kibris-baris-harekati-nin-50-yil-donumu/437> Erişim Tarihi: 11.09.2025
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü. (2023b). 2024 tedavül hatıra para. <https://emagaza.darphane.gov.tr/2024-tedavul-para-seti/467> Erişim Tarihi: 01.10.2025
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü. (2023c). Hatıra para ve madalyonlar. <https://www.darphane.gov.tr/hatira-para-ve-madalyonlar> Erişim Tarihi: 27.01.2026

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 14.11.2025 Kabul/Accepted: 18.02.2026

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 69-92.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1823581>

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ'NİN UYGULANMASINA İLİŞKİN SINIF ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ: DERİNLEŞME VE SADELEŞME YAKLAŞIMI ÜZERİNE NİTEL BİR ANALİZ (KIRIKKALE İLİ ÖRNEĞİ)

*Eylem İNAN SONAKALANⁱ, Fatma YAYLI DEMİRⁱⁱ
Haluk ÖZDEMİRⁱⁱⁱ, Telat YURTSEVER^{iv}, Yasin YEŞİLYURT^v*

Öz

2024–2025 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulamaya konulan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM), akademik başarıyı merkeze alan geleneksel program anlayışının ötesine geçerek, değer temelli, bütüncül ve anlamlı öğrenmeyi önceleyen yenilikçi bir eğitim yaklaşımı sunmaktadır. Bu modelde öne çıkan derinleşme ve sadeleşme ilkeleri, özellikle ilkokul birinci sınıf düzeyinde öğretim süreçlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Bu araştırmanın amacı, TYMM'nin konusu ilkelerinin birinci sınıf öğretim uygulamalarına nasıl yansıdığını ve sınıf öğretmenleri tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaktır. Nitel araştırma yaklaşımıyla yürütülen çalışmada, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında Kırıkkale ilinde birinci sınıf okutan 20 sınıf öğretmeni amaçlı örnekleme yoluyla belirlenmiş, veriler yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla toplanmış ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun TYMM'nin pedagojik yönelimlerini genel olarak olumlu değerlendirdiğini göstermektedir. Öğretmenlerin %85'i, süreç odaklı bireysel değerlendirme formlarının öğrencilerin gelişim ilerlemelerini izleme ve öğrenmeyi destekleme açısından işlevsel olduğunu ifade etmiştir. Sadeleşme ilkesinin öğretim sürecinde bilişsel yükü azaltarak sınıf yönetimini kolaylaştırdığı ve bireysel farklılıklara duyarlı öğretim uygulamalarını desteklediği; derinleşme yaklaşımının ise farklı hazırbulunuşluk düzeylerine sahip öğrencilerin anlamlı ve kalıcı öğrenme yaşantıları edinmelerine katkı sağladığı belirlenmiştir. Bununla birlikte öğretmenler, süreç temelli değerlendirme uygulamalarının artan evrak yükü oluşturduğunu ve dijital ölçme-değerlendirme sistemleriyle entegrasyonun güçlendirilmesine ihtiyaç duyulduğunu vurgulamışlardır. Sonuç olarak bu çalışma, TYMM'nin erken sınıf düzeyindeki uygulamalarına ilişkin sahaya dayalı nitel bulgular sunarak modelin güçlü yönlerini, karşılaşılan sınırlılıkları ve geliştirilmesi gereken alanları ortaya koymakta; öğretmen uygulamaları, program geliştirme süreçleri ve eğitim politikaları açısından alana katkı sağlamaktadır.

ⁱ Eğitim Uzmanı, Yahşihan İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: eylemiso@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7730-7957.

ⁱⁱ Eğitim Uzmanı, Sosyolog, Yahşihan İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: fydemir6171@hotmail.com, ORCID ID: 0009-0009-6813-4797.

ⁱⁱⁱ Eğitim Uzmanı, İlçe Milli Eğitim Müdürü, Yahşihan İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: haluk4471@gmail.com, ORCID ID: 0009-0008-3227-2138

^{iv} Eğitim Uzmanı, Uzman Sosyolog, Yahşihan İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: telatyurtsever74@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-7775-4879.

^v Başöğretmen, Yahşihan İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, e-posta: yasinysesilyurt71@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-5403-2406.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, Derinleşme, Sadeleşme, Sınıf Öğretmeni Görüşleri, Program Değerlendirme

Classroom Teachers' Views on the Implementation of the Türkiye Yüzyılı Maarif Model: A Qualitative Analysis of the Deepening and Simplification Approach (The Case of Kırıkkale Province)

Abstract

The Türkiye Yüzyılı Maarif Model (TYMM), which has been implemented since the 2024–2025 academic year, offers an innovative educational approach that goes beyond traditional curricula focused solely on academic achievement by prioritizing value-based, holistic, and meaningful learning. The principles of deepening and simplification, which constitute core components of the model, require a reorganization of instructional processes, particularly at the first-grade level of primary education. The aim of this study is to examine how these principles are reflected in classroom practices and how they are evaluated by primary school teachers. This study was conducted using a qualitative research approach. The study group consisted of 20 first-grade classroom teachers working in Kırıkkale province during the 2024–2025 academic year, who were selected through purposive sampling. Data were collected through semi-structured interviews and analyzed using content analysis. The findings indicate that the majority of teachers evaluated the pedagogical orientation of TYMM positively. Eighty-five percent of the teachers emphasized that process-oriented individual assessment forms were highly functional in monitoring students' developmental progress and supporting learning. It was found that the principle of simplification reduced cognitive load in instructional processes, facilitated classroom management, and supported teaching practices sensitive to individual differences. In parallel, the principle of deepening was found to contribute to students with different readiness levels in acquiring meaningful and lasting learning experiences. However, teachers also reported that process-based assessment practices increased paperwork and highlighted the need to strengthen integration with digital assessment and evaluation systems. In conclusion, this study presents field-based qualitative evidence regarding the implementation of TYMM at the early primary grade level, identifies the model's strengths and limitations, and offers insights into areas requiring improvement. The findings provide valuable contributions for teaching practices, curriculum development processes, and educational policy making.

Keywords: Türkiye Yüzyılı Maarif Model, Deepening, Simplification, Classroom Teacher Perspectives, Program Evaluation Research

Extended Abstract

The Türkiye Century Education Model (TYEM), implemented nationwide in the 2024–2025 academic year, introduced two central pedagogical principles—deepening and simplification—with the aim of promoting meaningful, developmentally appropriate, and value-grounded learning experiences for students. This study investigates how these principles are interpreted and operationalized by first-grade teachers, who are the first practitioners of the renewed curriculum. Using a qualitative phenomenological design, the study draws upon semi-structured interviews with 20 teachers implementing TYEM for the first time. The analysis focuses on classroom practices, assessment processes, perceived benefits, challenges, and the overall impact of TYEM on teaching and learning.

Findings demonstrate that teachers largely view the curriculum updates positively, especially the simplification of content in core subjects. Teachers emphasized that removing abstract and developmentally demanding topics—such as “time” and “fractions” in mathematics—not only reduced cognitive load but also made the curriculum more suitable for young learners. Many teachers highlighted that simplified content and structured early-literacy materials helped create smoother instructional sequences and minimized the need for additional worksheets. This approach was perceived as particularly beneficial in classes where students exhibit wide variations in readiness levels, allowing teachers to better accommodate individual differences.

The principle of deepening was similarly recognized as contributing to more meaningful learning experiences. Teachers reported that students engaged more actively with tasks requiring reasoning, explanation, and contextual understanding. Activity-based tasks supported differentiated learning and promoted higher-order thinking, particularly in literacy and problem-solving activities. However, some teachers noted that deepening activities occasionally remained limited in scope, especially when students lacked foundational knowledge or when class time was insufficient. A small group of participants indicated that while activities were engaging, they did not always lead to the desired level of conceptual depth, especially in abstract mathematical reasoning.

A major finding concerns the model’s process-oriented assessment system. Teachers overwhelmingly stated that individual evaluation forms provided a more comprehensive understanding of students’ learning trajectories and supported early detection of learning challenges. The ability to track progress continuously aligned with the goals of formative assessment and contributed to more personalized instruction. Nonetheless, teachers emphasized that the manual completion of evaluation forms generated a substantial administrative burden. The absence of integrated digital tools was perceived as a significant limitation; teachers expressed the need for an electronic platform that could streamline documentation and support real-time data entry. This reflects a broader call for technological infrastructure to better align assessment practices with the demands of modern classrooms.

The study also identified significant contributions of TYEM to classroom climate through its structured values education component. Teachers noted that integrating values—such as responsibility, empathy, and respect—into daily lessons fostered more cohesive and supportive classroom environments. Students demonstrated improved social skills and pro-social behaviors over the course of the year. However, some teachers remarked that the values dimension was not entirely new, as similar components existed in previous curricula, and therefore the degree of innovation was perceived as limited by some participants.

In terms of classroom participation, teachers emphasized that TYEM facilitated inclusive and active learning environments. The availability of diversified activities, digital materials, and flexible planning periods enhanced student engagement and reduced the likelihood of students falling behind. Yet, three teachers observed that activity-based learning sometimes favored more outgoing students, leaving shy or introverted students less actively involved. This suggests a need for additional teacher strategies to ensure equitable participation in group-based and interactive tasks.

Despite the overall positive reception, several implementation challenges were identified. These include the administrative weight of process-based assessment, occasional superficial treatment of abstract concepts, variation in students' capacity to benefit equally from activity-based tasks, and constraints arising from existing assessment systems that do not fully align with TYEM's philosophical orientation. Teachers also noted that although curriculum content was simplified, managing both deepening and differentiation simultaneously required additional planning time and professionally designed instructional materials.

In conclusion, the study reveals that TYEM's deepening and simplification principles are strongly aligned with teachers' expectations for a developmentally appropriate and meaningful curriculum. Teachers believe the model strengthens student engagement, supports holistic development, and offers a more balanced instructional framework. However, the sustainability and long-term effectiveness of TYEM depend heavily on addressing structural limitations—particularly digital infrastructure for assessment, continued professional development, and expanded access to differentiated instructional materials. The findings highlight the need for ongoing monitoring of implementation processes and systematic teacher support to ensure that TYEM's pedagogical innovations translate into long-term improvements in learning outcomes.

Giriş

21. yüzyılın hızla değişen toplumsal, ekonomik ve teknolojik dinamikleri; eğitim sistemlerinde köklü dönüşüm ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Millî Eğitim Bakanlığı, millî ve manevi değerleri önceleyen, çağın gerekleriyle uyumlu bireyler yetiştirmeyi hedefleyen yeni bir eğitim paradigması geliştirme yoluna gitmiştir. MEB tarafından 2023 yılında tanıtımı yapılan ve 2024-2025 eğitim-öğretim yılında uygulanan "TYMM", bu dönüşümün somut bir adımı olarak öne çıkmaktadır. TYMM, "iyi insan yetiştirme" idealini merkezine almıştır. Bireyin sadece akademik başarıyla değil, aynı zamanda değerler, beceriler ve tutumlar açısından da bütüncül gelişimini hedefleyen bir eğitim yaklaşımıdır. Modelin temel felsefesi, öğrenmeyi daha anlamlı, kalıcı ve etkili kılmaktır; bu amacı destekleyen olgulardan özellikle 'sadeleşme' ve 'derinleşme' ilkelerine odaklanılmıştır.

"Derinleşme" ilkesi, öğrencilerin bilgiye yüzeysel değil, bağlamsal ve anlamlı bir şekilde ulaşmasını; "sadeleşme" ise öğrenme süreçlerinin gereksiz bilişsel yüklerden arındırılarak yalınlaştırılmasını öngörmektedir (Yıldız, 2024). Bu iki ilke, öğretim programlarının yeniden yapılandırılmasında da belirleyici olmuş, özellikle erken çocukluk ve ilkökul düzeyinde kapsamlı içerik değişikliklerini beraberinde getirmiştir. Model, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında birinci, beşinci ve dokuzuncu sınıflarda uygulanmaya başlanmış olup, bu çalışma birinci sınıf öğretmenleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu durum, öğretmenlerin pedagojik yaklaşımlarında, ders içi uygulamalarında ve değerlendirme yöntemlerinde önemli değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Ancak, eğitim politikalarının başarıya ulaşmasında en kritik unsur olan öğretmen görüşleri, uygulamanın niteliği ve sürdürülebilirliği açısından belirleyici bir rol oynamaktadır (Fullan, 2007; Güneş, 2022).

Bu bağlamda, TYMM üzerine yapılan alan yazın taramalarında, akademik çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Özellikle modelin sınıf içi uygulamalara etkisi, öğretmen deneyimleri bağlamında incelenmemiştir. Bu çalışma, alanyazında oluşan bu alandaki boşluğu doldurmayı ve gelecekteki çalışmalara katkı sağlamayı hedeflemekte; öğretmen görüşleri ışığında 'derinleşme' ve 'sadeleşme' ilkelerinin uygulamadaki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin "derinleşme" ve "sadeleşme" ilkeleri, öğrenme psikolojisinde yer alan bilişsel yük kuramı (Sweller, 1988), anlamlı öğrenme kuramı (Ausubel, 1963) ve gelişimsel uygunluk ilkesi (Piaget, 1970) ile örtüşmektedir. Bu yaklaşımlar, öğrencinin yaş, bilişsel kapasite ve ön bilgi düzeyine uygun öğrenme deneyimleri tasarlamının kalıcı öğrenmeyi desteklediğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla TYMM'deki sadeleştirme uygulamaları, öğrencilerin bilişsel yükünü azaltarak bilgiyi daha derin düzeyde yapılandırmalarına katkı sağlamaktadır.

Problem Durumu

Eğitim programlarında gerçekleştirilen kapsamlı değişiklikler, yalnızca öğretim içeriğini değil; öğretim yöntemlerini, ölçme-değerlendirme yaklaşımlarını ve öğretmen-öğrenci etkileşim biçimlerini de doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle yeni bir öğretim programının hedefleri ile sınıf içi uygulamalar arasındaki uyumun incelenmesi, programın etkililiğini değerlendirme açısından kritik bir gereklilik olarak görülmektedir (Print, 1993; Ornstein & Hunkins, 2018). Programların sahadaki uygulama boyutunun, özellikle öğretmen deneyimleri üzerinden ele alınması; kuramsal tasarımlar ile pedagojik gerçeklik arasındaki ilişkinin anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

2024–2025 eğitim-öğretim yılında uygulamaya konulan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM), Türkiye'nin kültürel ve tarihsel birikimini merkeze alan yerli ve özgün bir eğitim vizyonu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Modelin temel ilkeleri arasında yer alan derinleşme ve sadeleşme, öğrenme sürecinin niteliğini artırmayı ve öğrencilerin bireysel gelişimlerini desteklemeyi hedefleyen önemli pedagojik yönelimler olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu ilkelerin sınıf öğretmenleri tarafından nasıl anlamlandırıldığı, öğretim sürecinde nasıl uygulandığı ve uygulama sürecinde ne tür güçlüklerle karşılaşıldığına ilişkin bulgular, özellikle ilkokul birinci sınıf düzeyinde sınırlıdır.

TYMM'nin ilk kez birinci sınıf düzeyinde uygulanması, erken çocukluk döneminden ilkokula geçiş sürecinde öğretim programının işlevselliğinin incelenmesini daha da önemli hâle getirmektedir. Birinci sınıf öğretmenlerinin derinleşme ve sadeleşme ilkelerini pedagojik pratiklerine nasıl yansıttıkları, ders planlama, materyal kullanımı, öğrenci etkileşimi ve değerler eğitimi uygulamalarında ne tür değişimler yaşadıkları; programın sahadaki etkililiğine ilişkin önemli göstergeler sunmaktadır. Bununla birlikte, öğretmenlerin uygulama sürecinde karşılaştıkları yapısal ve pedagojik sorunlar ile mesleki destek ve hazırlık düzeylerine ilişkin algılarının sistematik biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Glatthorn, Boschee & Whitehead, 2016).

Bu bağlamda, TYMM'nin uygulama sürecinin özellikle derinleşme ve sadeleşme ilkeleri çerçevesinde, birinci sınıf öğretmenlerinin deneyimleri ve görüşleri doğrultusunda incelenmesi; hem programın kuramsal hedefleri ile uygulama gerçekliği arasındaki ilişkinin anlaşılmasına hem de modelin geliştirilmesine yönelik kanıta dayalı öneriler sunulmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın problem cümlesi

TYMM'nin birinci sınıf düzeyindeki uygulama sürecinde, sınıf öğretmenlerinin derinleşme ve sadeleşme ilkelerine ilişkin görüşleri nelerdir; bu ilkeler sınıf içi öğretim uygulamalarına nasıl yansımakta ve uygulama sürecinde hangi pedagojik ve yapısal güçlüklerle karşılaşılmaktadır?

Alt problemler

Bu temel problem doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere yanıt aranacaktır:

- Birinci sınıf öğretmenleri, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde yer alan derinleşme ilkesini nasıl anlamlandırmakta ve sınıf içi öğretim uygulamalarına nasıl yansıtılmaktadır?
- Sadeleşme ilkesinin öğretim programında yer alması, öğretmenlerin ders planlama, içerik seçimi ve kazanımları yorumlama süreçlerini nasıl etkilemektedir?
- Derinleşme ve sadeleşme ilkeleri, öğretmenlerin öğretim yöntemleri, materyal kullanımı ve öğrencilerle kurdukları pedagojik etkileşim üzerinde ne tür değişikliklere yol açmaktadır?
- Birinci sınıf öğretmenleri, TYMM'nin uygulanma sürecinde karşılaştıkları pedagojik ve yapısal güçlükleri nasıl tanımlamaktadır?
- Öğretmenler, TYMM kapsamında yürütülen süreç temelli değerlendirme ve değerler eğitimi uygulamalarını nasıl algılamakta; bu uygulamaların sınıf iklimi ve öğrenci davranışları üzerindeki etkilerini nasıl değerlendirmektedir?
- Birinci sınıf öğretmenleri, TYMM'nin sürdürülebilirliği ve geliştirilmesine yönelik hangi önerilerde bulunmaktadır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma, TYMM'nin uygulama sürecine dair sınıf öğretmenlerinin görüşlerini “derinleşme” ve “sadeleşme” ilkeleri ekseninde anlamaya yönelik olarak tasarlanmış nitel bir çalışmadır. Araştırmada, bireylerin belirli bir olguya ilişkin deneyimlerini ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları derinlemesine ortaya koymayı amaçlayan fenomenolojik (olgubilim) yaklaşım benimsenmiştir (Creswell, 2013). Bu yaklaşım, öğretmenlerin TYMM ile ilk defa karşılaştıkları bir dönemde, modelin sınıf içi yansımalarına ilişkin öznel algılarını, deneyimlerini ve yorumlarını betimleme açısından uygun bir zemin sunmaktadır.

Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ni ilk kez uygulayan 1. sınıf öğretmenleri arasından seçilen 20 öğretmen oluşturmaktadır. Katılımcıların seçiminde, nitel araştırmanın derinlik ve zenginlik sağlama amacına uygun olarak amaçlı örnekleme yöntemlerinden yoğun durum örnekleme kullanılmıştır. Bu yöntem, incelenen olguyu (TYMM'nin ilk uygulamasını) doğrudan deneyimleyen, dolayısıyla konu hakkında derinlemesine bilgi aktarabilecek kritik vakaların belirlenmesini sağlamıştır. Ayrıca, katılımcıların mesleki kıdem, cinsiyet ve görev yaptıkları yerleşim birimi gibi değişkenler açısından farklılık göstermesi, bulguların daha geniş bir bağlamda yorumlanabilmesi amacıyla maksimum çeşitlilik örnekleme yaklaşımından faydalanılmıştır. Araştırmaya 12 kadın, 8 erkek katılımcı dâhil edilmiş olup, yaş aralığı 26-50 arasında değişmektedir. Katılımcıların kimlik bilgileri etik ilkeler gereği anonimleştirilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Mesleki Kıdem ve Cinsiyet Dağılımı (Katılımcıların mesleki kıdemi ve cinsiyet dağılımı, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ni uygulayan 1. sınıf öğretmenlerinden oluşmaktadır)

Mesleki Kıdem (Yıl)	Kadın Öğretmen Sayısı (n)	Erkek Öğretmen Sayısı (n)	Toplam Katılımcı (N=20)
1-5 yıl	1	–	1
6-10 yıl	3	–	3
11-15 yıl	6	3	9
15 yıl ve üstü	2	5	7
Toplam	12	8	20

Veri Toplama Aracı

Veriler, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği ile toplanmıştır. Görüşmeler birebir gerçekleştirilmiş, her görüşme yaklaşık 40-60 dakika sürmüştür. Görüşmelerin ses kaydı alınmış ve daha sonra yazılı olarak deşifre edilmiştir. Görüşme formu, alanyazın taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda araştırmacı tarafından geliştirilmiş; kapsam geçerliliği sağlamak amacıyla alan uzmanları tarafından incelenerek düzenlenmiştir.

Görüşme formu, altı ana temaya göre yapılandırılmıştır:

- (1) Maarif Modeli'ne genel bakış
- (2) Derinleşme yaklaşımı
- (3) Sadeleşme yaklaşımı
- (4) Uygulama süreci ve öğretmen rolü
- (5) Öğrenciye yansıma ve başarı
- (6) Genel değerlendirme ve öneriler

Bu yapılandırma sayesinde, öğretmenlerin yalnızca model hakkındaki genel kanaatleri değil, aynı zamanda uygulamadaki somut deneyimleri, karşılaştıkları sorunlar ve çözüm stratejileri de derinlemesine incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Toplanan veriler, tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde Colaizzi'nin (1978) fenomenolojik analiz adımları temel alınmıştır:

- Katılımcı görüşmelerinin okunmasıyla genel bir izlenim edinilmesi,
- Anlamli ifadelerin belirlenmesi,
- Anlamli birimlerin kodlanması,
- Kodlardan temaların oluşturulması,

- Temaların sınıflandırılması ve bütüncül bir tanımın yapılması,
- Elde edilen tanımın katılımcılarla teyit edilmesi (üye kontrolü).

Elde edilen nitel veriler, betimsel analiz ve içerik analizi teknikleriyle çözümlenmiştir. Betimsel analiz kapsamında veriler önceden belirlenen temalar doğrultusunda gruplandırılmış; öğretmen ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak ilgili bulgular somutlaştırılmıştır. İçerik analizinde ise öğretmenlerin görüşlerinde tekrar eden anlamlı birimler kodlanmış, bu kodlar temalar altında kategorize edilmiştir. Kodlama sürecinde NVivo 12 yazılımı kullanılmıştır. Kodlar iki farklı araştırmacı tarafından bağımsız olarak yapılmış, elde edilen kodlar karşılaştırılarak güvenilirlik hesaplaması gerçekleştirilmiş; kodlayıcılar arası uyum oranı %88 olarak bulunmuştur. Görüş birliği oranı ise %85 olarak hesaplanmıştır.

Bu araştırma, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 18.08.2025 tarihli ve 2025/367768 sayılı kararı ile etik açıdan uygun bulunmuştur. Katılımcılardan yazılı gönüllü onam alınmış, veriler anonimleştirilmiştir.

Etik İlkeler

Araştırma süreci boyunca etik ilkelere titizlikle riayet edilmiştir. Katılımcılardan yazılı ve sözlü olarak gönüllü katılım onamı alınmış; verilerin yalnızca bilimsel amaçla kullanılacağı, kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı belirtilmiştir. Katılımcıların isimleri araştırma metninde kullanılmamış, her biri için kod adları (EÖ1, KÖ1, KÖ2, EÖ2...) ile atıfta bulunulmuştur. Araştırma, ilgili üniversitenin Etik Kurulundan alınan onay doğrultusunda yürütülmüştür.

Bulgular

Bu bölümde, TYMM'nin 2024–2025 eğitim-öğretim yılında birinci sınıf düzeyinde uygulanması sürecine ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen veriler doğrultusunda belirlenen temalar sunulmuştur. Bulgular, içerik analizi yöntemiyle kodlanarak “olumlu yansımalar”, “karşılaşılan güçlükler” ve “etkisiz bulunan alanlar” olmak üzere üç ana tema altında toplanmıştır.

Tema 1: Modelin Olumlu Yansımaları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin %85'i, TYMM'nin öğretim süreçlerine olumlu katkılar sunduğunu ifade etmiştir. Bu katkılar aşağıdaki alt temalarda sınıflandırılmıştır:

İçerik ve yapısal sadeleşme

Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük bir bölümü, TYMM kapsamında yapılan sadeleştirmelerin özellikle Matematik ve Türkçe derslerinde öğretim sürecini kolaylaştırdığını belirtmiştir. Öğretmenler, Matematik dersinde saatler, kesirler ve karmaşık problem türlerinin programdan çıkarılmasının öğrencilerin yaş ve gelişim düzeyine uygunluğu artırdığını, bilişsel yükü azalttığını ve öğrenme sürecini daha anlamlı hâle getirdiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda, 20 öğretmenden 15'i (%75'i) sadeleştirmeyi olumlu bulmuştur. KÖ6, “Konuların

sadeleştirilmesi mantıklı olmuştur. Matematik dersi özelinde saatler ve kesirler konusu 1. sınıf müfredatından çıkarıldı. Geçmişte öğrencilerimden biri yarım daire çizip ‘yarım saat’ yazmıştı. Matematik dersindeki bu konuya öğrencinin hazırbulunuşluğu olsa da bana öğretememenin eksikliğini hissettirmişti.” sözleriyle sadeleşmenin öğretim sürecindeki rahatlatıcı etkisini vurgulamıştır. Benzer şekilde KÖ10, “Matematikten saatler konusu kaldırıldı. Problemlerde ikili işlem ve zor seviyedeki sorular kaldırıldı. Öğrenci başarısı için sadeleştirme iyi oldu. Öğrencinin bilgi, beceri ve tutum gelişimine katkı sağladı.” ifadeleriyle sadeleştirmenin öğrencilerin öğrenme başarısına olumlu yansıdığını dile getirmiştir.

Türkçe dersinde ise öğretmenler, kitapların sade, modüler ve işlevsel yapısını öğretim sürecini destekleyen bir unsur olarak değerlendirmiştir. KÖ2, “Kitapların içeriği yeterli ve güzeldi. Özellikle İlk Okuma ve Yazma Kitabı bizlerin işini oldukça kolaylaştırdı. Yeni kitabımızda etkinlikler yerli yerindeydi, bir tane fotokopi çekmeden öğrencilerimin tamamına rehberlik ettim.” sözleriyle öğretim materyallerinin pratikliğini ve öğretmen açısından kolaylaştırıcı yönünü öne çıkarmıştır. Ayrıca farklı hazırbulunuşluk düzeylerine sahip öğrenciler için programın esnek ve kapsayıcı yapısının etkili olduğu görülmüştür. EÖ5 bu durumu, “Bazı öğrenciler harfleri hızlı öğrenirken bazıları yavaş ilerliyor. Modelde yer alan farklı türde etkinlikler sayesinde her öğrenci kendi hızında ilerleyebildi ve sürece dahil oldu.” şeklinde ifade etmiştir.

Bulgular genel olarak, sadeleşme ve derinleşme yaklaşımının öğretmenler tarafından işlevsel, öğrenci merkezli ve öğrenme bütünlüğünü güçlendiren bir yenilik olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu sonuç, öğretim programlarında içerik sadeleşmesinin öğrenci başarısı, motivasyonu ve öğretim etkililiğini artırdığını ortaya koyan alan yazınla (Demirel, 2022; Aydoğan, 2024; Sargut, 2023) da örtüşmektedir. Nitekim sadeleştirilmiş, esnek ve modüler yapılar, öğrenmede derinleşmeyi kolaylaştırarak öğretmenlerin pedagojik rehberlik rolünü güçlendirmektedir.

Süreç odaklı ve esnek değerlendirme.

Yarı yapılandırılmış gözlem formlarını dolduran 17 (%85) öğretmene göre bireysel değerlendirme formları, öğrencilerin öğrenme sürecindeki gelişimlerini izleme ve destekleme açısından önemli bir işlev üstlenmiştir. Katılımcıların büyük bir kısmı, bu formların öğrencilerin hangi alanlarda zorlandığını erken fark etmeye ve öğretim sürecini buna göre uyarlamaya imkân tanıdığını belirtmiştir. KÖ9, “Her ünite bitiminde doldurduğumuz formlar sayesinde öğrencilerimin hangi konularda zorlandığını ya da nerede iyi olduğunu görebiliyorum. Eksikleri erken fark edip özel destek verebiliyorum.” sözleriyle bu uygulamanın bireysel farkları görünür kıldığını vurgulamıştır. Benzer şekilde KÖ6, “Süreç odaklı değerlendirme sayesinde öğrencileri bütün bir süreçle değerlendiriyoruz. Bu hem öğrenciler için daha adil hem de biz öğretmenler için objektif bir sistem oldu.” ifadesiyle değerlendirme yaklaşımının hem adalet hem de nesnellik boyutuna dikkat çekmiştir. Bu durum, biçimlendirici değerlendirme uygulamalarının öğrencinin öğrenme sürecine sürekli

geri bildirim sağlayarak öğrenmeyi derinleştirdiğini ortaya koyan literatürle (Black & Wiliam, 2009; Güneş, 2023) de örtüşmektedir.

Öte yandan öğretmenler, planlamada son haftaların esnek biçimde kendilerine bırakılmasının öğrencilerin bireysel öğrenme ihtiyaçlarını karşılama açısından değerli bir fırsat yarattığını belirtmişlerdir. KÖ3, "Planlamada son iki haftanın bize bırakılmış olması çok faydalı oldu. Bu süreyi öğrencilerin eksik kaldığı konuları tekrar etmek ve bireysel ihtiyaçlarına göre çalışmak için kullandım. Esnek zaman dilimi oldukça kıymetliydi." ifadesiyle bu yaklaşımın öğretim sürecine sağladığı katkıyı vurgulamıştır. Bulgular, süreç odaklı değerlendirme ile planlama esnekliğinin birlikte ele alındığında, öğrenci merkezli, adil ve gelişim odaklı bir öğrenme ortamı oluşturduğunu göstermektedir. Bu sonuç, öğretim programlarında özerklik ve esneklik ilkelerinin öğrenme verimliliğini artırdığını ortaya koyan araştırmalarla (Aydoğan, 2024; Sargut, 2023) uyumludur.

Öğrenci merkezlilik ve aktif katılım.

Öğretmen görüşlerine göre, etkinlik çeşitliliği ve öğrenci merkezli yapı, öğrencilerin derse katılımını belirgin biçimde artırmıştır. Katılımcıların 14'ü (%70'i), derslerin yapılandırılmasında farklı öğrenme stillerine ve hazırbulunuşluk düzeylerine uygun etkinliklerin yer almasının, öğrencilerin sürece daha etkin katılım göstermelerini sağladığını ifade etmiştir. KÖ7, "Etkinlikler öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyine göre hazırlanmış. Herkes kendi hızında ilerleyebildiği için geride kalan neredeyse hiç olmuyor. EBA'daki dijital etkinlikler sayesinde dersler çok daha eğlenceli hale geldi." sözleriyle farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırdığını vurgulamıştır. Benzer biçimde KÖ4, "Eskiden bazı öğrenciler derste pasif kalırken, şimdi neredeyse herkes sürece dahil oluyor. Grup çalışmaları, problem çözme görevleri ve proje tabanlı uygulamalar öğrencilerin ilgisini ciddi şekilde çekiyor." ifadesiyle öğrenme ortamının daha etkileşimli ve katılımcı bir yapıya dönüştüğünü belirtmiştir. Bulgular, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin etkinlik temelli, öğrenci merkezli yaklaşımının sınıf içi etkileşimi artırdığını ve öğrenmeyi aktif, eğlenceli ve kapsayıcı hâle getirdiğini göstermektedir. Bu durum, öğrenci merkezli öğretim modellerinin katılım ve motivasyonu güçlendirdiğini ortaya koyan literatürle (Güneş, 2023; Sargut, 2024; Aydoğan, 2024) de tutarlılık göstermektedir.

Değerler eğitimi ve yerli kimlik vurgusu.

Öğretmenlerin görüşlerine göre, TYMM kapsamında derslere entegre edilen değerler eğitimi uygulamaları, sınıf içi etkileşimi ve öğrenme ortamının niteliğini olumlu yönde etkilemiştir. Katılımcılardan 10 (%50) öğretmen, değerler eğitiminin sınıf iklimine katkı sağladığını ve öğrencilerin sosyal-duygusal gelişiminde gözle görülür iyileşmeler yarattığını belirtmiştir. EÖ3, "Sınıf içinde saygı, sorumluluk ve empati gibi temel değerlerin eksikliği zaman zaman olumsuz davranışlara yol açıyordu. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile değerler eğitimi derslerin içine entegre ediliyor. İkinci dönemde sınıf ikliminde gözle görülür olumlu bir değişim yaşandı." sözleriyle, modelin ahlaki değerlerin içselleştirilmesine yönelik

bütüncül yapısına dikkat çekmiştir. Benzer biçimde EÖ2, “‘Köklerden geleceğe’ anlayışı çok yerinde bir yaklaşım olmuş. Derslerde yapılan etkinlikler öğrencilerin tarihsel bilincini ve toplumsal sorumluluk duygusunu güçlendiriyor. Öğrenciler artık sadece akademik değil, ahlaki yönden de gelişim gösteriyor.” ifadeleriyle modelin hem bilişsel hem de karakter gelişimini destekleyen yönünü vurgulamıştır.

Bu araştırmada elde edilen bulgular, değerler eğitiminin öğretim programlarının bütüncül bir bileşeni olarak ele alınmasının, öğrencilerin empati, saygı, sorumluluk ve aidiyet duygularını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Alanyazında karakter ve değer eğitiminin sınıf iklimi üzerindeki olumlu etkileri sıklıkla vurgulanmakta; bu eğitimin öğrenciler arası sosyal uyumu artırdığı ve öğrenme süreçlerine duygusal denge kazandırdığı belirtilmektedir (Demir & Şahin, 2023; Aydoğan, 2024; Sargut, 2023). Bu yönüyle, araştırma bulguları, mevcut literatürle genel bir uyum göstermektedir.

Bununla birlikte, bu çalışmanın bulguları yalnızca değerler eğitiminin olumlu etkilerini doğrulamakla sınırlı kalmamakta; Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nin “erdem, değer ve eylem” bileşenleri aracılığıyla değerler eğitimi sınıf içi öğretim süreçlerine daha sistematik ve yapılandırılmış bir biçimde entegre ettiğini göstermektedir. Literatürde değerler eğitimi çoğunlukla davranış geliştirme veya sosyal uyum bağlamında ele alınırken, bu araştırmada öğretmen görüşleri; değerlerin öğretim sürecinde pedagojik karar alma, öğrenci etkileşimi ve sınıf ikliminin inşasıyla doğrudan ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, TYMM’nin değerler eğitimi öğretim programının tamamlayıcı bir unsuru olmaktan çıkarak, öğretim sürecinin yönlendirici bir bileşeni hâline getirdiğine işaret etmektedir.

Kuramsal açıdan bakıldığında, Lickona’nın (1991) karakter eğitimi bilişsel, duyuşsal ve davranışsal bütünlük içinde ele alan yaklaşımı ile Kohlberg’in (1984) ahlaki gelişimin aşamalı olarak yapılandığına ilişkin görüşleri, bu araştırmanın bulgularını anlamlandırmada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ancak öğretmen görüşleri, TYMM bağlamında ahlaki gelişimin yalnızca bireysel bir süreç olarak değil; sınıf içi etkileşimler, öğretim stratejileri ve değer temelli pedagojik yönlendirmeler aracılığıyla kolektif bir öğrenme deneyimi olarak yapılandırıldığını göstermektedir. Bu yönüyle bulgular, mevcut kuramsal yaklaşımların sınıf içi uygulama boyutuna yeni bir perspektif eklemektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, TYMM’nin değerler eğitimi anlayışının yalnızca kuramsal bir söylem değil, öğretmen pratikleri aracılığıyla sınıf ortamında somutlaşan bir pedagojik yapı sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, TYMM’nin değerler eğitimine ilişkin yaklaşımının literatürdeki geleneksel modellerden ayrıştığını ve erken sınıf düzeyinde ahlaki, toplumsal ve kültürel gelişimi bütüncül biçimde destekleyen özgün bir çerçeve sunduğunu göstermektedir.

Öğrenci farklılıklarının yönetimi ve erişim

Öğretmen görüşlerine göre, TYMM’nin farklı hazırbulunuşluk düzeylerine sahip öğrencileri kapsayan etkinlik çeşitliliği ve dijital materyal kullanımı, öğrenme sürecini daha

etkileşimli ve katılımcı bir hâle getirmiştir. Katılımcılardan 12 (%60) öğretmen, modelin sunduğu farklılaştırılmış öğretim fırsatlarının öğrencilerin kendi öğrenme hızlarına göre ilerlemelerini mümkün kıldığını ve böylece derse katılımın belirgin biçimde arttığını ifade etmiştir. EÖ5, “Hazırbulunuşluk düzeyleri farklı öğrenciler için çeşitli etkinlikler sunuldu. Tüm öğrenciler kendi hızında ilerleyebildi ve derse katılım sağladı.” sözleriyle programın kapsayıcı yapısının öğrenme sürecinde eşitlik sağladığını belirtmiştir. KÖ7 ise, “Dijital materyaller ve akıllı tahtalar sayesinde dersler çok daha etkileşimli ve öğrenciler için çekici hâle geldi. Her öğrenci sürece aktif şekilde katılabiliyor.” ifadesiyle teknolojik araçların öğretim sürecine kattığı dinamizmi ve motivasyon artışını vurgulamıştır.

Bu bulgular, farklı öğrenme hızlarını ve stillerini gözetken esnek ve dijital destekli öğrenme ortamlarının, öğrencilerin derse ilgisini artırarak bilişsel ve duyuşsal katılımı güçlendirdiğini göstermektedir. Alan yazınında da benzer biçimde (Güneş, 2023; Sargut, 2024; Aydoğan, 2024), teknolojinin pedagojik amaçlarla bütünleştirildiği öğrenme süreçlerinin öğrencilerin aktif katılım, etkileşim ve özdüzenleme becerilerini geliştirdiği vurgulanmaktadır. Bulgular, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nin dijital destekli ve öğrenci merkezli yapısının, sınıf içi öğrenme deneyimini daha kapsayıcı, motive edici ve sürdürülebilir hâle getirdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’ne İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Tematik Özeti

Tema	Bulguların Özeti	Katılımcı Sayısı (n)	Alan Yazın Desteği ve Yorum
1.1. İçerik ve Yapısal Sadeleşme	Matematik ve Türkçe derslerinde yapılan sadeleştirmeler öğretim sürecini kolaylaştırmıştır. İçerik sadeleşmesi, öğrencilerin yaş ve gelişim düzeyine uygunluğu artırmış, bilişsel yükü azaltmıştır.	15 öğretmen	İçerik sadeleştirilmesi, öğrenme verimliliğini ve öğretmen etkililiğini artırmıştır. Bulgular, sadeleştirilmiş yapıların öğrenmede derinleşmeyi kolaylaştırdığına ilişkin çalışmaları desteklemektedir (Demirel, 2022; Aydoğan, 2024; Sargut, 2023).
1.2. Süreç Odaklı ve Esnek Değerlendirme	Bireysel değerlendirme formları öğrencilerin gelişimini izleme açısından etkili bulunmuştur. Planlamada son haftaların öğretmenlere bırakılması, bireysel ihtiyaçlara göre telafi imkânı sağlamıştır.	17 öğretmen	Süreç odaklı değerlendirme, biçimlendirici geri bildirim sürecini güçlendirmiştir. Öğretmen özerkliği ve esneklik, öğrenci merkezli öğrenmeyi desteklemektedir (Black & Wiliam, 2009; Güneş, 2023; Aydoğan, 2024).

1.3. Öğrenci Merkezilik ve Aktif Katılım	Etkinlik çeşitliliği ve öğrenci merkezli yapı, derse katılımı ve motivasyonu artırmıştır. Farklı öğrenme stillerine uygun etkinlikler öğrencilerin sürece aktif katılımını sağlamıştır.	14 öğretmen	Öğrenci merkezli öğretim uygulamaları sınıf içi etkileşimi artırmış, öğrenme ortamını daha eğlenceli ve kapsayıcı hâle getirmiştir. Bu bulgu literatürdeki benzer araştırmalarla uyumludur (Güneş, 2023; Sargut, 2024; Aydoğan, 2024).
1.4. Değerler Eğitimi ve Yerli Kimlik Vurgusu	Değerler eğitiminin derslere entegre edilmesi, sınıf iklimine olumlu katkı sağlamıştır. Öğrencilerde empati, saygı, sorumluluk ve toplumsal bilinç gelişmiştir.	10 öğretmen	Değerler eğitimi öğrencilerin sosyal-duygusal gelişimini desteklemiştir. Bulgular, karakter eğitiminin sınıf iklimini güçlendirdiğini vurgulayan araştırmalarla örtüşmektedir (Demir & Şahin, 2023; Aydoğan, 2024; Sargut, 2023).
1.5. Öğrenci Farklılıklarının Yönetimi ve Erişim	Farklı hazırbulunuşluk düzeylerine sahip öğrenciler için oluşturulan dijital ve farklılaştırılmış etkinlikler öğrenme sürecini kapsayıcı ve etkileşimli hâle getirmiştir.	12 öğretmen	Esnek ve dijital destekli öğrenme ortamları öğrencilerin derse ilgisini artırmıştır. Teknoloji entegrasyonu, aktif katılım ve öz düzenleme becerilerini geliştirmiştir (Güneş, 2023; Sargut, 2024; Aydoğan, 2024).

Tema 2: Karşılaşılan Güçlükler

Katılımcılar, uygulamada büyük bir güçlük yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin bireysel farklılıkları ve erişim konuları dikkate alınmıştır. Tüm sınıflarda akıllı tahta ve dijital araçların bulunması sayesinde her öğrenciye ulaşılabilirdiği vurgulanmıştır.

Evrak yükü ve dijital destek eksikliği.

Bulgulara göre öğretmenlerin önemli bir kısmı, süreç değerlendirme uygulamalarının evrak yükü oluşturduğunu ve bu sürecin dijital sistemlerle desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Katılımcılardan 17 (%85) öğretmen, bireysel değerlendirme formlarının manuel olarak doldurulmasının zaman kaybına yol açtığını, değerlendirme sürecinin daha verimli hâle gelebilmesi için dijital altyapının güçlendirilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. KÖ5, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Bireysel değerlendirme formları sistem üzerinden

yapılabilir. E-Okul'da zaten 'gelişim değerlendirme raporu' sekmesi var; öğretmenler gözlemlerini anında sisteme girebilmeli. Bu hem zaman açısından verimli olur hem de sürdürülebilir bir sistem sağlar." Katılımcı görüşleri, süreç değerlendirmesinde dijital dönüşümün yalnızca bürokratik yükü azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda veri temelli izleme, şeffaflık ve sürdürülebilirlik açısından da katkı sunacağını göstermektedir.

Bu bulgu, dijital araçların eğitimde ölçme ve değerlendirme süreçlerine entegrasyonunun öğretmen iş yükünü azaltarak süreci etkin ve sürdürülebilir kıldığına işaret eden literatürle (Karakuş & Turan, 2022; Güneş, 2023; Aydoğan, 2024) uyumludur. Nitekim dijital tabanlı değerlendirme sistemleri, öğretmenlerin zaman yönetimi, veri doğruluğu ve sürekli geribildirim açısından daha etkili biçimde süreci yönetmelerine olanak sağlamaktadır.

Tablo 3. Süreç değerlendirmede dijitalleşme ve bürokratik yük temasına ilişkin öğretmen görüşleri

Tema	Bulguların Özeti	Katılımcı Sayısı (n)	Alan Yazın Desteği ve Yorum
2.1. Süreç Değerlendirmede Dijitalleşme ve Bürokratik Yük	Öğretmenlerin büyük bir kısmı, süreç değerlendirme uygulamalarının evrak yükü oluşturduğunu belirtmiştir. Değerlendirme formlarının dijital ortama taşınması gerektiği, E-Okul sistemine entegre edilecek bir dijital değerlendirme modülünün süreci kolaylaştıracağı ifade edilmiştir.	17 öğretmen	Bulgular, dijital tabanlı sistemlerin öğretmenlerin zaman yönetimini kolaylaştırdığı, veri doğruluğunu artırdığı ve sürdürülebilirlik sağladığını göstermektedir. Alan yazında da dijitalleşmenin değerlendirme süreçlerinde verimlilik ve şeffaflık sağladığı vurgulanmaktadır (Karakuş & Turan, 2022; Güneş, 2023; Aydoğan, 2024).

Tema 3: Etkisiz Bulunan Alanlar

Katılımcılar, bazı alanlarda TYMM derinleşme ve sadeleşme ilkelerinin etkisinin sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu alanlar üç alt başlıkta incelenmiştir: akademik başarıya doğrudan yansıma, soyut kavramların öğretiminde sınırlılık, her öğrenciye eşit hitap etmeme.

Akademik başarıya doğrudan yansıma.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bir kısmı, TYMM uygulamalarının öğrencilerin akademik başarılarına beklenen ölçüde yansımadığını ifade etmiştir. Katılımcılardan 5 öğretmen, öğrenme sürecinin eğlenceli ve katılımcı yönlerinin güçlendiğini ancak bu durumun ölçme sonuçlarında aynı düzeyde bir artışa dönüşmediğini belirtmiştir.

KÖ5 bu durumu, "Öğrenciler derste eğlendiler ama sınav sonuçlarına beklediğim kadar yansımadı." sözleriyle ifade etmiştir. Bu durumu somutlaştıran bir diğer öğretmen, mevcut ölçme sisteminin yeni modelin felsefesiyle uyuşmadığını vurgulamıştır: "Modelin öğrenme çıktıları, bizim hâlâ uyguladığımız standart, bilgi odaklı sınavların içeriğini tam olarak karşılamıyor. Model sorgulamayı istiyor, sınavlar ezberi ölçüyor. Bu yüzden sınav sonuçlarına yansımaları beklemiyorum."

Benzer biçimde KÖ14, "Uygulama bittikten sonra öğrencilerin eski alışkanlıklarına geri döndüğünü gördüm. Etkinlikler çok güzeldi ama öğrenme kazanımlarının kalıcılığı konusunda endişelerim var. Modeli uygularken, eski klasik öğrenme alışkanlıklarından tam olarak kopamadık." ifadesiyle, öğrenme kazanımlarının kalıcılığına ve eski alışkanlıkların direncine ilişkin sınırlılıklara dikkat çekmiştir. EÖ8 ise bu durumu, "Modelin getirdiği değerler ve üst düzey düşünme becerileri, 1. sınıfta hemen ölçülebilecek ya da kısa vadede puanlara yansıyacak türden kazanımlar değil. Bu, uzun vadeli bir yatırım." sözleriyle açıklamıştır.

Bu bulgu, yenilikçi öğretim modellerinin kısa vadede öğrencilerin motivasyon ve katılımını artırmakla birlikte, bilişsel kazanımlar ve akademik başarı üzerindeki etkisinin uzun vadeli uygulama ve sistematik destek gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Alan yazında da benzer biçimde, aktif öğrenme ve yapılandırmacı yaklaşımların kalıcı öğrenme için süreklilik, izleme ve ölçme süreçleriyle desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bulgular, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin etkililiğinin artırılması için pedagojik yeniliklerin değerlendirme sistemleri ve uzun vadeli izleme mekanizmalarıyla bütünleştirilmesinin önemine işaret etmektedir.

Soyut kavramların öğretiminde sınırlılık.

Öğretmenlerin bir bölümü, TYMM'nin öğrencilerin soyut kavramları derinlemesine kavramasında sınırlılıklar barındırdığını ifade etmiştir. Katılımcılardan 6 (%30) öğretmen, özellikle matematik dersinde bazı konuların yüzeysel işlendiğini ve öğrencilerin kavramsal anlamlandırmada güçlük yaşadığını belirtmiştir.

KÖ9, "Matematikte bazı konular yüzeysel kaldı, öğrenciler derinlemesine kavrayamadı." sözleriyle öğretim sürecinin derin öğrenme açısından yetersiz kaldığına dikkat çekmiştir. Bu duruma somut bir örnek veren öğretmen (KÖ11), "Sadeleşme ile saatler ve kesirler gibi konular çıktı, bu iyiydi. Ancak temel aritmetik işlemlerdeki (toplama, çıkarma) problem çözme mantığına derinlemesine girilmedi. Öğrenciler işlemi yapıyor ama günlük hayata transfer etmekte, yani bağlamsal derinlik kurmakta zorlanıyorlar." şeklinde görüş bildirmiştir.

Benzer şekilde KÖ7, "Dersin eğlenceli yönü öne çıktı ama öğrenciler konunun ayrıntılarını gözden kaçırdı." ifadesiyle, uygulamaların kimi zaman bilişsel derinliği ikinci plana ittiğini dile getirmiştir. EÖ8 ise bu sorunu, "Öğrencilerin 'Niçin?' sorusunu sormasını sağlayan derinleşme aktiviteleri yeterince yapılandırılmamıştı. Konuyu hızlıca geçip etkinliğe

odaklandık, bu da kavramların temel felsefesinin havada kalmasına yol açtı." sözleriyle açıklamıştır.

Bu bulgu, öğretim sürecinde etkinlik temelli yaklaşımın aşırı biçimde duyuşsal yönü öne çıkardığında kavramsal derinliği sınırlayabileceğini göstermektedir. Literatürde de benzer biçimde, eğlenceli ve yüzeysel öğrenme deneyimlerinin öğrencilerin uzun süreli bilişsel yapılandırmasına her zaman katkı sağlamadığı; soyut kavramların öğrenilmesinde rehberlik, somutlaştırma ve ardışık yapılandırma ilkelerinin önem taşıdığı vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda bulgular, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin etkililiğinin artırılabilmesi için soyut kavramların öğretiminde daha derinlemesine ve yapılandırılmış öğrenme fırsatlarının tasarlanması gerektiğine işaret etmektedir.

Her öğrenciye eşit hitap etmeme.

Bazı öğretmenler, TYMM'nin etkinlik temelli yapısının tüm öğrencilere eşit biçimde hitap edemediğini ifade etmiştir. Katılımcılardan 3 (%15) öğretmen, sınıf içi etkinliklerde özellikle girişken ve sosyal açıdan aktif öğrencilerin ön plana çıktığını, buna karşılık çekingen ve içe dönük öğrencilerin sürece yeterince dâhil olamadığını belirtmiştir. KÖ9, "Çok girişken öğrenciler etkinliklerde ön planda oldu, çekingen olanlar ise pasif kaldı." sözleriyle katılım farklılıklarını vurgulamıştır. EÖ3 ise, "Bazı öğrenciler için fazla tekrarlı oldu, onlar sıkıldılar." ifadesiyle, uygulamaların bireysel farklılıklara göre yeterince çeşitlenmediğine dikkat çekmiştir.

Bu bulgular, öğrenme ortamlarında etkin katılımın her öğrenci için eşit düzeyde sağlanamadığı durumlarda, modelin kapsayıcılık amacının sınırlı kalabileceğini göstermektedir. Literatürde de benzer biçimde, öğrenci merkezli ve etkinlik temelli öğretim yaklaşımlarının zaman zaman dışa dönük öğrencilerin lehine bir öğrenme dinamiği oluşturduğu, bu nedenle öğretmenlerin sınıf içi etkileşimi dengeleyici rol üstlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Johnson & Johnson, 2014; Slavin, 2019; Deci & Ryan, 2000). Ayrıca Bandura'nın (1997) sosyal öğrenme kuramı, öğrencinin özgüven ve katılım düzeyinin öğrenme fırsatlarını doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultudabulgular, TYMM'nin uygulama sürecinde bireysel katılımın desteklenmesi ve içe dönük öğrenciler için farklı etkileşim yollarının tasarlanması gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 4. Etkisiz Bulunan Alanlara İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Tematik Özeti

Alt Tema	Bulguların Özeti	Katılımcı Sayısı (n)	Alan Yazın Desteği ve Yorum
3.1. Akademik Başarıya Doğrudan Yansıma	Öğretmenlerin bir bölümü, TYMM uygulamalarının öğrencilerin akademik başarılarına beklenen ölçüde yansımadağını belirtmiştir. Öğrencilerin motivasyon ve katılımı artsa da bu durum sınav sonuçlarına doğrudan yansımamıştır.	5	Yenilikçi öğretim modellerinin kısa vadede motivasyonu artırdığı, ancak kalıcı öğrenme için uzun vadeli izleme ve değerlendirme mekanizmalarına ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır (Bloom, 2010; Güneş, 2023; Sargut, 2024).

3.2. Soyut Kavramların Öğretiminde Sınırlılık	Özellikle matematik dersinde soyut kavramların öğretiminde yüzeysellik gözlenmiştir. Öğrenciler bazı konuları derinlemesine kavrayamamış, eğlenceli etkinlikler bilişsel derinliğin önüne geçmiştir.	6 Etkinlik temelli öğrenme aşırı duyuşsal yön kazandığında kavramsal derinliği sınırlayabilir. Soyut kavramların öğretiminde yapılandırma, somutlaştırma ve ardışık öğrenme ilkeleri kritik önemdedir (Bruner, 1996; Vygotsky, 1978; Biggs & Tang, 2011; Güneş, 2023).
3.3. Her Öğrenciye Eşit Hitap Etmeme	Etkinlik temelli uygulamalarda girişken öğrenciler daha aktif olurken, çekingen öğrenciler geri planda kalmıştır. Bazı öğrenciler etkinliklerin tekrarlı olmasından dolayı sıkılmıştır.	3 Öğrenci merkezli uygulamalarda katılımın eşit dağılmadığı durumlarda kapsayıcılık sınırlı kalabilir. Grup dinamiklerinin dengelenmesi ve içe dönük öğrencilerin desteklenmesi gereklidir (Johnson & Johnson, 2014; Slavin, 2019; Deci & Ryan, 2000; Bandura, 1997).

Tartışma

Bu araştırmanın bulguları, TYMM'nin sınıf öğretmenleri tarafından genel olarak olumlu karşılandığını, ancak uygulama sürecinde belirli yapısal ve pedagojik zorlukların da deneyimlendiğini göstermektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu, modelde öne çıkan "sadeleşme" ve "derinleşme" ilkelerinin öğrencilerin bireysel gelişimlerine katkı sunduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuç, Tomlinson'un (2017) farklılaştırılmış öğretim anlayışında vurguladığı "bireyin hazırbulunuşluk düzeyi, ilgi alanları ve öğrenme profiline göre yapılandırılmış öğretim" kavramıyla örtüşmektedir.

Sadeleşme ilkesine ilişkin bulgular, öğretim programında yer alan bazı konuların çıkarılmasının öğretmenler tarafından olumlu karşılandığını, özellikle ilk okuma-yazma süreci ve matematik dersinde öğrencilerin bilişsel gelişimlerine daha uygun bir yapı sağlandığını göstermektedir. Bu durum, Ornstein ve Hunkins'in (2018) müfredat tasarımında "yaş grubu özelliklerine uygunluk" ilkesinin önemine yaptığı vurgu ile paralellik göstermektedir. Ancak sadeleştirme süreci bazı öğretmenler tarafından temel kazanımların eksik bırakıldığı gerekçesiyle eleştirilmiş ve telafi amacıyla bireysel stratejiler geliştirildiği belirtilmiştir. Bu bulgu, Ünal ve Akpınar'ın (2022) sadeleştirme süreçlerinin denge unsuru taşıması gerektiğine dair bulgularını desteklemektedir.

Derinleşme yaklaşımı bağlamında, öğretmenler öğrencilerin kavrama, sorgulama ve problem çözme becerilerinde belirgin bir gelişim gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Bu bulgu, Bloom'un bilişsel alan taksonomisine (1956) dayalı olarak öğrenmenin daha yüksek düzeyde gerçekleştiği öğretim ortamlarının önemine işaret eden literatürle (Anderson & Krathwohl, 2001) tutarlıdır. Ancak düşük hazırbulunuşluk düzeyine sahip öğrencilerin derinleşme etkinliklerinde zorlandığı yönündeki bulgular, öğretimin bireyselleştirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu noktada, öğretim programlarının esnek ve uyarlanabilir olması gerektiği vurgusu, Darling-Hammond (2017) tarafından önerilen "öğrenen merkezli öğretim tasarımı" anlayışıyla desteklenmektedir.

Süreç odaklı değerlendirme yapısına ilişkin öğretmen görüşleri ise pedagojik olarak öğrenciyi daha iyi tanıma ve gelişimini izleme açısından faydalı bulunmakla birlikte,

uygulamadaki evrak yükü nedeniyle öğretmenlerin zaman ve emek açısından zorlandığını göstermiştir. Bu sonuç, Güneş'in (2022) ölçme ve değerlendirme sisteminde süreç takibinin niteliğini artıracak dijital çözümlere duyulan ihtiyacı vurguladığı çalışmasıyla örtüşmektedir. Öğretmenlerin bireysel değerlendirme etkinlikleri sayesinde öğrenci performansına dair daha ayrıntılı bilgi edinebildikleri; ancak bu sürecin e-Okul gibi dijital platformlarla desteklenmesi gerektiği sıklıkla dile getirilmiştir.

Bulgular ayrıca, modelin öğrenci merkezli yapısının aktif katılımı ve öğrenme isteğini artırdığına işaret etmektedir. Bu durum, Vygotsky'nin yapılandırmacı öğrenme kuramındaki "yakınsak gelişim alanı" (ZPD) anlayışıyla da açıklanabilir; çünkü öğretmenler, öğrencilerin kendi hızlarında ilerlemelerine olanak tanıyan bir öğretim ortamı yaratabildiklerini ifade etmişlerdir.

Son olarak, değerler eğitimi alanındaki bulgular öğretmenler arasında farklı algıların varlığına işaret etmektedir. Bazı öğretmenler bu yaklaşımı anlamlı ve kültürel süreklilik açısından faydalı bulurken, diğerleri bu yönün yeni olmadığını, zaten önceki programlarda da dolaylı olarak var olduğunu ifade etmiştir. Bu bulgular, değerler eğitiminin yalnızca içerik değişikliğiyle değil, uygulayıcıların bu süreci nasıl içselleştirdiğiyle de doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir (Halstead & Taylor, 2000).

Bulgular, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Çerçeve Belgesi (MEB, 2023) ile de paralellik göstermektedir. Belgede vurgulanan "öğrenmede derinleşme, öğretimde sadeleşme ve değerlerde bütünlük" ilkelerinin sahadaki yansıması, öğretmen ifadelerinde açık biçimde gözlenmiştir. Bu bağlamda çalışma, modelin öğretmen temelli uygulama düzeyinde işlevselliğini doğrulayan ampirik bulgular sunmaktadır.

Sınırlılıklar

Bu araştırma, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında Kırıkkale ilinde görev yapan ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ni birinci sınıf düzeyinde uygulayan 20 sınıf öğretmenin görüşleriyle sınırlıdır. Çalışmanın belirli bir il ve bağlamda yürütülmüş olması, elde edilen bulguların farklı sosyo-ekonomik, kültürel ve bölgesel koşullara sahip eğitim ortamlarına doğrudan genellenmesini sınırlamaktadır. Bu durum, bulguların Türkiye genelindeki tüm ilkokul uygulamalarını temsil ettiği şeklinde yorumlanmasını güçleştirmektedir.

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış ve örneklem büyüklüğü nitel araştırma desenine uygun olmakla birlikte sınırlı tutulmuştur. Katılımcıların gönüllülük esasına göre belirlenmiş olması, çalışmaya katılan öğretmenlerin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne yönelik daha olumlu ya da farkındalık düzeyi yüksek bireylerden oluşmasına yol açmış olabilir. Bu durum, bulguların çeşitliliğini ve eleştirel bakış açılarını sınırlayan bir etken olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve veriler yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla toplanmıştır. Bu yaklaşım, öğretmenlerin deneyimlerini derinlemesine ortaya koyma açısından güçlü olmakla birlikte; verilerin öznel algılara dayanması, bulguların

yorumlanmasında araştırmacı ve katılımcı öznelliğini artırmaktadır. Görüşme tekniğine dayalı veri toplama sürecinde sosyal beğenirlik eğilimi, öğretmenlerin yeni ve ulusal düzeyde önem atfedilen bir eğitim modeline ilişkin görüşlerini daha olumlu ifade etmelerine neden olmuş olabilir.

Araştırma kapsamında öğretmenlerin mesleki kıdemleri, hizmet içi eğitimlere katılım durumları, görev yaptıkları okulların fiziki ve teknolojik imkânları, sınıf mevcutları ve sosyo-ekonomik çevre özellikleri gibi değişkenler karşılaştırmalı olarak analiz edilmemiştir. Bu değişkenlerin, öğretmenlerin derinleşme ve sadeleşme ilkelerini algılama ve uygulama biçimleri üzerinde etkili olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bulgular, bu bağlamsal değişkenler dikkate alınarak yorumlanmalıdır.

Araştırma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin uygulamaya yeni geçtiği ilk yıl içinde gerçekleştirilmiştir. Modelin henüz uygulama sürecinin başlangıç aşamasında olması, öğretmenlerin görüşlerinin deneyime dayalı olarak tam olarak olgunlaşmamış olmasına neden olmuş olabilir. Bu bağlamda elde edilen bulgular, modelin uzun vadeli etkilerini yansıtmaktan ziyade erken uygulama dönemine ilişkin bir değerlendirme sunmaktadır.

Son olarak, araştırmada yalnızca öğretmen görüşlerine yer verilmiş; öğrenci, veli ve okul yöneticilerinin bakış açıları ile sınıf içi gözlemler ve doküman analizleri gibi farklı veri kaynakları kullanılmamıştır. Bu durum, bulguların çoklu veri kaynaklarıyla desteklenememesi açısından bir sınırlılık oluşturmaktadır. Bulgular, bu yöntemsel sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Sonuç

Bu araştırma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin (TYMM) 2024–2025 eğitim-öğretim yılında birinci sınıf düzeyinde ilk kez uygulanmasına ilişkin öğretmen deneyimlerini, modelin merkezinde yer alan **derinleşme** ve **sadeleşme** ilkeleri bağlamında incelemiştir. Elde edilen bulgular, TYMM'nin erken sınıf düzeyinde pedagojik açıdan önemli bir dönüşüm potansiyeli taşıdığını; ancak bu potansiyelin sahada ortaya çıkabilmesi için yapısal, yönetsel ve mesleki destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Öğretmen görüşleri, sadeleşme yaklaşımının öğretim sürecinde bilişsel yükü azaltarak özellikle birinci sınıf düzeyindeki öğrenciler için daha erişilebilir ve yönetilebilir öğrenme ortamları oluşturduğunu ortaya koymaktadır. İçerik yoğunluğunun azaltılması, öğretmenlerin ders planlama süreçlerini esnekletirmiş; bireysel farklılıklara duyarlı öğretim uygulamalarının geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu durum, erken çocukluk döneminden ilkokula geçiş sürecinde program uyumunun sağlanması açısından sadeleşmenin kritik bir işlev üstlendiğine işaret etmektedir.

Derinleşme ilkesi ise öğretim sürecinin yüzeysel bilgi aktarımından uzaklaşarak anlamlı öğrenmeye yönelmesini desteklemiştir. Öğretmenler, bu yaklaşımın öğrencilerin problem çözme, sorgulama ve eleştirel düşünme gibi üst düzey bilişsel becerilerini geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Derinleşmenin özellikle öğrenme sürecinde öğrencinin aktif

katılımını teşvik eden yapısı, TYMM'nin yapılandırmacı öğrenme anlayışıyla örtüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, derinleşme ve sadeleşme ilkelerinin birlikte ele alınması, modelin pedagojik bütünlüğünü oluşturan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte bulgular, bu iki ilkenin eş zamanlı uygulanmasının öğretmenler açısından önemli bir planlama ve uygulama yükü oluşturduğunu da ortaya koymaktadır. Süreç temelli ölçme-değerlendirme uygulamaları pedagojik olarak desteklenmekle birlikte, bireysel değerlendirme formlarının yoğunluğu, dijital sistemlerle yeterince bütünleşmemiş olması ve öğretim materyallerinin sınırlılığı öğretmenlerde mesleki zorlanmaya ve tükenmişlik riskine yol açmaktadır. Bu durum, TYMM'nin kuramsal hedefleri ile sahadaki uygulama kapasitesi arasında kısmi bir uyumsuzluğa işaret etmektedir.

Değerler eğitimi boyutuna ilişkin bulgular, modelin güçlü ve tartışmalı yönlerini birlikte ortaya koymaktadır. Bazı öğretmenler, TYMM'nin "erdem, değer ve eylem" bileşenlerinin sınıf iklimini olumlu yönde etkilediğini, öğrencilerde sorumluluk, empati ve toplumsal duyarlılık geliştirdiğini belirtirken; bazı öğretmenler bu yaklaşımın önceki programlardan belirgin biçimde ayrılmadığını ifade etmiştir. Bu farklılaşma, değerler eğitiminin programda yer almasının tek başına yeterli olmadığını; uygulama sürecinde öğretmen rehberliği, pedagojik yönlendirme ve somut uygulama örneklerinin belirleyici olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, TYMM birinci sınıf düzeyinde öğretmenler tarafından çağın gereklerine uygun, öğrenci merkezli ve kapsayıcı bir model olarak algılanmaktadır. Ancak modelin sahadaki etkililiğinin ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için öğretmenlerin mesleki gelişim ihtiyaçlarının sistematik biçimde desteklenmesi gerekmektedir. Özellikle derinleşme ve sadeleşme ilkelerinin dengeli biçimde uygulanabilmesi için öğretmenlere yönelik sürekli mesleki gelişim programlarının, dijital ölçme-değerlendirme altyapısıyla bütünleştirilerek yapılandırılması önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırma TYMM'nin erken sınıf düzeyindeki uygulamalarına ilişkin sahaya dayalı nitel bir değerlendirme sunmakta; modelin pedagojik gücünü, uygulamadaki sınırlılıklarını ve geliştirilmesi gereken yönlerini bütüncül bir çerçevede ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, TYMM'nin yalnızca bir öğretim programı değişikliği olarak değil; öğretmen rolleri, sınıf içi uygulamalar ve eğitim yönetimi boyutlarıyla birlikte ele alınması gereken kapsamlı bir eğitim dönüşümü olduğunu göstermektedir.

Öneriler

Araştırma bulgularına dayalı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Hizmet içi mesleki gelişim programları yeniden yapılandırılmalıdır. Öğretmenlerin sadeleşme ve derinleşme ilkelerini sınıf içi uygulamalara etkili biçimde yansıtabilmeleri için hizmet içi eğitimler; uygulama temelli, örnek olay analizlerine dayalı ve öğretmen deneyimlerini merkeze alan sürekli mesleki gelişim programları şeklinde planlanmalıdır.

- Süreç temelli ölçme ve değerlendirme uygulamaları dijital ortamda desteklenmelidir. Bireysel gelişim izleme ve süreç değerlendirme formlarının öğretmenler üzerinde oluşturduğu evrak yükünü azaltmak amacıyla, kullanıcı dostu ve mevcut e-Okul sistemiyle entegre çalışan dijital izleme ve değerlendirme platformları geliştirilmelidir.
- Sadeleşme ve derinleşme ilkeleriyle uyumlu öğretim materyalleri merkezi olarak sunulmalıdır. Öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarda kullanabilecekleri, farklı hazırbulunuşluk düzeylerine hitap eden sadeleştirilmiş ve derinleştirici öğretim materyalleri merkezi düzeyde hazırlanmalı ve açık erişimli dijital içerik havuzları aracılığıyla öğretmenlerin kullanımına sunulmalıdır.
- Değerler eğitimi uygulamalarının etkililiği sistematik olarak izlenmelidir. Değerler eğitiminin yüzeysel uygulamaların ötesine geçebilmesi için sınıf içi değer temelli etkinliklerin niteliği ve etkililiği düzenli olarak izlenmeli; öğretmenlerin iyi uygulama örneklerini paylaşılabilecekleri profesyonel paylaşım ortamları oluşturulmalıdır.
- Okul temelli destek ve rehberlik mekanizmaları güçlendirilmelidir. Her okulun kendi bağlamına özgü ihtiyaçlarını dikkate alan destek mekanizmaları (rehber öğretmen desteği, okul içi materyal havuzları, dijital kütüphaneler ve öğretmenler arası iş birliği ortamları) geliştirilerek öğretmenlerin bireysel planlama ve uygulama yükü azaltılmalıdır.
- Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli için sürdürülebilir bir izleme ve değerlendirme sistemi oluşturulmalıdır. Modelin sahadaki etkilerinin yalnızca kısa vadeli çıktılar üzerinden değil, uzun vadeli öğrenme ve gelişim göstergeleri üzerinden izlenebilmesi için öğretmen ve öğrenci geri bildirimlerine dayalı, veri temelli ve sürekli güncellenen bir izleme-değerlendirme sistemi kurulmalıdır.
- Öğretmenlerin uygulama sürecindeki deneyimleri politika geliştirme süreçlerine dâhil edilmelidir. TYMM'nin geliştirilme ve güncellenme süreçlerinde öğretmenlerin sahaya dayalı deneyimleri düzenli olarak toplanmalı ve bu geri bildirimler eğitim politikalarının oluşturulmasında aktif biçimde kullanılmalıdır.
- Gelecek araştırmalarda yöntemsel ve bağlamsal çeşitlilik artırılmalıdır. TYMM'nin farklı sınıf düzeyleri, okul türleri ve bölgesel bağlamlardaki etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla nicel, nitel ve karma yöntemli çalışmaların yanı sıra boylamsal araştırmaların yürütülmesi teşvik edilmelidir.

Kaynakça

- Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. New York, NY: Longman.
- Ausubel, D. P. (1963). *The psychology of meaningful verbal learning*. New York, NY: Grune & Stratton.
- Aydoğan, İ. (2024). *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında eğitim yönetimi ve liderlik yaklaşımları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: W. H. Freeman.
- Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for quality learning at university* (4th ed.). Maidenhead, UK: McGraw-Hill/Open University Press.
- Black, P., & Wiliam, D. (2009). Developing the theory of formative assessment. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 21(1), 5–31.
- Bloom, B. S. (Ed.). (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain*. New York, NY: David McKay.
- Bloom, B. S. (2010). *Human characteristics and school learning*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Bruner, J. S. (1996). *The culture of education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Colaizzi, P. F. (1978). Psychological research as the phenomenologist views it. In R. S. Valle & M. King (Eds.), *Existential-phenomenological alternatives for psychology* (pp. 48–71). New York, NY: Oxford University Press.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Darling-Hammond, L. (2017). *Empowered educators: How high-performing systems shape teaching quality around the world*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
- Demir, R., & Şahin, M. (2023). Değerler eğitiminin sınıf içi uygulamalara etkisi: Öğretmen görüşleri. *Eğitimde Değerler Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 55–72.
- Demirel, Ö. (2022). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya* (20. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Fullan, M. (2007). *The new meaning of educational change* (4th ed.). New York, NY: Teachers College Press.
- Glatthorn, A. A., Boschee, F., & Whitehead, B. M. (2016). *Curriculum leadership: Strategies for development and implementation* (5th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Güneş, F. (2022). *Eğitimde program geliştirme ve uygulama*. Ankara: Pegem Akademi.
- Güneş, F. (2023). *Öğrenme öğretme kuramları ve eğitimde uygulama*. Ankara: Pegem Akademi.
- Halstead, J. M., & Taylor, M. J. (2000). Learning and teaching about values: A review of recent research. *Cambridge Journal of Education*, 30(2), 169–202.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2014). Cooperative learning in 21st century. *Anales de Psicología*, 30(3), 841–851.
- Karakuş, M., & Turan, F. (2022). Dijitalleşmenin eğitimde değerlendirme süreçlerine etkisi: Öğretmen görüşleri. *Eğitim Teknolojisi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 15–33.

- Kohlberg, L. (1984). *The psychology of moral development: The nature and validity of moral stages*. San Francisco, CA: Harper & Row.
- Lickona, T. (1991). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. New York, NY: Bantam.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2023). *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: Öğretim Programları Çerçeve Belgesi*. Ankara: MEB Yayınları.
- Ornstein, A. C., & Hunkins, F. P. (2018). *Curriculum: Foundations, principles, and issues* (7th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Piaget, J. (1970). *Science of education and the psychology of the child*. New York, NY: Viking.
- Print, M. (1993). *Curriculum development and design*. St. Leonards, NSW, Australia: Allen & Unwin.
- Sargut, A. (2023). *Eğitimde liderlik ve sistem yaklaşımı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sargut, A. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde derinleşme ve sadeleşme ilkelerinin yönetsel boyutu. *Eğitim ve Toplum Dergisi*, 14(2), 120–138.
- Slavin, R. E. (2019). *Educational psychology: Theory and practice* (13th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257–285.
- Tomlinson, C. A. (2017). *How to differentiate instruction in academically diverse classrooms* (3rd ed.). Alexandria, VA: ASCD.
- Ünal, E., & Akpınar, B. (2022). Sadeleştirilmiş müfredat uygulamalarının değerlendirilmesi: Öğretmen görüşleri. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 48(2), 75–94.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Yıldız, D. (2024). Derinleşme ve sadeleşme ilkeleri bağlamında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin değerlendirilmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 20(1), 45–60.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 06.11.2025 Kabul/Accepted: 23.02.2026

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 93-108.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1819023>

KİTLE, KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ VE ELEŞTİRİ ÜÇGENİNDE BİR HORKHEIMER ANALİZİ

İlker KARAKOYUNLUⁱ, Hasan Bozkurt ÇELİKⁱⁱ

Öz

Makale, Frankfurt Okulu teorisyenlerinden Horkheimer'ın fikir dünyasını ve özellikle üzerine eğildiği üç kavram ekseninde ele almaktadır. Çalışmanın amacı daha önce üzerine pek çok şey yazılmış olan Horkheimer'ın fikir dünyasını net bir çerçeve ile ve bu çerçeveyi oluşturan kavramlar arasındaki ilişki perspektifinden ele almaktır. Bu yapılırken ilaveten Horkheimer'ın fikirlerinin oluşum ve gelişimi üzerinde Frankfurt Okulu mantığının ve bu mantığı oluşturan diğer teorisyenlerin etkisi de bir çerçeve olarak değerlendirilecektir. Bir temel oluşturması bakımından önce, Frankfurt Okulu, Horkheimer'ın yaşam öyküsünün fikirleri üzerine etkisi, temel eserleri anlatılacak; ardından kavramsal analize geçilecektir. Bu karşılaştırmalı analiz, Horkheimer'ın Frankfurt Okulu içerisindeki konumu ya da ele aldığı kavramların anlatılmasının ötesine geçmektedir. Eleştirel teorinin, kitle ve kültür endüstrisi kavramlarına Horkheimer'ın atfettiği anlam üzerindeki etkisi irdelenecektir. Kitle ve kültür endüstrisi kavramları ayrıca dijitalleşme ile değişen durumlar göz önünde bulundurularak ele alınacaktır. Bir başka deyişle dijitalleşmenin kültür endüstrisi kavramının yorumunu ne şekilde etkilediği tartışılacaktır. Bu yapılırken de Horkheimer'ın kitle kavramına yaklaşımı aynı filtreyle ele alınacaktır. Dijitalleşme, kitle ve kültür endüstrisi bir arada değerlendirilmeye çalışılacaktır. Makalede yöntem olarak literatür taraması ve karşılaştırmalı analizden yararlanılacaktır. Zira kavramlar arası ilişkiyle birlikte zıtlıklar ya da benzerlikler de mukayeseli biçimde incelenecektir. Çalışmanın en önemli sınırlılığı Horkheimer'ın görüşlerinin tek bir çalışma ile anlatılmasının imkansızlığıdır. Bu sınırlılık, bahsi geçen üç kavram arasındaki ilişki çerçevesinde kalınarak aşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Horkheimer, Frankfurt Okulu, Kültür Endüstrisi, Eleştirel Teori, Kitle

A Horkheimer Analysis in The Triangle of The Masses, The Cultural Industry, And Criticism

Abstract

The article examines the intellectual world of Max Horkheimer, one of the key theorists of the Frankfurt School, through the lens of three core concepts to which he paid particular attention. The aim of this study is to present Horkheimer's thought—on which much has already been written—within a clear conceptual framework, emphasizing the interrelations among the key concepts that structure this framework. In doing so, the influence of the Frankfurt School's intellectual logic, along with the contributions of other associated theorists, will also be considered as a contextual backdrop for understanding the formation and development of Horkheimer's ideas. To provide a foundation, the

ⁱ Dr., Sofya İçişleri Müşaviri, İçişleri Bakanlığı, ilkerkarakoyunlu@yahoo.com, ORCID: 0000-0002- 8656-1989

ⁱⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hbozkurtcelik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3641-2299

paper will first outline the Frankfurt School, Horkheimer's biography with respect to its impact on his intellectual development, and his major works. Following this, a conceptual analysis will be undertaken. This comparative analysis goes beyond simply identifying Horkheimer's position within the Frankfurt School or describing the concepts he addressed; it also explores the influence of Critical Theory on the meanings Horkheimer ascribed to the concepts of mass and the culture industry. The concepts of mass and cultural industry will be examined in light of the changes brought about by digitalization. Horkheimer's approach to the concept of mass will be analyzed through the same lens. Digitalization, mass, and cultural industry will be evaluated together. The methodology employed in the article includes a comprehensive literature review and comparative analysis, as the study seeks to investigate not only the relationships among the chosen concepts, but also their contrasts and similarities in a comparative manner. The most significant limitation of the study lies in the impossibility of fully encapsulating Horkheimer's intellectual contributions within the scope of a single article. This limitation will be overcome by staying within the framework of the relationship between these three concepts.

Keywords: Horkheimer, Frankfurt School, Culture Industry, Critical Theory, Mass

Extended Abstract

This study explores the intellectual world of Max Horkheimer, one of the founding thinkers of the Frankfurt School, by examining three key and interrelated ideas: critique, mass society, and the culture industry. While Horkheimer's writings have been examined from many angles, my aim here is to place his main concepts within a more integrated framework—one that makes visible the dynamic tension among them. I also reflect on how the broader logic of the Frankfurt School, and the voices of its other theorists, helped shape Horkheimer's understanding of critical theory.

The Frankfurt School first took shape in interwar Germany and later continued its work in exile in the United States, before returning to Europe after the Second World War. It gathered scholars from many fields—sociology, philosophy, political science, psychoanalysis, and aesthetics—who shared a dissatisfaction with the limits of traditional thought. The Institute became a space for confronting questions about modernity, culture, and the persistence of domination in supposedly enlightened societies. What made the project so distinctive was its interdisciplinary spirit and its attempt to rethink Marxism in light of the psychological and social realities of the modern age.

Within this environment, Horkheimer stood out both as an organizer and as a methodological thinker. His view of theory broke sharply with the positivist and traditional models of his time. For him, theory was not valuable simply because it was coherent or logically sound; it mattered only if it could engage with reality and contribute to human emancipation. Knowledge, he believed, should not remain distant from lived experience—it must become a form of praxis. This idea gave his work its moral grounding and political urgency.

This paper draws mainly on comparative analysis rather than definition alone. It looks at how Horkheimer's key ideas—critique, mass, and the culture industry—intersect and

evolve, especially when read against the backdrop of today's digital culture. Horkheimer's notion of the "mass" emerged from the industrial age, when people were often viewed as passive, easily influenced, and organized through centralized systems of communication. In today's world, that idea feels both familiar and outdated. Digital technologies have fragmented the traditional mass while creating new forms of collective behavior. Individuals now act as both producers and consumers of information. The result is a kind of "digital mass" that appears more active and self directed, yet is still shaped by invisible powers algorithms, data economies, and subtle mechanisms of persuasion.

This shift makes the boundaries between critique and control more ambiguous. Digital media seem to invite participation, but they also foster conformity through feedback loops and algorithmic filtering. The culture industry, which Horkheimer once associated with film and radio, now takes shape through social media and streaming platforms. Its surface has changed, but its essence remains: culture is packaged, standardized, and used to reinforce existing hierarchies. Horkheimer's warning still feels relevant when critique weakens, the mass becomes unreflective, guided by unseen forms of control.

One of the most significant insights of this study is the enduring distinction between positivist and critical theory. For Horkheimer, this was not just a matter of method but of ethics. Positivist theory claimed objectivity and neutrality, ignoring the social roots of knowledge. Critical theory, in contrast, accepted that thought is historical and value laden. It aimed not just to understand the world but to transform it. Horkheimer's critique of reason was therefore not a rejection of rationality itself, but a protest against its reduction to an instrument of domination under capitalism. There are also points of contact between critical theory and postmodern thought. Though critical theory came earlier, its self reflective and antidogmatic tone resonates with postmodern skepticism toward grand narratives. Yet, unlike postmodernism, it maintains a clear commitment to emancipation and social change. This difference reveals both the flexibility and the lasting significance of Horkheimer's project.

In the end, Horkheimer's legacy lies in his insistence on the unity of critique and praxis. His reflections on mass culture and the culture industry continue to shed light on how domination works—first through industrial systems, now through digital ones. The shift from "mass culture" to the "digital mass" may look like progress, but the underlying structures of power remain. Only through ongoing, self aware critique can we resist the quiet coercion of technological rationality and recover a more authentic sense of freedom.

Giriş

Dünya savaşları arasında Almanya’da temelleri atılan, daha sonra Amerika Birleşik Devletleri’nde çalışmalarını sürdüren ve sonrasında yeniden Almanya’ya dönen bir grup akademisyen tarafından şekillendirilen Frankfurt Okulu; 'kültür endüstrisi', 'toplumsal tek boyutluluk', 'itaat kültürü' ve 'tüketim toplumu' gibi konuları ele alarak, hem Marksist kuram hem de toplumsal muhalefet hareketleri açısından yeni bir düşünsel odak haline gelmiştir. Sosyoloji, siyaset, psikanaliz, tarih, felsefe, pozitivism, aydınlanma ve kültür endüstrisi gibi kavramlar üzerinden toplumsal olguları anlamlandırarak belirli bir ekolü ifade eden Frankfurt Okulu’nun farklı disiplinlerden bir araya gelen düşünürlerinin görüşleri homojen olarak aynı doğrultuda değildir. Frankfurt Okulu ölçeğinde yapılan bu çalışmada, öncelikle Frankfurt Okulu tanımlanarak, eleştirel kurama katkısı ele alınacaktır.

Sosyal Bilimlerde 20. yüzyılın tıkanmış olan teorik alanını aşarak yeni bir eleştirel toplum teorisi ortaya koymaya yönelik Frankfurt Okulu, “sosyoloji, siyaset bilimi, psikanaliz, tarih, estetik, felsefe ve müzik” gibi farklı disiplinlerden insanları bir araya getiren “Toplumsal Araştırma Enstitüsü’nün” bir düşünce akımı olarak ifade edilmesidir. Okulun genel yaklaşım biçimi eleştirel teori olarak da adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, Horkheimer’in görüşleri Frankfurt Okulu’nun bir temsilcisi olması bakımından eleştirel teori içerisinde ele alınmalıdır. Çalışmada, Frankfurt Okulu’nun kurucularından ve önemli metodolojik temsilcilerinden birisi olan Horkheimer üzerinden Frankfurt Okulu’nun gelişim süreçleri, kitle kavramı ve bu kavramla içkin biçimde kültür endüstrisi ve eleştiri kavramları irdelenecektir. Eleştiri kavramı, Horkheimer ve Frankfurt Okulu teorisyenlerinin vücuda getirdiği eleştiri, teori olarak irdelenecektir. Bu noktada Horkheimer’in bilim anlayışının Ortodoks pozitivist anlayıştan temelden ayrıştığını ifade etmekte yarar vardır. Ona göre kuram, gerçek olaylarla örtüştüğü ölçüde kuramdır. Yani pratikteki karşılığı ile ölçülmelidir. Horkheimer’in eleştirel teori anlayışı metin içerisinde teferruatıyla ele alınacaktır ancak burada ifade edilmek istenen, onun bilim anlayışının temelde deneyim ve pratik gibi kavramları da merkeze alan (Horkheimer, 2012a, s.339) daha “idealist” bir anlayış olduğudur. Bu idealizmin bilimselliğe gölge düşürüp düşürmediği hususu, ilgili bölümde tartışılacaktır. Bu teorinin genel görüşleri yansıtır yansıtmadığını, “Eleştirel Teorinin” neyi anlattığı ile bu teorinin savunucusu ve Frankfurt Okulu’nun bir temsilcisi olması bakımından Horkheimer’in görüşlerine değinilecek ve ilgili konu ve kavramlar bu minvalde değerlendirilecektir.

Frankfurt Okulu’nun Kuruluşu ve Gelişim Süreci

Frankfurt Okulu, Frankfurt Üniversitesi bünyesindeki Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Hem düşünsel bir gelenek hem de kurumsal bir yapı olarak, kendi içinde bütünlük taşıyan ender entelektüel akımlardan biridir. Bu bağlamda farklı görüşler bulunsa da, genel kabul gören yaklaşıma göre “Eleştirel Teori” ifadesi, Frankfurt Okulu düşünürlerinin ortak perspektifini tanımlamak için kullanılmaktadır (Özgöker ve Batı, 2017, s. 2).

Okul, Aydınlanma düşüncesi ve modernlik temelli yapıları eleştirel bir bakışla inceleyen; sosyal ve entelektüel yaşamın çeşitli boyutlarını sorgulayan; felsefe ile sosyal bilimler arasında ilişki kurmaya çalışan; toplumun ekonomik altyapısıyla düşünsel üstyapısı arasındaki etkileşimi önemseyen, geleneksel Marksist anlayıştan farklı bir yaklaşımı benimseyen felsefi bir yönelimi ifade eder (Fıncioğulları, 2018, s.2).

1917 Bolşevik Devrimi'nin öngörülmeleyen zaferi, Avrupa Marksist düşüncesinin merkezinde yer alan sol eğilimli Alman entelektüeller açısından şaşırtıcı bir gelişme teşkil etmiş; Batı'da çözülme sürecine giren kapitalist kuramların yerini, kesintisiz biçimde ilerleyen küresel ekonomik güç yapıları almıştır. Ne Weimar Cumhuriyeti'nin sosyalist hareketi perdeleyen burjuva egemenliği, ne de fikirlerinin temsilini parlamenter yapılara havale ederek yüzeysel bir ideolojik kimlik kazanma yaklaşımı, bu entelektüel çevreler açısından doyurucu bir sonuç üretmiştir(Ergün, 2018, s.69).

1922 yılında, sol görüşlü doktora öğrencisi Felix Weil'in girişimiyle "Birinci Marksist Çalışma Semineri" düzenlenmiştir. György Lukács, Karl Korsch, Karl Wittfogel, Richard Sorge ve Friedrich Pollock gibi isimlerin katılımıyla gerçekleşen bu seminerin amacı, farklı Marksist yaklaşımlar arasında tartışma ortamı sağlayarak saf bir Marksizm'e ulaşmaktır. Bu etkinliğin ardından, Frankfurt Üniversitesi yönetimi üniversite bünyesinde yarı özerk bir araştırma kurumu kurulmasına onay vermiştir. 1923'te Viyana Üniversitesi'nde hukuk ve iktisat profesörü olan Carl Grünberg, Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün başına getirilmiştir. 1929'da Grünberg'in emekli olmasıyla, 1930 yılında akademik kıdemi yüksek olan Max Horkheimer, Enstitü'nün yeni direktörü olmuştur. Horkheimer, yeni bir kadro kurarak Enstitü'nün yapısını dönüştürmüştür. 1934 yılında, Enstitü'nün merkezi Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınmıştır. Frankfurt Okulu olarak da bilinen "Eleştirel Teori", bu yeni kadronun, özellikle Horkheimer, Adorno ve Marcuse'un düşünsel katkılarıyla şekillenmiştir. 1932'de Nazilerin tehdit haline gelmesi üzerine Enstitü, Paris'te bir şube açmış ve mal varlığı güvenlik amacıyla Hollanda'ya aktarılmıştır. 1933'te Hitler rejimi, devlete karşıt faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle Enstitü'yü kapatmış; birçok üyesi hakkında tutuklama kararı çıkarmıştır (Koçak, 2016, s.9,16). Bu noktada Horkheimer yönetiminde okulun genel anlamda bir anlayış değişikliğine gittiğini anımsatmakta da yarar vardır. Eleştirel teori Horkheimer tarafından oluşturulan yeni kadro tarafından oluşturulmaya başlanmıştır denilebilir. İlaveten, okulun yayın organında da değişiklik yapılmış, önceki yönetim döneminde vücuda getirilen ve klasik bir Avusturya Marksizmi anlatısını ihtiva eden ve kalın ciltlerden oluşan "Grünberg Arşivi" yerine daha kısa makale tarzı yazılara öncelik veren ve içerik olarak da toplum felsefesi meselelerine daha çok odaklanmaya çalışan "Sosyal Araştırmalar Dergisi" çıkarılmaya başlanmıştır (Kızılçelik, 2008, s. 67-71). Temel alanı felsefe olan Horkheimer, Frankfurt Okulu'nun "düşünsel anlamda" da kurucusudur. Yani okulun felsefi altyapısının kurulması ve şekillenmesinde başrolü oynamıştır (Dellaloğlu, 2001, s. 17).

1933 yılında okulun kurucuları enstitüyü önce Cenevre'ye, ardından 1935 yılında New York'a taşınmışlar ve Columbia Üniversitesi'nde Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nü yeniden kurmuşlardır (Onur, 2016, s.84). Bu süreç, Frankfurt Okulu temsilcilerinin, ABD tarafından

özellikle Avrupa solunu şekillendirme amacıyla desteklendiği ya da önünün açıldığı fikrini de akla getirmektedir. Zira aşağıda detaylandırılacağı üzere Horkheimer dönemi başta olmak üzere okulun genel anlayışı klasik Marksizmi eleştiren ve Sovyetlerden de ayrılan bir modele ya da anlayışa işaret etmektedir.

1950'lerin başında Horkheimer, Pollock ve Adorno, Batı Alman hükümetinin çağrısı üzerine Frankfurt'a dönmüşlerdir. Marcuse, Neumann, Lowenthal ve Kirchheimer ise ABD'de kalmıştır. 1953'te Enstitü yeniden kurulmuştur. 1955'te Adorno da profesör ünvanını aldıktan sonra Enstitü yöneticiliğine getirilmiştir. Horkheimer ve Pollock 1958'de emekli olmuşlardır. 1960'ların ortalarında başlayan öğrenci radikalizmi, Frankfurt Okulu'nun uzun bir süredir unutulmuş yapıtlarını yeniden gün ışığına çıkarmıştır. Enstitü'ye öğrenci hareketinden gelen gençler katılmıştır. Ancak, Horkheimer ile Adorno öğrenci radikalizmine çok mesafeli bir tutum almışlardır. Horkheimer, 1968 Nisanı'nda, eski yazılarının toplandığı *Eleştirel Teori* başlıklı derlemeye yazdığı önsözde, öğrenci hareketi hakkındaki görüşlerini dile getirirken değişen siyasal tavrını da ortaya koymaktadır: *"Marx ve Engels'in öğretisi, toplumun dinamiğini anlamak için hâlâ vazgeçilmez olmakla birlikte, ulusların iç gelişmelerini ve dış ilişkilerini açıklayamamaktadır"* (Koçak, 2016, s. 16).

Horkheimer, 7 Temmuz 1973'de Almanya'nın Nürnberg kentinde, Adorno, 6 Ağustos 1969'da İsviçre'nin Visp kentinde ve Herbert Marcuse ise, 29 Temmuz 1979'da Stranberg şehrinde hayatlarını kaybetmiştir.

Frankfurt Okulu'nun düşünürleri ve üyeleri arasında; "Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Walter Benjamin, Jürgen Habermas, Alfred Sohn-Rethel, Leo Löwenthal, Franz Openheimer, Friedrich Pollock, Franz Neumann, Erich Fromm, Alfred Schmidt, Oskar Negt, Karl A. Wittfogel, Susan Buck-Morss, Axel Honneth, Wilhelm Reich" sayılabilir (Horkheimer ve Adorno, 2010).

Max Horkheimer

Yaşam öyküsünün etkisi.

Max Horkheimer, 14 Şubat 1895'te Almanya'nın Stuttgart'ta dünyaya gelmiştir. Felsefe ve psikolojiye duyduğu ilgi, onu Frankfurt Üniversitesi'ne yönlendirmiştir. (Wiggershaus, 1994, s. 45). 1925'te "Kant ve Leibniz'de Olasılık Kavramı" başlıklı doktora tezini tamamladı. Daha sonra 1926'da Frankfurt Üniversitesi'nde profesör oldu ve 1930'da Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün müdürlüğüne getirildi (Wiggershaus, 1994, s. 67).

1932 yılını Cenevre'de geçiren ve burada difteri hastalığına yakalanan Horkheimer için asıl zor süreç 1933'te Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesi ile başlamıştır. Hitler iktidarından hemen önce Frankfurt'a dönen Horkheimer, 13 Nisan günü Frankfurt'tan Nazi rejimi tarafından kovulan ilk fakülte üyelerinden biri olmuştur. 1934'te New York'a geçen Horkheimer, enstitüyü de buraya taşımıştır. Burada Columbia Üniversitesi'ne bağlı olarak çalışmalarına devam etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Frankfurt'a geri dönmüş ve enstitüyü yeniden yapılandırmıştır (Jay, 2014, s.74,75).

Enstitü yönetiminde bulunduğu süreçte Horkheimer'ın bakış açısında en çok dikkat çeken noktalardan biri, politik ortamın “yoğunluğu”na rağmen kendisinin aktüel politikten oldukça kaçınmasıdır. Bunda onun diğer teorisyenlerin aksine aktif bir siyasal deneyiminin olmaması etkili olmuştur. 1918 Alman devrimci ayaklanması döneminde karşı-devrimci saldırılara karşı Alman devrimcilerini evlerde saklamak dışında bir politik yaşamı olmayan Horkheimer daha çok fikri bir “tebahlür” sahibi olarak ön plana çıkmıştır ki bu onun yaşam öyküsüyle fikir dünyası ve eserleri arasındaki ilişkinin bir tezahürüdür (Koçak, 2016, s. 9-16). Horkheimer, 9 Temmuz 1973'te Nürnberg yakınlarında hayatını kaybetmiştir (Wiggershaus, 1994, s.312).

Onun hayat çizgisi, fikirleri üzerinde etkilidir. Zira önemli eserlerini verdiği süreçler Nazilerin iktidara yürüdüğü ortamın endişesi ve daha sonra iktidar olduğu ve bu nedenle Horkheimer'ın ABD'ye geçmek zorunda kaldığı dönemlerdir. Dolayısıyla Frankfurt Okulu teorisyenlerinin çoğu gibi o da standart ve rahat bir yaşam çizgisinden uzaktır. Üstelik Horkheimer diğerlerinden farklı olarak yönetici pozisyonu itibarıyla sorumluluk altında olmuştur. Tüm bu etkenler onun üretimine elbette tesir etmiştir. Örneğin Frankfurt Okulu'nun başına geçtiğinde yaptığı ilk işlerden birinin yayınların kısa makaleler şeklinde olması, üretimin kolay karşılık bulması yani pratik bir ihtiyaç yargısına işaret etmesi muhtemeldir. İlaveten yayınlanan tüm metinlerin, okuldaki herkes tarafından okunup değerlendirilmesi usulü de elbette başka faktörler de olmakla birlikte yine bu ortamın getirdiği bir kolektivizm olarak yorumlanabilir. Onun toplum felsefesine olan ilgisinin temelleri burada aranabilir.

Horkheimer, felsefi anlamda “geleneksel teori” yerine “eleştirel teori” kavramını getirmiştir. Geleneksel teoriyi statik ve nesnelci, eleştirel teoriyi ise toplumsal dönüşümü hedefleyen bir felsefi yaklaşım olarak görmüştür (Horkheimer, 2008b, s. 15-47). Örneğin 1931 yılında okulda yapmış olduğu konuşmada Kant ve Hegel'in klasik Alman sosyal teorilerinden, pozitivist felsefeye, yeni-Kantçı ve yeni Hegelci felsefelerden tüm başat felsefe okullarına yoğun eleştirilerde bulunmuştur. Toplum felsefesini öne çıkararak eleştirel teoriyi savunmuştur (Kızılçelik, 2008, s. 71). Dolayısıyla Frankfurt Okulu'nun öncü isimlerinden biri olarak eleştirel teorinin temelini atan düşünürlerden biridir. Özellikle kapitalist sistemin ve modern akılcılığın toplum üzerindeki tahakküm mekanizmalarını eleştirmiştir. Eserleri, aktüel eleştirel düşünce için de büyük bir kaynak teşkil etmektedir (Wiggershaus, 1994, s. 400).

Max Horkheimer'ın ilgili eserlerine dair.

Horkheimer'ın çalışmaları Almanca orijinallerinde, bir araya toplanmış makaleler şeklinde olmakla birlikte, bunlara ilaveten tematik olarak oluşturulmuş ve Adorno başta olmak üzere diğer Frankfurt Okulu teorisyenleriyle birlikte kaleme alınmış metinler de mevcuttur. Burada, çalışmalardan Türkçe literatüre kazandırılan eserler üzerinden bir genel değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Horkheimer'ın ilk dikkat çeken çalışmalarından biri olan Eleştirel Kuram, onun farklı dönemlerde yazdığı makaleleri kapsamaktadır. Türkçe literatüre “Geleneksel ve Eleştirel

Kuram" şeklinde de kazandırılan metinler; toplum, kültür, özgürlük, otorite, tarih ve birey-toplum ilişkileri üzerine kapsamlı analizler ile hem Horkheimer'ın gelişimini hem de Frankfurt Okulu'nun temel tezlerini bir arada sunan yazıların bir yekünüdür (Horkheimer, 1972c). Horkheimer, yine Eleştirel Teori başlıklı bir derlemeye yazdığı önsözde ise, öğrenci hareketi hakkındaki görüşlerini dile getirirken değişen siyasal tavrını da ortaya koymuştur (Koçak, 2016, s. 16).

Yine Adorno ile yazdığı Sosyolojik Açılımlar eseri ise sosyolojinin hem kavramsal çerçevesini hem de alt konu ve kavramlarını eleştirel kuram perspektifi ile ele almaktadır. Sosyolojik araştırma yöntemlerini; kültür, medeniyet ve ideoloji gibi temel kavramların anlamlandırılmasında ve tartışılmasında kullandıkları çalışmada Horkheimer ve Adorno toplum, birey, grup, kitle ve aile gibi kavramları açıklamanın yanı sıra sanat ve müzik sosyolojisi gibi spesifik hususları da irdelemektedir (Adorno ve Horkheimer, 2015)

Theodor W. Adorno ile birlikte kaleme aldığı Aydınlanmanın Diyalektiği, 1947 yılında Amsterdam'da yayımlanmıştır. Horkheimer'ın en önemli eserlerinden biri Araçsal Aklın Eleştirisi olsa da en geniş etkiyi Aydınlanmanın Diyalektiği yaratmıştır. Bu eserde, Aydınlanma düşüncesinin temel amacının insanı korkulardan kurtararak doğa üzerindeki egemenliğini pekiştirmek olduğu vurgulanmaktadır. Ancak insan aklını özgürleştirdikçe, doğanın gizemini ortadan kaldırmış ve bu süreç sonunda insanlık yeni bir yıkımın eşiğine gelmiştir (Horkheimer ve Adorno, 2010, s. 19). Bu eser, literatürde "eleştirel teorisyenlerin İncili" olarak tanımlanmaktadır. Zira eser yalnızca bir aydınlanma felsefesi eleştirisi olmakla kalmayıp, eleştirel teorinin temel manifestolarını içermekte ve eleştirel teorisyenlerin de ilgi ve ethoslarını ortaya koymaktadır (Kızılcılık, 2008, s.135). Bu eserde, Aydınlanmanın hedefinin insanları korkulardan kurtarmak evrenin efendisi pozisyonuna getirmek olduğu fikri ön plana çıkarılmaktadır. Ancak insan aydınlanıp korkularından arındıkça dünyanın büyüsünü bozmaya başlamış ve dünyayı felakete sürüklemiştir (Horkheimer ve Adorno, 2010, s.19).

Horkheimer, Akıl Tutulması adlı eserinde, uygarlaşma ve modernleşme süreciyle doğanın bastırıldığını ve insanın farkında olmadan onu kontrol altına aldığını vurgulamıştır (Ergün, 2018, s.72). Zamanla doğanın sadece bir araç haline geleceği özellikle belirtilmiştir.

1940 yılında Horkheimer ve Adorno, Kültür Endüstrisi: Kitlelerin Aldatılması Olarak Aydınlanma başlıklı makalelerini kaleme almışlardır. Bu yazıda özellikle ABD'de büyüyen eğlence endüstrisine, sanatın metalaşmasına ve kültürel tekdüzeliğe eleştiri getirmişlerdir. Burada önemli olan, Horkheimer'ın kültür endüstrisi kavramını öne çıkarmasıdır. Çünkü bu kavram, onun düşünsel, bilimsel ve ontolojik temelini oluşturan kritik bir unsurdur.

Kültür Endüstrisi Kavramı

Frankfurt Okulu temsilcileri çalışmalarında önce "kitle kültürü" kavramını kullanmışlar daha sonra 1947 yılında Adorno ve Horkheimer'ın birlikte kaleme aldıkları "Aydınlanmanın Diyalektiği" isimli eserde "kültür endüstrisi" kavramı üzerinde

durmuşlardır. Bu düşünürler iki kavramı birbiri ardı sıra geliştirmişler sonucunda da kültür alanındaki düşüncelerini ortaya koymuşlardır (Akkol, 2019, s.53).

Horkheimer ve Adorno'nun Aydınlanmanın Diyalektiği eserinde, “kitle kültürü” olarak adlandırdıkları anlayışın toplumda yükselişi, Frankfurt Okulu araştırmacılarının temel endişelerinden biridir. Bu kavram, teknolojik ilerlemelerin müzik, sinema ve sanat gibi kültürel ürünlerin toplu dağıtımını mümkün kılarak, teknoloji aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmayı tanımlamaktadır. Onların kaygısı, teknolojinin üretim sürecinde içeriklerin standartlaşmasına ve tekdüzeleştirilmesine yol açmasıdır.

Kitle kültürü oluşumu ya da kültür endüstrisi sinemasından, resmine, müziğinden kitabına kadar kitlelerin standardizasyonuna yol açmıştır. Bu durumda kitlesel olmayan bağımsız sinema, minyatür ve folk müzik gibi pratikler engellenmiştir. Kitle kültürünün üreticileri tekel koşullarında kendilerine uymayanları üretmeme imkânına sahip olmuştur. Kitle kültürünün üretildiği tekelerde kişiler kendilerini asıl erk sahipleriyle iyi geçinmek zorunda hissetmektedirler (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 163-165).

Kültür endüstrisi kültürel ürünleri standartlaştırır ve bireyselliği bastırır. (Ritzer, 1993, s. 1) Yani bireyleri pasifleştirir (Herman ve Chomsky, 1988, s. 1). Kültür endüstrisinde teknolojiyi üreten tek kişi birey değildir (Horkheimer ve Adorno, 1998, s.19).

“Kültür Endüstrisi” kavramı, kültürün oluşumunda kitlelerin beklenenden daha az rol oynadığını ve kültürün, parçaların bütün içinde yer almasını sağlayan bir ikna mekanizması olduğunu ifade eder. Modern kitle toplumlarında, eskiden var olan yüksek kültür ile alt kültür arasındaki ayrımlar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. (Dellaloğlu, 2003, s.22-29).

Kültür endüstrisinin insanlara özgürlük ve bireysellik yanılsaması sunması bu kavramın en tehlikeli yönlerinden biridir. Örneğin birbirinin kopyası filmler, özgün tercihler yaptığını sanan bireyin aslında yönlendirildiğini göstergesidir (Adorno, 1991, s. 85). “Kültür endüstrisi durmadan vaat ettiği şeylerle tüketicisini durmadan aldatır” (Horkheimer ve Adorno, 2009, s. 128).

Horkheimer’ın eğildiği noktalardan biri de aklın öznelleşmesinin modern batı toplumu açısından sonuçlarının ne şekilde olduğu meselesidir. Ona göre, aklın biçimsel yapıya indirgenmesi, “adalet, eşitlik, mutluluk” gibi evrensel kavramların entelektüel temellerinden kopmasına yol açmıştır (Onur, 2016, s. 84). Ancak buradaki entelektüel kökler gerçek yaşamın getirilerinden tamamen bağımsız değildir. Zira Aydınlanmanın Diyalektiği’nde Horkheimer ve Adorno, genel olarak mantığın bir önermeden diğerine çıkarımlar yaparak kümülatif bir şekilde ilerlediğini ifade etmektedir. İlkeden sonuca ulaşan ya da parçadan bütüne ilerleyen bir mantık, düşüncelerin genel geçerliliğini gerçekliğin egemenliği temelinde sürdürmektedir. Yani, mantığın gidimli yapısının temelinde yatan da yine gerçekliğin egemenliğidir (Horkheimer ve Adorno, 2010, s.32).

Kitle kültürü oluşumu ya da kültür endüstrisi sinemasından, resmine, müziğinden kitabına kadar kitlelerin standardizasyonuna yol açmıştır. Bu durumda kitlesel olmayan

bağımsız sinema, minyatür ve folk müzik gibi pratikler engellenmiştir. Kitle kültürünün üreticileri tekel koşullarında kendilerine uymayanları üretmeme imkânına sahip olmuştur. Kitle kültürünün üretildiği tekelerde (HOLLYWOOD, MTV vb.) kişiler kendilerini asıl erk sahipleriyle iyi geçinmek zorunda hissetmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2010, s.163-165).

Kültür endüstrisinin üreticileri üretim aşamasında (sinema, TV programları) orta sınıfın ideal tiplerinden üretime uygun yetenekleri avlamaktadırlar (Adorno ve Horkheimer, 2010, s.194). Örneğin küresel karşılığı olan, bir kitle kültür üreticisi olan programlardan “Yetenek Sizsiniz” (Amerikan Got Talent) formatında yetenek tanımının ortalama bir kitle üyesi yeteneği olduğu göze çarpacaktır. Bu yetenek bir “üst kültür” yeteneği değildir. Eğer bunun olabileceği varsayılırsa yetenek tanımının kitleyi yıkacak bir şekilde kısmi yanları olduğu görülür. Bu kısmiliğin olduğu anda ve bu oranda kazanan yalnızca birey olur, kazanma durumu kitleyi kapsamaz.

Eleştiri Kavramı

Yunanca "Kritikos" kelimesinden türeyen "eleştiri" terimi, Türkçede “bir kişi, eser veya konunun doğru ve yanlış yönlerini belirleyerek inceleme yapma süreci” anlamını taşımaktadır (www.tdk.gov.tr).

Bilginin “iyi veya kötü” tarafını ortaya koymaya yönelik olarak bilginin doğru olup olmadığını ‘inceleme, sınama ve yargılama’ gibi süzgeçlerden geçirmeye yönelik yapılan iş ve işlemler bütünü olan eleştiri kavramı, hedef kitlenin algısına yönelik veya tam tersi amaca yönelik olarak da kullanılabilir. Eleştirel teorisyenler, üzerinde çalıştıkları konuları “inceleme, sınama ve tenkit” süreçlerinden geçirmişlerdir. Kavramsal anlamda ilk bakışta olumsuz bir algı oluşturan eleştiri, eleştirel teorisyenler tarafından sosyal bilimler alanında tüm toplumsal sorunların tespiti ve sebep-sonuç ilişkilerine bağlı önerileri kapsamaktadır. Bu teorisyenler eleştirel projelerin gelişimini engelleyen tüm geleneksel taassupları yok etmeyi amaçlamışlardır (Özgöker ve Batı, 2017, s.2).

Bu noktada geleneksel bilim anlayışı ya da kuram ile eleştirel kuram arasında keskin bir ayrım ortaya koyan Horkheimer, iki yaklaşımı mantık anlayışlarından başlayarak ayırtmaktadır. Bu aslında net bir pozitivizm karşıtlığını ifade etmekte, ayrıca Kartezyen mantığın yerine diyalektik mantığı öne çıkarmaktadır. Akılcı, analitik, gerçekliği sabitleştiren Kartezyen mantığı geleneksel kuramın anlayışı olarak görüp reddeden Horkheimer bunun yerine temelde Marksist felsefenin diyalektik mantığını destekler ve bunu eleştirel teori ile besler. Bu noktada diyalektik mantığın klasik akıl ya da analitik yaklaşım yerine hayatın içerisindeki ya da doğal olan çelişki ya da dönüşümleri de merkeze alan; sürekli bir değişimi ve sürecin varlığını önemseyen, toplumsal ve tarihsel bağlamları her şeyin önüne koyan bir anlayış olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Toplumda var olan güç ve iktidar ilişkileri, egemenlik mücadelesi, ideoloji, inanç ya da bilinç biçimleri gibi hususların tek başına ya da salt gözlemlerle anlaşılamayacağını, diyalektik bir analize gerek olduğunu savunmaktadır. Horkheimer böylece, bu diyalektiğin mantığı üzerine eleştirel teoriyi inşa eden isimlerin başında gelmektedir.

Horkheimer'ın geleneksel kuram-eleştirel kuram karşılaştırması, klasik matematiksel doğa bilim ya da daha kapsayıcı bir ifade ile logosun yerine mevcut topluma ilişkin pratikliği merkeze almaktadır. Geleneksel kuramın bir burjuva bilimi olduğunu öne sürerek olması gerekenin sadece bilim adamlarını değil "bilen bireylerin" de dahil olduğu bir düşünüş süreciyle sağlıklı bir şekilde ilerleyebileceğini savunmaktadır. Bu, Horkheimer'ın eleştirel teoriyi kurarken merkeze aldığı pratik ve işlevselliğin bir unsurudur. Horkheimer bunu toplumsal praksis kavramı çerçevesinde ele almaktadır. Ona göre "*Olguların, hazırdaki kavram sistemlerine yerleştirilmesi ve bu sistemlerin çelişkilerin basitleştirilmesi ya da temizlenmesi yoluyla gözden geçirilmesi genel toplumsal praksisin bir parçasıdır*" (Horkheimer, 2012a, s. 348- 353).

Eleştirel teori, sadece "sosyal olguların" eleştirilmesi anlamına gelmez, aynı zamanda bu düşünceyi "yanlış" ifade eden başkaca teorilerin de bir eleştirisi konumundadır. Başka bir deyişle "toplumsal dünya" odağında eleştiri yoluyla bilimsel bilginin üretilebileceğini savunur (Balkız, 2004, s.140).

Sosyolojik pozitivistizmin eleştirisi olarak ortaya konan eleştiri kavramı, "Frankfurt Okulu" temsilcileri tarafından geliştirilmiştir. Bununla birlikte, "Frankfurt Okulu" temsilcileri toplumun eleştirel bir analizini yapmayı amaçlamışlardır. Eleştiri kavramı, burada teorinin sınırlarını aşan bir itirazı dile getirmektedir (Yurt, 2015, s. 50-75).

Frankfurt Okulu'nda eleştiri kavramı, Karl Marx'ın ekonomi politikası, günün koşullarına uyarlayan Neo-Marksist bir yaklaşım olarak teori ve pratiği tanımlamaktır. Marksizm ile psikanalizin temelini oluşturduğu bu yaklaşıma genel olarak eleştirel teori denir. Frankfurt Okulu'na göre, eleştirel teorinin üç temel özelliği bulunmaktadır. (Geuss ve Raymond, 1981, s. 10-11).

1. Bu teoriyi benimseyen insanların aydınlanmalarına, gerçek çıkarlarının nerede olduğunu tespit etmelerine ve kendi kendilerine dayattıkları zorlamalardan kurtulmalarına öncülük etme amacı taşır.
2. Eleştirel teorinin özünde bilgi içeriği vardır.
3. Eleştirel teori temelde pozitivist bilimlerden farklıdır, pozitivist bilimlerde teoriler nesnelleştiricidir, eleştirel teoriler ise dönüştürücüdür.

Horkheimer, eleştirinin kültür endüstrisinin ve toplumsal yapıların baskılarından bağımsız ve özgür olması gerektiği düşüncesi ile hareket etmiş, "*gerçek eleştirinin, yalnızca toplumu değiştirebilecek ve özgürleştirebilecek bir güce sahip olduğunu, bireylerin eleştirel düşünme yeteneklerini "haz ve eğlence" kavramlarının zayıflatarak onları birer tüketici haline getirdiği*" üzerinde durmuştur. (Horkheimer ve Adorno, 2002, s.120-122).

Ayrıca, 21. yüzyılda küreselleşme ve dijitalleşmeye ilişkin gelişmeler ışığında eleştiri kavramı, dijital medya ve sosyal medya gibi iletişim araçları aracılığıyla yeni bir şekil almıştır. Eleştirinin nesnesi değişmiş olsa da eleştiri hâlâ toplumsal yapıları sorgulama işlevine sahiptir. Ancak eleştiri, dijitalleşmeyle birlikte, daha çok "bireysel düşünce ve bireysel tercihlerin öne çıktığı bir alan haline gelmiştir (Baudrillard, 1994, s. 29). Horkheimer eleştirisinin toplumsal değişim hedefi, dijital ortamda daha bireysel bir hale gelmiştir. Bu

anlayış, eleştirinin sadece sosyal yapıları değil, aynı zamanda bireylerin içsel dünyalarını da sorgulayan bir yönü olduğunu ortaya koymaktadır (Foucault, 2001, s. 89). Dijital çağ, aslında bireylere anında tepki verme ve daha geniş toplumsal sorunlara dair seslerini duyurma imkânı sunmaktadır. Yani eleştirinin hızla yayılan ve etkili olabilen bir dinamik hâl aldığını göstermektedir (Bauman, 2007, s. 42).

Eleştirinin gücü ve rolü, toplumsal dönüşüm süreçlerinde önemli bir yer tutar. Horkheimer'ın eleştirisi, toplumsal yapıları doğrudan sorgularken, dijital çağın eleştirel anlayışı daha çok bireysel ve kültürel düzeyde etkili olmaktadır (Harvey, 2000, s.55).

Tüm bu çıkarımlarda bulunulurken göz ardı edilmemesi gereken hususlardan biri ise, Horkheimer'a göre eleştirel kuramın genel kıstaslarının olmadığıdır. Eleştirel kuram, kendisini sürekli yeniden üreten bir bütünselliğe dayanmaktadır. Dolayısıyla genel ve kalıcı denilebilecek kıstasları reddetmektedir. Kuram, sınıf iktidarının ya da başka bir ifadeyle burjuva iktidarının ortadan kaldırılması için işlevseldir. Bunun dışında ona özel bir anlam atfetmek de yersizdir (Horkheimer, 2012a, s. 387).

Kitle Kavramı

Kitle kavramı, sosyal bilimlerde bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu toplulukları ve bu toplulukların davranışlarını inceleyen önemli bir kavramdır. Bireyler grup içinde lider figürüne karşı bilinçdışı bir bağ geliştirir ve bu bağ, grubun birliğini sağlar. Bu süreçte, bireylerin ego yapıları, grubun dinamiklerine uyum sağlamak için değişir ve bireysel farklılıklar azalır (Freud, 1922, s. 61).

Kelime anlamı olarak “kalabalık” ve “yığın” anlamına gelen bu terim, rastlantısal ya da farklı ırk, meslek, cinsiyet gibi özelliklere sahip bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan topluluğu ifade eder. Psikolojik açıdan ise kitle, bireylerin karakterlerinden farklı, yeni ve ortak özelliklere sahip bir bütün olarak tanımlanır (Lebon, 1997, s.21). Gestalt düşüncesi ile kitle, yalnızca bireylerin birlikteliği ile oluşmaz, organizasyon, ortak bir işlev ve anlam ifade eden psikolojik bir bütünlükte gereklidir. Başka bir ifade ile kitle bireylerin birlikteliğinden farklı olarak daha bir üst düzeyde psikolojik bir mekanizmadır (Koffka, 1935, s. 176). Kitleye giren bir birey telkin yoluyla sürekli ideal bir kitle üyesine dönüşür. Bu bakımdan bir topluluk olmak, kitlenin üyelerinden herhangi birinin başarısıyla övünerek o talihlinin sevincine ortak olmaktır (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 194).

Kitlelerin oluşum süreçlerini ve bu süreçlerin toplumsal hareketler üzerindeki etkilerini analiz eden Blumer'a göre, kolektif davranış, toplumsal normların belirsiz olduğu durumlarda ortaya çıkar ve bu davranışlar, yeni normların oluşumuna katkı sağlar (Blumer, 1939, s. 168). Ayrıca, bireyler grup içinde lider figürüne karşı bilinçdışı bir bağ geliştirir ve bu bağ, grubun birliğini sağlar. Bu süreçte, bireylerin ego yapıları, grubun dinamiklerine uyum sağlamak için değişir ve bireysel farklılıklar azalır (Freud, 1922, s.116).

Bireysel farklılıkların azalmasını beraberinde getirirse de kitleler bireylere tesanüd duygusunun güvenini de verirler. Kitleler, bireylerin ölüm korkusunu yenmelerine yardımcı olan bir araçtır ve bu nedenle insanlar, kitlelere katılma eğilimindedir. Kitlelerin gücü, bireylerin içsel korkularını bastırmalarına ve kendilerini daha güçlü hissetmelerine olanak tanır (Canetti, 1960, s. 13-14).

Modern toplumlarda hem tesanüd duygusu hem de birlikte olmanın verdiği muhtelif güçle birey ve toplulukların yaratıcı ve dönüştürücü yönlerinin güçlendiğine dair görüşler de artmaya başlamıştır. Kitleler, toplumsal değişimlerin itici gücü olabilmektedir ve bu nedenle kitlelerin davranışlarını anlamak, modern toplumları anlamak için kritik öneme sahiptir (Moscovici, 1998, s. 1).

Horkheimer, toplumsallaşmanın ötesinde kültür endüstrisi oluşumunun birey-kitle ilişkisindeki rolüne odaklanmaktadır. Kültür endüstrisinin bireylerin kendilerine has düşüncelerini bastırarak, onları standartlaştırılmış ürünlerin pasif tüketicilerine dönüştürdüğü üzerinde durmaktadır (Horkheimer ve Adorno, 2002, s. 94-95). Dijitalleşmeyle birlikte gelişen kitle iletişim araçlarının etkisiyle kitle kavramı büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Horkheimer'ın kültür endüstrisine dair eleştirileri, günümüz dijital kültür ortamında hâlâ geçerlidir. Ayrıca, internetin sunduğu fırsatlar, bireylere yalnızca içerikleri tüketme değil, aynı zamanda bu içerikleri üretme ve paylaşma imkânı tanımaktadır (Jenkins, 2006, s. 3).

Kitle olgusu popüler kültürün tüketicisi iken günümüz dijital çağında popüler kültüre içerik üreten duruma gelmiştir. Kitlelerin dijital platformlar üzerindeki etkileşimlerinin artmasıyla, kitle olgusunun çok daha bireysel ve parçalı bir ağ toplumu haline geldiği, toplumsal etkileşimlerin büyük ölçüde dijital ağlar üzerinden gerçekleştiği bir döneme girilmiştir (Castells, 2010, s. 20). Özellikle iletişim ve medya alanındaki teknolojik gelişmelerle birlikte, kitlelerin daha fazla katılımcı hale gelmesi, aynı zamanda medya üzerindeki manipülasyonları da beraberinde getirmiştir. Medyanın çoğu zaman devletlerin veya sermaye gruplarının çıkarları doğrultusunda hareket ettiği savları sıklıkla dile getirilir olmuştur (Chomsky, 2002, s. 45).

Sonuç ve Değerlendirme

Horkheimer'ın tanımladığı kitle, kitle kültürü ve kitle endüstrisi tanımları 20. yüzyıl düşünce yaşamının gelişmesinde önemli rol oynamış ve 21. yüzyıl dünyasının toplumsallaşmasını anlamlandırmak bakımından katkı sağlamıştır. Horkheimer döneminde kitleler, manipülasyona açık bir nesne olarak görülmekte ve kitle iletişim araçları, belli otoriteler tarafından kontrol edilirken, günümüz dijital gelişmeleri ışığında iletişim araçları mobil hale dönüşerek kitlenin zaman ve mekân gözetmeksizin bireylerin elinde hem üretim hem de tüketim aracı haline gelmiştir. Yani kitle "dijital kitle" anlayışına evrilerek dinamik bir yapı haline gelmiştir.

Eleştiri ve kitle olgusunda dijital gelişmeler eşliğinde sınırlar ortadan kalkmıştır. Sanal ortamda fiziksel sınır olmadan her platformda kalabalıkları görmek ve bir araya getirerek manipüle etmek mümkündür. Genel bir değerlendirme yapıldığında teknolojik gelişmeleri kitle kültürünü dijital kitle kavramına dönüştürdüğünü, eleştirinin yeni alanlara evrildiği değerlendirilmektedir.

Çalışmanın en önemli çıktılarından biri şudur: Eleştirinin sustuğu yerde kitle oluşur ve bu kitle, kültür endüstrisinin görünmez elleriyle benliğini yitirmiş, edilgen ve yönlendirilmiş bir bilinç formuna evrilir. Bu farkındalık, yalnızca kuramsal değil, aynı zamanda içsel bir yüzleşmenin ve eleştirel düşünmenin kaçınılmaz bir çağrısıdır.

Bir diğer önemli çıktı da geleneksel kuram ile eleştirel kuram arasındaki paradigma farklılığının kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramlarıyla birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmasıdır. Bir başka deyişle bu iki bakış açısı arasındaki fark yalnızca Kartezyen mantık ile diyalektik mantık arasındaki farklılıklardan ibaret değildir. Horkheimer'ın *"saf aklın idealist eleştirisi anlamından çok, siyasal iktisadın diyalektik eleştirisi ve toplumun diyalektik kuramının başlıca özelliği"* olarak tanımladığı anlayış, özü itibarıyla kuramcı ile ezilen insanlık arasındaki bağı kuvvetlendirmek ve farkı azaltmaktır (Horkheimer, 2012a, s. 389). Ona göre eleştirel kuramcı adına düşündüğü ezilenler ile kendi arasında bir fark kalmaması için uğraşırken, geleneksel kuramcı entelijansiyanın avantajlarının konforundan memnundur ve kaybetmek istememektedir. İşte bu makalede ulaşılan neticelerden biri de, kitle, kitle kültürü ya da kültür endüstrisi gibi kavramları ele alırken bu temel bilim anlayışının atlanmaması gereğidir (Horkheimer, 2012a, s.369). Zira Horkheimer ve Frankfurt Okulu'nun bilim anlayışı praxis temellidir ve yansızlık gibi bir önceliği yoktur. Dolayısıyla kitleye yaklaşımı da bir hak savunusu merkezindedir, kültür endüstrisine yaklaşımı da sömürüyü engelleme odaklıdır.

Makaleden ortaya çıkan sonuçlardan sonuncusu ise eleştirel bakış açısında genel kıstasların yoksunluğunun ve kendisini sürekli yeniden üreten muhtevasının modern-postmodern ikilemi bağlamında ele alınıp alınamayacağı istifhamının yerindeliğidir. Bu soru ayrı ve geniş bir araştırma konusu doğursa da eleştirel kuramın bu özelliği, kültür endüstrisi yaratımının postmodern sanatla paralel inkişafı düşünüldüğünde postmodern bakış açısının üst anlatıları reddeden özelliğiyle içkindir. Bir başka deyişle, her ne kadar eleştirel kuramın kendisi de bir üst anlatı hüviyetinde olsa da genel kıstasların reddi postmodernlik ile örtüşmektedir.

Kaynakça

- Abromeit, J. (2011). *Max Horkheimer and the Foundations of the Frankfurt School*. Cambridge University Press.
- Adorno, T. W. (1991). *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. London: Routledge.
- Adorno, T. ve Horkheimer, M. (2015). *Sosyolojik Açılımlar*. (Çev. S. Durgun, A. Gümüş). Ankara: Bilgesu Yayınları
- Akkol, M. L. (2019). "Kitle Endüstrisi ve Kitle Kültürü Kavramlarının Frankfurt Okulu Düşüncesi Üzerinden Analizi". *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 49-64.
- Balkız, B. (2004). "Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi." *Sosyoloji Dergisi*, 12, 135-158.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Bauman, Z. (2007). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Blumer, H. (1939). Collective behavior. In R. E. Park (Ed.), *An outline of the principles of sociology*. New York: Barnes & Noble Press.
- Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Press.
- Canetti, E. (1960). *Crowds and power*. New York: Viking Press.
- Chomsky, N. (2002). *Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda*. New York: Seven Stories Press.
- Dellaloğlu, B. (2001). *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Dellaloğlu, B. (2003). "Giriş: Adorno Yüz Yaşında." *Cogito*, 36, 13-36. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ergün, D. K. (2018). "Frankfurt Okulu ve Aydınlanma Eleştirisi". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (EFAD), 1(1), 15-30.
- Fıncıoğlu, S. (2018). "Modernizme çok yönlü bir eleştiri ve Frankfurt Okulu." *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 37, 49-59.
- Freud, S. (1922). *Group psychology and the analysis of the ego* (J. Strachey, Trans.). London: International Psycho-Analytical Press.
- Foucault, M. (2001). *The Philosophy of Foucault*. SAGE Publications.
- Geuss, R. (1981). *Eleştirel Teori Habermas ve Frankfurt Okulu* (Çev. Ferda Keskin) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2000). *Spaces of Hope*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Herman, E. S. ve Chomsky, N. (1988). *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books
- Horkheimer, M. (1972). *Critical Theory: Selected Essays*. New York: Continuum.
- Horkheimer, M. (2008). *Geleneksel ve eleştirel teori* (Çev. K. Dinçer). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği* (Çev. N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (2002). *Dialectic of Enlightenment* (J. Cumming, Trans.). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (2009). *Kültür Endüstrisi :Kitlelerin Aldatılışı Olarak Aydınlanma* (Çev. Nihat Ülner). İstanbul: İletişim Yayınları.
- [http://www.tdk.gov.tr/\(28.04.2019\)](http://www.tdk.gov.tr/(28.04.2019))
- Jay, M. (2014). *Diyalektik imgelem: Frankfurt Okulu'nun tarihi ve çalışmaları (1923-1950)* (Çev. S. Doğan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York University Press.
- Kızılçelik, S. (2008). *Frankfurt Okulu*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Koçak, O. (2016). Önsöz. (iç.). *Akıl Tutulması Horkheimer, M.* (Çev. Orhan Koçak). İstanbul: Metis Yayınları.
- Le Bon, G. (1895). *The crowd: A study of the popular mind*. London: T. Fisher Unwin.
- Moscovici, S. (1985). *The age of the crowd: A historical treatise on mass psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Onur, F. (2016). "Horkheimer'da akıl". *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 74–89.
- Özgöker, U. ve Batı, G. F. (2017). "Siyasal bilimde eleştirel teori'nin "sofistik" nosyonunu ve Frankfurt Okulu perspektifi" *İstanbul Arel Üniversitesi Arel EYSAD*, 2(1), 1–10.
- Ritzer, G. (1993). *The McDonaldization of Society*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Wiggershaus, R. (1994). *Frankfurt Okulu: Tarihi, gelişimi ve etkileri* (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yurt, E. (2015). "Frankfurt Okulu ve eleştirel teori: Sosyolojik pozitivizmin eleştirisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1–20.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 06.02.2025 Kabul/Accepted: 11.03.2026

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 109-123.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1634288>

A DIFFERENT PERSPECTIVE ON STEM EDUCATION: A NARRATIVE REVIEW OF STEM IDENTITYⁱ

Emine ERENⁱⁱ, İlbilge DÖKMEⁱⁱⁱ

Abstract

Identity research, which helps to understand society and people, has been one of the ways to understand STEM education in the last few years. STEM education, which has a history of nearly 60 years, through the lens of identity, can give us information about how much we identify with STEM. STEM identity is a dynamic process related to how an individual sees themselves in the fields of science, technology, engineering, and mathematics, how they identify with these fields, and how they are perceived by others as part of this fields. This process is based on the continuous interplay between how a self recognizes itself through social interactions and experiences throughout its life and how it is recognized by others. The hands-on experiences and social interactions offered by STEM education provide an opportunity to support the development of STEM identity. While negative experiences in this process risk weakening identity development, the fact that identity can be changed and developed at any time also gives individuals the chance to reconstruct themselves and strengthen their scientific selves. This study is a narrative review aimed at understanding STEM identity models and perspectives. In addition to the sections summarizing the literature on STEM identity, STEM teacher identity, and how STEM identity is measured, STEM identity research topics are also discussed. Finally, the current situation regarding the place and importance of STEM identity research in Turkey is summarized. Although there is no accepted common view on STEM education and STEM practices, we find it important to look at STEM education from an identity perspective when STEM identity research continues rapidly and increasingly in Türkiye, as it sheds light on future STEM studies. This study serves as a literature summary for researchers who wish to investigate and understand STEM identity in the context of education.

Keywords: STEM education, STEM identity, STEM teacher identity

Stem Eğitime Farklı Bir Bakış Açısı: Stem Kimliğinin Anlatısal İncelenmesi

Öz

Toplumu ve insanı anlamaya yardımcı olan kimlik araştırmaları son birkaç yıldır STEM eğitimini anlamaya yardımcı bakış açılarından biridir. Yaklaşık altmış yıllık bir geçmişe sahip olan STEM eğitime kimlik merceğinden bakmak STEM'i ne kadar benimsediğimize dair bize bilgi verebilir. STEM kimliği, bir bireyin kendisini bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında nasıl gördüğü, bu alanlarla nasıl özdeşleştiği ve başkaları tarafından bu alanların bir parçası olarak nasıl algılandığıyla ilgili dinamik bir süreçtir. Bu süreç, bir bireyin yaşamı boyunca sosyal etkileşimler ve

ⁱ This study is derived from a portion of the first author's doctoral dissertation.

ⁱⁱ Dr., Independent Researcher, Ankara, Türkiye, emneern1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1222-3992

ⁱⁱⁱ Prof. Dr., Science Education Department, Gazi Education Faculty, Gazi University, Ankara, Türkiye, ilbilgedokme@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0227-6193

deneyimler yoluyla kendini nasıl gördüğü ve başkaları tarafından nasıl görüldüğü arasındaki sürekli etkileşime dayanır. STEM eğitiminin sunduğu uygulamalı deneyimler ve sosyal etkileşimler, STEM kimliğinin gelişimini desteklemek için bir fırsat sunar. Bu süreçteki olumsuz deneyimler, kimlik gelişimini zayıflatma riski taşıırken, kimliğin her zaman değiştirilebileceği ve geliştirilebileceği gerçeği, bireylere kendilerini yeniden yapılandırma ve bilimsel benliklerini güçlendirme şansı da verir. Bu çalışma, STEM kimliği modelleri ve görüşlerini anlamayı amaçlayan anlatsal bir derlemedir. STEM kimliği ve bu kimliğin nasıl ölçüldüğü STEM öğretmen kimliğine dair literatürün özetlendiği bölümlerin yanı sıra STEM kimliği araştırma konularına değinilmiştir. Son olarak Türkiye’de STEM kimliği araştırmalarının yeri ve önemine dair mevcut durum özetlenmiştir. Her ne kadar STEM eğitiminin ve STEM uygulamalarının ne olduğuna dair kabul edilmiş ortak bir görüş olmasa da Türkiye’de STEM kimliği araştırmalarının hızlı bir biçimde ve gittikçe artarak devam ettiği bu günlerde STEM eğitime kimlik perspektifinden bakmanın gelecekteki STEM çalışmalarına ışık tutması yönüyle önemli buluyoruz. Bu çalışma STEM kimliğini eğitim bağlamında incelemek ve değerlendirmek isteyen araştırmacılar için bir literatür özeti niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: STEM eğitimi, STEM kimliği, STEM öğretmen kimliği

Introduction

Today, it is difficult to come across a discussion in sociology or psychology where ethnic, gender, and continental identities are not discussed. The first definition of the concept of identity dates back to John Locke (1632-1704). Identity gained popularity in the 20th century through the works of Freud (1856-1939) and Erikson (1902-1994) (Öztürk, 2007). Various definitions can be made regarding an individual's identity in the context in which he exists. Erikson (1959) was one of the first researchers to define identity in educational studies. Erikson (1959), who argued that not only biological roots but also the culture and environment in which the individual lives are effective in human behavior, divides development into eight stages and mentions that each stage has its own crises to be managed. The fifth stage is the period during which identity formation versus identity confusion occurs during adolescence. During this period, the individual seeks an answer to the question "Who am I?" Marcia (1993), who conducted research on identity after Erikson, explained identity as statuses formed by the choices of adolescents who experience the confusion of "research" and "decision making." In addition, researchers have examined identity from different perspectives. For example, Berzonsky examined identity in the context of cognitive elements, Arnett examined identity development from the end of adolescence to the thirties; Grovetant examined identity development as a lifelong process, and Kegan examined identity as a process of finding meaning in life (Atak, 2011). With its multiple definitions, the origins of scientific identity research can be traced back to Gee (2000). Gee (2000) addresses the concept of identity in terms of how an individual is defined by others as one or more "types of person" when acting and interacting in any given context. The "type of person" referred to here can be variable and may simultaneously encompass more than one type. For example, through choices and interactions at that moment, a person can be defined as an "academic," a "teacher," a "talented student," or a "member of an association." Identity is the congruence and acceptance between the "types of person" individuals wish to be perceived as and the "types of person" accepted by others (Carlone & Johnson, 2007; Gee, 2000). Science identity refers to an individual's perception of themselves as a "scientist" by both themselves and their social circle, which includes family and close friends who are considered important (Paul et al., 2020; Carlone & Johnson, 2007; Kim et al., 2018). STEM identity expresses an individual's sense of belonging, identification, and commitment to the fields of science, technology, engineering, and mathematics (Stewart, 2022). This study aims to examine STEM education through the lens of identity, a concept previously explored in various fields and contexts. This narrative review examines the literature on the subject based on theoretical frameworks and models. The selection of research articles was purposefully made in line with studies that define and explain the theoretical models that have been decisive in the subject's development. The study explains the concepts of identity types, science identity, and STEM identity. It also explores STEM identity research topics, the measurement of STEM identity, and STEM identity in Türkiye. While this narrative review may not have the rigor of a systematic examination, it provides insightful information

for future directions and research for researchers who wish to investigate and understand STEM identity.

Social Identity

The foundations of the concept of social identity are based on Tajfel's (1960) studies on social perception, such as intergroup relations, conflict, prejudice, and discrimination. Elements such as ethnic and racial identities, gender identity, and national or geographical identity fall into the category of social identity. According to Stets and Burke (2000), social identity means that an individual sees himself/herself as a member of the same social category as a certain group. These groups vary in sizes; for example, being a member of a volunteer association or being a student at a college means that the individual adopts the norms and actions of this group and reflects them to his/her environment (Burke, 2020). Social groups have certain rules that give their members identity and shape their beliefs and behaviors (Hogg, 2016). These rules form prototypes that represent the identity of the group. Prototypes define the basic characteristics of social groups, revealing the qualities of a group and how they differs from other groups (Hogg & Smith, 2007). From a STEM identity perspective, the feeling of belonging to a STEM group, such as the feeling of belonging to a class or school, demonstrates the importance of STEM identity from a social identity perspective (Chiu & So, 2025; Kim et al., 2018).

Role Identities

The roles that an individual assumes in society and the behaviors required in these roles constitute role-based identity. Roles are common expectations based on societal social positions (Stets & Serpe, 2013). For example, being a student is a role identity. An individual with a student role identity expresses this role by fulfilling tasks such as going to school and studying. Each role identity has at least one opposing role identity, and interaction with these opposing role identity is necessary for fulfilling the role (Burke, 2020). In the student example, the teacher identity is the opposing role identity. How much the student fulfills his/her roles and how much he/she adopts his/her identity can be understood through his/her interaction with the teacher. In an environment where there is no teacher, tasks associated with the student role identity, such as doing homework or attending class, cannot be fulfilled. The same applies to the teacher; in an environment without students, tasks associated with the teacher's identity, such as lecturing, conducting experiments, or providing guidance, cannot be fulfilled. Opposing roles can be more than one; for the student role identity, the school principal is one of the opposing roles along with the teacher. The interaction between these opposing roles is also reciprocal. Just as the teacher and the school principal are essential to the student role identity, the student and the school principal are also important to the teacher role identity. Similarly, the student and the teacher are necessary to the school principal role identity.

Personal Identities

Personal identity, unlike the other two types, is shaped by the individual's inner world. Personal characteristics constitute the individual's identity as elements that distinguish the individual from others. The behaviors that the person consciously performs or does not

perform over time and the meaning of these behaviors determine the person's identity (Burke, 2020). Consistency of behaviors ensures that the identity becomes clear; otherwise, inconsistency, i.e., a state of identitylessness, may occur. According to Burke (2020), personal identity gains meaning through evaluation throughout life, and a person's identity cannot be correctly interpreted based solely on momentary behavior. According to Burke (2003), a person's identity is shaped by the interaction of personal identity (such as being shy, enterprising or tolerant), social identity (family, group, association membership), and role identity (scientist, student, teacher). Identity allows the individual to establish relationships with society or social groups in two ways (Burke, 2020). While the first aspect provides existential meaning by showing individuals who they are; the second aspect shows individuals how they expect others in the social environment to behave and what is expected of them (Burke, 2020). Beyond understanding the individual, identity is also an essential concept for understanding society and schools, as stated in Gee's work (2000). According to Gee (2000), "identity" is a certain "type of person" in a certain context. This context is a structure that is shaped by changing social conditions and the individual's performances in society and can be multiple. This multiple structure means that it is inevitable for the individual to have more than one identity. For example, an individual can simultaneously have the identities of scientist, mother, and sibling.

From Science Identity to STEM Identity

Identity research has begun to gain momentum with studies conducted in the context of disciplinary identity in educational research, especially with the creation of the science identity model by Carlone and Johnson (2007). Carlone and Johnson (2007) created a science identity model while seeking an answer to the question "How do we define a person with a strong science identity. There are three components in Carlone and Johnson's (2007) science identity model. These are: Competence refers to an individual's sufficient knowledge and understanding of science. Performance is the ability to carry out science-related practices and activities, to communicate, and to use tools. Recognition refers to an individual perceiving themselves as a scientist and being recognized as such by their environment. Recognition also provides identity verification. Identity verification is the individual's perception that others see them as they see themselves (Stest & Serpe, 2013). Individuals with a strong science identity are considered to have competence, performance, and recognition regarding science. Following Carlone and Johnson's (2007) science identity model, Hazari et al. (2010) conducted studies on disciplinary identity and investigated the relationship between experiences in high school physics courses and career expectations with physics identity. The identity framework Hazari et al. (2010) used in their study includes recognition, interest, performance, and competence dimensions. In the model, physics identity is considered a part of personal and social identity (Hazari et al., 2010). Hazari et al. (2010), explain the components of the physics identity framework as follows: "Interest is the desire to learn/understand more physics and volunteer activities in this field. Competence is the belief in the ability to understand physics content. Performance is the belief in the ability to perform the necessary physics tasks.

Recognition is being recognized by others as a physics person.” An individual who sees himself as a “physics person” is expected to have interest, recognition, performance, and competence in physics. Along with studies investigating disciplinary identities (Cribbs et al., 2015; Godwin et al., 2013; Hazari et al., 2010), the other view considers STEM as a science identity (Singer, 2020). While the disciplinary identity view tends to investigate STEM professions and undergraduate and postgraduate career goals, the STEM identity view as a whole, such as science identity, generally tends to investigate pre-graduate school, home, and social life. Dou and Cian (2021), in their structural model of STEM identity, showed four dimensions, similar to the previous science identity model. This model is shown in Figure 1. Dou and Cian (2021) positioned the variables associated with STEM identity as gender, ethnicity, home support, parental education, and science talk.

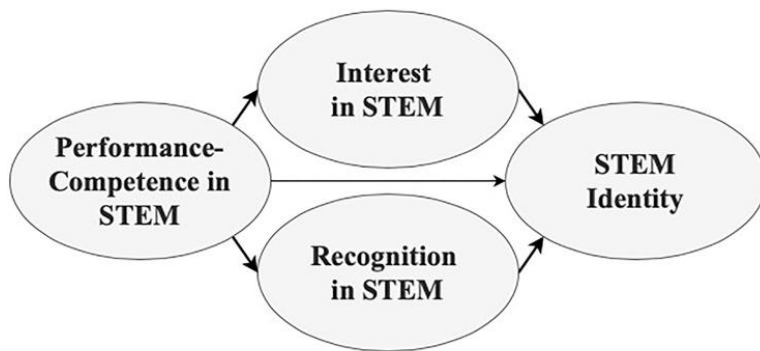

Figure 1. STEM identity structural model. (From *Constructing STEM identity: An expanded structural model for STEM identity research*, by R. Dou & J. Cian, 2021, *Journal of Research in Science Teaching*, 59(3), 458–490. doi:10.1002/tea.21734)

STEM Teacher Identity

The models mentioned so far have explained STEM identity from the perspective of the learner. Teacher roles are also significant in a STEM learning environment, along with students. Slavit, Nelson, and Lesseing (2016) investigated the roles of teachers in developing and implementing a new and inclusive STEM vision and established a connection between the nature of STEM teachers and the roles they should have and teacher identity. In the same study, it was stated that STEM teachers' learning, risk-taking, and questioning qualities contribute to their identities. Following this research that drew attention to teachers' STEM identities, Galanti and Holincheck (2022) proposed the STEM teacher identity model in their studies. This model was a combination of the teacher identity models proposed by Hanna et al. (2020), Hazari et al. (2010), and Carlone and Johnson (2007). Integrated STEM Teacher Identity Proposed by Galanti and Holincheck (2022) This is the identity combination in which STEM is integrated with the aspects of the learner and teacher. Motivation: Why do I teach STEM? Self-image: How do I see myself as a STEM teacher? Self-efficacy: How competent do I think I am in teaching integrated STEM? Task perception: What is my role as an integrated STEM teacher? Teaching interest: What do I think and understand in STEM teaching? It has the dimensions. The basis of STEM education is the use of knowledge and skills related to the solution of a real-life problem and the expression of this entire process with engineering design

(Bybee 2013; El Nagdi, 2018; Ulutaş, Elmas, Karakaya, & Yılmaz, 2023). It is under the guidance of the teacher to relate science education to real life in accordance with the design and application, and to guide students throughout the entire process (Akarsu, Akçay, & Elmas, 2020; El Nagdi, 2018). Slavitt et al. (2016) defined STEM teachers as “a complex mixture of learners, risk takers, questioners, curriculum designers, negotiators, collaborators, and teachers” (p.7). Although there are few studies using the STEM teacher identity model in the literature (Eren, 2024; Fitzpatrick, 2024; Holincheck & Galanti, 2023; Yang, Wu, Yin & Xu, 2025), it is believed that investigating this integration will contribute to STEM identity. The validation of the model can produce valuable results regarding the reasons for teachers' desire or reluctance to integrate STEM into their lessons.

Research Topics in STEM Identity

The view that identity development generally begins in adolescence and is consolidated in adulthood has caused identity research to focus on high school, especially the university years. Studies investigating university students' STEM identity (including science identity) (Goff et al., 2019) have focused on topics such as professional work life (Kelly et al., 2020), career goals (Dou, Cian, & Espinosa-Suarez, 2021), racial and ethnic perspectives on identity (Collins, 2018; Mark, 2018), and groups underrepresented in STEM fields, such as women and Black individuals (Singer et al., 2020). The idea of seeing oneself as a STEM student dates back to middle school or earlier (Hachey, 2020). Some studies examining STEM identity from preschool to high school (Hughes et al., 2013; Kang et al., 2019; Kim et al., 2018; Stringer et al., 2020; Cardullo & Burton, 2022; Grimalt-Álvaro et al., 2022) are included in the literature. Studies emphasizing the importance of early STEM experiences in identity formation (Dou et al., 2019; Hachey, 2020) recommend investigating STEM identities of younger individuals.

Measuring STEM Identity

The number of quantitative studies, along with qualitative studies, has increased in recent years to determine STEM identity. Qualitative aspects of identity studies in STEM education have been examined through studies investigating how identity develops over time, individuals' discourses (Paretti & McNair, 2012), their thoughts about themselves and others (McAlpine, Amundsen, & Turner, 2014), and how identity develops within a specific cultural context (Godwin, Cribbs, & Kayumova, 2020). Quantitative studies investigating STEM identity have focused on how an individual sees themselves as a particular type of person or role and the identity related dimensions, such as interest, performance, competence, and recognition, at that moment. Few scales have been developed in the literature to directly measure science-STEM identity. Dou et al. (2019), using previously developed scales (Godwin et al., 2013; Hazari et al., 2010) to determine discipline identities for undergraduate students, developed a valid and reliable 7-item scale with "interest" and "recognition" dimensions to determine STEM identity. Lockhart et al. (2022) developed a 31-item scale with exploration and engagement dimensions to measure high school students' science identity, and reported reliable results. Chen and Wei (2022) developed a 24-item science identity scale for middle and

high school students, and found it produced reliable results. Paul et al. (2020) developed a 26-item instrument to measure four dimension “competence”, “interest”, “self-recognition”, and “recognition by others”. STEM role identities in elementary school students, with the scale also yielding reliable results. Eren and Dökme (2024) conducted a validity and reliability study on the Turkish version of the 2024 STEM Role Identity Scale. Unlike multiple-item scales, (McDonald et al., 2019) investigated the validity and reliability of a single-item STEM professional identity overlap scale. The scale actually contains overlap schemas. The scale serves to measure STEM professional identity by having participants select the image that best describes the overlap between their current self-image and their image of what a STEM professional is. In addition to these studies, there are studies measuring science identity as a dimension of another scale. For example, the measurement tool used in a study examining the relationship between research experience self-efficacy and science identity included five items related to science identity (Robnett et al., 2015). Another scale developed to measure undergraduate students' motivation for science courses includes five items with the science identity sub-dimension (Skinner, 2017). Another example is the identity scales previously used for gender, race-ethnic social identities (Cameron, 2004; Wilson & Leaper, 2016), which were changed to STEM identity by Starr et al. (2020), and the effect of classroom experience performance on undergraduate students' STEM motivation-identity, career aspirations, and course success was examined. Qualitative studies contribute to seeing the details of what it means or how to be a "STEM person" or have a STEM identity. However, quantitative studies have gained prominence/become prominent in determining whether students in a larger groups have a STEM identity and in evaluate,nge this in terms of identity dimensions.

STEM Identity in Türkiye

STEM research in Türkiye has shown a rapid increase in recent years (Dökme, Açiksöz, & Koyunlu Ünlü, 2022; Şat, Yardımcı, & Canbazoglu Bilici, 2025). However, can be said that STEM studies in Türkiye are concentrated on scientific process skills, interest, professional interest, and design skills while being intense in academic success and attitude-dependent variables (Eren & Dökme, 2022; Herdem & Ünal, 2018). Although we have ideas about how STEM affects students' interests, motivations, and successes; we still have limited information about students' identification with STEM i.e., their identity. We can say that there are studies on STEM occupation and career interest studies that can be considered close to STEM identity in the context of Türkiye (Eroglu, Bektas & Karaca, 2025; Irmak, & Kaptan, 2023; Koyunlu Unlu, Dokme, & Unlu, 2016). Although students show positive career-occupation interests (Çalışkan & Şenler, 2024) with STEM education, career interest provides limited information about identity (Zhao, Mathews, Mulvey, et al., 2023). For example, according to social cognitive career theory, the components of career interest are self-efficacy, interest, choice goals, choice actions, and outcome expectations (Bandura, 1986; Lent & Brown, 1996). Career and occupational interests provides information about individuals' future choice preference for a STEM-related profession. Identity provides information about how much an individual identifies with STEM. In this respect, we can see that career interest studies differ from identity

studies. We can say that STEM identity studies are still very new in Turkey. In Turkey, we have only come across a few studies with a general “STEM identity” search in databases. It has been determined that STEM identity studies have increased in Turkey since 2020, and most of these studies have been conducted with prospective teachers (Eren, 2025). Although studies on STEM applications are common in Turkey, the number of identity-related studies has increased in recent years. For example, one study examined how middle school students' identities (general identity, recognized, performance competence, interest) and stereotypical beliefs (feminine, masculine, socioeconomic status) are affected in the four STEM disciplines and to what extent these explain existing identity predictions (Kaya, 2024). Another thesis study investigated the STEM identity of disadvantaged students in the context of their interest in STEM, active participation in design, student-peer researcher training, and self-identity perception through extracurricular STEM activities (Akkor, 2024).

A study examining the students' identification with mathematics, technology, engineering, and science identities was conducted through semi-structured interviews to determine the STEM disciplinary identities of female university students (Gülen & Dönmez, 2021). In this study, it was determined that although female students, considered it possible to pursue a career in STEM fields, they had negative thoughts about it. Another study is the adaptation of the validated STEM identity scale for teacher candidates to Turkish culture (Hacıömeroğlu, 2020). A quantitative large-sample study has not yet been conducted in the context of Türkiye. One reason for this is the limited number of quantitative measurement tools. A study is being prepared to test the suitability of the scale, which aims to determine the STEM Role identities of secondary school students, in Turkish culture (Eren & Dökme, 2022). We hope that in the coming years, more studies on STEM identity will contribute to the literature through the development or adaptation of measurement tools.

Conclusion

Having a STEM identity means having an interest, competence, recognition, and performance in these fields. This situation has the potential to positively affect students' learning processes and direct them toward careers in these fields. For example, STEM identity is expected to affect the mathematics, science, technology, and engineering fields in terms of interest, competence, and performance (Hazari, 2013). Similarly, Godwin et al. (2016) showed in their studies that university students' engineering identities were related to their mathematics and physics identities. We believe that determining the extent to which teachers and students identify with STEM in education, especially science education, will provide a new perspective for future STEM research. We believe that determining the positive effects of STEM with limited-time applications and activities in research provides a superficial view of STEM. Students may develop positive attitudes, curiosity, motivation, and interest at the end of a STEM activity or lesson, but how does this change affect their identities? Nevertheless, we believe that this cross-sectional/momentary view is important in STEM education. Knowledge of the extent to which individuals whose motivation, interests, and successes increase, see themselves as STEM oriented individuals (or scientist) people, and how much they identify

with this situation plays a critical role in shaping STEM education and predicting individuals' future choices. While the multidimensional nature of existing identity models (Galanti & Holincheck, 2022) presents challenges in measuring STEM identity and potentially hinders the design of experimental studies, further research will contribute to overcoming these difficulties. In Turkey, the increasing prevalence of STEM education is creating more environments and opportunities to support the identity development of both students and teachers. STEM identity research is a scientific way to assess the current state of STEM education, the extent to which STEM has been adopted, and whether it has become a part of identity. Research in this area will provide information to educators and researchers about learning environments and materials that will support students in developing a STEM identity. In addition, further examination of factors such as gender, ethnic and demographic differences in STEM identity (Dou & Cian, 2021) and science capital (Cohen et al., 2021) will help increase our understanding of the development of STEM identity. Finally, it is recommended that a scale be developed to measure STEM teacher identity and that longitudinal studies be conducted to reveal the development and change of STEM identity.

References

- Akarsu, M., Akçay, N. O., & Elmas, R. (2020). STEM eğitimi yaklaşımının özellikleri ve değerlendirilmesi. *Bogazici University Journal of Education*, 37, 155-175.
- Akkor, G. (2024). *Ders dışı STEM etkinlikleri sürecinde dezavantajlı öğrencilerin iletişim ve iş birliği becerileri ile STEM kimlik gelişimlerinin incelenmesi*. (Unpublished Master Dissertation). Boğaziçi University, İstanbul.
- Atak, H. (2011). Identity Development and Identity Formation: A Theoretical Assessment. *Current Approaches in Psychiatry*, 3(1), 163-213.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Burke, P. J. (2003). "Relationships Among Multiple Identities." In Burke, Peter J., Owens, Timothy J., Serpe, Richard T., and Thoits, Peggy A. (eds.), *Advances in Identity Theory and Research* (pp. 195–214). New York: Kluwer Academic/Plenum
- Burke, P. J. (2020). *Identity*. In P. Kivisto (Ed.), *The Cambridge Handbook of Social Theory* (pp. 63-78). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781316677452.005
- Bybee, R. (2013). *The case for STEM education: challenges and opportunities*. National Science Teachers' Association. Arlington: NSTA Press.
- Cameron, J. E. (2004). A three-factor model of social identity. *Self and Identity*, 3(3), 239–262. <https://doi.org/10.1080/1357650044000047>
- Carlone, H.B., & Johnson, A. (2007). Understanding the science experiences of successful women of color: Science identity as an analytic lens. *Journal of Research in Science Teaching*, 44(8), 1187– 1218.
- Cardullo, V., & Burton, M. (2022). Picturebooks in the primary grades: Representation and the stories shared about who belongs in STEM. *Early Childhood Education Journal*, 52. <https://doi.org/10.1007/s10643-022-01379-2>
- Chen, S. & Wei, B. (2022). Development and validation of an instrument to measure high school students' science identity in science learning. *Research in Science Education* 52, 111–126. <https://doi.org/10.1007/s11165-020-09932-y>
- Chiu, S. W. K., & So, W. W. M. (2025). STEM career aspiration: does students' social identity matter? *Asia Pacific Journal of Education*, 45(1), 278–295. <https://doi.org/10.1080/02188791.2022.2108758>
- Cohen, S. M., Hazari, Z., Mahadeo, J., Sonnert, G., & Sadler, P. M. (2021). Examining the effect of early STEM experiences as a form of STEM capital and identity capital on STEM identity: A gender study. *Science Education*, 105(6), 1126-1150. <https://doi.org/10.1002/sce.21670>
- Collins, K. H. (2018). Confronting color-blind STEM talent development: Toward a contextual model for black student STEM identity. *Journal of Advanced Academics*, 29(2), 143–168. <https://doi.org/10.1177/1932202X18757958>
- Cribbs, J. D., Hazari, Z., Sonnert, G., & Sadler, P. M. (2015). Establishing an explanatory model for mathematics identity. *Child Development*, 86(4), 1048-1062. <https://doi.org/10.1111/cdev.12363>
- Çalışkan, C., & Şenler, B. (2024). Enhancing 21st-century skills, STEM attitudes, and career interests through STEM-based teaching: A primary school intervention study. *International Primary Education Research Journal*, 8(2), 221-232 doi: <https://doi.org/10.38089/iperj.2024.177>
- Dou, R., & Cian, H. (2021). Constructing STEM identity: An expanded structural model for STEM identity research. *Journal of Research in Science Teaching*, 59(3), 458-490. <https://doi.org/10.1002/tea.21734>

- Dou, R., Hazari, Z., Dabney, K., Sonnert, G., & Sadler, P. (2019). Early informal STEM experiences and STEM identity: The importance of talking science. *Science Education*, 103(3), 623-637. <https://doi.org/10.1002/sce.21499>
- Dou, R., Cian, H., & Espinosa-Suarez, V. (2021). Undergraduate STEM majors on and off the pre-med/health track: A STEM identity perspective. *CBE—Life Sciences Education*, 20(2), ar24. <https://doi.org/10.1187/cbe.20-12-0281>
- Dökme, İ., Açıksoz, A. & Koyunlu Ünlü, Z. (2022). Investigation of STEM fields motivation among female students in science education colleges. *International Journal of STEM Education* 9, 8. <https://doi.org/10.1186/s40594-022-00326-2>
- Eren, E. (2025). Türkiye’de STEM kimliği konusunda yapılan araştırmaların incelenmesi. In *15. Uluslararası Değişen Dünyada Sosyal, Beşeri, İdari ve Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı* (pp. 733–739). Türkiye.
- Eren, E. & Dökme, İ. (2022). Evaluation of STEM applications used in science education. *MSKU Journal of Education* 9(2), 669-681. <https://doi.org/10.21666/muefd.1080617>
- Eren, E., & Dökme, İ. (2024). Adaptation of the STEM role identities scale into Turkish: A validity and reliability study. *Trakya Journal of Education*, 14(1), 356-367. <https://doi.org/10.24315/tred.1366457>
- Eren, E. (2024). Pre-service science teachers’ opinions about being a STEM teacher: A pilot study based on the perspective of STEM teacher identity. In Benli-Özdemir E., & İnce-Aka, E. (Eds.), *Research Trends in Educational Science* (pp. 73-80) Akademisyen Press. <https://doi.org/10.37609/akya.3415>
- Erikson, E. (1959). *Theory of identity development*. International Universities Press.
- Erikson, E. H. (1994). *Identity and the life cycle*. WW Norton & company.
- El Nagdi, M., Leammukda, F. & Roehrig, G. (2018). Developing identities of STEM teachers at emerging STEM schools. *International Journal of STEM Education* 5, 36. <https://doi.org/10.1186/s40594-018-0136-1>
- Eroglu, S., Bektas, O., & Karaca, M. (2025). Do STEM career interest levels change over the years? *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 14(2), 520-530. <https://doi.org/10.14686/buefad.1331801>
- Fitzpatrick, M. (2024). Drawing the past to envision the future: supporting the development of primary STEM teacher identity. *Irish Educational Studies*, 44(3), 533–556. <https://doi.org/10.1080/03323315.2024.2359693>
- Galanti, T.M. & Holincheck, N. (2022). Beyond content and curriculum in elementary classrooms: conceptualizing the cultivation of integrated STEM teacher identity. *International Journal of STEM Education* 9, 43. <https://doi.org/10.1186/s40594-022-00358-8>
- Gee, J.P. (2000). Identity as an analytic lens for research in education. *Review of Research in Education*, 25, 99– 125.
- Godwin, A., Cribbs, J., & Kayumova, S. (2020). *Perspectives of Identity as an Analytic Framework in STEM Education*. In *Handbook of research on STEM education* (pp. 267-277). Routledge.
- Godwin, A., Potvin, G., Hazari, Z., & Lock, R. (2016). Identity, critical agency, and engineering: An affective model for predicting engineering as a career choice. *Journal of Engineering Education*, 105(2), 312– 340. <https://doi.org/10.1002/jee.20118>
- Godwin, A., Potvin, G., & Hazari, Z. (2013). The development of critical engineering agency, identity, and the impact on engineering career choices. Paper presented at the ASEE Annual Conference, Atlanta, GA. <https://peer.asee.org/22569>

- Goff, E. E., Mulvey, K. L., Irvin, M. J., & Hartstone-Rose, A. (2019). The effects of prior informal science and math experiences on undergraduate STEM identity. *Research in Science & Technological Education*, 38(3), 272-288. <https://doi.org/10.1080/02635143.2019.1627307>
- Grimalt-Álvaro, C., Couso, D., Boixadera-Planas, E., & Godec, S. (2022). "I see myself as a STEM person": Exploring high school students' self-identification with STEM. *Journal of Research in Science Teaching*, 59(5), 720-745. <https://doi.org/10.1002/tea.21742>
- Gülen, S. & Dönmez, I. (2021). Determining the STEM discipline identities of female students. *The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences*, 23, 1-9. <https://doi.org/10.55549/epess.1051063>
- Hachey, A. C. (2020). Success for all: Fostering early childhood STEM identity. *Journal of Research in Innovative Teaching and Learning*, 13(1), 135-139.
- Hacıömeroğlu, G. (2020). The reliability and validity study of the STEM identity instrument. *Osmangazi Journal of Educational Research*, 7(2), 1-13.
- Hanna, F., Oostdam, R., Severiens, S. E., & Zijlstra, B. J. (2020). Assessing the professional identity of primary student teachers: Design and validation of the teacher identity measurement scale. *Studies in Educational Evaluation*, 64, Article 100822. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2019.100822>
- Hazari, Z., Sonnert, G., Sadler, P. M., & Shanahan, M.-C. (2010). Connecting high school physics experiences, outcome expectations, physics identity, and physics career choice: A gender study. *Journal of Research in Science Teaching*, 47(8), 978-1003. <https://doi.org/10.1002/tea.20363>
- Herdem, K., & Ünal, İ., (2018). STEM eğitimi üzerine yapılan çalışmaların analizi: Bir meta-sentez çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 48(48). <https://doi.org/10.15285/maruaebd.345486>
- Hogg, M. A. (2016). Social identity theory (pp. 3-17). Springer International Publishing.
- Hogg, M. A., & Smith, J. R. (2007). Attitudes in social context: A social identity perspective. *European Review of Social Psychology*, 18(1), 89-131.
- Holincheck, N. M., & Galanti, T. M. (2023). Applying a model of integrated STEM teacher identity to understand change in elementary teachers' STEM self-efficacy and career awareness. *School Science and Mathematics*, 123(6), 234-248. <https://doi.org/10.1111/ssm.12610>
- Hughes, RM, Nzekwe, B. & Molyneaux, KJ. (2013). The single sex debate for girls in science: a comparison between two informal science programs on middle school students' STEM identity formation. *Research in Science Education* 43, 1979-2007 <https://doi.org/10.1007/s11165-012-9345-7>
- Irmak, Ş., & Kaptan, D. F. (2023). The effect of STEM Education on K-12 students' career interest: A systematic review. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 56(1), 412-441. <https://doi.org/10.30964/auebfd.1101201>
- Kang, H., Calabrese Barton, A., Tan, E., D Simpkins, S., Rhee, H. Y., & Turner, C. (2019). How do middle school girls of color develop STEM identities? Middle school girls' participation in science activities and identification with STEM careers. *Science Education*, 103(2), 418-439. <https://doi.org/10.1002/sce.21492>
- Kaya, K. (2024). *The relation of STEM identity to STEM stereotypical beliefs*. (Unpublished Master Dissertation). Bogaziçi University, İstanbul.
- Kelly, R., Garr, O.M., Leahy, K. & M., Goos (2020). An investigation of university students and professionals' professional STEM identity status. *Journal of Science Education Technology* 29, 536-546. <https://doi.org/10.1007/s10956-020-09834-8>

- Kim, A. Y., Sinatra, G. M., & Seyranian, V. (2018). Developing a STEM identity among young women: A social identity perspective. *Review of Educational Research*, 88(4), 589–625. <https://doi.org/10.3102/0034654318779957>
- Koyunlu Unlu, Z., Dokme, İ., & Unlu, V. (2016). Adaptation of the science, technology, engineering, and mathematics career interest survey (STEM-CIS) into Turkish. *Eurasian Journal of Educational Research*, 16(63), 21-36. <http://dx.doi.org/%2010.14689/ejer.2016.63.2>
- Lent, R. W., & Brown, S. D. (1996). Social cognitive approach to career development: An overview. *The Career Development Quarterly*, 44(4), 310-321. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.1996.tb00448.x>
- Lockhart, M. E., Kwok, O. M., Yoon, M., & Wong, R. (2022). An important component to investigating STEM persistence: the development and validation of the science identity (SciID) scale. *International Journal of STEM Education*, 9(1), 1-17. <https://doi.org/10.1186/s40594-022-00351-1>
- Marcia J. (1993). *The relational roots of identity*. In Discussions on Ego Identity (Ed J Kroger):34-65. NJ, England, Lawrence Erlbaum Associates.
- Mark, S.L. (2018). A bit of both science and economics: a non-traditional STEM identity narrative. *Cultural Studies of Science Education* 13, 983–1003. <https://doi.org/10.1007/s11422-017-9832-2>
- McAlpine, L., Amundsen, C., & Turner, G. (2014). Identity-trajectory: Reframing early career academic experience. *British Educational Research Journal*, 40(6), 952-969.
- McDonald MM, Zeigler-Hill V, Vrabel JK & Escobar M (2019). A Single-item measure for assessing STEM identity. *Frontiers in Education*. 4,78. <https://doi.org/10.3389/feduc.2019.00078>
- Öztürk, Y. (2007). Tarih ve kimlik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2(1), 1-25.
- Paretti, M. C., & McNair, L. D. (2012). Analyzing the intersections of institutional and discourse identities in engineering work at the local level. *Engineering Studies*, 4(1), 55-78.
- Paul, K. M., Maltese, A. V., & Valdivia, D. (2020). Development and validation of the role identity surveys in engineering (RIS-E) and STEM (RIS-STEM) for elementary students. *International Journal of STEM Education*, 7, Article 45. <https://doi.org/10.1186/s40594-020-00243-2>
- Robnett, R. D., Chemers, M. M., & Zurbriggen, E. L. (2015). Longitudinal associations among undergraduates' research experience, self-efficacy, and identity. *Journal of Research in Science Teaching*, 52(6), 847-867. <https://doi.org/10.1002/tea.21221>
- Şat, M., Yardımcı, Ş. & Canbazoglu Bilici, S. (2025). Investigating the effects of e-textiles on students' performance, attitudes toward electric circuits, and STEAM attitudes: A focus on underrepresented minorities. *Journal of Science Education Technology* <https://doi.org/10.1007/s10956-025-10221-4>
- Slavit, D., Nelson, T., & Lesseig, K. (2016). The teachers' role in developing, opening, and nurturing an inclusive STEM-focused school. *International Journal of STEM Education*, 3(7), 1–17. <https://doi.org/10.1186/s40594-016-0040-5>.
- Starr, C. R., Hunter, L., Dunkin, R., Honig, S., Palomino, R., & Leaper, C. (2020). Engaging in science practices in classrooms predicts increases in undergraduates' STEM motivation, identity, and achievement: A short-term longitudinal study. *Journal of Research in Science Teaching*, 57(7), 1093-1118. <https://doi.org/10.1002/tea.21623>
- Stets, J. E., & Burke, P. J. (2000). Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly*, 224-237. <https://doi.org/10.2307/2695870>
- Stets, J. E., & Serpe, R. T. (2013). *Identity Theory*. Handbooks of Sociology and Social Research, 31–60. doi:10.1007/978-94-007-6772-0_2

- Stewart, C. O. (2022). STEM identities: A communication theory of identity approach. *Journal of Language and Social Psychology*, 41(2), 148-170. <https://doi.org/10.1177/0261927X211030674>
- Singer, A., Montgomery, G. & Schmoll, S. (2020). How to foster the formation of STEM identity: studying diversity in an authentic learning environment. *International Journal of STEM Education* 7, 57 <https://doi.org/10.1186/s40594-020-00254-z>
- Stringer, K., Mace, K., Clark, T., & Donahue, T. (2020). STEM focused extracurricular programs: who's in them and do they change STEM identity and motivation? *Research in Science & Technological Education*, 38(4), 507-522. <https://doi.org/10.1080/02635143.2019.1662388>
- Skinner, E., Saxton, E., Currie, C., & Shusterman, G. (2017). A motivational account of the undergraduate experience in science: brief measures of students' self-system appraisals, engagement in coursework, and identity as a scientist. *International Journal of Science Education*, 39(17), 2433-2459. <https://doi.org/10.1080/09500693.2017.1387946>
- Tajfel, H. (1996). *Social groups and identities: Developing the legacy of Henri Tajfel*. Psychology Press.
- Wilson, A. R., & Leaper, C. (2016). Bridging multidimensional models of ethnic-racial and gender identity among ethnically diverse emerging adults. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(8), 1614-1637. <https://doi.org/10.1007/s10964-015-0323-z>
- Ulutaş, M. A., Elmas, R., Karakaya, F., & Yılmaz, M. (2023). Examination of the studies on STEM education approach in the context of engineering design process in Türkiye. *The Journal of Turkish Educational Sciences*, 21(2), 1111-1130. <https://doi.org/10.37217/tebd.1294562>
- Yang, L., Wu, P., Yin, X., & Xu, X. (2025). Cultivating sustainable STEM Education: The role of communities of practice in teacher identity formation. *Sustainability*, 17(10), 4586. <https://doi.org/10.3390/su17104586>
- Zhao, M., Mathews, C.J., Mulvey, K.L. et al. (2023). Promoting diverse youth's career development through informal science learning: The role of inclusivity and belonging. *Journal of Youth Adolescence* 52, 331-343 <https://doi.org/10.1007/s10964-022-01694-2>

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 16.11.2025 Kabul/Accepted: 15.03.2026

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 124-147.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1824605>

FACTORS PLAYING ROLE IN THE ADOPTION OF TECHNOLOGICAL PRODUCT INNOVATIONS: A RESEARCH ON SMART ROBOTIC VACUUM CLEANERⁱ

Muhammed İkbâl DESTEBASIⁱⁱ, Tuğba KILIÇERⁱⁱⁱ

Abstract

The aim of this study is to determine consumers' preferences for smart robot vacuum cleaners, which have become popular in recent years, and their adoption tendencies. The study was designed using quantitative research method. A descriptive research model was used in the study. The study population consisted of owners of smart robot vacuum cleaners aged 18 and over. Data were collected from 287 participants selected through convenience sampling via an online survey. Exploratory factor analysis, independent-samples t-tests, one-way analysis of variance, and descriptive statistics were used to analyze the collected data. Reliability of the variables were calculated using Cronbach's alpha. The most-preferred brands of smart robot vacuum cleaners are Xiaomi and Roborock. Most participants use the products several times a week. Smart robot vacuum cleaners are primarily used for the sweeping function of vacuum cleaners. A significant proportion of robot vacuum cleaner users assign names to their devices, with 'Katia' being the most popular. The study examined consumer adoption tendencies in relation to the innovation attributes and dimensions of smart robot vacuum cleaners. According to the exploratory factor analysis, innovation attributes have a six-dimensional structure, whereas smart product dimensions have a two-dimensional structure. When participants' adoption of robot vacuum cleaners is evaluated in terms of their innovation attributes, perceived usefulness, and ease of use are at the forefront. Among the smart product dimensions, the performance dimension is high, while the autonomy dimension is moderately successful. Tendencies regarding innovation attributes and/or smart product dimensions differ significantly by demographic characteristics and frequency of use. Based on the research results, recommendations are presented for practitioners and future research.

Keywords: Smart Robot Vacuum Cleaner, Diffusion of Innovation Theory, Smart Product Dimensions, Innovation Attributes, Product Innovations

Teknolojik Ürün Yeniliklerinin Benimsenmesinde Rol Oynayan Faktörler: Akıllı Robot Süpürgeler Üzerine Bir Araştırma

Öz

Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin son yıllarda popüler bir ürün haline gelen akıllı robot süpürge tercihlerini ve bu ürünleri benimseme eğilimlerini belirlemektir. Araştırma nicel araştırma yöntemiyle tasarlanmıştır. Araştırmada tanımlayıcı araştırma modelinden yararlanılmıştır. Araştırmanın evreni, 18

ⁱ Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

ⁱⁱ Arş.Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, muhammed.destebasi@ahievran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3061-3882

ⁱⁱⁱ Prof.Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, tugba.kilicer@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4583-7915

yaş üzeri akıllı robot süpürge sahibi tüketicilerden oluşmaktadır. Veriler, kolayda örnekleme ile seçilen 287 katılımcıdan çevrimiçi anket tekniğiyle toplanmıştır. Toplanan verilerin analizinde açıklayıcı faktör analizi, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi ve betimsel istatistikler kullanılmıştır. Çalışmada yapıların güvenilirliği Cronbach Alpha katsayısıyla hesaplanmıştır. Akıllı robot süpürge satın alırken en çok tercih edilen markalar Xiaomi ve Roborock'tur. Katılımcıların çoğu ürünü haftada birkaç kez kullanmaktadır. Akıllı robot süpürgelerin daha çok süpürme işlevi kullanılmaktadır. Robot süpürge kullanıcılarının önemli bir kısmı süpürgelerine bir isim vermektedir, verilen en popüler isim ise Katia'dır. Çalışmada tüketicilerin benimseme eğilimleri, yenilik özellikleri ve akıllı robot süpürgelerin nitelikleri açısından ele alınmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre yenilik özellikleri altı boyutlu, akıllı ürün nitelikleri ise iki boyutlu yapıya sahiptir. Katılımcıların robot süpürgeyi benimseme eğilimleri yenilik özellikleri açısından değerlendirildiğinde algılanan yarar ve kullanım kolaylığı özellikleri ön plandadır. Akıllı ürün niteliklerinden performans boyutu yüksek, otonom olma boyutu ise orta düzeyde başarılı bulunmaktadır. Yenilik özellikleri veya akıllı ürün nitelikleriyle ilgili eğilimlerin demografik özellikler ve kullanım sıklığına göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Araştırmada ulaşılan sonuçlardan hareketle uygulayıcılar ve gelecekte yapılacak araştırmalar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Robot Süpürge, Yeniliklerin Yayılması Teorisi, Akıllı Ürün Nitelikleri, Yenilik Özellikleri, Ürün Yenilikleri

Introduction

Today, the development of information technologies has significantly transformed product development processes, and smart products are increasingly a part of our lives. A smart product refers to a product that incorporates advanced technologies such as sensors, software, hardware, data acquisition, microprocessors, and internet connectivity, in addition to traditional mechanical and electrical components. Therefore, smart products incorporate three components: physical components, smart components, and connectivity components. Physical components constitute the mechanical and electrical parts of a product (Porter and Heppelmann, 2014). Physical components are components that enable consumers to develop an emotional bond and a sense of ownership towards the product (Raff et al., 2020). Smart components include sensors, software, hardware, data acquisition, and microprocessors that enhance the capabilities and value of physical components. Connectivity components include ports, antennas, and protocols that enable wired or wireless connections to the product (Porter and Heppelmann, 2014). Information technologies are being incorporated into product development processes to make many products across various categories smart. Smart products give users greater insight into and control over the product's performance. They are highly automated and feature advanced functions and capabilities that benefit the user (Dhebar, 1996, s. 477).

126

One of the products that has become popular and preferred in the smart product category in recent years is the smart robot vacuum cleaner. Cleaning is a household chore for which people assume the most responsibility. The development of a product that effectively performs this task is considered an innovation with a significant impact on daily life (Kim et al., 2019). The origins of smart robot vacuum cleaners date back to the 1950s. The first robot vacuum cleaner patent was obtained in 1956 by American engineer Donald G. Moore, but this product, which could clean a room in a pre-programmed path with a single button, was never commercialized. The first commercially known robot vacuum cleaner, the Trilobite, produced by Electrolux in 1996, could navigate a room and vacuum up dirt and debris using its built-in sensors and control system. Increased R&D investments in this sector, the globalization of internet access, the transformation of consumer markets driven by digitalization, and changing consumer expectations have led to a rise in the number of products targeting this market. In 2002, iRobot's Roomba vacuum cleaner piqued consumer interest in its products thanks to its "cliff sensor," which prevented it from falling between floors, and its ability to easily detect dirt on the floor (<https://vacuumwars.com>, 2025). Subsequently, smart robot vacuum cleaners from other brands have added notable features such as environmental mapping and wiping. According to data from Mordor Intelligence (2024), the robot vacuum cleaner market reached \$5.46 billion in 2024 and is expected to reach \$10.37 billion by 2029, with a CAGR of 13.7%. This growth makes it even more crucial for businesses to understand consumer trends and demands. The changes smart robot vacuum cleaners have brought to

consumers have become a topic of interest for researchers. Guttman et al. (2012) emphasize that cleaning robots have a positive impact on consumers' lifestyles, that systematic home cleaning is considered beneficial, and that these products alleviate health problems such as allergies. Tor-Kadioğlu (2020, s. 2530) points out that smart robot vacuum cleaners are preferred because they clean themselves, save time, and are easy to use, and that influence from friends, relatives, and influencers are the most important purchasing factor. Forlizzi and Disalvo (2006) emphasize that owning an iRobot Roomba vacuum cleaner not only creates functional value for consumers but also creates aesthetic and symbolic value. Bilici and İnam (2024) emphasize that consumers' perceptions of entertainment, utility, and cleanliness regarding smart robot vacuum cleaners significantly and positively influence their attitude towards using them, and that their attitude towards using them, in turn, significantly and positively influences their intention to use them in the future. Bilici (2025) suggests that optimism about technological development is an important factor shaping young consumers' intention to use smart robot vacuum cleaners in the future. The innovation tendencies of female consumers also positively influence their intention to use them in the future. In addition to these studies, others take a broader perspective on the use of robots in the home, focusing on household robots for purposes other than cleaning (e.g., lawn mowing, entertainment) (Chiu et al., 2021) and service robots (Kim et al., 2019). However, the literature presents few studies examining consumer adoption of robot vacuum cleaners from a broad perspective. Understanding consumer preferences and adoption trends is crucial for the future development and widespread adoption of this technology. This study examines consumer adoption of smart robot vacuum cleaners, the innovative features that facilitate their diffusion, and the product attributes of robot vacuum cleaners.

Conceptual Framework

Innovation Attributes

The diffusion of innovations has long been a topic of interest to researchers across diverse fields (Yurtal and Akbiyık, 2019). Due to this interdisciplinary diversity, the literature on the diffusion of innovations is both extensive and fragmented. However, the fields of marketing, economics, sociology, and anthropology have played a significant role in developing a comprehensive perspective on the diffusion of innovations (Aizstrauta et al., 2015). According to Rogers, who has authored significant study in literature with his "diffusion of innovations theory," the diffusion of innovations is one of the most interesting topics in social sciences (Bayraktar, 2014, s. 86). The fundamental assumptions of many models examining the factors affecting the diffusion of innovations and their adoption by individuals and organizations are based on Rogers's model (Aizstrauta et al., 2015). Diffusion is the process by which innovation is transferred and adopted over time among individuals through specific channels in the social system, and it is not a sudden movement. Diffusion is considered a "process" that involves several actions and decisions and unfolds over time (Kılıçer, 2008, s. 211). Consumers play a significant role in the diffusion of innovation, and an innovation's success depends on its adoption by consumers (Odabaşı and Barış, 2019). The innovation

decision process consists of five stages: knowledge, persuasion, decision, implementation, and confirmation. At the end of this process, the consumer who encounters the innovation decides whether to adopt it. During the knowledge stage, the consumer acquires information about the new product in line with their socio-economic characteristics, personality, and communication tendencies. The knowledge stage is a cognitive stage in which the consumer is exposed to information about innovation and gains awareness. At this stage, the product's existence is known; they have general knowledge of the product but are not familiar with the details. For example, while the product's name is known, details such as its purpose and how to use it may not yet be known. The persuasion stage is when the consumer requests more information about the product, shows interest in the product and this information, and conducts active research. During this stage, the knowledge acquired is more detailed, and accordingly, the consumer develops an attitude toward the potential of innovation, forming a positive or negative perception. The persuasion stage is an affective process, and the perceived attributes of innovation influence the consumer at this stage. In the decision stage, the consumer decides whether to adopt or reject the innovation. If the decision is positive, consumers experience the innovation experimentally during the implementation stage, seeking to understand its practical functioning. In the confirmation stage, the consumer accepts the innovation, continues to use the product, and repeated use occurs based on satisfaction (Akgün, 2018, s. 53-54; Odabaşı and Barış, 2019).

During the persuasion stage, the attributes of innovation can influence consumer adoption. According to Rogers (2003, s. 15-16), the level of diffusion and adoption of an innovation depends on five innovation attributes. These attributes are perceived benefit (relative advantage), compatibility, complexity, observability, and trialability. Moore and Benbasat (1991) emphasized that observability, in the adoption scale they developed, is a two-dimensional construct consisting of visibility and the ability to share/display the results of an innovation with the social environment. Perceived benefit (relative advantage) is the degree to which an innovation is perceived as better than the innovation it replaces (Rogers, 2003, s. 15). Similarly, Moore and Benbasat (1991) defined perceived benefit as "the degree to which using the innovation is perceived as better than using its predecessor. Perceived benefit is measured by variables such as economic factors, the social prestige associated with innovation, ease of access to innovation, and satisfaction (Rogers, 2003, s. 15). According to Uz Kurt (2010, s. 49), consumer preference for innovation depends on its distinct features and functions. A high perceived benefit indicates a situation where the user believes that a positive use-performance relationship exists (Davis, 1989, s. 320). Compatibility is the perception that a particular innovation is similar and compatible with similar or past ideas, products, or practices. Innovations that fit an individual's existing understanding or schema are adopted more easily (Ntemana and Olatokun, 2012). Innovations that are incompatible with a social system's values and norms are adopted more slowly than compatible ones. Complexity is the degree of perceived difficulty in understanding and using innovation. Some innovations can be easily grasped by much of the social system; some innovations are more complex and are

adopted more slowly (Rogers, 2003, s. 16). Visibility is related to the level of visibility of the innovation within the system in which it is located. Seeing an innovation being adopted by consumers and becoming popular offers potential adopters an opportunity to observe. This observation facilitates potential adopters' evaluation of information about the innovation (Karahanna et al., 1999). Sharing results with the social circle relates to the extent to which the results of experiencing innovation are visible to others. The easier it is for consumers to see the results of an innovation, the greater their likelihood of adopting it (Rogers, 2003, s. 16). Consumers adopting new technology seek positive information to rationalize their use of the technology and reduce cognitive dissonance, reinforcing previous adoption decisions. Furthermore, consumers who adopt an innovation can better evaluate the innovation by explaining their reasons for adopting or rejecting it to other consumers (Karahanna et al., 1999). Trialability refers to the degree to which an innovation can be tested on a limited scale (Rogers, 2003, s. 16). Those who adopt innovations may view those that are difficult to trial and adopt negatively (Fichman and Kemerer, 1993). Consumers who experience positive results during the trial period can accelerate the innovation's acceptance by sharing their experiences with their social circles. Such positive feedback can encourage other consumers in their social circles to try and adopt the innovation (Rogers, 2003, s. 16).

Research on the impact of innovation-related attributes on the adoption of smart robot vacuum cleaners reveals that Sung et al. (2010) analyzed six months of consumer interactions with robots and found that the process of accepting robots in the home occurs in four stages: pre-acceptance, acceptance, adaptation, and use/maintenance. At each stage, consumers develop different experiences and expectations in their interactions with robots. During the pre-acceptance stage, consumers focus on understanding the robot's intended use and evaluate its performance to determine whether it meets their expectations. As consumers understand the robot's complexity and adapt to its use, they move on to the next stages of adoption. During the acceptance stage, consumers develop social responses to the robot's performance, while during the adaptation phase, the time and effort spent using the robot decrease. During the usage stage, robots become specialized tools used in home cleaning. According to Chiu et al. (2021), the two most important factors influencing consumers' intention to use home robots are ease of use and the visibility of its benefits. Forgas Coll et al. (2022) reveal that gender differences play a significant role in the acceptance of entertainment-oriented social robots. The study found that social influence and perceived entertainment were the most important motivations for women, while perceived usefulness and ease of use were the most important motivations for men.

Smart Product Dimensions

Another factor influencing consumer adoption of robot vacuum cleaners is their dimensions as smart products. A smart product refers to products with human-like intelligence. Smart products are designed and manufactured to self-organize and be integrated into various smart environments throughout their lifecycle (Lee and Shin, 2018). According to a study by Rijdsdijk and Hultink (2009), smart products possess seven dimensions: autonomy,

adaptability, responsiveness, multifunctionality, collaboration, human-like interaction, and personality. Autonomy is the ability of smart products to perform specific tasks independently without requiring user intervention. These include smart robot vacuum cleaners that circle the house, clean without manual control, return to the charging station when the battery level is low, and resume cleaning once charged. Adaptability is a product's ability to respond to environmental changes. For example, smart robot vacuum cleaners can bypass objects in their path and continue cleaning. Responsiveness is a product's ability to respond instantly to external stimuli (such as environmental changes and user needs). For example, a robot vacuum cleaner can clean only a small/specific area when needed, rather than the entire room. Multifunctionality refers to a product's ability to perform multiple functions, such as a robot vacuum cleaner that can sweep and mop. Collaboration is the product's ability to integrate with other devices and systems, such as operating a smart robot vacuum cleaner via a phone app. Human-like interaction refers to a product interacting with the user by issuing voice commands or offering personalized recommendations. For example, smart robot vacuum cleaners offer suggestions based on consumer usage habits. Personality refers to a product's ability to display a specific personality when interacting with the user, as evidenced by users naming their robot vacuum cleaner over time.

The dimensions of smart robot vacuum cleaners can influence consumer adoption. Tor-Kadioğlu (2020) emphasizes that consumers prefer smart robot vacuum cleaners with sweeping and mopping features to save time and automate household cleaning. Among the product's features, remote control and home mapping make it advantageous for consumers. According to Sung et al. (2010), Roomba home robots interact with consumers as they gain experience and embrace their use. Users name the robot and assign it a gender and identity. Waldén and Johnson (2016) note that older consumers tend to prefer home robots that can perform daily tasks and that they particularly expect functional value from them. Rijdsdijk and Hultink (2003) note that the high level of autonomy of smart home appliances leads consumers to perceive the product as more complex. Rijdsdijk and Hultink (2009) concluded that the ability of vacuum cleaners to adapt to changes in the home environment positively affects consumers' perceptions of the vacuum cleaner's benefits. The ability of vacuum cleaners to respond to users' needs also positively affects consumers' perceptions of the benefits offered by vacuum cleaners, their willingness to adopt the product, and the visibility of the product's results.

Methodology

Research Design and Aim

The study is a descriptive study designed using quantitative research methodology. Within the descriptive research model, the adoption tendencies of consumers who use smart robot vacuum cleaners were determined. The aim of this research is to determine consumers' preferences for smart robot vacuum cleaners and their adoption tendencies. In this general framework, the study sought answers to the following questions:

- What are the general tendencies in consumers' preferences for smart robot vacuum cleaners?
- What is the level of consumers' tendency to adopt smart robot vacuum cleaners?
- Do consumers' tendencies for smart robot vacuum cleaners differ in terms of demographic characteristics and smart robot vacuum cleaner preferences?

Sample

The research population consisted of consumers aged 18 or older who own smart robot vacuum cleaners. It is difficult to find precise information regarding the ownership of smart robot vacuum cleaners in Türkiye. This made determining the sample size and frame difficult. In addition, due to time and cost constraints, participants were selected using convenience sampling. Consumers aged 18 and over who did not own a smart robot vacuum cleaner at home were excluded from the sample. The sample size was determined by the criterion of at least five times the total number of Likert-type items measuring the independent variables (Hair et al., 2014).

As a result of the fieldwork, 320 participants were reached. Incorrectly completed questionnaires were excluded from the analysis, and analyses were conducted on 287 participants.

Analysis of the participants' demographic characteristics revealed that three-quarters were women. In terms of age, participants aged 26-35 (38.7%) have the highest rate, followed by participants aged 36-45 (31.7%), 18-25 (17.4%), and 46 and older (12.2%). In terms of marital status, a large proportion of participants (66.6%) are married. In terms of income, participants with incomes between 45001 and 60000 TL are in first place (one-fifth of participants). This income range is followed by the 75001-90000 TL range (17.1%), the 30,001-45,000 TL range to 30,000 TL and below (13.6%), the 60001-75000 TL range (12.2%), the 90001-105000 TL range (11.5%), and the 105,001 TL and above (10.5%) range. Participants with a bachelor's degree are in the first place (53.7%). One-fifth of the participants have a master's degree, 13.9% have a doctorate, 8.4% have an associate's degree, and 4.8% have a high school degree or below.

Questionnaire and Data Analysis

An online survey technique was used to collect data in the study. The first section of the three-part questionnaire included questions to determine participants' tendencies to use robot vacuum cleaners. In the second section, items regarding participants' tendencies to adopt robot vacuum cleaners were developed, considering the innovation attributes of Rogers' diffusion of innovations model. These attributes include perceived usefulness, compatibility, complexity, visibility, sharing results with the social circle, and trialability. The studies by Moore and Benbasat (1991) and Karahanna et al. (1999) were reviewed to develop items related to these attributes, and some adjustments were made to the items based on the characteristics of robot vacuum cleaners. The literature review concluded that product dimensions, along with innovation attributes, may also play a role. Items related to product dimensions (Lee and

Shin, 2018; Rijdsdijk and Hultink, 2009) were developed using various studies in literature. Participants answered each item on a 5-point Likert-type scale of "Strongly disagree," "Disagree," "Neither agree nor disagree," "Agree," and "Strongly agree." The third section included closed-ended questions to determine the participants' demographic characteristics.

The survey link, created via Google Form platform, was shared with consumers over the age of 18 who own smart robot vacuum cleaners. Prior to the fieldwork, ethical approval was obtained from the Tokat Gaziosmanpaşa University Social and Human Research Ethics Committee with decision number 10.37 at its meeting on June 30, 2025.

Data were analyzed using exploratory factor analysis, reliability analysis, descriptive statistics, one-way analysis of variance (ANOVA), and a two-sample independent t-test. In one-way analysis of variance, homogeneity of group variances was tested using Levene's statistic. Scheffe, Tukey, and LCD tests were used in interpreting the test results. SPSS version 25 was used in data analysis.

Findings

Participants' Smart Robot Vacuum Cleaner Preferences

Table 1 shows the participants' reasons for purchasing smart robot vacuum cleaners. According to all participants, the primary reason for purchasing a smart robot vacuum cleaner is to clean the home with less fatigue. Additionally, a significant portion of participants (39.7%) also use these vacuum cleaners to save time. 32.4% of participants purchased a robot vacuum cleaner because their homes need to be kept constantly clean, and more than one-fifth believe it's an ideal product for families with children. 17.8% of participants stated that they purchased this product due to information and experience shared through word of mouth. Other reasons for purchasing included health issues (16.0%), interest in technological products (11.5%), allergy problems (8.4%), and pet ownership (7%).

Table 1. *Reasons for purchasing smart robot vacuum cleaner*

	f	%
Cleaning my house with less fatigue	287	100
Cleaning my house without wasting time	114	39.7
I don't want my house to be constantly clean	93	32.4
It's a practical and ideal product for homes with children	65	22.6
Recommendations from my close circle about the product	51	17.8
I need to look for more practical solutions due to my health problems	46	16
My interest in technological products	33	11.5
I need to clean my house frequently due to my allergies	24	8.4
I need to clean my house frequently because I have a pet	20	7
Other	1	0.3

Table 2 shows the findings regarding participants' brand preferences. According to the table, Xiaomi (40.4%) and Roborock (33.4%) are the most-preferred brands of smart robot vacuum cleaners. Arçelik, Fakir, and Philips are behind these two brands in terms of preference rates. Brands in the "others" category include 360, Irobot, Beko, Viomi, Vestel,

Dreame, Karcher, Anker, Homend, Ecovacs, Bosch, Aura Cleanmax, Homeland, Dyson, Tikom, Farg, Yui s7 Plus, Bilicra, and Neabot.

When deciding on a robot vacuum cleaner brand, participants most often considered recommendations from close friends and other consumers (53%) and brand awareness (51.2%). The product's suction power (33.1%) and price (25.4%) were also important factors in participants' brand choices. Reasons with less impact on brand selection included: Run time, size of the area cleaned, charging time, size of the dust and water chamber, design and battery features.

Table 2. Smart robot vacuum cleaner brand choices

Brand	f	%
Xiaomi	116	40.4
Roborock	96	33.4
Arçelik	13	4.5
Philips	12	4.2
Fakir	11	3.8
Diğer	39	13.5
Reason for Choosing a Brand		
Recommendation from my close circle and other consumers	152	53
Being a well-known brand	147	51.2
Suction power	95	33.1
Price	73	25.4
Runtime	37	12.9
Size of area cleaned	32	11.1
Charging time	29	10.1
Size of dust and water container	28	9.8
Design	25	8.7
Battery features	18	6.3
Other	10	3.5

Table 3 shows the findings regarding participants' smart vacuum cleaner usage habits. More than half of the participants use smart robot vacuum cleaners several times a week for home cleaning. The percentage of participants who use the product daily is 33.8%. The majority of participants (63.4%) use the sweeping function of smart robot vacuum cleaners. The percentage of use of the sweeping and mopping functions is 35.9%. More than half of the participants (51.6%) use the vacuum cleaner app on their phones, both indoors and outdoors. 36% prefer to operate the vacuum cleaner only when at home. 64.4% of participants have a nickname for their smart robot vacuum cleaners. The most popular name is "Katya" (30 participants). Other names used for robot cleaners are "Kara Kız" (7 participants), "Şükufe" (4 participants), "Köle" (3 participants), "Ayrone" (3 participants), "Safiye" (3 participants), "Süpürnaz" (2 participants), "Firuze" (2 participants), "Pakize" (2 participants), "Cengaver" (2 participants), "Kızım" (2 participants), "Sebastian" (2 participants), "Gelin Kız" (2 participants), "Bizim kız" (2 participants) and "Amele" (2 participants). 117 participants prefer different names besides these.

Table 3. Smart vacuum cleaner usage habits

Frequency of Use	f	%
Every day	97	33.8

Several times a week	154	53.7
Once a week	22	7.7
Once every two weeks	5	1.7
Once a month	9	3.1
Functions Used		
Sweeping	182	63.4
Mopping	2	0.7
Both	103	35.9
Operation Method		
Outside the home, using the app on my phone	36	12.5
Inside the home, using the app on my phone	103	35.9
Both	148	51.6
Whether or not a user-defined name is used		
Yes	167	58.2
No	120	41.8

Table 4 shows the alternative vacuum cleaners participants preferred for home cleaning. 34.5% of participants use bagless vacuum cleaners, 34.1% use upright vacuum cleaners, and 21.3% use bagged vacuum cleaners. The vast majority (95%) also prefer other types of vacuum cleaners for home cleaning.

Table 4. *Participants' preferred vacuum cleaners for house cleaning*

Preference	f	%
No, I don't use it	15	5,2
I use an upright vacuum cleaner	98	34,1
I use a bagged vacuum cleaner	61	21,3
I use a bagless vacuum cleaner	99	34,5
I use a wet vacuum cleaner	14	4,9
Total	287	100

Construct Validity and Reliability Analyses

The study examined various variables that play a role in consumers' adoption of smart robot vacuum cleaners. The factors that play a role in adoption were primarily examined from a diffusion perspective. The diffusion of innovations model emphasizes the attributes of innovations that influence adoption. Table 5 presents the results of the exploratory factor analysis conducted to determine the dimensions of innovation attributes. According to the table, the KMO value is 0.893. The Bartlett test of sphericity and the chi-square value are significant ($p < 0.00$; $\chi^2 = 3546.759$ $df=231$). These results indicate that the factor model is suitable for analysis.

As a result of the analysis, 22 statements were grouped into six factors, each with an eigenvalue greater than 1. The factors explain 72.79% of the total variance. Based on the statements under the factors, the factors were named as perceived usefulness, compatibility, ease of use, visibility, sharing with the social environment, and triability. According to the table, the factors perceived usefulness (0.90) and sharing with the social circle (0.90) are highly reliable; the factors compatibility (0.88), visibility (0.77), and ease of use (0.76) are reliable. The triability reliability rate (0.64) is above accepted limits.

Table 5. *Innovation attributes exploratory factor analysis*

Factors	1	2	3	4	5	6
Perceived Benefit						
I get less tired when cleaning my house	0.796					
I use my time more efficiently by doing other tasks while my house is being cleaned	0.795					
I can clean my house more easily	0.773					
I can more easily monitor the cleanliness of my house	0.726					
I immediately realized how practical and useful this product is	0.610					
I can clean my house faster	0.774					
Compatibility						
It meets all my needs regarding house cleaning		0.827				
It meets my expectations regarding house cleaning		0.759				
I can clean my house as I desire using a smart robot vacuum cleaner		0.757				
I can clean my house more beautifully		0.722				
It suits my cleaning style/understanding		0.714				
Ease of Use						
I learned to use a smart robot vacuum cleaner easily			0.777			
After purchasing a smart robot vacuum cleaner, I quickly completed the initial setup and mapping.			0.756			
Using a smart robot vacuum cleaner is easy for me			0.691			
Using a smart robot vacuum cleaner doesn't require much effort			0.636			
Visibility						
Buying a smart robot vacuum cleaner for cleaning has become very popular				0.805		
Many people I know in my social circle use smart robot vacuum cleaners				0.794		
A smart robot vacuum cleaner is the most effective tool in many homes. It's one of the most preferred products.				0.793		
Sharing with social circle						
I shared a lot with my social circle about the advantages and disadvantages of the vacuum cleaner.					0.905	
I easily explained the advantages and disadvantages of the vacuum cleaner to my social circle.					0.903	
Triability						
Before purchasing my smart robot vacuum cleaner, I had the opportunity to try out the robot vacuum cleaners of my acquaintances.						0.752
Before purchasing my smart robot vacuum cleaner, I learned about the features of robot vacuums by observing my acquaintances' experiences.						0.834
Eigenvalues	8.299	1.886	1.716	1.496	1.243	1.094
Cronbach	0.90	0.88	0.76	0.77	0.90	0.64
Total explained variance 72.79%						
KMO =0.893						
Chi-square value=3546.759 df=231 p<0.00						

Table 6 presents validity and reliability results for the smart product dimensions, another factor that plays a role in product adoption. According to the table, the KMO value is 0.677, and the Bartlett Test of Sphericity value is $p < 0.000$, indicating a significant relationship between the variables ($p < 0.00$; $X^2 = 248.383$ df=10).

The statements were grouped under two factors with eigenvalues greater than 1. These two factors explained 66.33% of the total variance. The factors were labeled as independent

action and product functions. Reliability coefficients for the factors were above acceptable limits.

Table 6. *Product dimensions exploratory factor analysis*

Factors	1	2
Autonomy		
Performs better over time by recognizing its environment	0.819	
Cleans its environment independently, independently of the user	0.779	
Adapts to the environment by immediately detecting objects and differences	0.639	
Product Functions		
Compatible with smartphones		0.859
A product with various functions, such as sweeping and mopping		0.813
Eigenvalues	2.202	1.114
Cronbach	0.64	0.64
Total explained variance 66.33%		
KMO value=0.677		
Chi-square value =248.383 df=10 p<0.00		

Participants' Tendencies to Adopt Robot Vacuum Cleaners

Table 7 shows the tendencies regarding the innovation attributes that play a role in adoption in the innovation adoption model. An examination of the table reveals that the two most appreciated attributes of smart robot vacuum cleaners are perceived usefulness and ease of use. Participants report that using a robot vacuum cleaner for home cleaning is faster and easier. Robot vacuum cleaners are also highly user-friendly for participants, with easy setup and operation. Visibility and social sharing are also features with high levels of inclination. Participants believe that robot vacuum cleaners are popular and highly preferred. Therefore, participants perceive robot vacuum cleaners as essential products for every home. Participants believe that robot vacuum cleaners are frequently discussed in conversations with their social circles. Participants believe that smart robot vacuum cleaners are moderately well-suited to meeting their home-cleaning needs and expectations. The opportunity to try the product is an attribute with a lower level of inclination among innovation attributes. Accordingly, participants observed other consumers' experiences to a moderate extent before purchasing and trying the product.

Table 7. *Participants' adoption tendencies in terms of innovation attributes*

Attribute	Mean	S
Perceived benefit	4.23	0.62
Compatibility	3.53	0.82
Ease of use	4.17	0.60
Visibility	3.98	0.68
Sharing with social circle	3.97	0.78
Triability	3.21	1.02

Table 8 shows participants' preferences regarding the dimensions of smart products. Participants viewed robot vacuum cleaners as highly functional. Their user-independent performance was average.

Table 8. *Participants' adoption tendencies in terms of smart product dimensions*

Smart Product Dimensions	Mean	S
Autonomy	3.45	0.80
Product functions	4.19	0.59

Participants' Adoption Tendencies Based on Demographic Characteristics

An independent-samples t-test and a one-way analysis of variance were conducted to determine whether participants' adoption tendencies differed by demographic characteristics. The findings regarding tendencies that showed significant differences based on demographic characteristics are as follows.

Table 9 shows whether tendencies related to innovation differ significantly by gender. Accordingly, there is a significant difference between male and female participants in terms of the opportunity to try smart robot vacuum cleaners. Female participants tend to try smart robot vacuum cleaners more often than male participants. There are no significant differences between male and female participants in perceived usefulness, compatibility, ease of use, visibility, and social-circle sharing tendencies.

Table 9. *T-test results on innovation attributes in terms of gender*

Attribute	Gender	N	Mean	t	df	p
Perceived benefit	Female	215	4.23	.158	285	0.875
	Male	72	4.21			
Compatibility	Female	215	3.48	-1.918	152,262	0.057
	Male	72	3.66			
Ease of use	Female	215	4.13	-1.617	285	0.107
	Male	72	4.26			
Visibility	Female	215	4.00	.912	285	0.363
	Male	72	3.91			
Triability	Female	215	4.03	2.376	285	0.018*
	Male	72	3.78			
Sharing with social circle	Female	215	3.19	-.392	285	0.696
	Male	72	3.25			

*p<0.05

Table 10 shows whether trends in innovation features differ significantly by marital status. Accordingly, married and single participants differ significantly in their willingness to try smart robot vacuum cleaners and their willingness to share them with their social circle. Married participants experience more trial experiences with smart robot vacuum cleaners before purchasing than single participants. Conversely, single participants share more about the features of smart robot vacuum cleaners with their social circles than married participants do.

Table 10. *T-test results on innovation attributes in terms of marital status*

Attribute	Marital Status	N	Mean	t	df	p
Perceived benefit	Married	191	4.24	.749	285	0,455
	Single	96	4.19			
Compatibility	Married	191	3.48	-1.160	285	0.247
	Single	96	3.60			
Ease of use	Married	191	4.19	.883	285	0.378
	Single	96	4.12			
Visibility	Married	191	4.03	1.752	163.566	0.082
	Single	96	3.87			
Sharing with social circle	Married	191	3.09	2.339	285	0.017*
	Single	96	3.44			
Triability	Married	191	4.04	-2.774	285	0.006*
	Single	96	3.81			

*p<0.05

One-way analysis of variance was conducted to determine whether adoption tendencies toward smart robot vacuum cleaners differed by age. Post-hoc tests were conducted to identify group differences, and the results were interpreted according to the Scheffe test. According to Table 11, participants across age groups differed significantly in perceived usefulness (p=0.02), visibility (p=0.03), ease of use (p=0.00), and tendency to share with their social circle (p=0.00).

Table 11. *Results of ANOVA regarding innovation attributes in terms of age*

Attribute		Sum of Squares	df	Mean Squares	F	p	Difference
Perceived benefit	Between groups	3.794	3	1.265	3.318	.020*	18-25 /26-35
	Within groups	107.862	283	.381			
	Total	111.656	286				
Compatibility	Between groups	4.859	3	1.620	2.471	.062	-
	Within groups	185.474	283	.655			
	Total	190.333	286				
Ease of use	Between groups	4.905	3	1.635	4.750	.003*	18-25 / 26-35
	Within groups	97.399	283	.344			
	Total	102.304	286				
Visibility	Between groups	3.918	3	1.306	2.851	.038*	18-25 / 26-35
	Within groups	129.637	283	.458			
	Total	133.555	286				
Sharing with social circle	Between groups	9.682	3	3.227	5.566	.001*	18-25 /26-35
	Within groups	164.095	283	.580			
	Total	173.777	286				
Triability	Between groups	6.478	3	2.159	2.086	.102	-
	Within groups	292.979	283	1.035			
	Total	299.456	286				

*p<0.05

Post-hoc tests conducted to determine which groups accounted for the difference revealed that participants aged 18 to 25 and 26 to 35 differed in their perceived benefits, ease of use, visibility, social sharing, and trial opportunities. An examination of the means in Table 12 reveals that participants aged 26 to 35 are more positive about the benefits smart robot vacuum cleaners offer consumers in home cleaning and find them easier to use than

participants aged 18 to 25. Participants aged 26 to 35 are more positive about the popularity of smart robot vacuum cleaners and their presence in more consumers' homes than participants aged 18 to 25, and they are more likely to share their advantages and disadvantages with their social circles.

Table 12. Means of innovation attributes by age

Attribute	18-25	26-35	36-45	46 years and older
Perceived benefit	3.99	4.31	4.24	4.26
Compatibility	3.47	3.68	3.39	3.43
Ease of use	3.99	4.32	4.12	4.04
Visibility	3.79	4.11	3.95	3.90
Sharing with social circle	3.69	4.17	3.94	3.80
Triability	3.45	3.26	3.10	2.95

Tendencies regarding smart product dimensions also differ significantly across age. Post-hoc tests were conducted to determine differences between groups, and the results were interpreted using the Tukey test. According to Table 13, participants across age groups differ significantly in their tendencies regarding the vacuum cleaner's ability to move independently ($p=0.02$).

Table 13. Results of ANOVA regarding smart product dimensions in terms of age

Dimension		Sum of Squares	df	Mean Squares	F	p	Difference
Autonomy	Between groups	6.288	3	2.096	3.329	.020*	26-35 / 46 and older
	Within groups	178.181	283	.630			
	Total	184.468	286				
Product functions	Between groups	2.554	3	.851	2.450	.064	-
	Within groups	98.347	283	.348			
	Total	100.901	286				

* $p<0.05$

Post-hoc tests conducted to determine which groups accounted for the difference revealed a significant difference between participants aged 26 to 35 and those aged 46 and over regarding the vacuum cleaner's ability to operate independently ($p=0.03$). As seen in Table 14, participants aged 26 to 35 had more positive views on the user-independent operation of smart robot vacuum cleaners than participants aged 46 and over.

Table 14. Means of smart product dimensions by age

Dimension	18-25	26-35	36-45	46 age and older
Autonomy	3.38	3.62	3.35	3.20
Product functions	4.03	4.28	4.18	4.11

According to the results of one-way analysis of variance, tendencies regarding product attributes also differ by education level. Post-hoc tests were conducted to determine group differences, and the results were interpreted according to the Scheffe test. According to the results in Table 15, the tendencies regarding vacuum cleaner functions among participants with different education levels differ significantly ($p=0.00$).

Table 15. Results of ANOVA regarding smart product dimensions in terms of education

Dimension		Sum of Squares	df	Mean Squares	F	p	Difference
Autonomy	Between groups	5.492	4	1.373			
	Within groups	178.977	282	.635	2.163	.073	-
	Total	184.468	286				
Product functions	Between groups	5.398	4	1.349			**A-C,
	Within groups	95.503	282	.339	3.985	.004*	A-D,
	Total	100.901	286				A-E

*p<0.05

**A(High school and below), C (Bachelor), D (Master of science), E (Doctorate)

In the post-hoc tests conducted to determine which groups the difference was between, the tendencies of participants with a high school degree or below and participants with a bachelor's degree regarding product functions differed significantly (p=0.03).

Table 16. Means of smart product dimensions by education

Dimension	A High school and below	B Associate's degree	C Bachelor	D Master of science	E Doctorate
Autonomy	3.31	3.08	3.50	3.39	3.60
Product functions	3.64	4.16	4.17	4.29	4.31

According to Table 16, participants with bachelor's, master's, and doctoral degrees show stronger positive tendencies towards the functions of smart robot vacuum cleaners than those with a high school degree or lower.

Participants' Adoption Tendencies Based on Their Smart Robot Vacuum Cleaner Preferences

According to a one-way ANOVA, there is no significant difference between participants' perceptions of product dimensions and their preferences for smart robot vacuum cleaners. In addition participants' perceptions of the innovation attributes did not differ significantly in terms of the brand used, the reason for choosing the brand, whether they used another vacuum cleaner at home, the most frequently used function, or how the robot vacuum cleaner was operated.

However, a significant difference was found between the frequency of smart robot vacuum cleaner use and innovation attributes. Post-hoc tests were conducted to identify group differences, and the results were interpreted based on the LCD test results. According to Table 17, there was a significant difference in the tendency toward ease of use among participants who used robot vacuum cleaners at different frequencies at home (p=0.03).

Table 17. ANOVA results on innovation attributes in terms of usage frequency

Attribute		Sum of Squares	df	Mean Squares	F	p	Difference
Perceived benefit	Between groups	.159	4	.040	.100	.982	-
	Within groups	111.497	282	.395			
	Total	111.656	286				
Compatibility	Between groups	2.143	4	.536	.803	.524	-
	Within groups	188.189	282	.667			
	Total	190.333	286				
Ease of use	Between groups	3.626	4	.906	2.590	.037*	**A-C, B-C
	Within groups	98.678	282	.350			
	Total	102.304	286				
Visibility	Between groups	1.247	4	.312	.665	.617	-
	Within groups	132.308	282	.469			
	Total	133.555	286				
Sharing with social circle	Between groups	.379	4	0,95	.154	.961	-
	Within groups	173.398	282	.615			
	Total	173,777	286				
Triability	Between groups	1.238	4	.309	.293	.883	-
	Within groups	298.219	282	1.058			
	Total	299.456	286				

*p<0.05

**A(Everyday), B (Several times a week), C (Once a week)

Post-hoc tests conducted to determine which groups accounted for the difference revealed a significant difference in ease of use between participants who used smart robot vacuum cleaners daily and those who used them once a week ($p=0.023$). When the means in Table 18 are examined, participants who use smart robot vacuum cleaners daily believe these products are easier to use than those who use them once a week.

Table 18. Means of innovation attributes in terms of usage frequency

	(A) Everyday	(B) Several times a week	(C) Once a week	(D) Biweekly	(E) Once a month
	X	X	X	X	X
Perceived benefit	4.26	4.21	4.21	4.26	4.20
Compatibility	3.61	3.47	3.41	3.56	3.77
Ease of use	4.17	4.20	3.85	3.60	4.00
Visibility	3.94	4.01	3.80	4.20	4.03
Sharing with social circle	3.98	3.96	3.88	4.00	4.11
Triability	3.13	3.26	3.15	3.00	3.27

Participants who use robot vacuum cleaners once a week have a more positive opinion about ease of use than participants who use them several times a week.

Discussion

This research aims to determine consumers' preferences for smart robot vacuum cleaners and their adoption trends. Using a quantitative research method, the study employed convenience sampling to reach consumers who use smart robot vacuum cleaners. When examining consumers' preferences for smart robot vacuum cleaners, the research results reveal that the most important motivations for purchasing the product are cleaning the house with less effort, reducing time spent cleaning, and ensuring a consistently clean home. These results

are consistent with those of Tor-Kadioğlu (2020). Consumers' health and allergy concerns, interest in technological products, and pet ownership are also among the reasons for purchasing. These results suggest that smart robot users' health issues and hygiene concerns may be determining factors in their technology choices (Chang and Tai, 2014). Xiaomi and Roborock are the most preferred brands of smart robot vacuum cleaners. When choosing a brand, consumers often seek recommendations from acquaintances in their social circles. Furthermore, they tend to prefer brands with high brand awareness. This result supports findings from studies showing that brands and social interactions familiar to consumers influence consumer behavior (Visser et al., 2021). Furthermore, the product's suction power and price also influence brand choice. Smart robot vacuum cleaners are preferred for home vacuuming, with many consumers using them several times a week. Consumers prefer to operate their robot vacuum cleaners via an app, either at home or away, depending on the situation. A significant portion of robot vacuum cleaner users give their robot vacuum cleaners a name. "Katia" is the most preferred name among consumers for their robot vacuum cleaners. This result indicates that consumers value attributing gender and identity to robot vacuum cleaners (Sung et al., 2010). The product's ease of use and its ability to meet cleaning expectations are among the most appreciated features. Short charging time and the ability to install in different areas are among the two least appreciated features (Tor-Kadioğlu, 2020). Most consumers use a vacuum cleaner, not only a smart robot vacuum cleaner, to clean their homes. Perceived benefit and ease of use are the most appreciated innovation attributes by consumers. According to Chiu et al. (2021), consumers who use home robots consider ease of use a significant advantage. Consumers believe that smart robot vacuum cleaners make home cleaning more effortless and save time. This result shows that the benefits of technology significantly affect consumer preferences (Shabanpour et al., 2017). Smart robot vacuum cleaners are, according to consumers, increasingly popular, highly visible products that should be found in every home. Consumers tend to share their experiences with robot vacuum cleaners with other consumers. Consumers' tendency to observe smart robot vacuum cleaners before purchasing is also moderate. According to consumers, the compatibility of robot vacuum cleaners in meeting all their cleaning needs is average. This result, when considered alongside the preference for non-robot vacuum cleaners for home cleaning, suggests that failure to fully meet consumer expectations for performance may lead consumers to choose alternative products. When robot vacuum cleaners are evaluated as smart products, it is evident that there is a strong perception of their functionality and compatibility with other devices. Participants consider the product's autonomous capability moderately successful. Therefore, it can be said that consumers find smart robot vacuum cleaners successful in terms of product functions. The product's ability to move independently is not considered as successful as its functions.

Consumers' tendency to adopt smart robot vacuum cleaners varies based on demographic characteristics. Compared to male consumers, female consumers are more likely to observe robot vacuum cleaners used by acquaintances before purchasing. This may be

because female consumers consider house cleaning more important in their daily decision-making and engage in cleaning-related tasks more often. Married consumers are more likely to inspect the product before purchasing than single consumers. Being married increases the responsibility and workload associated with household chores, and married consumers may choose to purchase various products to reduce this workload. Married consumers may consider it important to choose products that provide effective solutions to reduce their workload and to try the products to reduce the perceived risk associated with them. Single consumers, on the other hand, are more likely to share their experiences with robot vacuum cleaners with their close acquaintances. For single consumers, managing household chores can be a new responsibility. Finding a solution to this problem can make them happy, and they may want to help by sharing their product experiences with acquaintances. When evaluated by education level, it is evident that as consumers' education level increases, they tend to have more positive attitudes toward the sweeping and mopping functions and compatibility with smartphones of robot vacuum cleaners. When considered by age, consumers aged 26 to 35 are more likely to appreciate the autonomous operation and adaptability of robot vacuum cleaners to changes in the home environment than consumers aged 46 and older. This may be due to greater technological awareness among consumers aged 26 to 35. Another significant age-related finding relates to tendencies in innovation attributes. Compared with consumers aged 18-25, those aged 26-35 have more positive attitudes toward the benefits, ease of use, and popularity (visibility) of robot vacuum cleaners for home cleaning. They share more information about the advantages and disadvantages of robot vacuum cleaners with their social circles. Compared with younger consumers, those aged 26-35 may take greater responsibility for home cleaning, leading to greater product search, interest, and communication with other consumers.

Another noteworthy finding in the study concerns ease of use, as measured by the frequency of robot vacuum cleaner use. Consumers who use smart robot vacuum cleaners daily tend to have a more positive perception of the product's ease of use than those who use them several times a week, once a week, or every two weeks. It can be argued that as the frequency of use increases, the experience with the product's various features improves, and thus concerns about its use decrease. This result also suggests that satisfaction and perceived ease of use with technological products increase usage frequency (Singh et al., 2017).

Based on the study's results, several recommendations can be offered to practitioners. The results indicate that consumer expectations regarding the cleaning performance of robot vacuum cleaners are not fully met. Robot vacuum cleaners are only moderately adaptable in meeting consumers' cleaning needs, and consumers do not consider them an alternative to other vacuum cleaners for home cleaning. It is also noteworthy that consumer expectations regarding the product's autonomous mobility are only moderately met. Therefore, focusing R&D efforts on improving product performance and functionality could help shift consumer attitudes and preferences. Technology retailers and smart robot vacuum cleaner brands should design in-store environments and events that encourage consumers to try and observe

products before purchasing, helping them make informed decisions about a product's functions and benefits. In this market, brands with high brand awareness are preferred by consumers. High-aware brands can focus on this advantage in their communication messages. Brands with less brand awareness can design communication messages based on consumer recommendations. Marketing communication messages can include the experiences of frequent users. Brands can strengthen consumer-brand interaction by organizing naming contests for their new robot vacuum cleaner models, which consumers participate in.

Based on the limitations of this study and the results obtained, several recommendations for future research can be offered. This research was conducted with a small sample using convenience sampling techniques. Future research can be conducted with larger samples using probability sampling techniques. Experimental studies focusing on user experiences with smart robot vacuum cleaners across different usage scenarios can be designed to examine how adoption tendencies change. Comprehensive results can be obtained by designing qualitative studies that compare consumer adoption of smart robot vacuum cleaners with that of other vacuum cleaners.

References

- Aizstrauta, D., Ginters, E. & Eroles, M. A. P. (2015). Applying theory of diffusion of innovations to evaluate technology acceptance and sustainability. *Procedia Computer Science*, 43, 69–77. <http://dx.doi.org/10.1016/j.procs.2014.12.010>
- Akgün, Z. (2018). *Dijital pazarlamada c kuşağının dijital ürünleri benimseme düzeyi farklılıklarının belirlenmesine dair bir alan araştırması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Bayraktar, A. (2014). Yeniliklerin yayılması teorisi. İçinde M. İ. Yağcı ve S. Çabuk (Edt.), *Pazarlama teorileri* (85-112). İstanbul: MediaCat.
- Bilici, F. (2025). Tüketicilerin akıllı robot süpürgeleri kullanma niyeti üzerinde iyimserlik ve yenilikçiliğin rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 243-270.
- Bilici, F., & İnam, S. (2024). Tüketicilerin akıllı robot süpürgelere yönelik tutum ve robot süpürgeleri kullanma niyeti üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(3), 552-586. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.1364854>
- Chang, W. C. & Tai, H. Y. (2014). A study of the factors affecting product values and preferences—using vacuum cleaner as an example. In S. Yamamoto (Ed.), *Human Interface and the Management of Information. Information and Knowledge Design and Evaluation* (561-571). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-07731-4_55
- Chiu, K. C., Lai, C. S., Chu, H. H. & Chen, R. C. (2021). Examining the influencing factors of intention to use domestic robot by grey clustering analysis. *International Journal of Mechanical Engineering and Robotics Research*, 10(10), 553-559. <https://doi.org/10.18178/ijmerr.10.10.553-559>
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-339. <https://doi.org/10.2307/249008>
- Dhebar, A. (1996). Information technology and product policy: 'smart' products. *European Management Journal*, 14(5), 477-485. [https://doi.org/10.1016/0263-2373\(96\)00041-2](https://doi.org/10.1016/0263-2373(96)00041-2)
- Fichman, R. G. & Kemerer, C. F. (1993). Adoption of software engineering process innovations: the case of object orientation. *Sloan Management Review*, 34(2), 7-23.
- Forgas-Coll, S., Huertas-García, R. & Andriella, A. (2022). How do consumers' gender and rational thinking affect the acceptance of entertainment social robots? *International Journal of Social Robotics*, 14(6), 973–994. <https://doi.org/10.1007/s12369-021-00845-y>
- Forlizzi, J. & Disalvo, C. (2006). Service robots in the domestic environment: a study of the roomba vacuum in the home. In *Proceedings of the 1st ACM SIGCHI/SIGART conference on Human-robot interaction (HRI '06)* (258-265). New York: Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/1121241.1121286>
- Gutmann, J. S., Culp, K., Munich, M. E. & Pirjanian, P. (2012). The social impact of a systematic floor cleaner. In *2012 IEEE Workshop on Advanced Robotics and its Social Impacts (ARSO)* (50-53). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ARSO.2012.6213398>
- Hair, Jr. J. F., Black, William C., Babin, B. J. & Anderson, R.E. (2014). *Multivariate data analysis* (7th Edition). Pearson New International Edition.
- Karahanna, E., Straub, D. W. & Chervany, N. L. (1999). Information technology adoption across time: a cross-sectional comparison of pre-adoption and post-adoption beliefs. *MIS Quarterly*, 23(2), 183-213. <https://doi.org/10.2307/249751>
- Kılıçer, K. (2008). Teknolojik yeniliklerin yayılmasını ve benimsenmesini arttıran etmenler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 209-222.

- Kim, J., Mishra, A. K., Limosani, R., Scafuro, M., Cauli, N., Santos-Victor, J., ... & Cavallo, F. (2019). Control strategies for cleaning robots in domestic applications: A comprehensive review. *International Journal of Advanced Robotic Systems*, 16(4), 1-21. <https://doi.org/10.1177/1729881419857432>
- Lee, W. J. & Shin, S. (2018). Effects of product smartness on satisfaction: focused on the perceived characteristics of smartphones. *Journal of Theoretical And Applied Electronic Commerce Research*, 13 (2), 1-14. <http://dx.doi.org/10.4067/S0718-18762018000200102>
- Moore, G. C. & Benbasat, I. (1991). Development of an instrument to measure the perceptions of adopting an information technology innovation. *Information Systems Research*, 2(3), 192-222. <https://doi.org/10.1287/isre.2.3.192>
- Mordor Intelligence. (2024). Robotik elektrikli süpürge pazarı boyut ve hisse analizi- büyüme eğilimleri ve tahminleri (2024- 2029). Erişim Tarihi: 12.08.2024, <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/robot-vacuum-cleaners-market>
- Ntemana, T. J. & Olatokun, W. (2012). Analyzing the influence of diffusion of innovation attributes on lecturers' attitudes toward information and communication technologies. *Volume*, 8 (2), 179-197. <https://doi.org/10.17011/ht/urn.201211203034>
- Odabaşı, Y. & Barış, M. (2019). *Tüketici davranışı* (20. Baskı). İstanbul: Mediacat.
- Porter, M. E. & Heppelmann, J. E. (2014). How smart, connected products are transforming competition. *Harvard Business Review*, 92 (11), 64-88.
- Raff, S., Wentzel, D., & Obwegeser, N. (2020). Smart products: conceptual review, synthesis, and research directions. *Journal of Product Innovation Management*, 37(5), 379-404. <https://doi.org/10.1111/jpim.12544>
- Rijsdijk, S. A. & Hultink, E. J. (2003). Honey, have you seen our hamster? Consumer evaluations of autonomous domestic products. *Journal of Product Innovation Management*, 20(3), 204-216. <https://doi.org/10.1111/1540-5885.2003003>
- Rijsdijk, S. A. & Hultink, E. J. (2009). How today's consumers perceive tomorrow's smart products. *Journal of Product Innovation Management*, 26 (1), 24-42. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5885.2009.00332.x>
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations*. (5th ed.). New York: Free Press.
- Shabanpour, R., Mousavi, S. N. D., Golshani, N., Auld, J. & Mohammadian, A. (2017). Consumer preferences of electric and automated vehicles. In *2017 5th IEEE International Conference on Models and Technologies for Intelligent Transportation Systems (MT-ITS)*. (716-720). IEEE.
- Sung, J., Grinter, R. E. & Christensen, H. I. (2010). Domestic robot ecology: An initial framework to unpack long-term acceptance of robots at home. *International Journal of Social Robotics*, 2(4), 417-429. <https://doi.org/10.1007/s12369-010-0065-8>
- Tor-Kadioğlu, C. (2020). Tüketicilerin akıllı robot süpürge kullanımı üzerine bir araştırma. *Third Sector Social Economic Review*, 55(4), 2515-2537. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.11.1450>
- Uzkurt, C. (2010). *İnovasyon yönetimi: inovasyon nedir, nasıl yapılır ve nasıl pazarlanır?* Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayınları.
- VacuumWars (2025) A brief history of the robot vacuum cleaner <https://vacuumwars.com/history-of-the-robot-vacuum-cleaner/> Erişim Tarihi: 12.09.2025

- Visser, M., Stevels, A. & Schoormans, J. (2021). Comparing the recommendations of buyers of energy-efficient and inefficient vacuum cleaners. *Sustainability*, 13(23), 1-14. <https://doi.org/10.3390/su132312988>
- Waldén, J. & Johnson, L. (2016). *Consumer behaviour in the sector of household robots: elderly people as adopters*. (Unpublished Master's Thesis). Lund University, Lund, Sweden.
- Yurtal, F. Y. & Akbiyık, A. (2019). Bina ve toplu yapı yönetiminde kullanılan bilişim sistemlerinin benimsenmesinde etkili olan yenilik özellikleri üzerine bir çalışma: Apsiyon yazılım programı örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 589-606. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.618912>

KÜRESEL GÜNEY'İN TEORİLERİ: BATI-DIŞI EPİSTEMOLOJİLERLE BÖLGE ÇALIŞMALARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Ali KIRIKTAŞ¹

Öz

Bu makale, Küresel Güney'den yükselen eleştirel teorik yaklaşımlar ışığında Bölge Çalışmaları disiplininin tarihsel kökenlerini, epistemolojik varsayımlarını ve güncel krizini eleştirel bir perspektiften incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, Bölge Çalışmalarının yalnızca içeriksel değil, aynı zamanda yapısal ve epistemik bir dönüşüme ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda Küresel Güney kavramı, coğrafi bir sınıflandırmanın ötesinde, sömürgecilik, ekonomik bağımlılık ve küresel eşitsizlik deneyimleri etrafında şekillenen ulus-ötesi bir politik ve epistemik proje olarak ele alınmaktadır. Makale, Küresel Güney'in analitik gücünün, homojenlik iddiasından ziyade, küresel Kuzey hegemonyasına karşı farklı aktörleri bir araya getiren stratejik bir meta-kategori olmasından kaynaklandığını savunmaktadır. Çalışma, Bölge Çalışmalarının sömürgeci idare pratikleri ve Soğuk Savaş jeopolitiği bağlamında kurumsallaştığını ve Batı-merkezci bilgi-iktidar ilişkilerini yeniden ürettiğini ileri sürmektedir. Edward Said'in Oryantalizm eleştirisi temel alınarak, disiplinin Batı'yı bilen özne, Batı-dışı dünyayı ise incelenen ve yönetilen nesne olarak konumlandığı gösterilmektedir. Bu çerçevede bölgelerin doğal değil, Batı'nın stratejik çıkarları doğrultusunda inşa edilmiş entelektüel kurgular olduğu vurgulanmaktadır. Makale, Küresel Güney'den doğan eleştirel teorileri üç ana dalga halinde analiz etmektedir: Bağımlılık ve Dünya-Sistemleri teorileri ekonomik yapısal eşitsizlikleri açığa çıkarırken; Postkolonyal Teori ve Madun Çalışmaları kültürel temsil ve söylemsel tahakkümü sorgulamakta; Dekolonyal Düşünce ise gücün ve bilginin sömürgeciliğini hedef alan daha radikal bir epistemik kopuş çağrısı sunmaktadır. Sonuç olarak çalışma, Bölge Çalışmalarının geleceğinin, Batı-merkezci evrensellik iddialarını aşan, çoğul-evrensellik ilkesine dayalı, ilişkisel ve dekolonize edilmiş bir epistemolojik yeniden inşa sürecine bağlı olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Güney, Bölge Çalışmaları, Dekolonyal Düşünce, Batı-Dışı Epistemoloji, Gücün Sömürgeciliği.

¹ Dr, Bağımsız Araştırmacı, ali_kiriktas_44@hotmail.com, ORCID ID 0000-0003-4209-0094

Theories of the Global South: Rethinking Area Studies through Non-Western Epistemologies

Abstract

This article critically examines the historical origins, epistemological assumptions, and contemporary crisis of the discipline of Area Studies through the lens of critical theoretical approaches emerging from the Global South. The primary objective of the study is to demonstrate that Area Studies requires not merely a substantive revision of its content, but a fundamental structural and epistemic transformation. In this context, the concept of the Global South is addressed not as a geographical classification, but as a transnational political and epistemic project shaped by shared experiences of colonialism, economic dependency, and global inequality. The article argues that the analytical strength of the Global South lies not in a claim to homogeneity, but in its function as a strategic meta-category that brings together diverse actors in opposition to the hegemony of the Global North. The study contends that Area Studies was institutionalized within the framework of colonial administrative practices and Cold War geopolitics, and that it continues to reproduce Eurocentric knowledge–power relations. Drawing on Edward Said’s critique of Orientalism, the article demonstrates how the discipline positions the West as the knowing subject and the non-Western world as the object to be studied and governed. Within this framework, regions are emphasized as intellectual constructs rather than natural entities, produced in accordance with Western strategic interests. The article analyzes critical theories originating from the Global South in three successive waves: Dependency and World-Systems theories reveal structural economic inequalities; Postcolonial Theory and Subaltern Studies interrogate cultural representation and discursive domination; and Decolonial Thought advances a more radical call for an epistemic rupture by targeting the coloniality of power and knowledge. In conclusion, the study argues that the future of Area Studies depends on an epistemological reconstruction that transcends Eurocentric claims to universality and is grounded in a relational, decolonized framework oriented toward the principle of pluriversality.

Keywords: Global South, Area Studies, Decolonial Thought, Non-Western Epistemology, The Coloniality of Power.

Extended Abstract

The concept of the Global South has evolved beyond a purely geographical designation in contemporary academic literature and has become a central analytical framework for understanding shared historical, economic, and political struggles. Rather than denoting a fixed spatial location, the Global South refers to a relational position within the global system, as many countries commonly associated with the “South,” such as China and India, are geographically situated in the Northern Hemisphere. In this sense, the concept operates on three interconnected levels. First, it functions as a socio-economic category used by international development institutions to group countries facing similar structural challenges. Second, it represents a geography of subjugation—a placeless map of inequalities generated by global capitalism that also encompasses marginalised populations within the geographical North. The third and most critical dimension conceptualises the Global South as a transnational political subject seeking to transform the existing world order based on shared experiences of colonialism and dependency. Despite its analytical ambiguity, the Global South derives its strength from functioning as a strategic meta-category that enables diverse actors to mobilise collectively against the hegemony of the Global North.

Against this conceptual background, the study critically examines the discipline of Area Studies. The findings demonstrate that Area Studies did not emerge from neutral intellectual inquiry but was shaped by the practical demands of colonial administration and Cold War geopolitics. During its institutionalisation, the world was divided into regions according to Western strategic interests, and these regions were positioned as passive objects of knowledge. Drawing on Edward Said’s critique of Orientalism, the study shows that Area Studies constructed the East as a static and irrational “Other,” thereby reinforcing the West’s self-image as rational, progressive, and superior. This epistemic configuration legitimised colonial domination and revealed that regions are not natural or self-evident entities, but intellectual constructs designed to make the world governable from a Western perspective. Moreover, the discipline has consistently operated within a Eurocentric logic that treats European historical experience as a universal norm while evaluating non-Western societies as incomplete or delayed versions of Western modernity.

In response to this colonial foundation, critical theories emerging from the Global South have developed through three major and increasingly radical waves. The first wave, represented by Dependency Theory and World-Systems Analysis, challenged modernisation theory by locating the causes of underdevelopment not in internal deficiencies, but in the structural dynamics of global capitalism. These approaches demonstrated how resources were systematically transferred from peripheral regions to the core, producing what was described as the “development of underdevelopment.” Immanuel Wallerstein’s world-systems perspective further transcended the methodological nationalism of Area Studies by shifting the unit of analysis from the nation-state to the capitalist world-economy.

The second wave, encompassing Postcolonial Theory and Subaltern Studies, redirected critique toward cultural, discursive, and representational dimensions of power. Gayatri Chakravorty Spivak highlighted how subaltern voices were silenced within dominant Western representational regimes, while Homi Bhabha's concept of hybridity exposed the instability and ambivalence of colonial authority. Subaltern Studies, particularly in the Indian context, advanced a methodology of writing history "from below," challenging both colonial and elite nationalist narratives and restoring agency to marginalised social groups.

The most radical theoretical intervention emerges from Decolonial Thought. This perspective argues that even after the formal end of colonial rule, colonialism persists as a durable logic of power rooted in racial hierarchies. Aníbal Quijano's concept of the colonality of power and Walter Dignolo's notion of the colonality of knowledge demonstrate how Western epistemologies have been universalised, while non-Western knowledge systems—such as indigenous philosophies and cosmologies—have been systematically devalued. From this standpoint, genuine emancipation requires an epistemic rupture that rejects Western modernity's claims to universality. Rather than advocating the abolition of Area Studies, decolonial thought calls for its radical reconstruction on epistemically plural foundations.

Based on these insights, the study proposes four core principles for the decolonisation of Area Studies: adopting a relational understanding of regions, implementing an epistemic break in research practice, embracing pluriversality instead of singular universalism, and recognising the researcher's positionality as a site of power through reflexive and co-productive knowledge practices.

The study concludes that the decolonisation of knowledge is inseparable from broader political struggles for a more just global order. Without challenging the epistemic foundations that legitimise global inequalities, such inequalities cannot be sustainably overcome. Despite risks such as neoliberal co-optation or ethno-nationalist instrumentalisation, perspectives from the Global South offer a more equitable and intellectually robust basis for understanding the complex, multipolar realities of the twenty-first century.

Giriş

Akademik bilginin coğrafyası, küresel güç ilişkilerinin bir yansımasıdır. Yüzyıllardır Batı, yalnızca askeri ve ekonomik bir merkez değil, aynı zamanda dünyanın geri kalanını tanımlayan, sınıflandıran ve bilen bir epistemik merkez olmuştur. Bu bilgi üretim rejiminin en somut kurumsal yapılarından biri, *Bölge Çalışmaları* (Area Studies) olarak bilinen akademik alandır. Sömürge yönetimi ve Soğuk Savaş'ın stratejik ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen bu disiplin, dünyayı Batı'nın analitik ve politik çıkarlarına göre parsellere ayırmış, *Doğu*, *Afrika*, *Latin Amerika* gibi bölgeleri incelenecek nesneler olarak konumlandırmıştır (Taşkesen, 2023, s. 291-295). Ancak bugün, bu entelektüel mimari, tarihinin en derin meşruiyet krizlerinden biriyle karşı karşıyadır. Krizin temel nedeni, artık pasif bir çalışma nesnesi olmayı reddeden ve kendi teorilerini, kavramlarını ve politik öznelliğini üreten *Küresel Güney'in* yükselişidir.

Küresel Güney literatürüyle birlikte Bölge Çalışmaları alanında faaliyet gösteren eleştirel akademisyenlerin çalışmalarında, disiplinin temelindeki Batı-merkezci bilgi üretme mantığı uzun süredir sorunsallaştırılmaktadır. Bu literatürde, Kuzey ve Batı kavramlarının sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığı hiyerarşik yapıların eleştirildiği ve epistemolojik eksikliklerin giderilmesine yönelik alternatiflerin üretildiği bilinmektedir. Dolayısıyla evrensel literatür, Bölge Çalışmalarının sadece içeriksel bir temsil sorunu yaşamadığını, sorunun bilginin nasıl meşrulaştırıldığı ile ilgili epistemik bir kriz olduğunu zaten güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır (Restrepo, 2018). Ancak mevcut literatürdeki bu zenginleşmeye ve sömürgeci ikiliklerin aşındırılmasına rağmen, farklı coğrafyalardan yükselen teorik itirazların birbirleriyle nasıl eklemleneceğine dair bütüncül bir meta-kategori eksikliği sürmektedir. Bu çalışmanın temel gerekçesi, literatürde zaten var olan Batı-merkezcilik eleştirisini tekrarlamak veya normatif bir tavsiyede bulunmak değildir. Makalenin literatüre sunduğu özgün kavramsal açılım, Küresel Güney entelektüel yörüngesini oluşturan üç temel dalgayı (Bağımlılık Okulu'nun yapısalcılığı, Postkolonyalizmin söylem eleştirisi ve Dekolonyal Düşüncenin epistemik kopuşu) birbirinden yalıtılmış teoriler olarak değil, birbirini tamamlayan ilişkisel bir matris olarak yeniden kavramsallaştırmasıdır.

Bu bağlamda çalışma, Bölge Çalışmalarını dekolonize etme çabalarındaki literatür birikimini bir araya getirerek, statik bölge analizlerinin yerine geçecek çoğul-evrensellik ilkesine dayalı yeni bir analitik model inşa etmektedir. Böylece makale, Batı-dışı epistemolojileri salt bir eleştiri aracı olarak değil, disiplinin güncel metodolojik krizini aşmada stratejik ve işlevsel bir araştırma programı olarak konumlandırmaktadır.

Geleneksel Bölge Çalışmaları literatürü, ağırlıklı olarak Avrupa-merkezci kavramsal setlerin (modernleşme teorisi, liberal uluslararası ilişkiler vb.) Batı-dışı sahalarla tek yönlü transferine odaklanmıştır. Buna karşılık, Küresel Güney merkezli eleştirel literatür ise büyük ölçüde temsiliyet sorunlarına (kimin konuştuğuna) ve sömürgeci geçmişin söylemsel olarak sıkışmış durumdadır. Literatürde, sömürgeci epistemolojinin yalnızca bir açıklamasını sunmakla kalmayıp, aynı zamanda çoğul-evrensellik ilkesine dayalı alternatif bir kurumsal ve metodolojik zemin inşa eden çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada, literatürdeki bu

yapısal boşluktan yola çıkılarak, dekolonyal düşüncenin epistemik kopuş kavramını Bölge Çalışmaları için soyut bir felsefi tartışmadan çıkarıp pratik bir analitik araca dönüştürmeyi hedeflemekte ve böylece disiplinin yeniden inşası için özgün bir kavramsal açılım sunmaktadır.

Bu çalışma, epistemolojik bir sorgulama yürüttüğü için nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel-sosyolojik analiz ve eleştirel söylem analizi tekniklerini bütünleşik olarak kullanmaktadır. Metodolojik yaklaşımın çıkış noktası, bölgelerin verili ve doğal coğrafyalar olmadığı, aksine Batı-merkezci iktidar ilişkileri ve sömürgeci idare pratikleri tarafından inşa edilmiş stratejik kurgular olduğudur. Bu doğrultuda çalışma, Bölge Çalışmalarının kurumsallaşma sürecini tarihsel bir bağlama (Soğuk Savaş ve sömürgecilik) oturturken, bu döneme ait akademik ve kurumsal pratiklerin ardındaki Avrupa-merkezci varsayımları eleştirel bir okumayla yapı sökümü uğratmaktadır. Analiz sürecinde, Bağımlılık Okulu, Postkolonyalizm ve Dekolonyal Düşünce geleneklerine ait ana metinler yalnızca incelenen birer literatür nesnesi olarak değil, geleneksel disiplinler sınırları aşmak için kullanılan temel metodolojik ve kavramsal araçlar olarak işlevselleştirilmiştir. Çalışma, nesnel ve mesafeli bir gözlemi reddederek, dekolonyal bir araştırma etiği çerçevesinde bilgi ve iktidar arasındaki içkin bağları açığa çıkarmayı amaçlayan ilişkisel bir analitik çerçeve uygulamaktadır. Çalışmanın kapsamı bağlamında bazı sınırlılıkların belirtilmesi gerekmektedir. Bu makale, Bölge Çalışmaları disiplininin tüm coğrafi alt dallarını (Asya, Afrika, Latin Amerika vb.) spesifik ampirik vaka analizleriyle incelemeyi hedeflememektedir. Benzer şekilde, çalışma mevcut kurumsal yapıların nasıl değiştirileceğine dair pratik politika önerileri sunan bir reform çalışması niteliğinde değildir. Makalenin odaklandığı alan, disiplinin üzerine inşa edildiği Batı-merkezci epistemolojik varsayımların tarihsel-sosyolojik ve söylemsel bir analiziyle sınırlıdır. Bu nedenle çalışma, Küresel Güney teorilerinin Bölge Çalışmalarına sunduğu kavramsal araçların metodolojik düzeyde nasıl işlevselleştirilebileceğiyle yetinmektedir.

Bu tezi geliştirmek amacıyla makale, belirli bir argümantasyon rotası izleyecektir. İlk olarak, *Küresel Güney* kavramının coğrafi bir tanımdan ziyade, sömürgecilik, ekonomik bağımlılık ve direnişin ortak deneyimlerinden doğan politik bir proje olarak nasıl kavramsallaştırıldığı incelenecektir. İkinci olarak, Bölge Çalışmalarının sömürgeci ve Soğuk Savaş kökenleri ortaya konarak, Edward Said'in Oryantalizm eleştirisi ekseninde bu disiplinin bilgi-iktidar ilişkisi içindeki rolü ortaya konulacaktır. Üçüncü ve en kapsamlı bölümde, Küresel Güney'den doğan eleştirel teoriler, birbirini takip eden ve derinleşen bir eleştiri dalgası olarak analiz edilecektir. Bağımlılık ve Dünya-Sistemleri teorilerinin ekonomik yapısalcılığından, Postkolonyalizm ve Madun Çalışmalarının söylemsel ve kültürel eleştirisine ve son olarak Dekolonyal Düşüncenin modernitenin epistemik temellerine yönelik sorgulamasına geçilecektir. Son bölümde ise bu eleştirel birikimden hareketle, Bölge Çalışmalarının nasıl dekolonize edilebileceğine dair bir öneri sunulacaktır. Bu öneri, disiplinin statik bölge anlayışını ilişkisel bir yaklaşımla aşmasını, Batı teorilerinin hegemonyasından

epistemik kopuşu gerçekleştirmesini ve evrenselcilik iddiası yerine *çoğul-evrensellik* ilkesini benimsemesini içermektedir.

Küresel Güney Kavramını Haritalandırmak: Coğrafyanın Ötesinde Politik Bir Proje

Küresel Güney terimi, son yıllarda akademik ve politik söylemde hızla yaygınlaşmış, ancak anlamı üzerine bir uzlaşmaya varılamamıştır (Bull & Banik, 2025). Terimin gücü ve karmaşıklığı, onun basit bir coğrafi etiketin ötesine geçerek, tarihsel, ekonomik ve politik bir dizi ilişkiyi ve mücadeleyi ifade etmesinden kaynaklanmaktadır (Bhambra, 2014).

Küresel Güney kavramının entelektüel kökenleri, Soğuk Savaş döneminin *Üçüncü Dünya* ve *Bağılantısızlar Hareketi* gibi kavramlarına dayanmaktadır (Tekin & Dolu, 2020). Fransız demograf Alfred Sauvy tarafından 1952'de ortaya atılan *Üçüncü Dünya* terimi, kapitalist *Birinci Dünya* ile komünist *İkinci Dünya* arasında yer alan, çoğunlukla sömürgecilikten yeni kurtulmuş ve iki kutba da dahil olmak istemeyen ülkeleri tanımlıyordu. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve *İkinci Dünyanın* ortadan kalkmasıyla birlikte *Üçüncü Dünya* terimi hem analitik olarak işlevsizleşmiş hem de geri kalmışlık ve istikrarsızlık gibi aşağılayıcı çağrışımları nedeniyle sorunlu hale gelmiştir (Patrick & Huggins, 2023). Küresel Güney, bu boşluğu doldurmak üzere, daha açık ve değer yargısı içermeyen bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Grugel & Hout, 1999). İlk olarak 1969'da aktivist Carl Oglesby tarafından Vietnam Savaşı bağlamında, Kuzey'in Küresel Güney üzerindeki tahakkümünü eleştirmek için kullanılmıştır. Terimin popülerleşmesi ise 1980'lerde, eski Batı Almanya Şansölyesi Willy Brandt'ın başkanlığındaki komisyonun hazırladığı ve dünyayı zengin Kuzey ile yoksul Güney arasında hayali bir çizgiyle (Brandt Hattı) ayıran raporla hız kazanmıştır (Patrick & Huggins, 2023).

Küresel Güney'in en temel özelliklerinden biri, coğrafi bir terim olmamasıdır. Düz bir okumayla güney yarımküreyi işaret ediyor gibi görünse de kavramın kapsadığı ülkelerin çoğu (Çin, Hindistan, Asya ve Afrika'nın büyük bir kısmı) aslında kuzey yarımkürede yer almaktadır (Bull & Banik, 2025). Buradaki Güney, ekvator çizgisiyle belirlenen coğrafi bir alandan ziyade, sosyo-ekonomik ve politik bir sınırı ifade eder (Tekin & Dolu, 2020, s. 75-79). Bu sınır, genellikle sömürgecilik geçmişine sahip, düşük ve orta gelirli, sanayileşme süreçleri tamamlanmamış ve küresel güç yapılarında marjinalleştirilmiş ülkeleri, zengin, sanayileşmiş ve genellikle eski sömürgeci güçlerden oluşan Küresel Kuzeyden ayırır (Grugel & Hout, 1999). Bu nedenle Küresel Güney, bir mekândan çok, küresel kapitalist sistem içindeki bir konumu, bir ilişkiselliği tanımlar.

Akademik literatür, Küresel Güney kavramının birbiriyle ilişkili üç temel anlam katmanına işaret etmektedir (Mahler, 2017):

Sosyo-Ekonomik Bir Kategori: En yaygın kullanımıyla Küresel Güney, Birleşmiş Milletler ve diğer kalkınma örgütleri tarafından gelişmekte olan ülkeler veya az gelişmiş ülkeler yerine kullanılan bir şemsiye terimdir (Tekin & Dolu, 2020, s. 69-75). Bu anlamda, G77 gibi

uluslararası platformlarda kolektif ekonomik ve politik çıkarlarını dile getiren ülkeler grubunu ifade eder (Brooke, 2024). Bu kullanım, ortak ekonomik zorluklar ve kalkınma hedefleri etrafında birleşen bir devletler topluluğuna işaret eder.

Mekânsızlaştırılmış Bir Tabi Kılınma Coğrafyası: Daha sofistike bir analizde Küresel Güney, coğrafyadan koparılarak küresel kapitalizmin dışsallıklarının ve yarattığı eşitsizliklerin mekânsız bir haritası olarak kavranır (Mahler, 2017). Bu tanıma göre, coğrafi Kuzey'in içinde (örneğin, zengin ülkelerdeki yoksul, marjinalleştirilmiş göçmen toplulukları) Güneyler ve coğrafi Güney'in içinde (örneğin, yoksul ülkelerdeki zengin, küresel sisteme entegre olmuş elit yerleşim bölgeleri) Kuzeyler vardır. Bu yaklaşım, Güney'i sabit bir bölge olmaktan çıkarıp, küresel sistem içindeki tabi ve çevresel bir konumu ifade eden ilişkisel bir kavrama dönüştürür.

Ulus-Ötesi Politik Bir Özne: Bu makalenin argümanı için en kritik olan üçüncü anlam, Küresel Güney'i, çağdaş küresel kapitalizm altında ortak bir tabi kılınma deneyiminden kaynaklanan direnişçi bir tahayyül ve ulus-ötesi bir politik özne olarak tanımlar (Mahler, 2017). Bu anlamda Küresel Güney, sadece bir dizi ülkenin toplamı değil, aynı zamanda küresel adaletsizliklere karşı ortak bir duruş sergileyen, uluslararası forumlarda sesini duyurmaya çalışan ve mevcut dünya düzenini dönüştürmeyi amaçlayan politik bir projedir (Bull & Banik, 2025). Hindistan'ın 2023'te 100'den fazla ülkenin katılımıyla düzenlediği *Küresel Güney'in Sesi Zirveleri* veya Güney Afrika'nın kendisini Küresel Güney'in lider sesi olarak konumlandırma çabaları, bu politik öznenin somut tezahürleridir (Brooke, 2024).

Küresel Güney kavramına yöneltlen en yaygın eleştirilerden biri, son derece çeşitli tarihsel, ekonomik, politik ve kültürel gerçekliklere sahip ülkeleri (örneğin, Benin ve Çin, Fiji ve Brezilya) tek bir çatı altında toplayarak aşırı basitleştirmeye yol açtığıdır. Eleştirmenler, bu elverişli kısaltmanın karmaşık bir dünyayı anlamının önünde bir engel teşkil ettiğini savunur (Brooke, 2024). Bu eleştiri haklılık payı taşısa da kavramın politik işlevini gözden kaçırmaktadır. Kavramın analitik bulanıklığı, onun politik bir zayıflığı değil, tam tersine stratejik bir varlığıdır. *Küresel Güneyin* gücü, kesin bir analitik kategori olmasından değil, farklı aktörlerin küresel Kuzey'in hegemonyasına karşı ortak bir platformda bir araya gelmesini sağlayan birleştirici bir *meta-kategori* (Haug vd., 2021) işlevi görmesinden kaynaklanır. Bununla birlikte eleştirel literatür, Küresel Güney kavramının politik bir seferberlik aracı olarak yüceltilirken taşıdığı analitik ve etik risklere dikkat çekmektedir. Kavramın en çok eleştirilen yönü, Küresel Güney'in homojen ve her zaman eşitlikçi bir dayanışma alanıymış gibi romantize edilmesidir. Eleştirel Bölge Çalışmaları (Critical Area Studies) literatürüne göre, Çin ve Hindistan gibi yükselen güçlerin kendi bölgelerinde veya Afrika gibi kıtalarda kurdukları asimetrik ticari ilişkiler ve alt-emperyalizm (sub-imperialism) pratikleri, Kuzey-Güney ikiliğinin ötesinde yeni hegemonya biçimleri yaratmaktadır. Dolayısıyla Küresel Güney kategorisi; bünyesindeki devletlerin kendi içlerindeki sınıf çatışmalarını, yerel otoriterlikleri, azınlıklara yönelik baskıları ve bölgesel hegemonya mücadelelerini maskeleyen bir işlev görülmekle eleştirilmektedir.

Bölge Çalışmalarının Eleştirisi: Bilginin Sömürgeci ve Soğuk Savaş Kökenleri

Küresel Güney'in politik bir özne olarak yükselişi, onu geleneksel olarak inceleme nesnesi haline getiren Bölge Çalışmaları disiplini temelden sarsmaktadır. Bu disiplinin Batı akademisindeki kurumsallaşması tarafsız bir entelektüel merakın ürünü değil, aksine sömürgecilik ve Soğuk Savaş jeopolitiğinin pratik ihtiyaçlarının bir sonucudur.

Öteki bölgeler hakkında bilgi toplama pratiği, modern Bölge Çalışmalarının kurumsallaşmasından çok daha eskiye dayanır (Maldonado-Torres, 2007). Kâşifler, işgalci güçler, misyonerler, ticaret şirketleri ve sömürge yöneticileri, yönettikleri toprakları ve halkları daha etkin bir şekilde kontrol etmek, sömürmek ve yönetmek için sistematik olarak bilgi üretmişlerdir. Özellikle Avrupa'nın sömürgecilik tarihinde, antropoloji gibi disiplinler, sömürgelerdeki *ilkel ve medeniyet dışı* olarak kodlanan halkları inceleyerek, *uygar Batı* ile *geri kalmış Öteki* arasındaki hiyerarşiyi bilimsel olarak meşrulaştırma işlevi görmüştür (Taşkesen, 2023). Bu erken dönem Bölge Çalışmaları, bilgi üretiminin hiçbir zaman masum olmadığını, aksine tahakküm mekanizmalarının ayrılmaz bir parçası olduğunu açıkça göstermektedir. Bilgi, iktidarı pekiştirmek için üretilmiştir.

Bölge Çalışmalarının bugünkü formunu alarak akademik bir disiplin olarak kitlesel bir şekilde kurumsallaşması, esasen İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş döneminde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin küresel etkisini sınırlamak ve dünyanın farklı bölgelerindeki gelişmeleri anlamak, ABD dış politikası için hayati bir önem kazanmıştır. Hükümetler ve vakıflar, üniversitelerde Sovyet ve Doğu Avrupa, Orta Doğu, Latin Amerika, Afrika ve Asya üzerine uzmanlaşacak merkezler kurmak için büyük fonlar ayırmıştır. Bu merkezlerin temel amacı, bu bölgeler hakkında ABD'nin jeopolitik çıkarlarına hizmet edecek stratejik bilgi ve uzman yetiştirmektir (Petersson, 2015, s. 39-46). Bu bağlam, Bölge Çalışmalarının araştırma gündemlerini, teorik çerçevelerini ve metodolojik yaklaşımlarını derinden etkilemiş, onu sıklıkla dış politikanın bir uzantısı haline getirmiştir (Mignolo, 2007).

Edward Said'in 1978 tarihli çığır açan eseri *Oryantalizm*, Bölge Çalışmalarına yönelik en köklü eleştirinin temelini atmıştır. Said, *Şarkiyatçılığın (Oryantalizm)*, Batı'nın *Doğu (Orient)* hakkında ürettiği tarafsız bir bilgi bütünü olmadığını, aksine Doğu'yu egzotik, akıl dışı, durağan ve aşağı bir Öteki olarak inşa eden bir söylem sistemi olduğunu savunmuştur. Bu söylem, *Batı'nın (Occident)* kendisini rasyonel, ilerici ve üstün olarak tanımlamasını sağlamış ve bu hiyerarşik ayrım üzerinden sömürgeci tahakkümü meşrulaştırmıştır. Said'e göre Oryantalizm, "Doğu ile Batı arasında yapılan ontolojik ve epistemolojik bir ayrıma dayanan bir düşünce tarzıdır" ve bu ilişki, "bir iktidar, bir tahakküm ilişkisidir" (Said, 1978; Hamadi, 2014, s. 41-44; Ashcroft vd., 1989; Aziz & Anjum, 2025).

Bu perspektiften bakıldığında, Bölge Çalışmaları, Oryantalist bilgi-iktidar mekanizmasının kurumsal bir açıklamasıdır. Dünyayı incelenecek bölgelere ayırma eyleminin kendisi, Batı'nın dünyayı kendi kavrayışına göre düzenleme ve yönetme gücünün bir

ifadesidir (Harootunian, 1999, s. 135-142). Bu bölgeler (Orta Doğu, Güneydoğu Asya vb.), doğal veya kendiliğinden var olan coğrafi-kültürel birimler değildir. Aksine, onlar Batılı bir bakış açısıyla, emperyal ve stratejik amaçlar doğrultusunda dünyayı anlaşılır ve yönetilebilir kılmak için yaratılmış entelektüel ve politik kurgulardır (Derichs, 2015, s. 30-34). Bölge Çalışmaları bu bölgeleri keşfetmemiş, onları birer akademik inceleme nesnesi olarak icat etmiştir. Bu icat süreci, bölgelerin içsel çeşitliliğini, karmaşıklığını ve dayatılan çerçeveye uymayan tarihsel bağlantılarını silerek veya önemsizleştirerek, onları homojen ve statik varlıklar olarak sunma eğilimindedir (Maxwell, 2012).

Bölge Çalışmalarına yönelik eleştirinin bir diğer temel direği de Avrupa-merkezciliktir (Eurocentrism). Avrupa-merkezcilik, sadece Avrupa'ya odaklanmak anlamına gelmez; daha ziyade, Avrupa'nın tarihsel deneyimini, toplumsal yapılarını ve düşünsel kategorilerini evrensel bir ölçüt olarak kabul eden bir dünya görüşüdür (Kuru, 2016, s. 355-368). Bu felsefe, Dipesh Chakrabarty'nin ifadesiyle, tarihi *önce Avrupa'da, sonra başka yerlerde* şeklinde ilerleyen teleolojik bir süreç olarak okur (West & Gusejnova, 2021; Nadalutti & Rüland, 2025, s. 2340-2355).

Bölge Çalışmaları, sıklıkla bu Avrupa-merkezci bakış açısını yeniden üretir. Batı-dışı toplumları, Batı'da geliştirilen teorik modeller (liberalizm, Marksizm, modernleşme teorisi vb.) aracılığıyla analiz eder (Taşkesen, 2023). Bu yaklaşımda, Batı-dışı toplumlar genellikle Batı'nın tarihsel yörüngesinden sapmalar veya o yörüngenin eksik ya da gecikmiş versiyonları olarak görülür. Onların özgün tarihsel dinamikleri, felsefi gelenekleri ve toplumsal örgütlenme biçimleri, evrensel olduğu varsayılan Batılı kavramlarla ölçülüp değerlendirilir. Bu durum, Batı-dışı dünyayı kendi terimleriyle anlama çabasını engeller ve onu daima Batı'nın bir türevi olarak konumlandırır, böylece sömürgeci epistemik hiyerarşiyi devam ettirir.

Bölge Çalışmalarına yönelik bu epistemolojik ve Avrupa-merkezci eleştiriler, son yıllarda birincil dekolonyal literatür tarafından ontolojik ve metodolojik bir kopuş çağrısıyla daha da derinleştirilmiştir. Smith, Batılı akademik araştırma paradigmalarının yerli ve Batı-dışı halkları yalnızca üzerinde araştırma yapılan nesneler olarak kodladığını, bu nedenle bilginin dekolonizasyonunun aynı zamanda metodolojik bir özgürleşme pratiği ve hegemonya inşası olması gerektiğini vurgular (Smith, 2012, s. 25-148). Benzer bir ontolojik kopuşu savunan Escobar ise “çoğul-evrensellik” kavramı üzerinden, Batı modernitesinin dayattığı “tekil dünya” dogmasına karşı çıkar. Escobar'a göre Küresel Güney'in epistemolojik direnişi, yalnızca sömürgeci geçmişin eleştirisiyle sınırlı kalamaz; aynı zamanda birçok dünyanın hiyerarşi olmadan bir arada var olabileceği “ilişkisel tasarımların” inşasını gerektirir (Escobar, 2018). Literatürdeki bu temel referanslar, geleneksel Bölge Çalışmalarının hiyerarşik yapısını aşmak için teorik yapısökümün ötesine geçerek yerleşik araştırma metodolojilerinin ve evrenselci ontolojilerin radikal bir şekilde dönüştürülmesine duyulan ihtiyacı netleştirmektedir.

Eleştirel Çerçeveler: Bağımlılıktan Gücün Sömürgeleşmesine

Bölge Çalışmalarının Batı-merkezci temellerine yönelik en güçlü ve sistematik meydan okuma, bizzat bu çalışmaların nesnesi olarak konumlandırılan Küresel Güney'den gelmiştir. 1950'lerden günümüze uzanan bu entelektüel gelenek, basit bir eleştirinin ötesine geçerek, küresel eşitsizliği ve hegemonyayı açıklamak için alternatif teorik çerçeveler sunmuştur. Bu bölümde, söz konusu teorik müdahaleleri, zaman içinde giderek derinleşen ve radikalleşen bir eleştiri yörüngesi olarak ele alınacaktır. Bu yörünge, ekonomik yapılara odaklanan Bağımlılık ve Dünya-Sistemleri teorilerinden, kültürel ve söylemsel mekanizmalara odaklanan Postkolonyalizm ve Madun Çalışmalarına ve nihayetinde Batı modernitesinin epistemolojik ve ontolojik temellerini sorgulayan Dekolonyal Düşünce'ye uzanmaktadır.

Ekonomik Yapıların Eleştirisi: Bağımlılık ve Dünya-Sistemleri

Küresel Güney'den gelen ilk büyük teorik karşı çıkış, Batı'nın modernleşme teorilerine bir yanıt olarak 1950'ler ve 60'larda Latin Amerika'da ortaya çıkan Bağımlılık Okulu'dur. Modernleşme teorisi, azgelişmişliğin nedenlerini ülkelerin içsel faktörlerine (geleneksel kültür, sermaye eksikliği vb.) bağlarken, Bağımlılık Okulu, sorunun kaynağını küresel kapitalist sistemin kendisinde aramıştır. Raúl Prebisch ve Hans Singer tarafından geliştirilen Prebisch-Singer tezi, bu okulun temel taşlarından biridir. Bu teze göre, ham madde ihraç eden çevre ülkeler ile mamul mal ihraç eden merkez ülkeler arasındaki dış ticaret hadleri, yapısal olarak çevre aleyhine işlemektedir (James, 1997; Ahiakpor, 1985). Çevre ülkeler, aynı miktarda mamul mal ithal etmek için zamanla daha fazla ham madde ihraç etmek zorunda kalır, bu da bir kaynak transferine ve yoksulluğun yeniden üretilmesine yol açar (Quijano, 1997).

Andre Gunder Frank, bu analizi daha da radikalleştirerek *azgelişmişliğin gelişimi* kavramını ortaya atmıştır (Frank, 1966, s. 18-28; Sánchez, 2003). Frank'a göre azgelişmişlik, gelişmişliğin bir öncülü veya ilkel bir aşaması değildir; aksine, merkez ülkelerin gelişmesi için çevre ülkelerin aktif olarak sömürülmesi ve kaynaklarının merkeze aktarılması sürecinin bir sonucudur (Hout, 2023, s. 163-165). Yani, merkez zenginleşirken çevreyi de az geliştirmiştir. Bu teori, azgelişmişliğin sorumluluğunu yerel dinamiklerden alıp küresel ekonomik yapının kendisine yükleyerek devrimci bir perspektif sunmuştur (Frank, 1966).

Immanuel Wallerstein'ın Dünya-Sistemleri Analizi, Bağımlılık Okulu'nun temel argümanlarını daha bütüncül bir tarihsel-sosyolojik çerçeveye oturtmuştur. Wallerstein, analiz biriminin ulus-devletler değil, 16. yüzyıldan beri var olan tek bir kapitalist dünya-ekonomisi olması gerektiğini savunmuştur (Alalykin-Izvekoy, 2020, s. 55-60). Bu sistem, üçlü bir hiyerarşik yapıya sahiptir: yüksek teknoloji ve sermaye-yoğun üretime sahip *merkez*; ham madde ve ucuz emek sağlayan *çevre* ve ikisi arasında tampon işlevi gören hem sömüren hem de sömürülen *yarı-çevre* (Wallerstein, 2004; Roberts vd., 2003). Yarı-çevrenin varlığı, sistemin kutuplaşmasını önleyerek ona bir esneklik ve istikrar kazandırır (Fiveable Content Team, 2025a). Dünya-Sistemleri Analizi, Bölge Çalışmalarının ulus-devlet odaklı *metodolojik milliyetçiliğini* aşarak, farklı bölgelerdeki gelişmelerin ancak bu küresel sistem içindeki konumları ve işlevleri anlaşıldığında açıklanabileceğini göstermiştir.

Temsil ve Söylem Eleştirisi: Postkolonyalizm ve Madun Çalışmaları

1970'lerin sonlarından itibaren gelişen Postkolonyal Teori, eleştirinin odağını ekonomik yapılardan kültürel, entelektüel ve söylemsel alanlara kaydırmıştır. Bu *kültürel dönüş*, ekonomik sömürünün ancak belirli kültürel ve epistemik varsayımlar aracılığıyla meşrulaştırılabileceği fikrine dayanır. Daha önce de değinildiği gibi, Edward Said'in *Oryantalizm*'i bu akımın kurucu metnidir. Said, Batı'nın Doğu'yu nasıl bir bilgi nesnesi haline getirerek onu yönettiğini ve bu bilginin sömürgeci iktidar yapılarıyla ne kadar iç içe olduğunu göstermiştir (Said, 1978; Hamadi, 2014). Bu, Bölge Çalışmalarının masum bir akademik faaliyet değil, bir iktidar teknolojisi olduğu anlamına geliyordu.

Gayatri Chakravorty Spivak, "Madun Konuşabilir mi?" (Can the Subaltern Speak?) başlıklı makalesiyle eleştiriyi daha da derinleştirmiştir. Spivak, sömürgecilik ve ataerkillik tarafından çifte baskı altında olan *madun* (subaltern) öznelere, özellikle de Üçüncü Dünya kadınlarının, Batılı entelektüel ve politik temsil mekanizmaları içinde seslerini duyurmalarının neredeyse imkânsız olduğunu savunmuştur (Spivak, 1985, s. 272-311; Sawant, 2011, s. 130-133; Fiveable Content Team, 2025b). Onlar adına konuşma girişimleri bile, onların öznelliğini silme ve onları yeniden nesneleştirme riski taşır. Bu, Batı akademisinin Ötekini anlama ve temsil etme iddiasına yönelik radikal bir güvensizliği ifade eder (Spivak, 1985).

Homi Bhabha ise sömürgeci karşılaşmanın karmaşık ve ikircikli doğasına odaklanmıştır. *Melezlik* ve *taklit* gibi kavramlarla, sömürgeci söylemin asla tam ve mutlak bir tahakküm kurmadığını göstermiştir (Fay & Haydon, 2017; Fiveable Content Team, 2025b). Sömürgeleştirilenler, sömürgecinin dilini ve kültürünü taklit ederken, onu her zaman bozar, dönüştürür ve kendisine ait kılar. Bu melezleşme süreci, sömürgeci otoritenin temellerini sarsan ve direniş için yeni alanlar açan bir potansiyel taşır.

Bu teorik tartışmalarla paralel olarak, Hindistan'da *Madun Çalışmaları* (*Subaltern Studies*) kolektifi, somut bir tarih yazımı projesi olarak ortaya çıkmıştır (Ludden, 2002). Ranajit Guha önderliğindeki bu tarihçiler grubu, Hindistan tarihinin hem sömürgeci hem de elit milliyetçi anlatılar tarafından bastırıldığını ve bu anlatıların köylülerin, kabilelerin ve diğer marjinal grupların (madunların) eylemliliğini ve bilincini göz ardı ettiğini savunmuştur (Fiveable Content Team, 2025c). Amaçları, arşivleri tersten okuyarak bu sessizleştirilmiş tarihin izini sürmek ve Hindistan tarihini aşağıdan yeniden yazmaktır (Betik, 2020). Madun Çalışmaları, postkolonyal teorinin soyut eleştirilerini somut bir araştırma programına dönüştürerek bilginin dekolonizasyonu için pratik bir metodoloji sunmuştur.

Epistemik Eleştiri: Dekolonyal Düşünce ve Gücün Sömürgeciliği

Eleştirel yörüngenin en son ve en radikal halkasını, Latin Amerika kökenli Dekolonyal Düşünce oluşturmaktadır. Bu düşünürler, postkolonyal teorinin eleştirisini bir adım öteye taşıyarak, sorunun sadece sömürgeci söylemlerde değil, Batı modernitesinin temelindeki epistemolojik ve ontolojik varsayımlarda yattığını iddia ederler (Mignolo & Walsh, 2018; Vázquez, 2011, s. 29-39).

Perulu sosyolog *Aníbal Quijano*, bu akımın merkezinde yer alan *gücün sömürgeciliği* kavramını geliştirmiştir. Quijano, *sömürgecilik* ile *sömürgecilik* arasında hayati bir ayrım yapar (Quijano, 2024; Serrano-Muñoz, 2021, s. 10-21). Sömürgecilik, bir ülkenin diğeri üzerindeki doğrudan politik ve askeri yönetimi ifade eden tarihsel bir dönemdir ve 20. yüzyılda büyük ölçüde sona ermiştir. Sömürgecilik ise, sömürgecilikten sonra da varlığını sürdüren, ırksal hiyerarşiye dayalı bir küresel iktidar mantığıdır (Restrepo, 2018). Bu *sömürgeci iktidar matrisi*, 16. yüzyılda Amerika'nın fethiyle birlikte kurulmuş ve dünya nüfusunu beyaz/Avrupalı ve diğerleri olarak ırksal temelde sınıflandırmıştır (Hout, 2023, s. 163-165). Bu ırksal sınıflandırma, küresel iş bölümünü (merkezde ücretli emek, çevrede kölelik ve serflik), devlet yapılarını, toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve en önemlisi bilgi üretimini yapılandıran temel eksen haline gelmiştir (Restrepo, 2018).

Arjantinli düşünür *Walter Mignolo*, Quijano'nun analizini *bilginin sömürgeciliği* (*coloniality of knowledge*) ve *varlığın sömürgeciliği* (*coloniality of being*) kavramlarıyla genişletmiştir (Mignolo, 2000, s. 25-129). Bilginin sömürgeciliği, Batı'nın rasyonalite ve bilgi anlayışının tek ve evrensel standart olarak dayatılması, Batı-dışı bilgi sistemlerinin (yerli kozmolojileri, felsefeleri vb.) ise mit, folklor veya gelenek olarak değersizleştirilmesidir (Restrepo, 2018). Bu epistemik hiyerarşi, Bölge Çalışmaları gibi disiplinler aracılığıyla yeniden üretilir (Walsh, 2002, s. 64-87).

Dekolonyal düşünceye göre, bu sömürgeci matrizen çıkışın yolu, sadece politik veya ekonomik bağımsızlık değil, aynı zamanda *epistemik kopuştur*. Epistemik kopuş, Batı modernitesinin evrensellik iddialarını reddetmek ve onun tarafından marjinalleştirilmiş bilgi ve düşünce geleneklerini yeniden canlandırmak ve meşrulaştırmak anlamına gelir. Bu, Batı'dan gelen her şeyi toptan reddetmek değil, Batı'yı evrensel bir referans noktası olmaktan çıkarıp, birçok bilgi geleneğinden sadece biri olarak konumlandırmaktır. Bu kopuşun hedefi, tek bir evrensel dünya tasarımı yerine, birçok dünyanın bir arada, hiyerarşi olmaksızın var olabildiği bir *çoğul-evrensellik* ufkudur (Zembylas, 2025). Bu, Küresel Güney teorilerinin ulaştığı en köklü eleştiri düzeyidir; artık sistem içinde adalet talep etmek yerine, sistemin dayandığı bilgi ve varlık rejiminin kendisini dönüştürmeyi hedefler.

Bu teorik yörüngeler, Küresel Güney'in entelektüel birikiminin nasıl bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ekonomik eşitsizliklerin ortaya konmasından başlayarak, bu eşitsizlikleri meşrulaştıran kültürel temsillerin yapısökümüne ve nihayetinde bu temsillerin temelini oluşturan epistemik şiddetin kendisine yönelik bir eleştiriye varılmıştır. Bu birikim, Bölge Çalışmalarını yeniden düşünmek için güçlü bir zemin sunmaktadır.

Tablo 1. Küresel Güney'den Gelişen Eleştirel Teorilerin Karşılaştırması

Teori	Ana Düşünürler	Temel Kavramlar	Analiz Düzeyi	Bölge Çalışmalarına Yönelik Ana Eleştiri
Bağımlılık Okulu	R. Prebisch, A. G. Frank, S. Amin	Merkez-çevre, azgelişmişliğin gelişimi, eşitsiz mücadele	Ekonomik yapı, uluslararası ticaret	Modernleşme paradigmasının bir aracı olarak, azgelişmişliğin içsel nedenlerine odaklanıp küresel yapısal nedenleri göz ardı etmesi.
Dünya-Sistemleri Analizi	Immanuel Wallerstein	Kapitalist dünya-ekonomisi, yarı-çevre, uzun dönem (<i>longue durée</i>)	Küresel ekonomik sistem, tarihsel sosyoloji	Analiz birimi olarak devleti alarak metodolojik milliyetçiliğe düşmesi ve bölgeleri bütüncül bir dünya-sisteminin parçası olarak görememesi.
Postkolonyal Teori	Edward Said, G. Spivak, Homi Bhabha	Oryantalizm, madun (<i>subaltern</i>), melezlik (<i>hybridity</i>), söylem	Söylem, kültür, temsil, kimlik	Oryantalist bir bilgi-iktidar ilişkisi kurarak Batı'nın "Ötekisini" inşa etmesi ve sömürgeci tahakkümü meşrulaştıran bilgiyi üretmesi (Harootunian, 1999; Said, 1978; Spivak, 1985; Fay & Haydon, 2017).
Dekolonyal Düşünce	Aníbal Quijano, Walter Dignolo	Gücün sömürgeciliği, bilginin sömürgeciliği, epistemik kopuş, çoğul-evrensellik	Epistemoloji, ontoloji (bilgi ve varlık), ırksal hiyerarşiler	Sömürgeciliğin bitmediğini, "sömürgecilik" olarak devam ettiğini ve Bölge Çalışmalarının bu sömürgeci bilgi matrisini ve Batı-merkezci epistemolojiyi yeniden ürettiğini iddia etmesi (Grosfoguel, 2011).

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Önceki bölümlerde ortaya konan eleştirel çerçeveler, Bölge Çalışmalarının sadece metodolojik veya içeriksel bir revizyona değil, radikal bir epistemolojik dönüşüme ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu noktada amaç, disiplini tamamen ortadan kaldırmak değil, onu dekolonyal düşüncenin ilkeleri doğrultusunda temelden yeniden inşa etmektir. Bu, bir bölge hakkında bilgi üretme paradigmasından, o bölgenin entelektüel geleneklerinden ve

deneyimlerinden *öğrenme* ve onlarla *birlikte* düşünme paradigmasına geçişi gerektirir (Ludwig, 2021).

Dekolonize edilmiş bir Bölge Çalışmalarının başlangıç noktası, *Batı-dışı epistemolojilerin* meşruiyetini tanımaktır (Serrano-Muñoz, 2021, s. 15-18; Wynter, 2003). Bu, dünyanın farklı yerlerindeki toplumların geliştirdiği bilgi sistemlerini, felsefeleri ve dünya görüşlerini (örneğin, Afrika'daki ilişkisel perspektifler, And Dağları'ndaki yerli kozmolojileri, Asya'daki bütüncül düşünce gelenekleri) artık incelenecek *kültürel nesneler* veya *folklor* olarak değil, dünyayı anlamak için geçerli ve titiz analitik çerçeveler olarak kabul etmek anlamına gelir (Maffie, t.y.; Omodan, 2024, s. 1230-1237). Boaventura de Sousa Santos'un ifadesiyle, toplumsal adalet ancak "bilişsel adalet" ile, yani farklı bilgi biçimlerinin hiyerarşik olmayan bir şekilde bir arada var olmasının tanınmasıyla mümkün olabilir (Santos, 2014; Santos, 2018, s. 58-200; Serrano-Muñoz, 2021). Bu, Bölge Çalışmalarının Batı teorilerini ithal eden bir alan olmaktan çıkıp, küresel bir epistemik diyalog platformuna dönüşmesi demektir.

Bu dönüşümün en radikal potansiyeli, epistemik bakışın tersine çevrilmesidir. Geleneksel modelde, Batılı teorisyenler (Marx, Weber, Foucault vb.) Küresel Güney'i açıklamak için kullanılır. Dekolonize bir yaklaşımda ise, Küresel Güney'den çıkan kavramlar ve teoriler (örneğin, Quijano'nun sömürgesellik kavramı, Afrika felsefesindeki *Ubuntu* veya Latin Amerika'daki *buen vivir* anlayışı) tüm dünyayı, *Batı da dahil olmak üzere*, analiz etmek için kullanılır. Bu hamle, Batı'yı evrensel teorinin kaynağı olma ayrıcalığından mahrum bırakır ve onu, Batı-dışı perspektiflerden analiz edilebilecek, birçok bölgeden sadece biri haline getirir. Bu, akademik güç dinamiklerinin temelden sarsılması anlamına gelir.

Bu epistemolojik yeniden yönelimi pratiğe dökmek için, Bölge Çalışmalarının pedagojisi ve araştırma gündemi aşağıdaki ilkeler etrafında yeniden yapılandırılabilir:

Sınırlı Bölgeler Yerine İlişkisellik: Statik ve dışarıdan tanımlanmış bölge kavramı terk edilmelidir. Onun yerine, küresel UA gibi yaklaşımların önerdiği gibi, ilişkisellik, birbiriyle kesişen tarihler ve örtüşen medeniyet dünyaları üzerine odaklanılmalıdır (Fisher-Onar & Kavalski, 2022, s. 3-10). Bu, sadece Kuzey-Güney ilişkilerini değil, aynı zamanda Batılı metropolü baypas eden Güney-Güney bağlantılarını, tarihsel ticaret yollarını ve entelektüel alışveriş ağlarını da inceleme konusu yapmak demektir. Örneğin, Orta Doğu'yu kendi içine kapalı bir birim olarak çalışmak yerine, onun Hint Okyanusu, Afrika ve Akdeniz dünyalarıyla olan tarihsel ve güncel bağlarını merkeze almak, çok daha zengin ve dekolonize bir anlayış sunar.

Pratikte Epistemik Kopuş: Walter Mignolo'nun epistemik kopuş çağrısı (Zembylas, 2025), araştırma pratiğinde somut adımlar gerektirir. Bu, Batılı teorik çerçevelerin hegemonyasını bilinçli olarak kırmak anlamına gelir. Araştırmacılar, analiz ettikleri bölgelerin kendi içinden çıkan kavramsal araçlara ve teorik geleneklere öncelik vermelidir. Bu, sadece yerel düşünürleri alıntılarla değil, onların kavramlarını evrensel analitik araçlar olarak kullanma gücünü göstermektir. Örneğin, bir araştırmacı Latin Amerika'daki toplumsal hareketleri analiz ederken, sadece Gramsci'nin hegemonya kavramına değil, aynı zamanda yerli

hareketlerin hissederek düşünmek (*sentipensar*) gibi kendi epistemik pratiklerine de başvurabilir.

Evrenselcilikten Çoğul-Evrensellığe: Dekolonize bir Bölge Çalışmaları, tek ve evrensel bir modernite, rasyonalite veya gelecek tasarımı olduğu fikrini reddeder. Bunun yerine, Mignolo ve diğerlerinin savunduğu *çoğul-evrensellik* ilkesini benimser (Zembylas, 2025). Bu, her biri kendi ontolojisine, epistemolojisine ve gelecek ufkuna sahip çok sayıda dünyanın bir arada var olduğunu kabul etmektir. Bu yaklaşımda Bölge Çalışmalarının görevi, bu farklı dünyaları Batılı bir standarda göre ölçmek değil, onların kendi iç mantıklarını anlamak ve aralarındaki karmaşık etkileşimleri, çatışmaları ve diyalogları incelemektir.

Araştırmacının Konumsallığı: Geleneksel Bölge Çalışmalarının nesnel ve mesafeli gözlemci pozisyonu, bir iktidar pozisyonudur. Dekolonize bir yaklaşım, araştırmacının kendi konumsallığı (ırk, sınıf, cinsiyet, milliyet, kurumsal aidiyet vb.) üzerine eleştirel bir şekilde düşünmesini ve bu konunun araştırma sürecini nasıl şekillendirdiğini açıkça ortaya koymasını gerektirir (Sand, 2023, s. 3-16). Bu, dışarıdan/içeriden gibi basit ikilikleri aşan, işbirlikçi, diyalogik ve angaje bir araştırma etiğini beraberinde getirir. Amaç, incelenen toplumlar hakkında bilgi üretmekten, onlarla birlikte bilgi üretmeye geçmektir (Narayanan, 2023).

Bu ilkeler, Bölge Çalışmalarını sömürgeci ve Soğuk Savaş mirasından arındırarak, onu 21. yüzyılın karmaşık ve çok kutuplu dünyasını anlamak için daha adil, daha çoğulcu ve entelektüel olarak daha zengin bir alana dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Batı-merkezciliğe yöneltilen bu yapısal eleştirilerin gücüne rağmen, güncel Karşılaştırmalı Bölge Çalışmaları (Comparative Area Studies) ve eleştirel literatür, Postkolonyal ve Dekolonyal yaklaşımların kendi içindeki epistemolojik açmazları giderek daha fazla sorunsallaştırmaktadır. Bu literatürdeki temel eleştirilerden biri, dekolonyal söylemin sıklıkla “etno-özcülük” ve “yerlilik” tuzaklarına düşmesidir. Batı’ya ait her türlü evrenselci iddianın reddedilmesi ve Batı-dışı olanın mutlaklaştırılması, Küresel Güney’deki ataerkil, feodal veya otoriter güç yapılarının “yerel kültür” veya “anti-emperyalist kimlik” adı altında meşrulaştırılması riskini doğurmaktadır. İkinci bir eleştiri ise, dekolonizasyon literatürünün önemli bir kısmının, yeni ve pragmatik metodolojik araştırma araçları sunmak yerine, eski sömürgeci söylemleri sürekli yeniden deşifre eden durağan bir itiraz döngüsüne sıkışmış olmasıdır. Eleştirel literatür, evrenselcilik iddialarının tamamen terk edilmesi yerine, ortadokim teorilerle bölgeler arası karşılaştırmalı metodolojilerin geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, Bölge Çalışmalarının gerçek anlamda dekolonize edilmesi, yalnızca Batı’nın epistemik şiddetini ortaya çıkarmakla değil; aynı zamanda Küresel Güney içindeki hiyerarşileri, sansür mekanizmalarını ve iktidar pratiklerini de aynı eleştirel mesafeyle analiz edebilmekle mümkündür.

Sonuç

Bu çalışma, Bölge Çalışmaları disiplininin epistemolojik temellerini Küresel Güney literatüründeki eleştirel kavramlar aracılığıyla analitik bir düzlemde sorgulamıştır. Makale,

geniş coğrafi sahalardaki ampirik verileri derlemek yerine, disiplinin kurucu mantığını şekillendiren sömürgeci ve Soğuk Savaş dinamiklerinin yapısal bir eleştirisine odaklanmıştır. Bu analitik çerçevenin ulaştığı temel bulgu, disiplinin ihtiyaç duyduğu dönüşümün, mevcut Batı-merkezci müfredata Küresel Güney'den birkaç yazar eklemek gibi yüzeysel bir içerik revizyonu ile sağlanamayacağıdır. Disiplinin aşması gereken asıl sorun, dünyayı "bilen Batılı özne" ve "incelenen Batı-dışı nesne" şeklinde hiyerarşik olarak ikiye bölen epistemolojik matrisin kendisidir.

Disiplinin yapısal dönüşümüne yönelik sunulan bu analitik çerçeve kapsamında ilk olarak, Küresel Güney kavramının salt coğrafi bir kategori olmanın ötesinde, küresel güç asimetrilerine ve sömürgeci geçmişe dayanan sosyo-politik bir ilişkiselliği ifade ettiği gösterilmiştir. Bu ilişkisellik, farklı aktörleri Batı-merkezci bilgi üretimi ve güç hiyerarşilerine karşı konumlandıran işlevsel bir meta-kategori olarak ele alınmıştır.

Bu temelde, geleneksel Bölge Çalışmalarının kurumsallaşma süreci incelenmiş; disiplinin Soğuk Savaş jeopolitiği ve sömürgeci idare pratikleriyle olan tarihsel bağları ortaya konmuştur. Çalışmanın bulguları, disiplinin Batı'yı bilen, Batı-dışı sahaları ise bilinen ve yönetilen nesneler olarak kurgulayan Oryantalist ve Avrupa-merkezci bir bilgi-iktidar ilişkisi ürettiğine işaret etmektedir.

Söz konusu epistemolojik yapıya yönelik Küresel Güney kökenli itirazlar, çalışmada üç dalga halinde incelenen teorik bir matris üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Bağımlılık Okulu ve Dünya-Sistemleri Analizi ile küresel sistemin yapısal ve ekonomik eşitsizlikleri tespit edilmiş; Postkolonyal Teori ve Madun Çalışmaları aracılığıyla bu hegemonyayı meşrulaştıran kültürel ve söylemsel temsil krizleri ortaya çıkarılmıştır. Dekolonyal Düşünce'nin gücün sömürgeciliği kavramı merkeze alınarak, sorunun yapısal kökeninin evrenselleştirilmiştir. Bu bağlamda Batı modernitenin epistemolojik hegemonya olduğu saptanmıştır.

Sonuç olarak, makalenin literatüre sunduğu kavramsal açılım, Bölge Çalışmaları alanındaki statik ve Avrupa-merkezci metodolojinin yerini alabilecek ilişkiyel bir modelin yeniden oluşturulmasıdır. Bu model; bölgelerin yalıtılmış coğrafi birimler yerine birbiriyle kesişen tarihsel ağlar olarak analiz edilmesini, Batı teorilerinin mutlak referans noktası olmaktan çıkarılarak pratikte epistemik kopuşun sağlanmasını ve tekil bir evrenselcilik iddiası yerine çoğul-evrensellik ilkesinin epistemolojik zemin olarak benimsenmesini öngörmektedir.

Bu epistemolojik dönüşüm, Bölge Çalışmalarının nesnesini edilgen bir veri kaynağından aktif bir bilgi üreticisine dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Ancak bu sürecin inşasında, dekolonizasyon kavramının neoliberal akademik yapılarda içinin boşaltılarak bir çeşitlilik etiketine indirgenmesi veya otoriter rejimler tarafından etno-milliyetçi amaçlarla araçsallaştırılması (Zembylas, 2025) riskleri literatürün önündeki temel sınamalar olarak varlığını sürdürmektedir. Bu sınırların ve risklerin analitik bir titizlikle yönetilmesi, Bölge Çalışmalarının mevcut epistemik krizini aşarak çok kutuplu küresel gerçeklikleri açıklama kapasitesini doğrudan belirleyecektir.

Kaynakça

- Ahiakpor, J. C. W. (1985). The success and failure of dependency theory: The experience of Ghana. *International Organization*, 39(3), 535–552.
- Alalykin-Izvekov, V. (2020). Honoring a giant: Immanuel Wallerstein and his contributions to social sciences. *Comparative Civilizations Review*, 82(82), 52–62. <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol82/iss82/8> Erişim Tarihi: 25.09.2025.
- Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (1989). *The empire writes back: Theory and practice in post-colonial literatures*: Routledge.
- Aziz, M., & Anjum, G. (2025). Rethinking knowledge systems in psychology: addressing epistemic hegemony and systemic obstacles in climate change studies. *Frontiers in Psychology*, 16, Makale 1533802. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1533802>
- Betik, B. (2020, 17 Şubat). Subaltern studies. *Postcolonial Studies*. <https://scholarblogs.emory.edu/postcolonialstudies/2020/02/17/subaltern-studies/> Erişim Tarihi: 05.06.2025.
- Bhambra, G. K. (2014). *Connected sociologies*: Bloomsbury Academic.
- Brooke, L. (2024, 11 Temmuz). What is the Global South? *UK Parliament Commons Library*. <https://commonslibrary.parliament.uk/what-is-the-global-south/> Erişim Tarihi: 17.05.2025
- Bull, B., & Banik, D. (2025). The rebirth of the Global South: Geopolitics, imageries and developmental realities. *Forum for Development Studies*, 52(2), 195–214. <https://doi.org/10.1080/08039410.2025.2490696>
- Derichs, C. (2015). Shifting epistemologies in area studies: From space to scale. *META: Middle East-Topics & Arguments*. https://www.researchgate.net/publication/307811107_Shifting_Epistemologies_in_Area_Studies_From_Space_to_Scale Erişim Tarihi: 10.04.2025.
- Escobar, A. (2018). *Designs for the pluriverse: Radical interdependence, autonomy, and the making of worlds*. Duke University Press.
- Fay, S., & Haydon, L. (2017). *An analysis of Homi K. Bhabha's The location of culture*. Macat Library.
- Fisher-Onar, N., & Kavalski, E. (2022). From Trans-Atlantic Order to Afro-Eur-Asian Worlds? Reimagining International Relations as Interlocking Regional Worlds. *Global Studies Quarterly*, 2(4), 1-11. <https://doi.org/10.1093/isagsq/ksac080>
- Fiveable Content Team. (2025a). *World-systems theory* (Unit 4 Review: Topic 4.3). Fiveable. <https://fiveable.me/theories-of-international-relations/unit-4/world-systems-theory/study-guide/MdZJP54c11TXtnin> Erişim Tarihi: 20.01.2025.
- Fiveable Content Team. (2025b). *Postcolonial theory* (Literary Theory and Criticism Unit 7). Fiveable. <https://fiveable.me/literary-theory-criticism/unit-7> Erişim Tarihi: 17.09.2025.
- Fiveable Content Team. (2025c). *Subaltern studies* (Theories of International Relations Unit 6: Topic 6.4). Fiveable. <https://fiveable.me/theories-of-international-relations/unit-6/subaltern-studies/study-guide/cSO5Cyh8pxuIMu>
- Frank, A. G. (1966). The development of underdevelopment. *Monthly Review*, 18(4), 17–31. https://doi.org/10.14452/MR-018-04-1966-08_3
- Grosfoguel, R. (2011). Decolonizing Post-Colonial Studies and Paradigms of Political-Economy: Transmodernity, Decolonial Thinking, and Global Coloniality. *TRANSMODERNITY: Journal of Peripheral Cultural Production of the Luso-Hispanic World*, 1(1). <https://doi.org/10.5070/T411000004>

- Grugel, J., & Hout, W. (1999). *Regionalism across the North–South divide: State strategies and globalization*: Psychology Press.
- Hamadi, L. (2014). Edward Said: The postcolonial theory and the literature of decolonization. *European Scientific Journal*, Özel Sayı 2, 39-46.
- Harootunian, H. D. (1999). Postcoloniality's unconscious/area studies' desire. *Postcolonial Studies*, 2(2), 127–147. <https://doi.org/10.1080/13688799989715>
- Haug, S., Braveboy-Wagner, J., & Maihold, G. (2021). The 'Global South' in the study of world politics: Examining a meta category. *Third World Quarterly*, 42(9), 1923–1944. <https://doi.org/10.1080/01436597.2021.1948831>
- Hout, W. (2023). Dependency theory. M. Clarke & X. Zhao (Eds.), *Elgar encyclopedia of development* (ss. 162–166) içinde. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781800372122.ch35>
- James, P. (1997). Postdependency? The Third World in an era of globalism and late-capitalism. *Alternatives: Global, Local, Political*, 22(2), 205–226.
- Kuru, D. (2016). Historicising Eurocentrism and anti-Eurocentrism in IR: A revisionist account of disciplinary self-reflexivity. *Review of International Studies*, 42(2), 351–376. <https://doi.org/10.1017/S0260210515000315>
- Ludden, D. (2002). *Reading Subaltern Studies: Critical history, contested meaning and the globalization of South Asia*: Anthem Press.
- Ludwig, D. (2021). Introduction: Reimagining epistemology and philosophy of science from a global perspective. D. Ludwig, I. Koskinen, Z. Mncube, L. Poliseli & L. Reyes-Galindo (Eds.), *Global epistemologies and philosophies of science*: Routledge. <https://philsci-archive.pitt.edu/18919/1/2021%20Ludwig%20-%20Introduction%20FINAL%20VERSION.docx> Erişim Tarihi: 08.08.2025.
- Maffie, J. (t.y.). *Ethnoepistemology*. Internet Encyclopedia of Philosophy. <https://iep.utm.edu/ethno-ep/> Erişim Tarihi: 08.06.2025.
- Mahler, A. G. (2017). What/Where is the Global South? In E. O'Brien (Ed.), *Oxford Bibliographies in Literary and Critical Theory*: Oxford University Press.
- Maldonado-Torres, N. (2007). On the coloniality of being: Contributions to the development of a concept. *Cultural Studies*, 21(2–3), 240–270. <https://doi.org/10.1080/09502380601162548>
- Maxwell, A. (2012). Regionalism and the critique of "Eurocentrism": A Europeanist's perspective on teaching modern world history. *World History Connected*, 9(3). https://worldhistoryconnected.press.uiillinois.edu/9.3/forum_maxwell_rev.html Erişim Tarihi: 14.06.2025.
- Mignolo, W. D. (2007). Delinking: The rhetoric of modernity, the logic of coloniality and the grammar of de-coloniality. *Cultural Studies*, 21(2-3), 449-514. <https://doi.org/10.1080/09502380601162647>
- Mignolo, W. D., & Walsh, C. E. (2018). *On decoloniality: Concepts, analytics, praxis*. Duke University Press.
- Mignolo, W. D. (2000). *Local histories/global designs: Coloniality, subaltern knowledges, and border thinking*. Princeton University Press.
- Nadalutti, E., & Rüland, J. (2025). Beyond Eurocentrism: Globalising and decentring research on micro-regional cross-border cooperation. *Geopolitics*, 30(5), 2337–2359. <https://doi.org/10.1080/14650045.2025.2476970>
- Narayanan, P. (2023, 27 Haziran). *How ethical is the colonisation of current decolonisation debates in Academia?* Durham University. <https://www.durham.ac.uk/research/institutes-and->

- [centres/social-justice-community-action/about/news/how-ethical-is-the-colonisation-of-current-decolonisation-debates-in-academia/](#) Erişim Tarihi: 19.08.2025.
- Omodan, B. I. (2024). The roles of epistemology and decoloniality in addressing power dynamics in university education. *Globalisation, Societies and Education*, 23(5), 1226–1240. <https://doi.org/10.1080/14767724.2024.2335661>
- Patrick, S., & Huggins, A. (2023, 15 Ağustos). The term “Global South” is surging. It should be retired. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/posts/2023/08/the-term-global-south-is-surging-it-should-be-retired?lang=en> Erişim Tarihi: 08.10.2025.
- Petersson, B. (2015). We don't do area studies - Reflections on the development of the genre of research from a political science perspective. *Forum of EthnoGeoPolitics*, 3(2), 37-48. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1398154/FULLTEXT01.pdf> Erişim Tarihi: 16.11.2025.
- Quijano, A. (1997). The colonial nature of power and Latin America's cultural experience. In R. Briceño-León & H. R. Sonntag (Eds.), *Sociology in Latin America* (ss. 27-38): International Sociological Association.
- Quijano, A. (2024). *Foundational essays on the coloniality of power* (W. D. Mignolo, C. E. Walsh ve R. Segato, Ed.; D. Frye, Çev.). Duke University Press.
- Restrepo, E. (2018). Coloniality of power. In H. Callan (Ed.), *The international encyclopedia of anthropology*. John Wiley & Sons. <http://www.ram-wan.net/restrepo/documentos/coloniality.pdf> Erişim Tarihi: 08.03.2025.
- Roberts, J. T., Grimes, P. E., & Manale, J. L. (2003). Social roots of global environmental change: A world-systems analysis of carbon dioxide emissions. *Journal of World-Systems Research*, 9(2), 277–315. <https://doi.org/10.5195/jwsr.2003.238>
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Sánchez, O. (2003). The rise and fall of the dependency movement: Does it inform underdevelopment today? *European Institute of Intercultural Studies (E.I.A.L.)*. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4003759.pdf> Erişim Tarihi: 25.04.2025.
- Sand, S. A. (2023). How should the non-Indigenous speak? A discussion of decolonizing academia, positioning, and freedom of speech. *Cultural Studies*, 39(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/09502386.2023.2230990>
- Santos, B. d. S. (2014). *Epistemologies of the South: Justice against epistemicide*. Routledge.
- Santos, B. d. S. (2018). *The end of the cognitive empire: The coming of age of epistemologies of the South*. Duke University Press.
- Sawant, D. G. (2011). Perspectives on postcolonial theory: Said, Spivak and Bhabha. *Literary Endeavour*, 2, 129–135.
- Serrano-Muñoz, J. (2021). Decolonial theory in East Asia? Outlining a shared paradigm of epistemologies of the South. *Revista Crítica de Ciências Sociais*, 124, 5–26. <https://doi.org/10.4000/rccs.11430>
- Smith, L. T. (2012). *Decolonizing methodologies: Research and indigenous peoples* (2.baskı). Zed Books.
- Spivak, G. C. (1985). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (s. 271–313). Macmillan
- Taşkesen, S. (2023). Bölge çalışmalarının tanımı, kapsamı ve temel unsurları: Kavramsal bir çerçeve. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 290-337

- Tekin, S., & Dolu, M. T. (2020). Güney- Güney İşbirliği'nin ideolojik temelleri: Bağlantısızlar Hareketi ve Küresel Güney. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(24), 66-81.
- Vázquez, R. (2011). Translation as erasure: Thoughts on modernity's epistemic violence. *Journal of Historical Sociology*, 24(1), 27-44. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6443.2011.01387.x>
- Wallerstein, I. (2004). World-systems analysis. G. Modelski (Ed.), *World system history*: Eolss Publishers.
- Walsh, C. E. (2002). The (re)articulation of political subjectivities and colonial difference in Ecuador: Reflections on capitalism and the geopolitics of knowledge. *Nepantla: Views from South*, 3(1), 61-97.
- West, C., & Gusejnova, D. (2021, 12 Mayıs). European history and 'Eurocentrism' – A conversation between Dina Gusejnova (LSE) and Charles West (Sheffield): *History Matters*. <https://historymatters.sites.sheffield.ac.uk/blog-archive/2021/european-history-and-eurocentrism-a-conversation-between-dina-gusejnova> Erişim Tarihi: 21.08.2025.
- Wynter, S. (2003). Unsettling the coloniality of being/power/truth/freedom: Towards the human, after man, its overrepresentation—An argument. *CR: The New Centennial Review*, 3(3), 257-337. <https://doi.org/10.1353/ncr.2004.0015>
- Zembylas, M. (2025). Decolonial pathways in education: Walter Mignolo, epistemic delinking, and the risks of ethno-essentialism. *Globalisation, Societies and Education*, 1-15. <https://doi.org/10.1080/14767724.2025.2459110>

AN EXAMINATION OF COGNITIVE EMOTION REGULATION STRATEGIES, MINDFULNESS LEVELS AND MEANING IN LIFE AMONG UNIVERSITY STUDENTSⁱ

Beyza Nur TURGUTⁱⁱ, Doç. Dr. Betül DÜŞÜNCELİⁱⁱⁱ

Abstract

This study aimed to examine the relationships among cognitive emotion regulation strategies, mindfulness, and meaning in life among university students. Participants were selected through simple random sampling from students enrolled at Sakarya and Düzce Universities during the 2020–2021 academic year. Of the participants, 464 (78.5%) were female and 127 (21.5%) were male, with ages ranging from 18 to 40 years. Data were collected using the Cognitive Emotion Regulation Scale, the Mindfulness Scale, and the Meaning in Life Scale. The data were analyzed using SPSS 20.0. Since the data met the assumption of normality, Pearson correlation analysis was conducted to examine the relationships among the study variables. The findings indicated a significant positive relationship between adaptive cognitive emotion regulation strategies and mindfulness, whereas maladaptive strategies and acceptance were negatively associated with mindfulness. No significant relationship was found between rumination and mindfulness. Adaptive cognitive emotion regulation strategies were positively associated with the presence of meaning, while maladaptive strategies and acceptance were negatively associated with the presence of meaning. No significant relationship was found between blaming others, rumination, and the presence of meaning. In addition, both adaptive and maladaptive cognitive emotion regulation strategies were positively related to the search for meaning in life, whereas no significant relationship was observed between positive refocusing, blaming others, and the search for meaning. Finally, mindfulness was positively associated with the presence of meaning, whereas no significant relationship was found between mindfulness and the search for meaning.

Keywords: Cognitive Emotion Regulation, Mindfulness, Meaning of Life

Üniversite Öğrencilerinde Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri, Bilinçli Farkındalık Düzeyleri ve Yaşamın Anlamının İncelenmesi

Öz

Bu araştırma üniversite öğrencilerinde bilişsel duygu düzenleme stratejileri, bilinçli farkındalık düzeyleri ve yaşamın anlamı arasındaki ilişkilerin incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2020–2021 eğitim-öğretim yılında Sakarya ve Düzce Üniversitelerinde öğrenim

ⁱ This article is derived from a master's thesis.

ⁱⁱ PhD Student, Sakarya University, Faculty of Education, Guidance and Psychological Counseling, beyza.tufan1@ogr.sakarya.edu.tr, 0000-0001-5352-4930

ⁱⁱⁱ Doç. Dr., Sakarya University, Faculty of Education, Guidance and Psychological Counseling, bayraktar@sakarya.edu.tr, 0000-0002-6794-8811

gören ve basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 591 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki öğrencilerin 464'ü (%78,5) kadın, 127'si (%21,5) erkek olup yaşları 18 ile 40 arasında değişmektedir. Araştırmanın verileri bilişsel duygu düzenleme ölçeği, bilinçli farkındalık ölçeği ve yaşamda anlam ölçeği ile toplanmıştır. Toplanan verilerin analizi SPSS 20.0 paket programı ile yapılmıştır. Verilerin normal dağılım göstermesi sonucunda ilişkileri ortaya koymak için pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Veri analizi sonuçlarına göre bilişsel duygu düzenlemenin uyumlu stratejileri ile bilinçli farkındalık puanları arasında pozitif yönde; uyumsuz stratejileri ve kabul etme ile bilinçli farkındalık puanları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Düşünceye odaklanma ile bilinçli farkındalık puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bilişsel duygu düzenlemenin uyumlu stratejileri ile anlamın varlığı arasında pozitif yönde, uyumsuz stratejileri ve kabul etme ile anlamın varlığı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki ortaya konulmuştur. Diğerlerini suçlama ve düşünceye odaklanma ile anlamın varlığı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bilişsel duygu düzenlemenin uyumlu stratejileri ve uyumsuz stratejileri ile yaşamda anlam arayışı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken pozitif tekrar odaklanma ve diğerlerini suçlama ile anlam arayışı arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Bilinçli farkındalık ile anlamın varlığı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilirken anlam arayışı arasında anlamlı bir ilişki ortaya konulmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri, Bilinçli Farkındalık, Yaşamın Anlamı

Introduction

Individuals learn to recognize their emotions and distinguish which emotions are constructive or destructive through their social interactions and life experiences. In fact, the ways of regulating emotions have become increasingly important in the literature, based on the view that people are beings who are aware of their emotions, can control their emotions, actively reveal and produce them (Mauss, Bunge & Gross, 2007). Emotion regulation, in general, is controlling the emotions that prevent an individual from achieving goals and adapting to social life, reducing the impact of emotions, and increasing well-being (Koole, Van Dillen & Sheppes, 2010). Garnefski, Kraaij, & Spinhoven (2001) studied the conscious and cognitive dimensions, noting that emotion regulation is handled in different ways. According to Joormann, Yoon, & Siemer (2010), cognitive processes are the primary pathway for regulating emotions, determining whether an emotion will be present and which emotion will be experienced. In this context, cognitive emotion regulation strategies, which will be discussed in the current study, are defined as cognitive processes used to cope with and regulate the emotion that arises as a result of an event (Garnefski & Colleagues, 2001). Cognitive emotion regulation strategies constitute the cognitive dimension of coping (Garnefski & Colleagues, 2001) and are expressed as the thoughts and mental processes used in the emergence and regulation of emotions (Onat & Otrar, 2010). When studies on cognitive emotion regulation (Garnefski & Kraaij, 2006; Garnefski & Kraaij, 2007) are examined, it is seen that there are nine different strategies of cognitive emotion regulation and these strategies are divided into adaptive and maladaptive coping strategies. Adaptive coping strategies include acceptance, refocusing on the plan, positive refocusing, positive reappraisal, and putting things into perspective; maladaptive coping strategies include self-blame, blaming others, catastrophizing, and rumination (Garnefski et al. 2001). Cognitive emotion regulation strategies help individuals reduce the intensity of their emotions, achieve emotional balance, and develop coping skills (Thompson, 1994). Therefore, cognitive emotion regulation and mindfulness are complementary processes in both managing emotions and increasing psychological flexibility (Garland, 2007).

In addition, both mindfulness and cognitive emotion regulation may contribute to the development of meaning in life. Individuals who are aware of their present experiences and able to regulate their emotions effectively may be more capable of interpreting life events constructively, pursuing meaningful goals, and maintaining a sense of purpose. Therefore, mindfulness and cognitive emotion regulation are expected to be associated with both the presence of meaning and the search for meaning in life.

Cognitive emotion regulation occurs in three stages: noticing, accepting, and controlling emotions (Gross & John, 2003). These stages overlap with the concept of mindfulness, which emphasizes accepting emotions experienced in the moment and focusing on the present moment by controlling negative emotions stemming from past experiences. Mindfulness is defined as the nonjudgmental acceptance of one's thoughts and feelings by focusing on the present moment rather than the past or future (Brown & Ryan,

2003). This approach allows individuals to distance themselves from automatic thoughts and behaviors and regulate their emotions more effectively (Deniz, Erus, & Büyükcebeci, 2017). Therefore, cognitive emotion regulation and mindfulness are complementary processes in both managing emotions and increasing psychological flexibility (Garland, 2007).

Individuals with higher levels of mindfulness are more likely to observe their emotions without judgment and respond to emotional experiences consciously rather than automatically (Garland, 2007). Therefore, mindfulness may facilitate the use of adaptive cognitive emotion regulation strategies, such as positive reappraisal and planning, while reducing maladaptive strategies, such as rumination and catastrophizing. In this respect, mindfulness can be considered an important factor supporting effective cognitive emotion regulation.

The university period stands out as a developmental stage in which individuals' search for meaning in their lives intensifies (Erikson, 1968). Meaning in life is defined as individuals integrating their lives with goals and objectives and giving value and direction to their lives (Steger, Oishi, & Kashdan, 2009). The search for meaning is a process that motivates individuals, facilitates their coping with challenges, and enhances their well-being (Bonebright, Clay, & Ankenmann, 2000; Schnell, 2009; Kleftras & Psarra, 2012). Conversely, it has been reported that lack of meaning in life reduces individuals' motivation and negatively affects their psychological adjustment (Şahin et. al., 2009). In addition to cognitive forms of emotion regulation, it can be thought that living with awareness and having a purpose in life will develop individuals and facilitate the adaptation process.

In summary, during university years, it is crucial for students to utilize emotion regulation processes, live mindfully, understand, and have goals to have a say in their own lives and enhance their well-being. In this context, we aimed to investigate the relationship between cognitive emotion regulation strategies, living in the moment and mindfully, and finding meaning in life. Examining cognitive emotion regulation strategies, mindfulness, and the meaning of life together is important in terms of shedding light on programs to be implemented during the university period to adapt to the process, to adapt to the environment, to reduce the damaging effects of emotion by gaining control over thoughts, to gain awareness of the moment, and to have meaning by creating goals in life.

Previous studies have examined the relationships between cognitive emotion regulation and mindfulness, as well as between mindfulness and meaning in life. Similarly, the associations between emotion regulation processes and meaning in life have received increasing attention in the literature. However, studies investigating cognitive emotion regulation strategies, mindfulness, and meaning in life within a single conceptual framework remain limited, particularly among university students. Therefore, examining these variables together may contribute to a better understanding of how emotional and cognitive processes are associated with meaning-making during emerging adulthood and may help fill an important gap in the existing literature.

In this context, the current study aimed to answer the question, "Is there a statistically significant relationship between cognitive emotion regulation strategies, conscious awareness levels and the meaning of life among university students?"

H1. There is a statistically significant relationship between cognitive emotion regulation strategies and mindfulness levels among university students.

H2. There is a statistically significant relationship between cognitive emotion regulation strategies and the meaning of life (the presence of meaning in life and the search for meaning in life) among university students.

H3. There is a statistically significant relationship between mindfulness levels and the meaning of life (the presence of meaning in life and the search for meaning in life) among university students.

Method

Research Design

This study was conducted to examine the relationship between cognitive emotion regulation strategies, mindfulness levels, and meaning in life among university students. The study used a relational screening model, one of the general screening models. A relational screening model is a research design used to determine the relationship between two or more variables and the level of this relationship (Karasar, 2010).

Universe-Sample

Participation in the study was voluntary and consisted of university students studying at Sakarya University and Düzce University during the 2020-2021 academic year. The study sample was selected using a simple random sampling method. Each participant in the target population had an equal chance of being included in the study. Inclusion criteria were: (a) being a registered undergraduate student, (b) being 18 years of age or older, (c) willingness to participate voluntarily, and (d) completing all measurement instruments fully. Of the students in the study group, 464 (78.5%) were female and 127 (21.5%) were male, and their ages ranged from 18 to 40.

Data Collection Tools

The study relied on voluntary student participation, and data were collected using the Cognitive Emotion Regulation Scale, Mindful Awareness Scale, and Meaning in Life Scale. Detailed information about the data collection tools used is provided below.

Cognitive emotion regulation scale.

The Cognitive Emotion Regulation Scale was developed by Garnefski and colleagues (2001) and adapted into Turkish by Onat & Otrar (2010). The scale consists of nine subscales, each with four items, and a total of 36 items. The sub-dimensions were determined as acceptance, refocusing on planning, positive refocusing, positive reexamination, putting into

perspective, self-blame, other-blame, catastrophizing, and thought focus. Higher scores on the five-point Likert-type scale indicate more frequent use of the relevant strategy. In the Turkish adaptation study, the reliability coefficient of the scale (Cronbach's $\alpha = .784$) was found to be acceptable, and item-total correlations ranged from .188 to .468 (Onat & Otrar, 2010). In the present study, the Cronbach's alpha coefficients were calculated as .589 for Acceptance, .755 for Refocusing on Planning, .481 for Positive Refocusing, .731 for Positive Reappraisal, .590 for Putting Things into Perspective, .678 for Self-Blame, .727 for Other-Blame, .746 for Catastrophizing, and .700 for Rumination.

Mindfulness scale .

The Mindfulness Scale was developed by Brown & Ryan (2003) and adapted into Turkish by Özyeşil, Arslan, Kesici, & Deniz (2011). The scale consists of 15 items and has a unidimensional structure. High scores on the six-point Likert-type scale indicate a high level of mindfulness. The internal consistency coefficient of the scale was found to be Cronbach's $\alpha = .80$, and the test-retest correlation was .86. In the present study, the Cronbach's alpha coefficient of the scale was calculated as .84. Total item correlations were above .40, and significant relationships were identified in criterion-related validity analyses (Özyeşil et al., 2011).

Meaning in life scale.

The Meaning in Life Scale was developed by Steger, Frazier, Oishi, & Kaler (2006) and adapted into Turkish by Demirbaş (2010). The scale consists of two subscales, each with five items, and a total of 10 items. The subscales are identified as the presence of meaning in life and the search for meaning; item 9 is reverse scored. Higher scores on the seven-point Likert-type scale indicate higher levels of engagement in the relevant subscale. Internal consistency coefficients for the scale were found to be 0.86 for the total score, 0.87 for the existence of meaning in life subscale, and 0.88 for the search for meaning subscale (Demirbaş, 2010). In the present study, the Cronbach's alpha coefficients were calculated as .484 for the Presence of Meaning subscale and .892 for the Search for Meaning subscale.

Data Collection and Preparation Process for Analysis

Data were collected face-to-face from 591 students studying at Sakarya and Düzce Universities. The research data were analyzed using the SPSS 20.0 package program. Prior to analysis, the dataset was examined for missing and incomplete responses. As a result, 33 cases with incomplete or inconsistent data were excluded from the analysis. Kurtosis and skewness values were used to determine whether the data exhibited a normal distribution. As a result of the normal distribution of the data, Pearson correlation analysis was applied to determine the relationships between cognitive emotion regulation strategies, conscious awareness levels and meaning in life in university students.

Ethical Considerations

Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan etik onay alınmıştır
(Karar No: 13, Tarih: 02.09.2020).

Results

The conformity of the data to a normal distribution was assessed by examining the kurtosis and skewness values. The results for these values are presented in Table 1.

Table 1. Kurtosis and skewness results for the sub-dimensions of cognitive emotion regulation, conscious awareness, and meaning in life

Variables	Skewness	Kurtosis
Acceptance	-.260	-.092
Refocusing on the plan	-.308	-.323
Positive refocusing	.008	-.197
Positive reappraisal	-.279	-.483
Putting things into perspective	-.206	-.148
Self-blame	.329	.108
Blaming others	.029	-.198
Catastrophizing	.336	-.439
Rumination	-.179	-.606
Mindfulness	-.368	-.107
The presence of meaning in life	-.423	-.477
The search for meaning in life	-.760	.311

When Table 1 is examined, it is seen that the skewness values of the data vary between -.760 and .336, and the kurtosis values vary between -.606 and .311. Kurtosis and skewness values being within the range of ± 1.5 indicate that there are no excessive deviations from normality (Tabachnick & Fidell, 2015). In this regard, it can be said that the research data exhibited a normal distribution. Pearson correlation analysis was applied to determine the relationships between students' cognitive emotion regulation strategies, mindfulness, and meaning in life scores. Correlation results for cognitive emotion regulation strategies and mindfulness scores are presented in Table 2.

Table 2. Correlation analysis results of the relationship between cognitive emotion regulation strategies and mindfulness scores

Variables	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Acceptance (1)	1									
Refocusing on the plan (2)	.040	1								
Positive	.031	.362**	1							

refocusing (3)										
Positive reappraisal (4)	.031	.656**	.474**	1						
Putting things into perspective (5)	.134**	.293**	.410**	.463**	1					
Self-blame (6)	.345**	-.128**	-.205**	-.201**	-.017	1				
Blaming others (7)	.128**	-.077	.050	-.116**	.115**	.079	1			
Catastrophizing (8)	.215**	-.311**	-.182**	-.341**	-.071	.356**	.349**	1		
Rumination (9)	.244**	.246**	-.093*	.071	.038	.316**	.109**	.138**	1	
Mindfulness (10)	-.165**	.152**	.123**	.180**	.114**	-.229**	-.111**	-.191**	-.004	1
$\bar{x}$	13.28	15.92	12.54	15.39	13.69	12.34	10.76	9.66	15.86	58.29
SS	2.64	2.52	2.60	2.71	2.62	2.60	2.70	3.16	2.50	12.46

** $p < .01$

When Table 2 is examined, it is seen that there are positive, low-level significant relationships between the students' mindfulness scores and the scores of cognitive emotion regulation strategies such as refocusing on planning ($r = .152$, $p < .01$), positive refocusing ($r = .123$, $p < .01$), positive reappraisal ($r = .180$, $p < .01$), and putting things into perspective ($r = .114$, $p < .01$). However, negative, low-level significant correlations were found between acceptance ($r = -.165$, $p < .01$), self-blame ($r = -.229$, $p < .01$), blaming others ($r = -.111$, $p < .01$), and catastrophizing ($r = -.191$, $p < .01$) scores and mindfulness scores. No significant relationship was found between rumination ($r = -.004$, $p > 0.05$) and mindfulness. Correlation analysis results for cognitive emotion regulation strategies and the sub-dimensions of meaning in life are presented in Table 3.

Table 3. Correlation analysis results of the relationship between cognitive emotion regulation strategies and meaning in life scores

Variable	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	1										
2	.040	1									
3	.031	.362**	1								
4	.031	.656**	.474**	1							
5	.134**	.293**	.410**	.463**	1						
6	.345**	-.128**	-.205**	-.201**	-.017	1					
7	.128**	-.077	.050	-.116**	.115**	.079	1				

				.116**							
8	.215**	-.311**	-.182**	-	-.071	.356**	.349**	1			
				.341**							
9	.244**	.246**	-.093*	.071	.038	.316**	.109**	.138**	1		
10	-.121**	.389**	.273**	.420**	.175**	-.222**	-.025	-.282**	-.047	1	
11	.166**	.093*	.062	.110**	.144**	.110**	.054	.103*	.256**	-.071	1

Note. 1 = Acceptance; 2 = Refocusing on the Plan; 3 = Positive Refocusing; 4 = Positive Reappraisal; 5 = Putting into Perspective; 6 = Self-Blame; 7 = Blaming Others; 8 = Catastrophizing; 9 = Rumination; 10 = Presence of Meaning in Life; 11 = Search for Meaning in Life. ** $p < .01$, * $p < .05$

Table 4. Descriptive Statistics of Study Variables

Variable	X	SS
Acceptance	13.28	2.64
Refocusing on the plan	15.92	2.52
Positive refocusing	12.54	2.60
Positive reappraisal	15.39	2.71
Putting things into perspective	13.69	2.62
Self-blame	12.34	2.60
Blaming others	10.76	2.70
Catastrophizing	9.66	3.16
Rumination	15.86	2.50
Presence of meaning in life	25.09	6.42
Search for meaning in life	25.06	6.72

An examination of Table 3 reveals that the scores for refocusing on planning ($r = .389$, $p < .01$) and positive reappraisal ($r = .420$, $p < .01$), which are cognitive emotion regulation strategies, exhibit positive, moderately significant relationships with the presence of meaning in life, a sub-dimension of meaning in life. Positive refocusing ($r = .273$, $p < .01$) and putting things into perspective ($r = .175$, $p < .01$) scores were found to have positive, low-level significant relationships with the presence of meaning in life. Negative, low-level significant relationships were found between the strategies of acceptance ($r = -.121$, $p < 0.01$), self-blame ($r = -.222$, $p < 0.01$), and catastrophizing ($r = -.282$, $p < 0.01$) and the presence of meaning in life. No significant relationships were found between the strategies of blaming others ($r = -.025$, $p > 0.05$) and rumination ($r = -.047$, $p > 0.05$) and the presence of meaning in life.

Positive, low-level significant relationships were found between the scores of the cognitive emotion regulation strategies acceptance ($r = .166$, $p < .01$), refocusing on planning ($r = .093$, $p < .05$), positive reappraisal ($r = .110$, $p < .01$), putting things in perspective ($r = .144$, $p < .01$), self-blame ($r = .110$, $p < .01$), catastrophizing ($r = .103$, $p < .05$), and rumination ($r =$

.256, $p < .01$) and the search for meaning, a sub-dimension of meaning in life. However, no significant relationship was found between the strategies of positive refocusing ($r = .062$, $p > .05$) and blaming others ($r = .054$, $p > .05$) and the search for meaning. Descriptive statistics for the study variables are presented in Table 4. The correlation analysis results for the sub-dimensions of mindfulness and meaning in life are presented in Table 5.

Table 5. Correlation analysis results of the relationship between conscious awareness and meaning in life scores

Variables	1	2	3
Mindfulness	1		
The presence of meaning in life	.277**	1	
The search for meaning in life	-.024	-.071	1
$\bar{x}$	58.29	25.09	25.06
SS	12.46	6.42	6.72

** $p < .01$

When Table 5 is examined, a positive, low-level significant relationship was found between mindfulness and the presence of meaning in life ($r = .277$, $p < .01$), a sub-dimension of meaning in life. However, no significant relationship was found between mindfulness and the search for meaning ($r = -.024$, $p > .05$).

Conclusion, Discussion and Suggestions

In the present study, when the relationships between cognitive emotion regulation strategies and mindfulness were examined in university students, weak positive relationships were found between mindfulness and adaptive strategies such as refocusing on the plan, positive refocusing, positive reappraisal, and putting things into perspective. These findings suggest that students develop present-moment awareness by reframing negative experiences (Garnefski et al., 2001; Turan, 2020). The fact that the strategy of refocusing on planning fosters personal development and enhances well-being (Carver, Scheier, & Weintraub, 1989) and that mindfulness focuses attention on the present moment (Bishop et al., 2004) may contribute to this relationship. The present findings are consistent with previous research emphasizing the role of mindfulness in adaptive cognitive reappraisal processes. Garland et al., (2009) suggested that mindfulness facilitates positive reappraisal by enabling individuals to reinterpret stressful experiences from alternative and more adaptive perspectives. Similarly, a meta-analysis conducted by Zhou et al., (2023) revealed a positive association between mindfulness and cognitive reappraisal. These findings support the view that mindfulness is related to adaptive cognitive emotion regulation strategies and may contribute to more constructive responses to stressful life events.

On the other hand, weak negative correlations were found between mindfulness and maladaptive strategies such as acceptance, self-blame, other-blame, and catastrophizing.

These results suggest that higher mindfulness is associated with a reduced tendency to engage in maladaptive cognitive patterns, such as self-criticism and catastrophic thinking (Ülev, 2014; Jimenez, Niles, & Park, 2010; Shapiro, Schwartz, & Bonner, 1998; Gedik, 2018; Garland, 2007). The present findings are consistent with previous studies demonstrating that mindfulness is negatively associated with maladaptive cognitive and emotional processes. For example, Desrosiers et al. (2013) reported that mindfulness was associated with lower levels of maladaptive emotion regulation strategies, including rumination and worry. Similarly, Tomlinson et al. (2018), in a meta-analysis, found that mindfulness was negatively related to repetitive negative thinking processes. These findings support the view that mindfulness may help individuals disengage from self-critical and catastrophic thought patterns and adopt more adaptive ways of responding to stressful experiences.

The study found no significant relationship between rumination and mindfulness. This may be explained by the fact that mindfulness directs attention to present-moment experiences rather than repetitive thought patterns (Kabat-Zinn, 2003). Although previous studies have generally reported negative associations between mindfulness and rumination, the strength of this relationship appears to vary across samples and study contexts. For example, Desrosiers et al. (2013) found that mindfulness was associated with lower levels of maladaptive emotion regulation strategies, including rumination. Similarly, Tomlinson et al. (2018) reported a negative relationship between dispositional mindfulness and repetitive negative thinking. In contrast to these findings, the present study did not reveal a significant association between mindfulness and rumination, suggesting that the relationship may be influenced by individual, developmental, or contextual factors among university students.

Overall, these findings suggest that cognitive emotion regulation strategies and mindfulness are interconnected through processes of cognitive flexibility and present-moment awareness. These results are consistent with previous research (Garland, 2007; Garland et al., 2009; Hayes-Skelton & Graham, 2012; Grecucci et al., 2015; Turan, 2020) and may reflect the role of cognitive reappraisal and attentional control mechanisms in the relationship between these constructs.

When examining the relationships between cognitive emotion regulation strategies and the sub-dimensions of meaning in life, adaptive strategies were positively associated with the presence of meaning, whereas maladaptive strategies were negatively associated with it. These findings are consistent with previous research suggesting that adaptive emotion regulation processes contribute to the development and maintenance of meaning in life. For example, Park and Yoo (2017) reported positive associations between meaning in life and emotion regulation. Similarly, Cox and McAdams (2014) found that meaning-making processes predicted more adaptive emotion regulation over time. A weak negative relationship was found between the acceptance strategy and the presence of meaning, suggesting that acceptance may sometimes be associated with reduced engagement in meaning-making processes. Similarly, self-blame and catastrophizing strategies were negatively related to the presence of meaning (Cho, Lee, Lee, Bae, & Jeong, 2014; Ören Rıza,

2016; Uyar, 2019). Overall, these findings suggest that adaptive cognitive emotion regulation strategies may facilitate the experience of meaning in life, whereas maladaptive strategies may undermine it.

A moderate positive relationship was found between refocusing on the plan and the presence of meaning. This finding is consistent with previous research indicating that developing action plans may facilitate meaning-making processes (Jim, Richardson, Golden-Kreutz, & Andersen, 2006). Positive reappraisal was also positively associated with the presence of meaning, suggesting that cognitive reframing of negative experiences may enhance individuals' sense of purpose (Schroever, Kraaij, & Garnefski, 2008; Haga, Kraft, & Corby, 2009). In addition, putting things into perspective was positively related to the presence of meaning, indicating that alternative evaluations of negative events may support life goals (Ören Rıza, 2016).

No significant relationships were found between blaming others or rumination and the presence of meaning. This finding differs from some previous studies suggesting that maladaptive cognitive processes, particularly rumination, are associated with lower levels of meaning in life. For example, Park and Yoo (2017) reported that meaning in life was negatively associated with maladaptive emotional and cognitive processes, whereas Cox and McAdams (2014) emphasized the importance of constructive meaning-making processes for psychological adjustment. In contrast, the present findings suggest that blaming others and rumination may not be directly related to the presence of meaning among university students. These inconsistencies may be explained by differences in sample characteristics, cultural context, or the multidimensional nature of meaning in life.

Regarding the search for meaning in life, weak positive relationships were found between acceptance and refocusing on the plan. These findings suggest that both self-acceptance and goal-oriented cognitive strategies may contribute to meaning-seeking processes (Cho et al., 2014; Jim et al., 2006; Carver et al., 1989). The present findings are consistent with previous research indicating that adaptive, problem-focused coping strategies are associated with greater meaning-making and goal-directed functioning. For example, Carver, Scheier, and Weintraub (1989) emphasized that planning-oriented coping is linked to more effective goal pursuit and psychological adjustment, which may facilitate meaning-related processes. Similarly, acceptance-based approaches have been shown to support adaptive adjustment and may indirectly contribute to meaning construction by reducing resistance to internal experiences.

Positive reappraisal was weakly and positively associated with the search for meaning, suggesting that cognitive reframing of events may support meaning-making processes (Garland et al., 2015). Similarly, putting things into perspective was positively related to the search for meaning, indicating that alternative evaluations of experiences may facilitate the exploration of new life directions (Doğan, 2006).

A weak positive relationship was also observed between self-blame and the search for meaning, suggesting that self-reflective processes may sometimes contribute to meaning exploration, despite their negative emotional associations (Watson, Clark, & Tellegen, 1988). In contrast, no significant relationships were found between positive refocusing or blaming others and the search for meaning, which may reflect the subjective and individually varying nature of meaning-seeking processes (Steger & Kashdan, 2007; Steger et al., 2008).

Weak positive associations were found between catastrophizing, rumination, and the search for meaning, suggesting that negative cognitive engagement may occasionally contribute to meaning-making through reflection on adverse experiences and post-traumatic growth processes (Schulenberg et al., 2014; Şensoy, 2018).

Regarding mindfulness, a weak positive relationship was found with the presence of meaning in life, whereas no significant relationship was observed with the search for meaning. This finding suggests that mindfulness is more closely related to the experienced sense of meaning rather than the active pursuit of meaning.

From a theoretical perspective, mindfulness involves present-moment, nonjudgmental awareness, which may enhance clarity and integration of life experiences into a coherent sense of meaning. In contrast, the search for meaning is a future-oriented and motivational process, which may explain the lack of a direct association with mindfulness. Overall, these findings suggest that mindfulness is more strongly linked to the presence of meaning than to the search for meaning.

Suggestions

The study group for this study consists of university students. Future studies may extend the current findings by examining the relationships among cognitive emotion regulation, mindfulness, and meaning in life in different age groups and educational levels in order to enhance the generalizability of the results. In addition, longitudinal and experimental research designs are recommended to better understand the causal and developmental relationships between these variables. Furthermore, future research may investigate the potential effects of psychoeducational interventions aimed at improving cognitive emotion regulation and mindfulness skills on individuals' sense of meaning in life. In this context, intervention-based studies may provide valuable evidence regarding the effectiveness of such programs in enhancing psychological well-being.

References

- Allan, B. A., Bott, E. M., & Suh, H. (2005). Connecting mindfulness and meaning in life: Exploring the role of authenticity. *Mindfulness*, 6(5), 996–1003. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s12671-014-0341-z>
- Baer, R. A. (2003). Mindfulness training as a clinical intervention: A conceptual and empirical review. *Clinical Psychology: Science And Practice*, 10, 125-143. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1093/clipsy.bpg015>
- Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., Segal, Z. V., Abbey, S., Specia, M., Welting, D., & Devins, G. (2004). Mindfulness: a proposed operational definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11(3), 230-41. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1093/clipsy.bph077>
- Bonebright, C. A., Clay, D. L., & Ankenmann, R. D. (2000). The relationship of workaholism with work–life conflict, life satisfaction, and purpose in life. *Journal of Counseling Psychology*, 47(4), 469–477. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-0167.47.4.469>
- Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal Of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822-848. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.84.4.822>
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: a theoretically based approach. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 56(2), 267-283.
- Cho, E. H., Lee, D. G., Lee, J. H., Bae, B. H., & Jeong, S. M. (2014). Meaning in life and school adjustment: Testing the mediating effects of problem-focused coping and self-acceptance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 114, 777-781.
- Cox, K. S., & McAdams, D. P. (2014). Meaning making during high and low point life story episodes predicts emotion regulation two years later: How the past informs the future. *Journal of Research in Personality*, 50, 66–70
- Deniz, M. E., Erus, S. M., & Büyükcebeci, A. (2017). The mediating role of emotional intelligence in the relationship between mindfulness and psychological well-being. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 17-31. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd/issue/42743/515880>.
- Demirbaş, N. (2010). *Meaning in life and ego-resilience* (Publication No. 265337) [Master's thesis, Hacettepe University]. Council of Higher Education Thesis Center.
- Desrosiers, A., Vine, V., Klemanski, D. H., & Nolen-Hoeksema, S. (2013). Mindfulness and emotion regulation in depression and anxiety: Common and distinct mechanisms of action. *Depression and Anxiety*, 30(7), 654–661.
- Doğan, T. (2006). Examining the well-being of university students. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(30), 120-129. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/87665>.
- Ekşi, H., Sayın, M., & Liman, M. (2019). Examining the effect of authenticity on the meaning of life: The mediating role of purpose consciousness. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), 795-803.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York, NY: Norton.
- Garland, E. L. (2007). The meaning of mindfulness: a second order cybernetics of stres, metacognition and coping. *Complementary Health Practice Review*, 12(1), 1-16. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/1533210107301740>

- Garland, E. L., Farb, N. A., Goldin, P., & Fredrickson, B. L. (2015). Mindfulness broadens awareness and builds eudaimonic meaning: A process model of mindful positive emotion regulation. *Psychological Inquiry*, 26(4), 293-314. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/1047840X.2015.1064294>
- Garland, E. L., Gaylord, S., & Park, J. (2009). The role of mindfulness positive reappraisal. *Explore*, 5(1), 37-44.
- Garnefski, N., & Kraaij, V. (2006). Relationships between cognitive emotion regulation strategies and depressive symptoms: a comparative study of five specific samples. *Personality And Individual Differences*, 40(8), 1659-1669.
- Garnefski, N., & Kraaij, V. (2007). The cognitive emotion regulation questionnaire psychometric features and prospective relationships with depression and anxiety in adults. *European Journal of Psychological Assessment*, 23(3), 141-149. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1027/1015-5759.23.3.141>
- Garnefski, N., Kraaij, V., & Spinhoven, P. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems. *Personality and Individual Differences*, 30, 1311-1327. [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S0191-8869\(00\)00113-6](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S0191-8869(00)00113-6)
- Gedik, G. (2018). Conscious awareness and self-acceptance. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(71), 615-626.
- Grecucci, A., Pappaianni, E., Siugzdaite, R., Theuninck, A., & Job, R. (2015). Mindful emotion regulation: exploring the neurocognitive mechanisms behind mindfulness. *BioMed Research International*. <https://doi.org/10.1155/2015/670724>
- Gross, J. J. (2008). *Handbook Of Emotion Regulation*. Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. ve Barrett, L. F. (Ed), *Emotion Regulation* (s.514-865). Newyork: The Guilford Press.
- Gross, J. J., & John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 348-362.doi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.85.2.348>
- Haga, S. M., Kraft, P., & Corby, E. K. (2009). Emotion regulation: antecedents and well-being outcomes of cognitive reappraisal and expressive suppression in cross-cultural samples. *Journal of Happiness Studies*, 3, 271-291. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10902-007-9080-3>
- Hayes-Skelton, S., & Graham, J. (2012). Decentering as a common link among mindfulness, cognitive reappraisal, and social anxiety. *Behavioral and Cognitive Psychotherapy*, 41(3), 317-328. <https://doi.org/10.1017/S1352465812000902>
- Jim, H. S., Richardson, S. A., Golden-Kreutz, D. M., & Andersen, B. L. (2006). Strategies used in coping with a cancer diagnosis predict meaning in life for survivors. *Health Psychology*, 25(6), 753-761. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0278-6133.25.6.753>
- Jimenez, S. S., Niles, B. R., & Park, C. L. (2010). A mindfulness model of affect regulation and depressive symptoms: Positive emotions mood regulation expectancies and self-acceptance as regulatory mechanism. *Personality and Individual Differences*, 49(6), 645-650. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.paid.2010.05.041>
- Joormann, J., Yoon, K. L., & Siemer, M. (2010). *Cognition and emotion regulation*. A.M. Kring Ve D.M. Sloan (Ed), *Emotion regulation and psychopathology: a transdiagnostic approach to etiology and treatment* (s.174-203). Newyork: The Guilford Press.
- Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness based interventions in context: Past, present and future. *Clinical Psychology Science Practice*, 10, 144-156. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1093/clipsy.bpg016>
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi*. İstanbul: Nobel Yayın.

- Kleffaras, G., & Psarra, E. (2012). Meaning in life, psychological well-being and depressive symptomatology: a comparative study. *Psychology*, 3(4), 337-345. <https://psycnet.apa.org/doi/10.4236/psych.2012.34048>
- Koole, S. L. (2009). The psychology of emotion regulation: an integrative review. *Cognition ve Emotion*, 23(1), 4-41. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/02699930802619031>
- Mauss, I. B., Bunge, S. A., & Gross, J. J. (2007). Automatic emotion regulation. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 146-167. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1751-9004.2007.00005.x>
- Manav, A. İ., Atik, D., Coşkun, E., & Bozkurt, A. (2020). Conscious awareness, coping attitudes and personal well-being in the elderly during the covid-19 pandemic. *Özgün Araştırma*, 15(1), 85-93. <https://doi.org/10.21763/tjfmpe.808383>
- Mcgregor, I., & Little, B. R. (1998). Personal projects, happiness and meaning: on doing well and being yourself. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (2), 494-512. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.74.2.494>
- Müzehher Şensoy, E. (2018). *Correlation among the meaning of life, rumination and anxiety level of the university student* (Publication No. 542046) [Master's thesis, Gazi University]. Council of Higher Education Thesis Center.
- Ncee. (1983). *A nation at risk: The imperative for educational reform*. Washington DC: Government Printing Office.
- Onat, O., & Otrar, M. (2010). Adaptation of the cognitive emotion regulation scale to Turkish: validity and reliability studies. *Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 31, 123-143. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1656>
- Ören Rıza, S. (2016). *The relationship between cognitive emotion regulation strategies, psychological well being and marital satisfaction on married individual* (Publication No. 430579) [Master's thesis, Işık University]. Council of Higher Education Thesis Center.
- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş., & Deniz, M. E. (2011). A study on adapting the Conscious Awareness Scale to Turkish. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 224-235. <http://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/697/271>.
- Park, C. J., & Yoo, S. K. (2017). Meaning in life and its relationships with intrinsic religiosity, deliberate rumination, and emotional regulation. *Journal of Psychology and Theology*, 45(2), 86-99.
- Ryff, C. D. (2014). Psychological well-being revisited: Advances in science and practice of Eudaimonia. *Psychother Psychosom*, 83(1), 10-28. <https://doi.org/10.1159/000353263>
- Schnell, T. (2009). The sources of meaning and meaning in life questionnaire (some): relations to demographics and well-being. *The Journal of Positive Psychology*, 4(6), 483-499. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/17439760903271074>
- Schroever, M., Kraaij, V., & Garnefski, N. (2008). How do cancer patients manage unattainable personal goals and regulate their emotions? *British Journal of Health Psychology*, 13(3), 551-562. <https://doi.org/10.1348/135910707X241497>
- Schulenberg, S. E., Drescher, C. F., & Baczwaski, B. J. (2014). *Perceived meaning and disaster mental health: Perceived meaning and disaster mental health: A role for logotherapy in clinical-disaster psychology. Meaning in Positive and Existential Psychology*, 251-267. https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/978-1-4939-0308-5_15
- Shapiro, S. L., Schwartz, G. E., & Bonner, G. (1998). Effects of mindfulness-based stress reduction on medical and premedical students. *Journal of Behavioral Medicine*, 21(6), 581-599.

- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80-93. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-0167.53.1.80>
- Steger, M., & Kashdan, T. B. (2007). Stability and specificity of meaning in life and life satisfaction over one year. *Journal of Happiness Studies*, 8, 161-179. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10902-006-9011-8>
- Steger, M. F., Kashdan, T. B., Sullivan, B. A., & Lorentz, D. (2008). Understanding the search for meaning in life: personality, cognitive style and the dynamic between seeking and experiencing meaning. *Journal of Personality*, 76(2), 199-228. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1467-6494.2007.00484.x>
- Steger, M. F., Oishi, S., & Kashdan, T. B. (2009). Meaning in life across the life span: Levels and correlates of meaning in life from emerging adulthood to older adulthood. *The Journal of Positive Psychology*, 4(1), 43-52. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/17439760802303127>
- Şahin, A. (2019). Relationships between mindfulness and life satisfaction and well-being among university students. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 151-176.
- Şahin, İ., Şahin Fırat, N., Zoraloğlu, Y. R., & Açıkgöz, K. (2009). Problems of university students. *e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences*, 4(4), 1435-1449. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/185896>.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2015). *The use of multivariate statistics* (Translator: M. Baloglu). Ankara: Nobel Publications.
- Thompson, R. (1994). Emotion regulation: a theme in search of definition. *Monographs Of The Society For Research In Child Development*, 59(2-3), 25-52, 250-283. <https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/1166137>
- Tomlinson, E. R., Yousaf, O., Vittersø, A. D., & Jones, L. (2018). Dispositional mindfulness and psychological health: A systematic review and meta-analysis. *Mindfulness*, 9(1), 23-43
- Turan, O. (2020). *The development and assessment of the program on cognitive emotion regulation strategies an awareness for children* (Publication No: 628169) [Master's thesis, Kocaeli University]. Council of Higher Education Thesis Center.
- Uyar, M. (2019). *The predictive role of attachment styles and cognitive emotion regulation on psychological well-being in emerging adulthood* (Publication No. 533876) [Master's thesis, Maltepe University]. Council of Higher Education Thesis Center.
- Ülev, E. (2014). *The relationship of mindfulness level and coping styles with depression, anxiety, and stress symptoms among university students* (Publication No. 365039) [Master's thesis, Hacettepe University]. Council of Higher Education Thesis Center.
- Zhou, S., Wu, Y., & Xu, X. (2023). Linking cognitive reappraisal and expressive suppression to mindfulness: A three-level meta-analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(2), 1241. <https://doi.org/10.3390/ijerph20021241>
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063-1070. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.54.6.1063>

Kaynakça

- Alves, H. ve Raposo, M. (2010). The influence of university image on student behaviour. *International Journal of Educational Management*, 24(1), 73-85.
- Ankan, N., Ayvaci E. ve Selçuk, M. (2017). *Kurumsal iletişim stratejisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aydoğan, İ. (2016). Bir eğitim aracı olarak modernizm ve Müslümanların açmazı. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 1-9.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 61-82.
- Brown, R. M. ve Mazzarol, T. W. (2016). *Sınav yoluyla öğrenme yöntemi ve örnek uygulamaları* (Çev: M. Akay ve İ. Şan). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Cerit, Y. (2006). Eğitim fakültesi öğrencilerinin üniversitenin örgütsel imaj düzeyine ilişkin algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 12(3), 343-365.
- Comte, A. (2001). *Pozitif felsefe kursları* (Çev: E. Ataçay). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2017). *Qualitative inquiry and research design*. New York: Sage Publications.
- Can, N. (Edt.) (2013). *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Erdem, M. ve Kılıç, G. (2012). Üniversite öğrencilerinin algılarına göre Yüzüncü Yıl Üniversitesinin örgütsel imajı. 7. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresinde sunulan bildiri. İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye, 24-26 Mayıs.
- Memduhoğlu, H. B. ve Karataş, E. (2017). Öğretmenlere göre çalıştıkları okullar ne kadar etkili? *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 65-85.
- Muijs, D. (2006). New directions for school effectiveness research: Towards school effectiveness without schools. *Journal of Educational Change*, 7(3), 141-160. doi: <http://dx.doi.org/10.1007/s10833-006-0002-7>
- Özden, Y. (2008). *Eğitimde yeni değerler* (6. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Paden, N. ve Stell, R. (2006). *School-family relations in context: parent and teacher perceptions of parent involvement* (Unpublished Doctoral Dissertation). Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan.
- Pelit, A. (2013). *Okul yöneticilerinin yetiştirilmesine ve atanmasına ilişkin benimsenen modellerin karşılaştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şişman, M. (2007). *Örgütler ve kültürler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Taş, A., Karataş, E. ve Küçükçene, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin örgütsel imaj algıları. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 79-99.
- Türk Dil Kurumu (2016). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, K. (2016). Türkiye'de eğitim yönetimi alanındaki batı etkisi üzerine bir değerlendirme. İçinde K. Yılmaz (Edt.), *Eleştirel eğitim yönetimi yazıları* (65-114). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yükseköğretim Kurumu (2017). Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi. <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 24.03.2017

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 08.04.2026 Kabul/Accepted: 04.07.2026

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 187-214.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1925795>

MUŞ YEREL BASININDA KADIN HABERLERİNİN TEMSİLİ: ŞARK HABER GAZETESİ ÖRNEĞİ

Büşra YELⁱⁱ, Aslı KÖSEOĞLUⁱⁱⁱ

Öz

Yerel basın, belli sınırlar içerisinde yaşayan insanların problemlerini, isteklerini dile getiren ve yönetimi halk adına denetleyen önemli bir mecradır. Yerel basın, ulusal basının görmezden geldiği birçok önemli toplumsal konuyu zor şartlara rağmen büyük bir özveriyle ele almaktadır. Bu duyarlı ve sorumluluk sahibi yaklaşım, son dönemde artan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı konusunda da kendini göstermektedir. Çünkü bu sorun, yalnızca kadınların değil, tüm toplumun ortak bir meselesi olarak ele alınmalı ve derinlemesine irdelenmelidir. Bu araştırmanın temel amacı, Muş yerel basınında kadınlara ne ölçüde yer verildiğinin tespitini yapmaktır. Çalışma aynı zamanda kadınların yerel basında ne sıklıkla görünür olduğunu ortaya koyabilmesi bakımından da değerli veriler sunacaktır. Bu amaç doğrultusunda, araştırma kapsamında Muş ili örneklem olarak seçilmiştir. Muş'ta günlük olarak basılı yayımlanan tek gazete olması nedeniyle *Şark Haber* gazetesi bu çalışmanın örneklemine oluşturmuştur. Böylece, yerel basının kadının temsili konusundaki tutumu, ilin tek sürekli yayını üzerinden sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Çalışma kapsamında gazetenin rutin dönemlerde kadın konusunu nasıl ve ne sıklıkta ele alındığının açığa çıkarılması için araştırma tarihleri rutin bir zamandan seçilmiş; bu zaman aralıkları 1 Nisan 2025 ve 31 Mayıs 2025 olarak belirlenmiştir. İki aylık süreci kapsayan bu dönemde yayınlanan kadın konulu haberler, içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmayla kadın temalı haberlere yerel basının bakış açısı, haberleri kamuoyuna aktarma şekli ve yerel basının bu haberleri nasıl inşa ettiği açığa çıkarılmıştır. Araştırmanın temel problemleri, gazetenin kadınları haberde nasıl konumlandığı, onlara hangi sayfalarda yer verdiği ve haberin tavrının olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğudur. Bu çalışma, Muş ilinde kadının temsili konusunun yerel basın üzerinden incelendiği ilk akademik araştırma olması nedeniyle önem arz etmektedir. Elde edilen bulgular, Muş yerel basınında cinsiyet eşitliği açısından ciddi bir görünürlük açığı olduğunu ve söz konusu kadın olduğunda daha dengeli, çok boyutlu bir temsile ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Araştırma sonucunda *Şark Haber* gazetesinde kadın temsili için güçlendirilmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yerel Basın, Muş Yerel Basını, Kadın, Haber, Temsil

ⁱ Bu makale birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında 2025 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığı “*Muş Yerel Basınında Kadın Haberlerinin Temsili: Şark Haber Gazetesi Örneği*” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Çalışma, SYL-2024-14409 Proje koduyla Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) tarafından sağlanan destekle gerçekleştirilmiştir.

ⁱⁱ Büşra YEL, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, yelbusra502@gmail.com, ORCID ID: [0009-0007-5304-1278](https://orcid.org/0009-0007-5304-1278)

ⁱⁱⁱ Doç. Dr. Aslı KÖSEOĞLU, Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, aslikoseoglu@atauni.edu.tr, ORCID ID: [0000-0003-0180-7730](https://orcid.org/0000-0003-0180-7730)

Representation of Women in The Local Press in Muş: The Case of Şark Newspaper

Abstract

The local press is an important medium that expresses the problems and wishes of people living within certain limits and supervises the administration on behalf of the people. Despite difficult conditions, the local press addresses many important social issues that the national press overlooks, demonstrating great dedication. This sensitive and responsible approach is also evident in relation to the recent rise in gender discrimination. This is because the issue must be treated not merely as a concern for women, but as a shared concern for the whole of society, and must be examined in depth. The primary aim of this research is to determine the extent to which women are represented in the local press in Muş. The study will also provide valuable data regarding the frequency with which women appear in the local press. To this end, the province of Muş has been selected as the sample for this research. As the only daily newspaper published in Muş, the *Şark Haber* newspaper forms the sample for this study. Thus, the examination of the local press's coverage of women's representation has been systematically addressed through the province's sole periodical. To reveal how and how frequently the newspaper addressed women's issues during routine periods, the research dates were selected from a routine timeframe; these time periods were set as 1 April 2025 to 31 May 2025. News items on women's issues published during this two-month period were analysed using content analysis. This study has revealed the local press's perspective on women-themed news stories, the manner in which these stories are conveyed to the public, and how the local press constructs these stories. The core research questions concern how the newspaper positions women within the news, on which pages they are featured, and whether the tone of the reporting is positive or negative. This study is significant as it is the first academic research to examine the representation of women in Muş Province through the lens of the local press. The findings indicate that there was a serious gap in terms of gender equality in the Muş local press and that a more balanced, multidimensional representation was needed when it came to women. As a result of the research, recommendations have been put forward to strengthen the representation of women in the *Şark Haber* newspaper.

Keywords: Local Press, Muş Local Press, Women, News, Representation

Extended Abstract

This study, which examines the representation of women in the local press in Muş, is derived from a master's thesis and addresses the role of local media in terms of gender equality. The local press is an important mass communication tool that voices the problems and demands of people living in a specific geographical area and monitors public administration.

This study briefly touches upon the importance, function and problems of the local press. It then examines the emergence and development of the local press in Turkey and Muş. The role of women in social life and how women are represented in the media are discussed.

The increasing gender discrimination today should be considered a problem that affects not only women but the whole society. Defined as the fourth power after the legislature, executive and judiciary, the media should become an actor that produces solutions rather than being a source of this discrimination. The main objective of this research is to determine the extent to which the local press in Muş Province gives space to women and to reveal the visibility of women with numerical data. Muş province was selected as the sample for the

research, and Şark Haber Gazetesi, the only daily printed newspaper in the province, as included in the scope of the study. The period of examination was set as a routine time frame between 1 April 2025 and 31 May 2025. During this two-month period, 52 issues of the newspaper were scanned, and only 79 of the total 1,054 news items were identified as women-related.

While the majority of news items were male-focused or centred around gender-neutral topics, women's social roles, achievements and problems were not adequately reflected. This situation points to a significant visibility gap in terms of gender equality goals and reveals that the local media reflects patriarchal structures. Looking at the categories of women's representation in the news, the two most dominant areas were the 'successful' and "working" categories. This finding shows that women are associated with positive and productive identities in professional life. However, the 'victim' category also occupies a notable place with 16 news items, revealing that women are often presented in passive, negative and dramatised contexts. Family roles are quite limited; there are only 3 news items in the 'mother' category, while there are no news items in the "wife" category. The most striking omission is in the representation of 'political subjects'; with only 1 news item, women are seen to be almost completely absent from the political arena. This distribution shows that women's identity is reflected in the local press not from a multidimensional perspective, but rather confined to certain positive and negative stereotypes.

When examining the functional dimensions of the news items, the functions of raising awareness and forming public opinion, as well as informing, are at the forefront. In contrast, the educational function is seen in only 9 news items, while the entertainment function is completely neglected. This picture reveals that the local press has taken on the roles of raising social awareness and providing information on women's issues, but has remained distant from the more inclusive approaches of education and entertainment. In terms of style analysis, most news items display a positive (33) or neutral (36) attitude, with negative news items limited to 10.

Although language and style were generally kept within an ethical and respectful framework, the dramatisation effect of victim-focused narratives is still noticeable. The distribution across newspaper pages clarifies the position of women's representation in the editorial hierarchy. No news items on women were featured on the front page, while 25 were relegated to the inside pages. There is a noticeable concentration on the inside pages; for example, there are 15 news items each on pages 4 and 7. This situation shows that women's issues are given secondary priority in the newspaper.

In visual analyses, when women were associated with professional roles (such as doctor, midwife, athlete), respectable and authoritative images were presented, but the fact that these photographs remained on the inside pages limited their impact. Consequently, the representation of women in the local press in Muş exhibits a serious imbalance and visibility gap. Based on the findings obtained specifically from Şark Haber Gazetesi, the study offers the

following recommendations: Women should not be confined to certain stereotypes; their different roles, such as political, familial, and cultural, should be made more visible. News stories about women should feature more prominently on front pages and headlines to increase their visibility.

Giriş

Geçmişten günümüze birçok engelle karşılaşan ve bunlarla mücadele etmek zorunda kalan yerel basın, varlığını hâlâ sürdürmektedir. Yerel basın, belli sınırlar içerisinde yaşayan vatandaşların temsilcisi ve sözcüsü konumundadır. Yerel basın, yerel yöneticileri halk adına denetlemekte, onların istek ve ihtiyaçlarını gerekli mercilere iletmektedir. Ayrıca yerel basın her kesimi eşit bir şekilde temsil etmekle yükümlüdür. Yerel basın, bölgesel toplumsal dinamiklerin yansıtılmasında ve kültürel değerlerin aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Toplumsal cinsiyet temsilleri bağlamında yerel basın, kadınların kamusal alandaki görünürlüğüne şekillendirme, toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirme veya cinsiyet eşitliğine yönelik farkındalığı artırma potansiyeline sahiptir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sadece kadınların değil tüm toplumun ortak bir problemi olarak ele alınmalıdır. Yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü güç olarak tanımlanan yerel basın da demokrasi ve özgürlüğün korunmasını sağlamakta, içerisinde bulunduğu kültür ve topluluğa ait değerleri kuşaktan kuşağa aktarmaktadır (Köseoğlu, 2017). Medya (özelinde yerel basın) bu noktada toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kaynağı olmak için değil, çözüm üreten konuma geçmek için çalışmalıdır. Ayrıca medya toplumsal, politik ve kültürel konuların sunulması, tartışılması ve irdelenmesi için olanaklar sağlamakla yükümlüdür. Bilindiği üzere toplum nezdinde hangi konuların, hangi sıklıkla ve hangi açılardan ele alınacağı medya aracılığıyla topluma dayatılmaktadır. Bu bağlamda kadın ve erkek olmaya dair kalıplar ve toplumsal roller de medyanın sıkça gündeme getirdiği konular arasında yer almaktadır. Toplum farkında olsa da olmasa da medya, birçok konuda insanlara nasıl düşünmesi gerektiğini aşlamaktadır (Aliefendioğlu ve Arslan, 2005). Kadının toplumdaki yerini ataerkil düzen şekillendirmekte ve bu anlayış, aile içinde güçlendirilerek kadınlar üzerinde baskı aracı olarak işlev görmektedir. Bu sistemde erkeklere güç, otorite ve iktidar gibi özellikler atfedilirken, kadınlara zayıflık, kırılganlık ve güçsüzlük gibi nitelikler yüklenmektedir (Köseoğlu, 2022).

Muş gibi sosyokültürel yapısıyla kendine has duruşu olan ve ekonomik koşulları itibarıyla kendine özgü bir bölgede yerel basının kadın haberlerine yaklaşımı, toplumsal cinsiyet algılarının oluşumu ve kadınların toplumsal konumlanışı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, Muş'ta yayımlanan *Şark Haber* gazetesi, yerel basın pratiklerinin kadın temsillerine yönelik eğilimlerini anlamak için önemli bir alan sunmaktadır.

Bu çalışmada Muş ilinde günlük olarak yayımlanan *Şark Haber* gazetesinin 1 Nisan 2025 ve 31 Mayıs 2025 tarihleri arasında yayımlanan nüshâları, içerik analiziyle incelenmiştir. Çalışma kapsamında gazetenin rutin dönemlerde kadın konusunu nasıl ve ne sıklıkta ele aldığına açığa çıkarılması için araştırma tarihleri rastgele örneklem tekniği ile tespit edilmiştir. Çalışmada sadece öznesi kadın olan haberler değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temel amacı, Muş yerel basınında kadınların nasıl temsil edildiğini analiz etmektir. Çalışmayla kadın haberlerinin Muş basınında nasıl yazıldığı, bu haberlerin nasıl sunulduğu, haberlerin dili, üslubu ve haberlerde kullanılan fotoğraflar irdelenmiştir. Muş

ilinde yerel basın üzerinden kadın temsili konusunun daha önce ele alınmamış olması, bu çalışmayı önemli kılmıştır. Ayrıca, gazetenin kadınları haberde nasıl konumlandığı, kadınlara hangi sayfalarda yer verdiği, haberlerin kadına yönelik tavrının olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu gibi sorular, araştırmanın temel problemlerini oluşturmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde yerel basın kavramı, yerel basının önemi ve karşılaştığı sorunlar ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye’de ve Muş’ta yerel basının gelişimine değinilmiş ve ardından toplumsal cinsiyet ve medyada kadının temsili konusu irdelenmiştir. Son bölümde ise elde edilen bulgular tablolar hâlinde sunularak yorumlanmış ve haberlere ilişkin görseller değerlendirilmiştir.

Yerel Basın: Kavramsal Çerçeve, Önemi ve Sorunlar

İnsanın var olduğu andan itibaren haber almaya yönelik ihtiyacı her zaman olmuştur. Bu anlamda özellikle kitle iletişim araçları ön plana çıkmış; yazılı basın bu ihtiyacın giderilmesi noktasında en sık başvurulacak yönüyle önemli bulunmuştur. Genel bir tabirle basın; belli bir zaman zarfında basılıp çeşitli haberleri ve düşünceleri topluma aktaran yayın ürünlerinin tümüdür. Aziz (1982), basın kavramını: “*Basın, insanlara bilme ve öğrenme hakkı tanıyan ve belli başlı konulardaki ihtiyaçları karşılayan araçlardır.*” şeklinde açıklamaktadır. Basın kavramı her ne kadar radyo ve televizyon gibi teknolojik iletişim araçları ile ilişkilendirilse de daha çok gazete ve dergileri ifade etmektedir. Günlük basılan ürünlere “gazete”, haftalık, on beş günlük ve aylık basılan basın ürünlerine “dergi” denilmektedir (İnuğur, 2005).

Uluslararası alanda yayın yapan gazeteler, ülkenin sınırlarını aşmış ve dünyanın her yerinde, ilgi çekecek olan birçok konuyu ele alarak geniş okuyucu kitlesine ulaşabilecek şekilde yayın yapan gazeteler olarak nitelendirilmiştir. Birçok yurttakinin ilgisini çekecek olan konulara yer vererek geniş kitlelere ulaşmak için organize bir şekilde hareket eden ve hizmet ağı oluşturan kuruluşlar ise ulusal basın olarak adlandırılmıştır (Bodur, 1997).

Yerel basın dendiğinde, akla belirli bir bölgeye dair haberlerin yer aldığı gazete ve dergiler gelmektedir (Köseoglu, 2017). Yerel basın, ülkenin birçok yerini kapsayan ve büyük kentler dışında bulunan köy, belde, il ve ilçelerde günlük veya haftalık olarak farklı aralıklarda yayımlanan, yayımlandığı bölgenin, sorunlarını, taleplerini ilgili mercilere aktaran yazılı basın organıdır (Ünal, 1996). Yerel basın, ulusal basına malzeme sağlamaktadır. Aynı zamanda halkın sesi olmak gibi bir misyonu üstlendiği için de bölgede meydana gelen olaylara hâkimdir. Yerel basın, bölgeyi ve bu bölgede yaşayan vatandaşları daha iyi tanımakta ve bu yüzden de yerel halk, kendi gazetesinde kendi problemlerini, etrafında meydana gelen gelişmeleri, sesini, yüzünü görmektedir. Yerel basın, içerisinde bulunduğu toplumu yakından izleyerek yaşanan olaylara sahip çıkmakta; yerel halkın moral kaynağı olarak ise yerelle ilgili konularda yetkilileri yönlendiren ve denetleyen bir yükümlülük de taşımaktadır. Yerel yönetimde bulunan idarecileri ve sorunlara ilişkin sorumluluk alması gereken yetkilileri yönlendirdiğinden yerel basın; sınırlı bir seviyede de olsa toplumların sorumluluğunu üstlenen bir kurumdur (Vural, 2007).

Yerel basın bölge halkına sosyal, toplumsal ve kültürel gelişmeleri aktarmakta ve aynı zamanda toplumun birçok özelliğini yansıtan bir ayna konumunda yer almaktadır. Ulusal basına göre daha dar bir alanda dağıtımı olan, ancak yakın çevreye ilişkin daha geniş ve detaylı bilgi aktaran yerel basının gelişmiş ülkelerde ayrıcalığı olması söz konusudur. Bu ülkelerde yaşayan halk tarafından önce yerel gazetelerin okunması tercih edilmektedir. Çünkü yerel gazeteler o bölgede yaşayan vatandaşların gözü, kulağı ve sesidir. Yerel basın kuruluşları, bölgede yaşayan insanların problemlerini, sosyal ve kültürel gelişmeleri veya yerel yönetimde meydana gelen herhangi bir değişikliği duyurulması bakımından son derece önemli bir role sahiptir. Demokrasinin temeli olan yerel basın, halkın temsilcisi ve bilgi kaynağı konumundadır ve ayrıca toplumun kimlik inşasındaki en temel etkenlerden biridir (Gezgin, 2007). Yerel basın, bölgede yaşayan vatandaşların karşılaştıkları problemleri ele almakta ve bu problemlere çözüm önerileri sunarak yetkililerin bu problemlerle ilgilenmelerini sağlamaktadır. Yerel basın hem bölge ile hem de bölge halkı ile yakından ilgilenmektedir. Kitleler, yerel gazetelerde kendi problemlerini, yaşamlarını gördükçe yerel basına daha da ilgi göstermekte ve ona sahip çıkmaktadır. Bölge insanına birçok konuda destek veren ve moral olan yerel basın, halkın çevresiyle ve kendisiyle uyum içinde, bilinçli yaşamasını sağlayarak ve yöneticileri doğru şekilde yönlendirmek noktasında büyük bir sorumluluk taşımaktadır (Girgin, 2007).

Yerel basın, halkın yerel yönetimlere yönelik tavsiye, eleştiri ve şikayetlerini dile getirebilmesi için onlara farklı yollar ve biçimler sunmaktadır. Okuyucu mektuplarına ayrılan köşeler, denetleme ve takip etme gibi unsurlarının oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Böylece yerel basın, halkın yerel yönetimlerin hizmet yaklaşımlarını ve kentsel politikalarını şekillendirmesinde önemli bir köprü görevi üstlenmektedir (Yılmaz, 2004).

Vural (2007), yerel basının sorunlarını: ekonomik sıkıntılar, teknolojik yetersizlik, çalışma koşullarının zorluğu gibi alt başlıklara ayırmıştır. Yerel gazeteler, hızla gelişen teknolojinin gerisinde kalmışlardır. Teknik donanımın yetersizliği, gazetelerin mizanpajında, basım aşamasında ve dağıtımında ciddi sorunlara neden olmuştur (Gezgin, 2007). Yerel medyanın ilan ve reklam gelirlerinden yeteri kadar ve hak ettiği ölçüde pay alamamasının en önemli nedeni, yerel medyaya karşı duyulan güvenin azalmış olmasıdır. Yerel medyaya reklam veren ajanslar, verdikleri reklamların istenilen zaman aralığında yayımlanıp yayınlanmayacağı endişesini taşımakta ve ayrıca reklam birim fiyatlarından, dinlenme ve okunma oranlarından da şüphe duymaktadırlar. Anadolu'da çok fazla sayıda yerel medya mecrası bulunduğundan; bunların içerisinde reklamı yayımlayabilecek yeterli teknik donanıma sahip, kamuoyu tarafından takip edilen ve özgün içerik üretebilen mecraları titizlikle seçmek gerekmektedir (Alav, 2001). Kitle iletişim araçlarının gelişmesi, gazete tirajlarını etkileyen önemli etkenlerden biridir. Televizyonun ortaya çıkması ve son zamanlarda kullanımı artan sosyal medyanın yaygınlaşması, gazeteleri neredeyse geride bırakmıştır. İnsanlar gazete almaktansa televizyondan ya da sosyal medyadan haber ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Yerel gazetelerin bunlarla baş etmesi söz konusu değildir ancak, gazetelerin okurlarına detaylı haber sunması ve birçok kaynaktan haberleri teyit edip

aktarması, gazeteleri hâlâ hâlâ diğer kaynaklar arasında tercih edilir kılmaktadır. Gazetelerde bugün meydana gelen olaylar, yarın yayımlandığı için, gazetelerin araştırma yapma ve haberi teyit etmek için zamanları çoktur ve bu yüzden gazetelerin güvenilirliği onları ayakta tutmaktadır (Şeker, 2007).

Yerel Basının Türkiye’de Gelişimi

Türkiye’de yerel basın, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden başlayıp günümüze kadar önemli bir gelişim süreci geçirmiştir. Bu süreç, yerel gazetelerin toplumsal işlevlerini yerine getirebilmesi ve halkın haber alma hakkını edinmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Yerel basının doğuşu, özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki toplumsal ve kültürel değişimlerin etkisiyle şekillenmiştir. Bu dönemde, basın daha geniş bir kitleye hitap etmeye başlamış ve modernleşme süreciyle birlikte, yerel gazeteler de yerel halkı bilgilendirme ve halka toplumsal olaylar karşısında duyarlılık kazandırma işlevini üstlenmiştir.

Türkiye’de basının doğuşunu hazırlayan etkenler, Batı’dakinden çok daha farklı bir şekilde olmuştur. Türkiye’de gelişim iktisadi ve toplumsal dinamiklerle değil siyasi dinamiklerle ve devletin sağladığı imkânlarla gerçekleşmiştir. İlk yayımlanan Türkçe gazete, devlet tarafından toplumu Batılılaştırmak amacıyla kullanılan bir araç olarak çıkarılmış; daha sonraki dönemlerde de basının evrimi benzer bir rotada seyretmiştir. Bu durum da Türk basınının, batı toplumlarından farklı bir biçimde şekillenmesine sebep olmuştur (Demir, 2008).

Türkiye’nin basın ve yayın tarihi incelendiğinde, 1 Kasım 1831’de Türkçe olarak yayımlanan *Takvim-i Vakayi* adlı gazetenin, Türk basın tarihinin başlangıcı olarak kabul edildiği bilinmektedir (İnuğur, 2005). 1 Ağustos 1840 tarihinde, Osmanlı Devleti’nin ilk yarı-resmî gazetesi olarak kabul edilen ve Türkçe olarak yayımlanan *Ceride-i Havadis* yayımlanmış (Koloğlu, 1985); *Ceride-i Havadis*’ten yirmi yıl sonra 1860 yılında ise devletten herhangi bir destek alınmadan çıkarılan ilk özel gazete olan *Tercüman-ı Ahval* yayın hayatına başlamıştır (Girgin, 2009). Bu gazetelerden sonra 1862 yılında Şinasi tarafından hürriyet düşüncesini yaymak amacıyla, fikir gazeteciliğinin başlangıcı olarak kabul edilen *Tasvir-i Efkar* gazetesi çıkarılmıştır (Girgin, 2009). Osmanlı Devleti’nde çıkarılan bu ve bunu takip eden diğer gazeteler (vilayet gazeteleri de denilebilir), yerel gazetecilik anlayışının ve alışkanlıklarının oluşmasına imkân sağlayarak yerel basının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. İlerleyen zamanlarda, gazetelerdeki gelişmelerin ve matbaa olanaklarındaki özel girişimlerin sürece dâhil olmasıyla, yerel basının daha özgün ve bağımsız bir hal alması mümkün olmuş ve dolayısıyla yerel basının temelleri atılmıştır (Şeker, 2007). Osmanlı Devleti’nde eyalet yönetiminden vilayet sistemine geçiş yapılmasıyla bugünkü yerel basının temeli olarak bilinen vilayet gazeteleri yayın hayatına başlamıştır. Vilayetlerin kurulması ile şehirlerde matbaalar da inşa edilmiştir. Bu matbaalar her ne kadar kırtasiye ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılsa da zamanla resmî nitelik taşıyan vilayet gazetelerini de basmaya başlamıştır (Faraç, 2000). Millî Mücadele sırasında işgal güçlerine karşı mücadele eden ve genellikle bir arada olan İstanbul basını ile yerel basın, Cumhuriyet ilan edildikten sonra farklı yönetim

biçimlerine tâbi olmuşlardır. Yeni rejimi benimsetme girişimleri, öncelikle henüz ikna edilmemiş olan hilafeti savunan gazetelere, daha sonra ise tek parti yönetimine karşı çıkan tüm gazetelere yönelik katı önlemlerin alınmasına yol açmıştır (Şeker, 2007). Millî Mücadele basını, Türk basın tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturmuş; bu dönemde, millet ve devlet arasındaki iş birliği, Anadolu’da yapılan gazetecilik sayesinde en üst düzeye ulaşmıştır. Meşrutiyet döneminde özgürlük alanında ilerleme kaydeden Anadolu basını, Millî Mücadele döneminde büyük bir yükseliş yaşayarak toplumun tüm kesimlerini bir araya getirmiş ve İstiklal Savaşı’nın sesi olmuştur (Ayhan, 2005).

Tek partili dönemde muhâlif gazetelere sansür uygulanmış ve gazeteler defalarca kapatılmıştır. 1939-1945 yılları arasında *Cumhuriyet* gazetesi beş, *Tan* gazetesi yedi, *Vatan* gazetesi dokuz, *Tasvir-i Efkar* gazetesi sekiz, *Vakit* gazetesi iki, *Yeni Sabah* gazetesi üç, *Akbaba* gazetesi dört, *Son Posta* gazetesi dört, *Haber* gazetesi ise iki kez kapatılmıştır. Dokuz gazetenin aynı anda kapatıldığı, 12 Mart 1941 günü tarihe kara bir leke olarak geçmiştir (Yeşilçayır, 2011). 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül olayları, bazı kışkırtmalar sonucunda organize edilmiş ve sonrasında hükümeti ciddi şekilde zor durumda bırakmış ve devleti çeşitli sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. Bu dönemde sıkıyönetim ilan edilmiş, basın özgürlüğü kısıtlanmıştır. Gazeteler, çoğu zaman gerekçe gösterilmeden ya da güçlü olmayan sebeplerden dolayı kapatılmıştır (Topuz, 1996). Olayların yakıp yıkma eylemlerine dönüşmesinde, bazı aşırı sol grupların rol oynadığı düşüncesiyle, polis kayıtlarında yer alan birçok kişi gözaltına alınmış ve bu süreçte basın üzerinde yoğun bir baskı oluşturulmuştur (İnuğur, 1992). 2000’li yıllara gelindiğindeyse, yerel basının durumu önceki dönemden çok da farklı olmamıştır. Gelişmiş illerde, sanayi ve ticaretin reklam potansiyeliyle desteklenen, ofset baskılı ve bin ile on bin tirajlı yerel gazeteler bulunurken diğer il ve ilçelerde yerel basın, resmî ilanlara bağımlı geleneksel yapısını devam ettirmiştir. Dönemin başında yaşanan ekonomik kriz ve medya sahibi bazı medya gruplarının iflas etmesi, ulusal gazeteleri olumsuz etkilemiş; 2001’de gazete tirajları 2,5 milyona gerilemiş ve sonraki yıllarda ancak aşamalı olarak toparlanmıştır. Yerel gazetelerin okuyucu kaybetmesinin nedenlerinden biri de ekonomik sorunlar olmuştur. Ekonomideki büyük çaplı dengesizlikler, yerel ilanları ve reklam veren küçük-orta ölçekli işletmeleri etkileyerek büyük kentlerdeki yerel gazetelerin zorluk çekmesine yol açmıştır (Şeker, 2007).

Muş Yerel Basını

Cumhuriyetin ilk yıllarında, halkın bilgi ihtiyacını karşılayan basın-yayın faaliyetleri, teknik ve mesleki açıdan zorluklarla karşılaşmıştır. Büyük kentlerde devlet desteği, özel girişimler ve halkevleri aracılığıyla bu sorunlar aşılmaya çalışılmış, ancak Anadolu’nun taşra bölgelerinde, basın-yayın faaliyetleri gecikme göstererek 1950’lerde gelişmeye başlamıştır. Muş’a da matbaanın gelişi 1953 gibi geç bir tarihte olmuştur (Yuca, 2016). Muş’ta basın-yayın faaliyetlerinin başlangıcı genellikle 1953 yılında matbaanın kurulmasıyla ilişkilendirilse de aslında daha erken bir dönemde, 1863 yılında, Ermeni bir din adamı Mıgırdıç Hrimyan

tarafından kurulan matbaada *Muş Kartalı* adlı gazete yayımlanmıştır. Bu gazete Muş'un yerel basın tarihindeki ilk gazetesi olarak kabul edilmiştir (Işık, 2022).

Cumhuriyet döneminde Muş'ta yayımlanan ilk gazete, ilin adıyla da bilinen *Muş* gazetesidir. Nazif Kurucu ve Talat Sungur tarafından "Siyasi, Müstakil Mahalli Gazete" sloganıyla 15 Aralık 1952'de çıkarılan gazete, sadece tek sayı yayımlanabilmiştir. Muş'ta matbaanın bulunmaması nedeniyle, gazetenin basımı Ankara'daki Nur Matbaası'nda gerçekleştirilmiştir. Muş'ta yayımlanan ikinci gazete ise *Muş Altınova* gazetesidir. Bu gazetenin ilk sayısı 5 Ocak 1953'te yayımlanmıştır. Başlangıçta sadece pazartesi ve perşembe günleri yayımlanan gazetenin sahibi ve yazı işleri müdürü Vahdettin Toplu olmuştur. Gazetenin ilk dört sayısının basım yeri Diyarbakır'da bulunan Şark Postası Matbaası olmuştur. Gazetenin sonraki sayıları ise Muş'taki Sabuncuoğlu Matbaası'nda basılmaya devam etmiştir. Muş'ta yerel basının bir başka örneği, *Alpaslan İli* gazetesidir. Bu haftalık siyasi ve toplumsal gazete, Muş'un Bulanık ilçesinde, sadece pazartesi günleri yayımlanmak üzere ilk sayısını 29 Ekim 1953'te çıkarmıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Sait Çelikoğlu'dur. İdare merkezi Bulanık'ta bulunan bu gazete, ilçede matbaa olmaması nedeniyle Bitlis'teki Yeşil Bitlis Matbaası'nda basılmıştır. Muş'ta 15 Şubat 1954'ten Haziran 1954'e kadar kısa bir süre yayımlanan *Muş'un Sesi* gazetesi, o dönemde Demokrat Parti iktidarının muhâlif yayınlara yönelik uyguladığı baskılar sebebiyle uzun süre yayın hayatına devam edememiş ve kapanmıştır. Gazete, 15 Şubat 1961 tarihinde ikinci defa yeniden yayın hayatına başlamıştır. Muş ilinde Demokrat Parti döneminde yayımlanan bir diğer gazete *Şark Telgraf* gazetesidir. Bu gazete, 13 Temmuz 1956'da imtiyaz sahibi Vahdettin Toplu'nun öncülüğünde yayın hayatına başlamıştır. *Şark Telgraf* gazetesi, ilk sayısından itibaren 31 Aralık 1960 tarihindeki sayısına kadar, aralıksız olarak ilin ikinci matbaası olan Toplu Matbaası'nda basılmıştır. Başlangıçta, gazete kâğıdının pahalı ve zor temin edilmesinden dolayı *Şark Telgraf*, sınırlı bir tirajla yayımlanmış, ancak Mart 1958'den itibaren tirajını artırarak günde 800 adet basılmıştır. Muş yerel basınının bir diğer örneği 12 Mayıs 1958'de "*Günlük Siyasi Demokrat Gazete: Amacımız Hakkı Müdafaa ve Demokrasiye Hizmettir*" sloganıyla yayın hayatına başlayan *Yeni Zafer* gazetesidir. Gazetenin imtiyaz sahibi Vahdettin Toplu olurken, yazı işleri müdürlüğünü ise öğretmen olan Cevdet Karlıdağ yürütmüştür. Muş'ta kurulan üçüncü matbaa olan Zafer Matbaası'nda basılan gazetenin günlük tirajı 1000 adet olmuştur. (Yuca, 2016).

Nisan 1983'te Muş merkezde yayımlanan *Muş Ovası* gazetesi, bir yıl yayın hayatını sürdürmüştür. Sahibi Fahrettin Toplu olan gazetenin yazı işleri müdürlüğünü Sabahattin Sadır yürütmüştür. Toplu Matbaası'nda basılan ve bilgilendirme işlemleri yapılan gazete, pazar günleri hariç her gün okuyucularıyla buluşmuştur. 7 Aralık 1983 tarihli sayısında duyurulduğu üzere, Muş merkezdeki bazı mahalli gazetelerle birleşme kararı alınmıştır. Artan maliyet sorunları, birleşme kararında temel etken olarak öne çıkmıştır. Bu durum sonucunda *Muş Ovası* gazetesi yayın hayatına veda etmiştir. Ancak gazete, 1 Haziran 2000 tarihinde yeniden yayımlanmaya başlanmıştır. 25 Haziran 2009 tarihinde, gazetenin kurucusu, imtiyaz sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü olarak Bülent Toplu'nun adı

geçmiştir. Gazetenin idari ve baskı süreçleri, Muş merkezde yer alan Lale Matbaacılık'ta yürütülmüştür. Muş'ta yayımlanan bir diğer gazete 30 Nisan gazetesidir. Gazete, 30 Aralık 2007 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Dizgi, baskı süreçleri ile idari işler, Muş merkezde bulunan Lale Matbaacılık'ta gerçekleşmiştir. Gazetenin kurucusu Bülent Toplu'dur. Veysel Sarıyıldız İmtiyaz sahibi, Orhan Köybaşı ise sorumlu yazı işleri müdürü olmuştur. Bülent Toplu'nun kurucusu olduğu ve aynı matbaada basılan bir diğer gazete *Muş İl Gazetesi*'dir. Gazete, 25 Haziran 2009 tarihinde yayın hayatına başlamıştır (Işık, 2022). *Günaydın Muş Gazetesi*, 2000'li yıllarda yaklaşık 15 yıl süreyle yayımlanan önemli süreli yayınlardan biri olmuştur. 5 Eylül 2005'te ilk sayısını çıkararak yayın hayatına başlayan gazetenin kurucusu Tahsin Demirel, yazı işleri müdürü ise Turgut Demirel'dir. 30 Ekim 2020'de alınan birleşme kararıyla gazete, adını değiştirmiştir (Işık, 2022).

Muş'un Bulanık ilçesinde yayımlanan gazeteler sırasıyla şunlardır: *Alpaslan İli* (1953), *Bulanık Haber* (2004), *Bulanık Bilican* (2006), *Murat Haber* (2009), *Bulanık Haberciler* (2013). Varto'da yayımlananlar ise: *Vartunun Sesi* (1965), *Gümüşüm (Varto) Halkın Sesi* (1966), *Varto'nun Sesi Gümüşüm Haber* (2007), *Varto Haber* (2007), *Varto Sesi* (2007) (Erdoğan, 2022). Malazgirt'te, *Köyün Sesi* (1964), *Yeni Süphan* (1968), *Malazgirt'in Sesi* (1990), *Alparslan Diyarı (İnternet Haber Sitesi)* (Bayram ve Onat, 2022).

Yurt genelinde olduğu gibi Muş'ta da ilan ve reklam gelirlerinin düşük olmasının yanı sıra artan maliyetler sebebiyle Muş yerel gazeteleri olan *Muş Manşet*, *Muşun Sesi*, *Muş Ekspres*, *Altınova*, *Muş Ovası*, *Muş İl Gazetesi*, *30 Nisan Gazetesi*, *Günaydın Muş Gazetesi* birleşme yoluna gitmişlerdir. Basın İlan Kurumu'nun gazetelerin birleşerek daha kaliteli hâle geleceklerine ilişkin tavsiyelerine karşılık birleşme kararının alındığı Muş'ta, bu bağlamda sekiz olan günlük vasıflı gazete sayısı ikiye düşmüştür. Basın İlan Kurumu Genel Müdürlüğü'nün 18 Kasım 2020 tarihli yönetim kurulu kararı ile *30 Nisan Gazetesi*'nin adı *Memleket Havadis*, *Günaydın Muş Gazetesi*'nin adı ise *Şark Haber* gazetesi olmuştur. Birleşmenin sonucunda Muş'ta yayımlanan gazeteler: *Memleket Havadis* ve *Şark Haber* gazeteleri olmuştur. Ancak *Memleket Havadis* gazetesi türlü nedenlerden ötürü yayın hayatına devam edememiştir.

Medyada Kadının Temsili ve Toplumsal Cinsiyet

Medya toplumda kabul gören değerleri yeniden üreterek yaymakta ve dolayısıyla “annelik” ve “eşlik” gibi kadınlık rolleri, toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi reklam filmlerinde, dizilerde veya sinema filmlerinde de sıkça işlenmektedir. Kadın, medyada genellikle temizlik yapma, yemek pişirme ve çocuk bakımı gibi üç alanda anne ve eş olarak temsil edilmektedir. Bu yaklaşım, aile içerisindeki eşitsiz iş bölümünü, çatışmaları ve sorunları görmezden gelerek kadının ezilmesini gölgede bırakmakta; ailenin birlikteliği, mutluluğu ve uyumunu ön plana çıkarmaya hizmet etmektedir (Binark ve Gencel Bek, 2007).

Kadınlar, çocuklar, yoksullar ve ayrımcılığa uğrayan diğer grupların zorlu yaşam koşulları, medya için genellikle olağan dönemlerde haber değeri taşımamakta; ancak bu grupların olumsuz eylemleri söz konusu olduğunda bireyler haber gündemine alınmaktadır.

Medyada kadınların ekonomik hayatta kendilerine yer bulmaları ya da güçlü konumlara yükselmeleri nadiren haberleştirilirken, yaşanan olayda şiddet mağduru olduklarında veya cinsel obje olarak konumlandırıldıklarında habere daha fazla konu oldukları fark edilmektedir. Bu durum, gazetecilikte “hak haberciliği” olarak adlandırılan yeni bir yaklaşıma dikkat çekmektedir. Hak haberciliğinin hedefi, erkeklerin başarı ve olumlu özelliklerinin vurgulandığı gibi kadınların da topluma yön veren etkili bireyler olarak başarı hikâyeleriyle haberlerde yer almasını sağlamaktır (Uçak, 2020).

Kadınlar, haberlerde genellikle olumlu haberlerin öznesi ya da kaynağı olarak yer alamamakta; aynı şekilde, konu kendilerine biçilen sorumluluk alanlarının dışındaysa, uzmanlıkları ya da görüşleri için referans olarak da yeteri kadar görülmemektedir. Ancak, pahalılık, göç, yoksulluk gibi meseleler ile eğitim ve sağlık alanındaki değişimlerden en çok etkilenenler yine kadınlardır. Dolayısıyla, haber hangi sorunu ele alırsa alsın, kadınların bu sorunlardan yoğun bir şekilde etkilendiği göz önünde bulundurulmalı ve haberler kadın odaklı bir yaklaşımla hazırlanmalıdır. Farklı kesimlerden kadınların (uzman olsun ya da olmasın) ele alınan konulara dair deneyimleri, bilgileri ve beklentileri haberlerde yer bulmadır (Mater ve Çalışlar, 2007).

Kadınlar, günümüzde tüketim sektöründe giderek artan bir etkiye sahiptir. Bir ürünü erkeklere ya da diğer kadınlara cazip hâle getirmenin en yaygın yöntemi, reklamlarda kadınların yer almasıdır. Çünkü kadınların cazibesi, en sıradan ürünü ya da haberi bile dikkat çekici yapabilmekte; bu sebeple de kitle iletişim araçlarında kadınların temsili giderek yaygınlaşmaktadır. Gazeteler, televizyonlar, dergiler ve reklamlarda güzel bir kadın görmek artık sıradan bir durum hâline gelmekte ve dolayısıyla sadece bu yönüyle öne çıkarılan kadınlar, medyada adeta bir malzeme olarak kullanılmaktadır. Kadınlar, özellikle televizyon ve gazetelerde genellikle sansasyonel olaylar, zina veya namus gibi konularla ilişkilendirilerek haberleştirilmekte; gazetelerin arka sayfalarında, moda veya sanat haberleri adı altında kadın bedenini öne çıkaran görsellerle sıkça yer almaktadır. Bu durum, kadının cinselliğinin medyada bir araç olarak kullanıldığının göstergesidir. Öyle ki, bir sağlık haberi bile çoğu zaman kadın bedenini sergileyen fotoğraflarla sunulmaktadır. Dolayısıyla, görsel basının reyting ve yazılı basının tiraj hesapları, kadın bedeni üzerinden şekillenmektedir (İlgaz Büyükbaykal, 2012).

Toplumsal yapının en önemli bileşenlerinden biri olan medya, yalnızca olayları aktaran bir araç değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin, normların ve kimliklerin yeniden üretildiği bir mecradır. Medya aracılığıyla bireyler, toplumun hangi olguları nasıl gördüğünü öğrenmekte ve buna göre algı geliştirebilmektedir. Bu nedenle medyada yer alan temsiller, toplumun düşünce dünyasını şekillendirmede güçlü bir işlev üstlenmektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı, biyolojik cinsiyetlerin kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri açıklamakta yetersiz kaldığını öne süren yaklaşımların ana kavramıdır. Kadınlık ve erkekliğin toplumsal olarak inşa edildiği anlayışına dayanan bu kavram, feminist kuram ve kadın çalışmaları için temel bir zemin sunmaktadır. Bununla birlikte, kavramın sadece

kadını anlatmak için değil, kadın ve erkek arasındaki toplumsal dinamikleri öne çıkarmak için de kullanıldığı göz ardı edilmemelidir (Alptekin, 2011).

Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeğin yaşadığı toplumun kültürü tarafından şekillendirildiğini ifade ederken onların toplum içerisindeki sosyal rollerini ve görevlerini de yansıtmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğe yüklenen cinsiyet kalıplarını ve toplumun onlardan beklediği davranışları kapsamaktadır. Bu yaklaşım, cinsiyetin biyolojik oluşumundan ziyade, “erkeklik” ve “kadınlık” ideallerinin psikolojik ve kültürel boyutlarda da inşa edildiğini savunmaktadır. Cinsiyet kelimesi, kadın ve erkek olmanın biyolojik ve fizyolojik tarafını ifade ederken; toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeğin biyolojik yapısından çok, toplumun onlardan beklentilerini ve toplumsal yönünü belirtmektedir (Sevim, 2013).

Toplum, kadınları genellikle duygusal, duyarlı, çocuklara düşkün, çocuk bakımında becerikli, yemek yapabilen ve fedakâr olarak tanımlarken; erkekleri ise bağımsız, soğukkanlı, cesur, güçlü ve evin geçimini sağlayan kişiler olarak görmektedir. Kadınlar evde daha fazla vakit geçirmekte, temizlik ve yemek gibi işlerle uğraşmakta, eş ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Erkekler ise zorlu ve tehlikeli işlere girmekte, kavga ya da savaşa katılmakta ve ailenin maddi sorumluluğunu üstlenmektedir. Bu özellikler, toplumun kalıp yargılarını yansıttığından bireysel düşüncelerle sınırlı kalmamaktadır. Cinsiyet kalıp yargıları, toplumun kadın ve erkek gruplarından beklediği davranış ve özellikleri ifade etmektedir. Kadınsılık, ev içinde ilgi gösteren, bakım veren, sıcak özelliklerle; erkeksilik ise iş hayatında rekabetçi ve başarıya odaklı niteliklerle tanımlanmaktadır. Toplumda kadınların duyarlı ve ilgili; erkeklerin ise güçlü, baskın ve bağımsız olduğu algısı yaygındır. Toplumda kadın ve erkek, bu nitelikler ve davranışlarla anlam kazanmakta ve dahası birbirlerine zıt özelliklerle tanımlanarak karşı cinsin özelliklerinin tersiyle ifade edilmektedir (Dökmen, 2012).

Yöntem

Bu çalışmada araştırma tarihleri bir zaman aralığından seçilmiş; bu tarihler 1 Nisan 2025-31 Mayıs olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında gazetenin rutin dönemlerde kadın konusunu nasıl ve ne sıklıkta ele alındığının açığa çıkarılması için araştırma tarihleri basit rastgele örneklem tekniği ile tespit edilmiştir. Dawson, Trapp ve Özdamar’a göre basit rastgele örneklemede tüm birimler eşit şansa sahip olmakta ve uygulama sürecinde bütün birimler arasından rastgele birimler saptanarak araştırmaya dâhil edilmektedir (Dawson, Trapp ve Özdamar’dan akt. Kılıç, 2013). Bu çalışmada da 1 Nisan 2025 ve 31 Mayıs tarihleri arasında yayımlanan 52 adet gazete nüshası (araştırma birimi) içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. *Şark Haber* gazetesi pazar günleri ve resmî tatillerde yayımlanmadığı için iki aylık sürede toplamda 52 adet gazete yayımlanmış ve dolayısıyla 52 nüsha araştırmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada sadece öznesi kadın olan haberler içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir.

İçerik analizi tekniği, iletişim ve medya çalışmalarında her türlü yazılı metnin incelenmek amacıyla sık tercih edilen bir tekniktir (Gökçe, 2019). Kitle iletişim araçları ve yayın

organlarının gelişimiyle içerik analizi bilimsel araştırmalarda önemli bir yöntem olarak öne çıkmıştır. Bugün bu yöntem, iletişim bilimleri, dil, sosyoloji ve psikoloji gibi pek çok disiplinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Metin ve Ünal, 2022). İçerik analizi, sözlü ve yazılı ifadelerin sistematik bir şekilde analiz edilerek veriler elde edilmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu yaklaşım, insanların söylediklerini ve yazdıklarını belirli talimatlara göre kodlayıp sayısalılaştırmaktadır. Temel olarak, ifadelerin kategorilere ayrılması ve ne sıklıkta kullanıldığının belirlenmesi üzerine kuruludur (Balcı, 1997). İçerik çözümlemesi, psikoloji, sosyoloji, edebiyat, tarih, gazetecilik ve siyasal bilimler gibi farklı disiplinlerde çeşitli amaçlarla kullanılan bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem, bireylerin davranışlarını doğrudan incelemek yerine, onların sembolik davranışlarını veya iletişim materyallerini (örneğin, bir yazarın eserleri, makaleleri, televizyon programları, filmlerin içeriği ya da izleyici ve okuyucuların bu materyallere tepkileri) analiz etmeye odaklanan bir yöntemdir (Öğülmüş, 2019). Çalışmada nicel verilere ulaşmak adına haberlere ilişkin farklı kategoriler oluşturulmuş ve veriler tablo hâlinde sunularak yorumlanmıştır. “*Nicelik basit anlamda bir şeyin miktarı demektir. Nitelik bir şeyin ne, nasıl, ne zaman, nerede ve niçinini, yani özünü ve ortamını ifade eder. Bu yüzden nitel araştırma, nesnelerin anlamlarını, kavramlarını, tanımlamalarını, karakteristiklerini, metaforlarını, sembollerini ve tasvirlerini ifade eder. Nicel araştırma ise nesnelerin sayıları ve ölçümlemlerini ve ana konumunun yayılımını ve dağılımını gösterir.*” (Berg ve Luna, 2015).

Bulgular

Tablo 1. Gazetede yayımlanan kadın haberlerinin toplam haberlere oranı

Gazete	Toplam	Kadınlarla İlgili	Yüzde
Şark Haber Gazetesi	1054	79	%7,5

Araştırmanın yapıldığı zaman aralığında incelenen *Şark Haber*’e ait 52 adet gazete nüshasında toplam 1054 haber yayımlanmıştır. Tablo 1’e bakıldığında gazetede yayımlanan toplam 1.054 haberin sadece 79’unun kadın konusunu ele aldığı görülmektedir. Bu sayı, toplam haberlerin yaklaşık %7,5’ine tekabül etmektedir.

Şark Haber’de kadın temsiline yönelik bu düşük oran, gazetede kadınların görünürlüğünün sınırlı olduğunu ve erkek odaklı veya cinsiyetsiz ele alan haberlerin baskın olduğunu göstermiştir. 52 adet gazete nüshasının 40’ında kadın haberlerine yer verilmiş, 12’sinde ise kadın haberine hiç yer verilmemiştir. Bu durum, kadınların medyada tutarsız bir dağılımla gösterildiğini ve bazı yayınlarda tamamen göz ardı edildiğini ortaya koymuştur. Kadınların yalnızca %7,5 oranında haberlere konu olması ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu oran, kadınların toplumsal olaylarda, siyasette, ekonomide veya diğer alanlarda aktif roller üstlenmesine rağmen, gazete tarafından yeterince temsil edilmediğine işaret etmiştir. 12 adet gazete nüshasında kadın haberlerine hiç yer verilmemesi ise *Şark Haber* gazetesinde kadınların düşük bir temsil oranına sahip olduğunu ve gazetenin kadın odaklı haberleri önceliklendirme eğiliminde olmadığını göstermiştir.

Tablo 2. Kadın konulu haberlerin yayımlandıkları sayfalara göre sayısal dağılımı

Sayfa Numarası	Sayı
1. Sayfa (Kapak)	0
2. Sayfa	11
3. Sayfa	13
4. Sayfa	15
5. Sayfa	10
6. Sayfa	7
7. Sayfa	15
8. Sayfa	8
Toplam	79

Şark Haber gazetesinde kadın konulu haberlerin gazetenin sayfalarına göre dağılımı, haberlerin konumlandırılma biçimlerine dair önemli bilgiler sunmuştur. Tablo 3'te yer alan verilere göre, birinci sayfada toplam 25 kadın konulu habere yer verilmiş, ancak bu haberlerin devamı diğer sayfalara yönlendirildiği için Tablo 2'de değerlendirilmemiş ve birinci sayfa için haber sayısı sıfır olarak kaydedilmiştir. Bu haberler, Tablo 3'te devam sayfalarına gönderilen haberlerin sayısal dağılımı kapsamında ele alınmıştır. Diğer sayfalara bakıldığında, ikinci sayfada 11, üçüncü sayfada 13, dördüncü sayfada 15, beşinci sayfada 10, altıncı sayfada 7, yedinci sayfada 15 ve sekizinci sayfada 8 kadın konulu haber yer almıştır. Bu dağılım, kadın konulu haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda, özellikle dördüncü ve yedinci sayfalarda (her biri 15 haber) yoğunlaştığını göstermiştir. Birinci sayfada yer alan 25 haberin devamının iç sayfalara yönlendirilmesi ise kadın temsiline gazetenin en görünür sayfasında sınırlı olduğunu ve öznesi kadın olan haberlerin daha çok iç sayfalarda detaylandırıldığını ortaya koymuştur. Bu durum, kadın konulu haberlerin *Şark Haber* gazetesinde yüksek görünürlükten ziyade daha az öncelikli sayfalara kaydırıldığını ve kadın konulu haberlerin gazete hiyerarşisi içinde ikincil bir konuma yerleştirildiğini göstermiştir. Bu durum, *Şark Haber* gazetesinde kadınların toplumsal rollerine ve meselelerine dair haberlerin daha görünür bir şekilde temsil edilmesi için editoryal stratejilerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği sonucunu doğurmuştur.

Tablo 3. Devam sayfasına gönderilen haberlerin sayısal dağılımı

Devam Sayfasına	Sayı
Gönderilmiş	25
Gönderilmemiş	54
Toplam	79

Şark Haber'de kadın konulu haberlerin gazete sayfalarına göre dağılımı ve devam sayfalarına yönlendirme pratikleri, haberlerin konumlandırılma biçimlerine dair önemli ipuçları sunmuştur. Tablo 2 ve Tablo 3 verilerine göre birinci sayfada toplam 25 kadın konulu haber yer almış, ancak bu haberlerin tamamında konudan kısaca bahsedilerek haberler devam sayfalarına yönlendirilmiş ve bu nedenle Tablo 2'de birinci sayfa için haber sayısı sıfır olarak kaydedilmiştir. Tablo 3'te ise bu 25 haberin devam sayfalarına gönderilen haberlerin sayısal

dağılımı ele alınmıştır. 54 kadın konulu haberden birinci sayfada hiç bahsedilmemiş ve doğrudan iç sayfalarda bu haberler yer almıştır.

Tablo 4. Kadınların habere konu olma nedenleri

Haberin Kategorisi	Yayınlanan Haber Sayısı
Anne	3
Eş	0
Mağdur	16
Çalışan	26
Başarılı	33
Siyasi Özne	1
Toplam	79

Tablo 4 *Şark Haber* gazetesinde kadınların haberlere konu olma nedenlerine ilişkin farklı kategorilere dair belirgin bir dağılım göstermektedir. Kadınlar, haberlerde en sık 33 haber ile "başarılı" kategorisinde yer alarak başarı odaklı anlatılarla ön planda temsil edilmiştir. Bu durum, kadınların yerel basında olumlu bir imajla, başarı hikâyeleri üzerinden görünürlük kazandığını göstermiştir. İkinci en yaygın kategori ise 26 haber ile "çalışan" kategorisi olup, bu haberlerde kadınların iş hayatındaki rollerine vurgu yapıldığı görülmüştür. Ancak kadınlar 16 haber ile "mağdur" kategorisinde de önemli bir oranda temsil edilmiştir. Bu durum, kadınların pasif ve olumsuz bir bağlamda temsil edildiği durumların da yaygın olduğuna işaret etmiştir. Buna karşın, kadınların "anne" kategorisinde yalnızca 3 haberde yer alması, aile içindeki rollerinin yerel basında sınırlı bir şekilde vurgulandığını açığa çıkarmıştır. Daha çarpıcı bir şekilde, kadınların "eş" kategorisinde hiç temsil edilmemesi, evlilik bağlamında kadın kimliğinin yerel basında görünmez kılındığını ortaya koymuştur. En dikkat çekici bulgulardan biri ise kadınların "siyasi özne" olarak yalnızca 1 haberde yer almasıdır. Bu durum, kadınların siyasi alanda aktif ve özerk birer aktör olarak temsilinin oldukça zayıf olduğunu ve yerel basında siyasal rollerinin neredeyse yok sayıldığını göstermiştir. Bu dağılım, Muş yerel basınında kadın temsillerinin büyük ölçüde başarı ve iş odaklı pozitif rollere indirgendiğini; siyasi ve ailevi rollerdeki temsilin ise ciddi şekilde kısıtlı olduğunu ve mağduriyet anlatılarının hâlâ önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla Muş yerel basınında cinsiyet temsiline dair daha kapsayıcı ve dengeli bir yaklaşımın gerekliliği ön plana çıkmıştır. Örneğin, 28 Mayıs 2025 tarihli gazete nüshasında "Taşdemir, Türkiye İkincisi Okçumuzu Kabul Etti" başlıklı haberde, kadın okçu geleneksel okçuluk şampiyonasında ulusal derece elde edip altın madalya kazandığı için başarılı kategorisinde değerlendirilmiştir. 21 Mayıs 2025 tarihli gazete nüshasında "Genç Ofis'te Tarih Sanatla Buluşuyor" haberinde, usta öğretici Aysun Özbay, Gençlik Merkezi'ndeki ofis atölyesinde gençlere yönelik tarih ve sanat eğitimleri vererek aktif bir şekilde çalıştığı için çalışan kategorisinde değerlendirilmiştir. 25 Nisan 2025 tarihli gazete nüshasındaki "Muşlu Anneler Evlat Nöbetine Devam Ediyor" başlıklı haberde anneler, çocuklarının PKK terör

örgütü tarafından dağa kaçırılması mağduriyetiyle evlat nöbeti eylemini sürdürdükleri için mağdur kategorisinde değerlendirilmişlerdir.

Tablo 5. Kadın konulu haberlerin işlevsel boyutu

Haber İşlevi	Sayı
Eğitici	9
Bilgilendirici	23
Farkındalık Yaratma ve Kamuoyu Oluşturma	47
Eğlendirme	0
Toplam	79

Şark Haber gazetesinde yayımlanan kadın konulu haberlerin işlevsel boyutuna ilişkin analiz yapılmış; analizle haberlerin farklı işlevsel kategorilerdeki dağılımı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Tablo 5'e bakıldığında farkındalık yaratma ve kamuoyu oluşturma kategorisi, 47 haberle en baskın işlevi temsil etmekte olup bu durum; gazetenin kadınlarla ilgili meselelerde toplumsal bilinç oluşturmayı ve kamuoyunu yönlendirmeyi önceliklendirdiğini göstermiştir. Bu kategori, kadınların toplumsal rollerine, sorunlarına veya başarılarına dikkat çekerek daha geniş bir sosyal etki yaratmayı amaçlayan haberlerin çoğunlukta olduğunu yansıtmıştır. Bilgilendirici haberler ise 23 haber ile ikinci sırada yer almış ve bu durum gazetenin kadınlarla ilgili olay, durum veya gelişmeler hakkında okuyucuları bilgilendirme işlevini de önemseydiğini göstermiştir. Eğitici haber sayısının ise yalnızca 9 olması, kadın konulu haberlerin eğitici işlevinin diğer kategorilere kıyasla daha az vurgulandığını ortaya koymuştur. Bu dağılım, Muş yerel basınında kadın konulu haberlerin daha çok farkındalık yaratma ve bilgilendirme odaklı bir yaklaşımla ele alındığını ancak eğitici içeriğin sınırlı kaldığına dikkat çekmiştir. Eğlendirme kategorisinde ise kadınlarla ilgili habere hiç yer verilmemiş; bu durum, kadın konulu haberlerin eğlence odaklı bir yaklaşımla ele alınmaktan ziyade, toplumsal sorunlara dikkat çekme, bilgilendirme ve kamuoyu oluşturma gibi daha önemli işlevlere odaklandığını açığa çıkarmıştır. Eğlendirme kategorisinin yokluğu, kadınların yerel basında yalnızca ciddi roller veya sorunlar üzerinden temsil edildiğini ortaya koyarken, daha hafif, popüler veya eğlenceye dayalı bağlamlarda kadınların görünürlük kazanmadığını göstermiştir. Böylece, Şark Haber gazetesinin kadınlarla ilgili konularda daha çok toplumsal duyarlılık oluşturmayı ve bilgi aktarmayı hedeflediği, ancak gazetede kadınların toplumsal rollerine dair daha derinlemesine bir eğitim misyonunun eksik olduğu dikkat çekmiştir. Bu bulgular, yerel basında kadın temsiliinin işlevsel boyutunun daha dengeli bir şekilde geliştirilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Tablo 6. Haber metinlerinin kadınlara karşı tavrı

Haber Tavrı	Sayı
Olumlu	33
Olumsuz	10

Tarafsız	36
Toplam	79

Çalışma kapsamında *Şark Haber* gazetesinde kadın konulu haber metinlerinin kadınlara karşı tavrına ilişkin inceleme de yapılmıştır. Tablo 6’da haberlerin olumlu, olumsuz ve tarafsız yaklaşımlar açısından dağılımı ortaya konulmuştur. Toplamda 33 haberin olumlu bir yaklaşımla hazırlandığı görülmüş ve bu durum kadınların yerel basında sıklıkla başarı, katkı veya olumlu roller üzerinden temsil edildiğini ve pozitif bir imajla yansıtıldığını ortaya koymuştur. Buna karşılık, 10 haberde olumsuz bir tavrın benimsenmesi, kadınların belirli bağlamlarda mağduriyet, sorun veya olumsuz stereotiplerle ilişkilendirildiğine gönderme yapmıştır. En yüksek oran ise 36 haberle tarafsız tavır kategorisinde olup bu durum, gazetenin kadınlara yönelik haberlerde genellikle nesnel bir dil kullandığına gönderme yapmıştır. Bu dağılım, Muş yerel basınında kadın temsillerinin ağırlıklı olarak tarafsız ve olumlu bir çerçevede şekillendiğini, ancak olumsuz temsillerin de azımsanmayacak bir düzeyde mevcut olduğunu göstermiştir. Tarafsız yaklaşımın baskınlığı, *Şark Haber*’in kadınlara dair hassasiyetlerde genellikle dengeli bir üslup benimsemeye çalıştığını düşündürse de olumsuz tavrın varlığı, cinsiyet temsillerinde devam eden bazı stereotipik veya sorunlu yaklaşımların devam ettiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, *Şark Haber* özelinde Muş yerel basınında kadın temsillerinin daha kapsayıcı ve olumlu bir çerçeveye evrilmesi için daha fazla çaba gerektiğini açığa çıkarmıştır.

Dil ve Üslup

Şark Haber’in 4 Nisan 2025 tarihli nüshasının 4. sayfasında yer alan “Genç Kadın Evinde Ölü Bulundu” başlıklı haberinin dili ve üslubu, tarafsız ve bilgilendirme odaklı bir çerçevede sunulmuştur. Haber, basının farkındalık yaratma işlevine hizmet etmiştir. Haberin gazetenin iç sayfalarında yer alması, konunun yerel basında ikincil bir öneme sahip olduğunu göstermiştir. Haber dilinin nesnel ve saygılı bir şekilde kullanılması ise toplumsal duyarlılıkların korunması açısından önem taşımaktadır. Bu tür haberlerde sansasyonel veya dramatize edici ifadelerden kaçınılması gerekmektedir. Ayrıca bu ve benzer haberlerde etik ilkelere uygun bir dil kullanılması, kritik önem taşımaktadır.

Şark Haber’in 12 Nisan 2025 tarihli nüshasının 5. sayfasında yer alan “Zeynep Öğretmen 7 Yıldır Yeşilay Gönüllüsü Olarak Bağımlılıkla Mücadele Ediyor” konulu haberin dili ve üslubu, Muş yerel basınındaki kadın temsiline dair olumlu ve farkındalık yaratma odaklı bir yaklaşım sergilemiştir. Haber metni, Zeynep Ulaş’ın öğretmen kimliği ve 7 yıllık Yeşilay gönüllüsü olması rolü üzerinden olumlu bir portre ile çizerek, kadınları başarı ve toplumsal katkı odaklı bir çerçevede temsil etmiştir. Haberde kullanılan dil, bilgilendirici ve motive edici bir üslup taşıyarak Ulaş’ın tütün, alkol, madde, teknoloji ve kumar bağımlılığına karşı gençlerde farkındalık oluşturma çabasını vurgulamıştır. İfade tarzı, “gençleri ve çocukları bağımlılığa ulaşmadan kurtarma” ve “sağlıklı bireyler yetiştirme” gibi olumlu ve yapıcı söylemlerle toplumsal bir misyonu öne çıkararak okuyucuda ilham verici bir etki yaratmayı

amaçlamıştır. Gazetenin 7. sayfasında yer alan, “Muşlu Eczacıdan Antibiyotik Uyarısı” konulu haberin dili ve üslubu ise Muş yerel basınındaki kadın temsili açısından değerlendirildiğinde, haberin bilgilendirici, farkındalık yaratıcı ve mesleki otoriteye dayalı bir yaklaşımla sunulduğunu göstermiştir. Haberde, 11 yıllık eczacılık deneyimine sahip Ayca Güler Tekin’in uzman kimliği öne çıkarılmış ve haberde kadın kimliği, profesyonel ve başarılı bir rolde temsil edilmiştir. Güler Tekin’in “antibiyotikler bizi iyileştirir inancı var, öyle olmaması gerekiyor” ifadesi, toplumdaki yanlış bir algıyı düzeltmeye yönelik net ve eğitici bir söylem olarak dikkat çekmiştir. Genel olarak, haberin dili etik, profesyonel ve toplumu bilinçlendirme odaklıdır. Gazete Ayca Güler Tekin’i yetkin bir sağlık uzmanı olarak konumlandırarak kadın temsiline olumlu bir katkı sağlamıştır.

Şark Haber’in 4 Nisan 2025 tarihli nüshasının 8. sayfasında bilek güreşi yapan Zeliha Güven habere konu olmuştur. Güven’in Avrupa şampiyonluğu hedefine dair hazırlanan “Bileğinin Hakkıyla Şampiyon Olmak İçin Günde 600 Şınav Çekiyor” başlıklı haberin dili ve üslubu, Muş yerel basınında kadının temsili açısından olumlu, ilham verici ve farkındalık yaratma odaklı bulunmuştur.

Şark Haber’in 8 Mayıs 2025 tarihli nüshasının 2. sayfasında yer alan “Baharın Güzelliği Astım Hastaları İçin Risk Taşıyabilir” başlıklı haberin dili ve üslubu, Muş yerel basınındaki kadın temsili bağlamında değerlendirildiğinde, bilgilendirici, farkındalık yaratma odaklı ve profesyonelce hazırlanmış olarak değerlendirilmiştir. Haber, Göğüs Hastalıkları Uzmanı Dr. Güler Göğüş’ün astım hastalarına yönelik uyarılarını konu edinmiş ve haber, Gümüş’ü “çalışan” kategorisinde (Muş’ta 26 haber) yetkin bir sağlık uzmanı olarak aktarmıştır. Haberin dili, nesnel ve eğitici bir üslup taşımış; bu haber, Muş yerel basınında kadın konulu haberlerin %41’inin olumlu tavır (33/79 haber) sergilediği ve farkındalık yaratma işlevine (47 haber) hizmet ettiği bulgularıyla uyumlu bulunmuştur. Ancak, haberin 2. sayfada yer alması (11 haber), kadın konulu haberlerin birinci sayfada yer almama eğilimiyle (sıfır haber) tutarlı bulunarak gazetede sınırlı kadın görünürlüğüne işaret etmiştir. Genel olarak haberin dili etik, saygılı ve toplumu bilinçlendirme odaklıdır. Ayrıca haberde Dr. Güler Gümüş’ün profesyonel bir otorite olarak sunulması, kadın temsiline olumlu bir katkı sağlamıştır.

Görsel Kullanımı

Kadınların medyada temsili, toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesinde ve kamusal algının oluşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle yerel basın gibi mikro düzeydeki medya organları, kadınların görünürlüğünü ve kimliklerini yansıtmaya biçimleriyle kültürel normları pekiştirilmekte veya dönüştürebilmektedir. Muş yerel basınında kadın konulu haberlerin görsel unsurları, bu temsilin sadece metinsel değil, aynı zamanda görsel bir boyutunu da ele alarak kadın konulu haberlerin nasıl çerçevelendiğini ve kadınların hangi rollerde ön plana çıkarıldığını anlamak için önemli bir analiz alanı sunmaktadır.

Bilindiği üzere haberlerde kullanılan görseller, olayların duygusal tonunu, mesajını ve hedef kitle üzerindeki etkisini güçlendiren araçlar olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda,

kadınların profesyonel başarıları, mağduriyetleri veya toplumsal katkıları gibi temaların görsel sunumları, cinsiyet stereotiplerinin yeniden üretimini veya kırılmasını yansıtabilmektedir. Çalışmanın bu kısmında Muş yerel basınında kadın konulu haberlerde kullanılan görsellerin niteliğini ve temsil biçimlerini inceleyerek medyanın cinsiyet temsili üzerindeki etkisini değerlendirmek amaçlanmıştır.

Şekil 1. 15 Mayıs 2025 tarihli gazete haberinin fotoğrafı

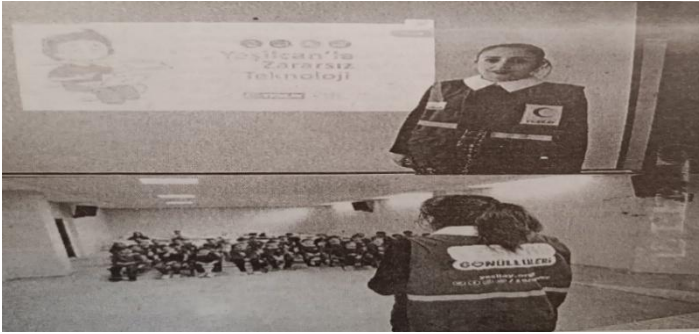

Şekil 2. 22 Mayıs 2025 tarihli gazete haberinin fotoğrafı

Şekil 1 ve Şekil 2’de kadınlar, geleneksel olarak medyada sıkça karşılaşılan “aile içinde pasif rol alan anne” imajının ötesine geçerek, hak arayan, sesini duyurmaya çalışan ve politik bir duruş sergileyen aktif bireyler olarak yansıtılmıştır. Kadınların ellerinde taşıdığı çocuk fotoğrafı ve arkalarındaki Türk bayrağı simgesel olarak annelik üzerinden kurulan bir millî/manevî sorumluluk çağrısına dönüşmüştür. Haberdeki bu durum, kadınların temsiline hem duygusal hem de toplumsal bir derinlik kazandırmıştır. Görseller, onların yalnızca yas tutan kadınlar olarak değil, aynı zamanda kamusal alanda görünürlük talep eden figürler olarak algılanması yönüyle de dikkat çekmiştir. Kadınların bu eylemlerdeki varlıkları, sessizliğe mahkûm edilmiş kadın temsillerinin aksine, kendi haklarını ve çocuklarının haklarını savunan güçlü bir anne figürü oluşturmaya hizmet etmiştir. Bununla birlikte, görsellerde annelik vurgusu merkezi bir yer tutmuş, kadınlar bu kimlik etrafında da tanımlanmıştır. Dolayısıyla haberde kullanılan bu görsel temsiller hem geleneksel rollerin içinde kalmış hem de bu rolleri kamusal alanda yeniden konumlandırarak anneliği ve kadınlığı güçlendirmeye hizmet etmiştir.

Şekil 3. 06 Mayıs 2025 tarihli gazete haberinin fotoğrafı

Şekil 4. 12 Nisan 2025 tarihli gazete haberinin fotoğrafı

Şekil 3 ve Şekil 4'te kadınlar güncel haber kategorisinde farklı toplumsal ve mesleki rollerde “çalışan” kimlikleriyle temsil edilmişlerdir. Şekil 3'te resmî bir ortamda görev alan kadın figürü yer almış; haberde kadının, kurumsal bir temsile sahip olarak mesleki kimliğinin ön plana çıkarılmasıyla başarısı gözler önüne serilmiştir. Şekil 4'te ise Yeşilay gönüllüsü bir kadın, eğitici rol üstlenen bir aktör olarak, toplumsal fayda odaklı çalışmanın sembolü hâline getirilmiştir. Görseller birlikte değerlendirildiğinde, kadınların yalnızca ev içi üretimle sınırlı kalmayıp kamu kurumları ve sivil toplum alanlarında da aktif olarak yer aldığı açığa çıkmıştır. Kadınlar *Şark Haber* gazetesinde, çalışan kadın imgesi üzerinden hem geleneksel hem de modern bağlamlarda gösterilmiştir.

Şekil 5. 25 Nisan 2025 tarihli gazete haberinin fotoğrafı

Şekil 6. 19 Nisan 2025 tarihli gazete haberinin fotoğrafı

Şekil 5 ve Şekil 6’da kullanılan görseller Muş yerel basınında (Şark Haber özelinde) sağlık kategorisinde kullanılan görsellerdir. Bu görseller, kadın temsiline dair önemli bir perspektif sunmuş ve ağırlıklı olarak doktor, ebe ve hemşirelerin yer aldığı görselleri içermiştir. Bu görsellerde, kadınların profesyonel sağlık kurumlarının aktif üyeleri olarak tasvir edildiği gözlemlenmiştir; örneğin, kilo ve tansiyon ölçme gibi klinik işlemleri gerçekleştirirken görüntülenmeleri, kadınların “çalışan” (26 haber) ve “başarılı” (33 haber) kategorilerinde temsil edildiğini ortaya koymuştur. Bu durum, Muş yerel basınında kadınların %41’inin (33/79 haber) olumlu bir tavırla ele alındığı bulgusuyla uyumlu bulunmuş ve kadınları yetkin, özerk ve toplum sağlığına katkı sağlayan figürler olarak çerçevelemeye hizmet etmiştir. Görsellerin içeriği, sağlık hizmetlerinin günlük pratiklerini yansıtarak farkındalık yaratma (47 haber) ve bilgilendirme (23 haber) işlevlerine hizmet etmiştir. Örneğin, kan alma veya tansiyon ölçme sahneleri, okuyuculara sağlık kontrollerinin önemini dolaylı yoldan hatırlatmıştır. Görsellerde, kadınların genellikle beyaz önlük veya üniforma ile profesyonel bir duruş sergilediği dikkat çekmiş ve bu durum, onların otoritesini ve uzmanlığını ön plana çıkarmıştır. Genel olarak, sağlık kategorisindeki bu görseller, Muş yerel basınında kadın temsiline pozitif bir katkı sağlamış; kadınların sağlık sektöründeki rollerini yücelterek toplumsal fayda sağlama misyonunu desteklemiştir.

Şekil 7. 15 Nisan 2025 Tarihli gazete haberinin fotoğrafı

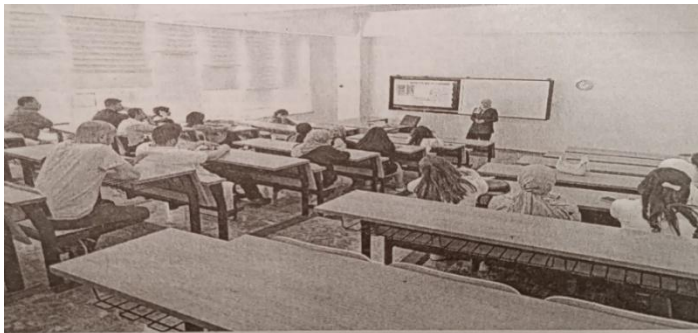
Futbol, uzun yıllar erkek sporu olarak görülmüş bir alandır. Şekil 7’de ise Muş’ta yaşayan kadınlar aktif bir şekilde futbol sahasında, spor kıyafetleri içinde ve antrenman yaparken gösterilmiştir. Bu fotoğraf, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine karşı bir duruş anlamına gelmektedir. Görsellerde kadınlar sadece ev işleriyle uğraşan, çocuk bakmakla

yükümlü veya erken yaşta evliliğe yönlendirilen bireyler olarak değil; aynı zamanda yaşam mücadelesinde aktif rol alanlar olarak sunulmuştur. Kullanılan haber görseliyle “kadınlar sahaya, mücadeleye ve takım oyununa aittir” mesajı verilmiştir. Ayrıca kadınlar burada estetik, güzellik ya da moda unsurları üzerinden değil; disiplin, kondisyon ve takım ruhu gibi unsurlarla görünür kılınmışlardır. Medyada kadınlar genellikle pasif, kurban ya da sadece görünüşleriyle yer bulurken, burada aktif, güçlü ve eylem içinde temsil edilen kadınlar olarak yer almıştır. Bu görsel, toplumsal cinsiyete ilişkin algıların kırılmasına hizmet etmiştir.

Şekil 8. 24 Mayıs 2025 Tarihli gazete haberinin fotoğrafı

Şekil 8’deki görsel, Muş yerel basınında spor kategorisi çerçevesinde millî atlet Derya Kunur’un 10 bin metre Avrupa Kupası’na hazırlık sürecini konu alan yönüyle incelendiğinde, kadın temsili açısından dikkat çekici bir örnek sunmuştur. Görselde Derya Kunur, antrenman sırasında koşarken gösterilmiş; bu durum kadının “başarılı” (33 haber) kategorisinde temsil edilmesini sağlamış ve Muş yerel basınında kadınların %41’inin (33/79 haber) olumlu tavırla ele alındığı bulgusuyla uyumlu bulunmuştur. Haberde sporcunun fiziksel çabası ve kararlılığı gösterilmiştir. Haberde kadının spor kıyafetleriyle açık havada antrenman yapması vurgulanarak haber aracılığıyla genç sporculara ilham verilmesi ve sporun teşvik edilmesi amaçlandığından, haber topluma katkı sağlamıştır. Genel olarak bu görsel, Muş yerel basınında kadın temsiline değer katmış; haberde Derya Kunur’un Avrupa Kupası’na hazırlık sürecinin de vurgulanmasıyla *Şark Haber* gazetesi, toplumsal motivasyon ve cinsiyet eşitliği farkındalığını desteklemiştir.

Şekil 9. 09 Mayıs 2025 Tarihli gazete haberinin fotoğrafı

Şekil 10. 22 Nisan 2025 Tarihli gazete haberinin fotoğrafı

Şekil 9 ve Şekil 10'da yer alan görsellerde eğitim alanında aktif rol oynayan kadınların (eğitmen, yazar, akademisyen) tasviri ön plana çıkmıştır. Bu haberlerde kadınlar sınıfta ders anlatırken, öğrencilerle etkileşim hâlindeyken ve sunum yaparken gösterilmiştir. Bu görseller, kadını “çalışan” (26 haber) ve “başarılı” (33 haber) kategorilerinde temsil etmiş ve Muş yerel basınında kadınların %41'inin (33/79 haber) olumlu tavırla ele alındığı bulgusuyla uyum sağlamıştır. Kadın öğretmenlerin ders verme, öğrencilere rehberlik etme veya çevre farkındalığı projelerine öncülük etme gibi rolleri, farkındalık yaratma (47 haber) ve bilgilendirme (23 haber) işlevlerini desteklemiş; bu durum da eğitimin toplumsal önemini vurgulamaya hizmet etmiştir. Genel olarak, bu görseller *Şark Haber* gazetesinin eğitim kategorisinde kadın temsiline pozitif bir katkı sağladığını ortaya koymuştur. Ayrıca haberlerde kullanılan bu görsellerle; kadın öğretmenlerin, akademisyenlerin ve yazarların eğitimdeki liderlik rolleri ve toplumsal katkıları yüceltilerek genç nesillere ilham da verilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Yerel basın belli bir yörenin sözcüsü konumundadır ve dolayısıyla yerel basının en önemli görevlerinden biri, yerel halkın sorunlarını ve isteklerini dile getirmektir. Yerel gazeteler, olaylara yer verirken objektif olmanın yanı sıra cinsiyet eşitliğini de desteklemelidir. Bu yönüyle haberin inşa sürecinde bırakılan her bir eksiklik, yapılan her bir yanlış veya yaftalama toplumsal dokunun zarar görmesine neden olabilecek türdendir.

Ataerkil dünyada kadınlar birçok alanda görmezden gelinmekte ve çoğu zaman ikincil konumda yer almaktadır. Medyada da kadınlar birçok konuda erkekler kadar görünür değildir. Kadınlar genellikle ev işleriyle uğraşan “anne” ya da “ev hanımı” gibi kalıplara sokularak sosyal hayatta ötekileştirilmektedir. Kadınlar genellikle başarılı oldukları takdirde erkeklerle eşit tutulabilmektedirler.

Bu çalışma, Muş yerel basınının kadın temsili konusundaki duruşunu ilk kez sistematik bir biçimde ele aldığından, özgün bir nitelik taşımaktadır. Türkiye’de her ne kadar kadın temsili ve toplumsal cinsiyet çalışmaları literatüründe yerel basın odaklı araştırmalar bulunsun da yapılan araştırmalar göstermiştir ki Muş gibi küçük bir Anadolu şehrinde bu

konunun yerel gazete örnekleme üzerinden incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Özellikle de ilde günlük olarak basılan ve tek gazete olan *Şark Haber* gazetesi üzerinden yapılan bu çalışma hem bölgesel özgünlük sunmakta hem de ulusal literatürde yeterince yer almayan Muş yerel medyasının cinsiyet temsili pratiklerini görünür kılmaktadır. Böylece çalışma, alanyazındaki coğrafi ve mekânsal boşluğu doldurmakta, yerel basının toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki rolünü bölgesel düzeyde tartışmaya açmakta ve gelecekteki karşılaştırmalı çalışmalara temel oluşturacak özgün veriler sunmaktadır.

Bu çalışma, *Şark Haber* gazetesinin 1 Nisan 2025 ve 31 Mayıs 2025 tarihleri arasında yayımlanan 52 adet nüshasında yer alan kadın konulu haberlerin temsil ediliş biçimlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada, kadınların haberlerdeki görünürlüğü, temsil kategorileri, işlevsel boyutları, dil ve üslup özellikleri ve görselleri kapsamlı bir analizle sunulmuştur. Elde edilen veriler, toplam 1054 haberden yalnızca 79'unun kadınlarla ilgili olduğunu açığa çıkarmış; bu durum, Muş yerel basınında kadın temsiliinin oldukça sınırlı olduğunu göstermiştir. Bu oran, *Şark Haber* gazetesinde oldukça sınırlı bir kadın temsili olduğunu gözler önüne sererken, haber içeriklerinin büyük ölçüde erkek odaklı veya cinsiyet içermeyen konulardan oluştuğunu açığa çıkarmıştır. Bu durum, yerel basının kadınların toplumsal rollerini, başarılarını ve sorunlarını yeterince yansıtmakta yetersiz kaldığını (erkekler kadar) ortaya koymuş ve cinsiyet eşitliği açısından önemli bir görünürlük açığına işaret etmiştir.

Çalışma, kadınların yerel basında ağırlıklı olarak “başarılı” (33 haber) ve “çalışan” (26 haber) kategorilerinde temsil edildiğini bulgulamıştır. Bu durum, yerel haberlerde kadınların profesyonel ve olumlu rollerle özdeşleştirildiğini göstermiştir. Ancak, kadınların “mağdur” (16 haber) kategorisinde de önemli bir yer tutmaları, kadınların hâlâ olumsuz bağlamlarda pasif bir imajla sunulduğuna işaret etmiştir. “Anne” (3 haber) ve “eş” (0 haber) kategorilerindeki sınırlı temsil, ailevi rollerin, yerel basında kadın kimliğiyle ilişkilendirilmesinde bir görünmezlik olduğunu, “siyasi özne” (1 haber) kategorisindeki temsili ise siyasi alanda kadınların neredeyse yok sayıldığını işaret etmiştir. Bu dağılım, yerel basında kadın temsiliinin çok boyutlu bir perspektiften ziyade belirli pozitif ve olumsuz kalıplara sıkıştığını ve cinsiyet eşitliği açısından daha dengeli bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamıştır.

Haberlerin işlevsel boyutlarına bakıldığında, kadın söz konusu olduğunda farkındalık yaratma ve kamuoyu oluşturma (47 haber) ile bilgilendirme (23 haber) işlevlerinin baskın olduğu, eğitici (9 haber) ve eğlendirme (0 haber) işlevlerinin ise ihmal edildiği gözlenmiştir. Bu durum, yerel basının kadınlarla ilgili meselelerde toplumsal bilinç oluşturma ve bilgilendirme odaklı bir rol üstlendiğini, ancak eğlence veya derinlemesine eğitim gibi daha kapsayıcı işlevlerden uzak durduğunu ortaya koymuştur. Kadın konulu haberlerin olumlu (33 haber), tarafsız (36 haber) ve olumsuz (10 haber) tavırlarla ele alınması, temsiliin genellikle dengeli bir üslup içinde şekillendiğini, ancak mağduriyet ve dramtizasyonun hâlâ önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymuştur. Dil ve üslup analizleri, haberlerin etik ve saygılı bir

çerçevede sunulmaya çalışıldığını göstermiştir. Haberlerin sayfalara göre dağılımı, kadın temsiliinin yerel basındaki görünürlüğünü sınırlayan bir başka önemli bulgudur. Birinci sayfada kadın konulu haberlere yer verilmemesi (25 haberin devam sayfalarına yönlendirilmesi) ve kadın konulu haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda yoğunlaşması (örneğin, 4. sayfada 15 haber, 7. sayfada 15 haber), kadına ilişkin konuların gazete hiyerarşisinde ikincil bir konuma itildiğini göstermiştir. Bu durum, editoryal önceliklerin kadın temsiliini yüksek görünürlükten yoksun bıraktığını ve yerel basında cinsiyet temsili için daha stratejik bir yerleştirme gerektiğini ortaya koymuştur. Görsel analizler ise kadınların profesyonel rollerle (örneğin, doktor, ebe, sporcu) ilişkilendirildiği fotoğraflarda onların saygın ve otoriter bir imajla sunulduğunu göstermiş, ancak bu görsellerin genellikle iç sayfalarda yer almasıyla görsellerinin etkisinin okuyucuda sınırlı etki bırakabileceğini düşündürmüştür. Bu bulgular, Muş yerel basınında cinsiyet temsili üzerine daha derinlemesine araştırmalara ve politik müdahâlelere ihtiyaç duyulduğunu göstermiş ve medyanın toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine daha etkin bir şekilde hizmet edebileceğini ortaya koymuştur. Çalışmada elde edilen bulgular ışığında, *Şark Haber* gazetesinde kadın temsiliinin güçlendirilmesine yönelik öneriler ise şöyledir:

1) Kadınların belirli kalıplara sıkıştırılmaması için farklı toplumsal rollerini (siyasi, ailevi, kültürel vb.) görünür kılacak haber içeriklerine daha sık yer verilmesi gerekmektedir.

2) Kadın konulu haberlerin gazete manşetlerinde ve birinci sayfalarda daha fazla yer alması, görünürlüğün artmasına katkı sağlayacaktır.

3) Yerel basın, sadece bilgilendirme ve farkındalık yaratma işleviyle sınırlı kalmayıp eğitici ve eğlendirici içeriklerle kadın temsiline çeşitlilik kazandırmalıdır.

4) Haberlerde kadınların başarı hikâyelerine yer verilmesi olumlu bir adım olmakla birlikte, mağduriyet odaklı ve dramatize edilmiş anlatıların dengeli bir biçimde sunulması da gerekmektedir.

5) Görsellerde kadınların profesyonel kimlikleri ön plana çıkarılmaya devam edilmeli, ancak bu görsellerin yalnızca iç sayfalarda değil, daha görünür sayfalarda da sunulması sağlanmalıdır.

6) Haber dilinde etik ilkelere uyulması ve cinsiyet eşitliğini destekleyen daha kapsayıcı bir dilin geliştirilmesi önemlidir.

7) Kadınların siyasi özne olarak haberlerde görünürlüğünün artırılması sağlanmalı, bu bağlamda yereldeki kadın siyasi aktörlere de yer verilmelidir.

8) Yerel basın için cinsiyet temsili konusunda daha stratejik editoryal öncelikler belirlenmeli, kadınların habere konu olma sürecinde ikincil konumda kalmasının önüne geçilmelidir.

Kaynakça

- Alav, O. (2001). *Kitle iletişim ve yerel medya*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Aliefendioğlu, H., ve Arslan, Y. (2005). Women's representation in the media of North Cyprus. *The gender and the media handbook: Promoting equality, diversity and empowerment*, [Elektronik Sürüm] (s. 28-43). Nicosia: MIGS: UNOPS.
- Alptekin, D. (2011). "Sokaktan akademiye: kadın hareketinin kurumsallaşma süreci". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 33-43.
- Ayhan, B. (2005). *Olağanüstü durumlarda toplumsal dayanışma ve bütünleşmeye basının katkısı: millî mücadele dönemi türk basını* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aziz, A. (1982). *Toplumsallaşma ve kitlesel iletişim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Balcı, A. (1997). *Sosyal bilimlerde yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Bayram, H., ve Fırat Onat, G. (2022). Malazgirt'te yerel basının gelişimi. İ. S. Yuca, Z. Z. Kızılkaya & Ü. Işık (Der.), *Tarihsel süreçte muş yerel basını ve yayın kültürü*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Berg, B., ve Luna, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (H. Aydın, Çev.). Ankara: Eğitim Yayınevi.
- Binark, M., ve Gencel Bek, M. (2007). *Eleştirel medya okuryazarlığı: kuramsal yaklaşımlar ve uygulamalar*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Bodur, F. (1997). *Yerel basında yönetim ve örgüt yapısı*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Demir, V. (2008). "Türk medyası ve demokrasi". *Köprü Dergisi*, 104(Güz), 65-73.
- Dökmen, Z. (2012). *Toplumsal cinsiyet: sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Faraç, M. (2000). Türkiye'deki yerel basın hakkında genel bilgi. *türkiye ve almanya'da yerel gazetecilik* (s. 22). Ankara: Konrad-Adenauer Vakfı.
- Gezgin, S. (2007). Türkiye'de yerel basın. S. Gezgin (Der.), *Türkiye'de yerel basın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Girgin, A. (2007). Türkiye'de yerel basın ve resmî ilan. S. Gezgin (Der.), *Türkiye'de yerel basın* (s. 247). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Girgin, A. (2009). *Türkiye'de yerel basın*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gökçe, O. (2019). *Klasik ve nitel içerik analizi: felsefe, yöntem, uygulama*. Ankara: Çizgi Yayınevi.
- Işık, Ü. (2022). Muş'ta yerel gazeteciliğin tarihsel gelişimi. İ. S. Yuca, Z. Z. Kızılkaya ve Ü. Işık (Der.), *Tarihsel süreçte muş yerel basını ve yayın kültürü*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- İlgaz Büyükbaykal, C. (2012). "Medyada kadın olgusu". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 28. <https://doi.org/10.17064/iuifhd.7715>
- İnuğur, M. N. (1992). *Türk basın tarihi (1919-1989)*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- İnuğur, M. N. (2005). *Basın ve yayın tarihi* (5. baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Koloğlu, O. (1985). Osmanlı basını: içeriği ve rejimi. *Tanzimat'tan cumhuriyet'e türkiye ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 68-93).
- Köseoğlu, A. (2017). Erzurum yerel gazetelerinin haber içeriklerine yönelik bir inceleme. *Atatürk İletişim Dergisi*, 13, 149-164.

- Köseoğlu, A. (2022). "Kadın odaklı habercilik perspektifinden savaş temalı haberlerde ukraynalı kadınlar: anadolu ajansı üzerinden bir analiz". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(3), 888-905. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1140791>
- Kılıç, S. (2013). "Örnekleme yöntemleri". *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-46.
- Mater, N., ve Çalışlar, İ. (2007). Medyadaki durumu tersine çevirmek. Sevdâ Alankuş (Ed.), *Kadın odaklı habercilik*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Metin, O., ve Ünal, Ş. (2022). "İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227356>
- Öğülmüş, S. (2019). "İçerik çözümlemesi". *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 24(1), 213-228. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000729
- Sevim, F. (2013). *Medya okuryazarlığı, toplumsal cinsiyet ve kadının medyada temsili* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeker, M. (2007a). Bir sorun olarak gazetecilik. B. Arık & M. Şeker (Eds.), *Türkiye'de gazetecilik sorunları*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Şeker, M. (2007b). *Tekniği, içeriği, çalışan profili, haber kaynakları, ekonomi politikası, gücü ve sorunlarıyla yerel gazeteler*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Topuz, H. (1996). *100 soruda başlangıçtan bugüne türk basın tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Uçak, O. (2020). "Medyada kadın haberleri üzerinden kadının temsili". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 157-175.
- Ünal, Ş. (1996). "Yerel basın ve sorunları". *Yeni Türkiye Dergisi*, 12, 1068-1072.
- Vural, A. M. (2007). İşlev, önem ve misyonlarıyla yerel basın ve eskişehir örnekleminde elde edilen bulgular. S. Sezgin (Ed.), *Türkiye'de Yerel Basın*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Yeşilçayır, N. (2011). "Çok partili döneme geçiş sürecinde türk basını". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 131-192.
- Yılmaz, S. H. (2004). *Yerel basın siyaset ilişkisi: akdeniz atılım gazetesi örnek çalışması* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yuca, İ. S. (2016). "Cumhuriyet döneminde muş'ta basın hayatı (1923-1960)". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43, 201-220.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 07.04.2026 Kabul/Accepted: 23.07.2026

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 215-235.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1925154>

NECİB EL-KİLÂNÎ'NİN “LEYL VE KUDBÂN” ADLI ROMANI ÜZERİNE BİR İNCELEMEⁱ

Hacer BAŞARIⁱⁱ, Mustafa ALMAVASⁱⁱⁱ

Öz

Bu çalışmada çağdaş Arap edebiyatında İslâmî edebiyat geleneğinin öne çıkan isimlerinden Necîb el-Kılânî'nin (1931-1995) hayatı ve edebî kişiliği kısaca ele alınmış, ardından *Leyl ve Kudbân* (Gece ve Demir Parmaklıklar) adlı romanı üslûp ve içerik açısından incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, söz konusu romanı biçim ve içerik açısından değerlendirerek eserin modern Arap edebiyatındaki yerini ve taşıdığı anlamı ortaya koymaktır. Edebiyatı salt estetik bir uğraş olarak görmeyen el-Kılânî için yazmak aynı zamanda topluma ve ahlâka karşı üstlenilmiş bir sorumluluktur. Bu bağlamda *Leyl ve Kudbân* romanında adalet, zulme karşı duruş, insan onurunun korunması, vicdan ve özgürlük arayışı gibi temalar öne çıkmaktadır. Çalışmada roman, doğrudan dinî söylemlerden çok ahlâkî değerler, haksızlığa karşı eleştirel tavır ve karakterlerin yaşadığı vicdanî çatışmalar üzerinden ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, yazarın eserlerinde hem içerikte hem de karakterlerin kuruluşunda ve çatışmaların ele alınışında açıkça hissedilmektedir. Özellikle *Leyl ve Kudbân*, XX. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'daki baskıcı hapishane düzenini merkeze alırken bireysel acıları toplumsal eleştiriyle bir araya getirerek hem vicdanî hem de siyasal bir sorgulama alanı oluşturmaktadır. Romanda karakterlerin içsel çatışmaları, otoriter düzenin birey üzerindeki tahribatı, aile içi iktidar mücadeleleri ve toplumsal normların baskısıyla birlikte ele alınmıştır. *Leyl ve Kudbân*, özgürlük arayışı, direniş ve insanî değerler gibi evrensel temaları işlerken yalnızca döneminin siyasal atmosferini yansıtmakla kalmamış, insanın her çağda karşılaştığı temel meseleleri de tartışmaya açmıştır. Sonuç olarak *Leyl ve Kudbân*, bireysel dram ile toplumsal eleştiriye bir arada sunan yapısıyla modern Arap edebiyatında dikkat çeken bir roman olarak öne çıkmış olup Necîb el-Kılânî'nin sade ve akıcı dili, metne hem derinlik hem de düşünsel bir ağırlık kazandırmıştır. Bu yönüyle roman, birey ile toplum arasındaki gerilimi etkili bir biçimde ele alan kalıcı bir eser olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Arap Edebiyatı, Roman Eleştirisi, Necîb el-Kılânî, Leyl ve Kudbân.*

ⁱ Bu makale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı'nda, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALMAVAS danışmanlığında sürdürülmekte olan “*Necîb el-Kılânî'nin 'Leyl ve Kudbân' Adlı Romanının Biçim ve Tematik Açısından İncelenmesi*” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ⁱⁱ Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: basarihacer6@gmail.com, ORCID ID: 0009-0005-3356-8043

ⁱⁱⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arapça Mütercim ve Tercümanlık Ana Bilim Dalı, e-posta: mustafamawas101@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7502-2376

A Study on Necib el-Kîlânî's Novel *Layl wa Quḍbân*

Abstract

This study briefly addresses the life and literary persona of Necib el-Kîlânî (1931-1995), who is a prominent figure of the Islamic literary tradition in contemporary Arabic literature. It subsequently examines his novel *Leyl ve Kuḍbân* (Night and Bars) in terms of style and content. The primary objective of the research is to evaluate the aforementioned novel regarding form and content to present its significance and position within modern Arabic literature. For el-Kîlânî, who did not regard literature merely as an aesthetic pursuit, writing is a responsibility undertaken toward society and morality. In this context, themes such as justice, resistance to oppression, the preservation of human dignity, conscience, and the quest for freedom come to the fore in the novel *Leyl ve Kuḍbân*. In the study, the novel is examined not through direct religious discourse, but rather through moral values, a critical stance against injustice, and the conscientious conflicts experienced by the characters.

This approach is clearly evident in the author's works, both in content and the construction of characters and handling conflicts. Particularly, *Leyl ve Kuḍbân* centers on the oppressive prison system in Egypt during the second half of the 20th century, creating a sphere of both conscientious and political inquiry by integrating individual suffering with social criticism. The novel addresses the internal conflicts of the characters besides the destructive impact of authoritarian order on the individual, intra-family power struggles, and the pressure of social norms. While processing universal themes such as the quest for freedom, resistance, and human values, *Leyl ve Kuḍbân* not only reflects the political atmosphere of its period but also opens fundamental issues encountered by humanity in every age to discussion. In conclusion, *Leyl ve Kuḍbân* stands out as a remarkable novel in modern Arabic literature due to its structure that presents individual drama and social criticism in tandem, while Necib el-Kîlânî's simple and fluent language lends the text both depth and intellectual gravity. In this respect, the novel is evaluated as a lasting work that effectively handles the tension between the individual and society.

Keywords: Arabic Literature, Novel Criticism, Najib al-Kilani, *Layl wa Qudban*.

Extended Abstract

Necib el-Kîlânî (1931–1995), one of the prominent figures of contemporary Arabic literature, is not only recognized as a novelist, but also as a thinker and social critic with powerful Islamic sensibilities. Originally trained in medicine, el-Kîlânî reached a wide readership through his literary works and became one of the pioneering representatives in Islamic literature in the Arab world. In his novels, individual dramas and societal issues are intertwined, and themes such as faith, freedom, justice, and moral values form the central framework of the narrative. Especially, in the second half of the 20th century, the political fluctuations in Egypt have influenced the author deeply; consequently, he addressed the pressure of authoritarian regimes on individuals and society through a questioning language. In this regard, el-Kîlânî's works can be recognized both as a literary narrative and a reflection of the social and political atmosphere of his period.

In his novel *Leyl ve Kuḍbân*, Necib el-Kîlânî explores universal themes such as freedom, faith, love, betrayal, resistance, and submission. Also, he reveals the internal conflicts of the characters through fluent and influential narration. The novel draws attention as it illustrates the damaging effect of the social and political atmosphere in Egypt. While societal

realities such as the political pressure, economic collapse, prison, and exile life constitute the background of the novel, individual's search for freedom and justice addresses deep psychological analyses. Internal conflicts and moral dilemmas reflect the tension between individual and society in a multi-dimensional way, offering readers an enriching reading experience in dramatic and intellectual perspectives.

Within the framework of this study, the novel *Leyl ve Kuḏbân* is examined in detail, and Necîb el-Kîlânî's narrative preferences and techniques are addressed through concrete examples. In this examination, the fictional structure of the work, the psychological dimensions of the characters, the use of time and place, the language and style were carefully analyzed. The study aims to reveal the position of the novel in contemporary Arabic literature by examining its individual and social aspects, to provide readers with the opportunity to evaluate the work from different perspectives, and to make visible the literary quality of the text, its narrative richness, and the creativity of the author.

The novel *Leyl ve Kuḏbân* is written from a third-person point of view; however, the internal world of the characters and their thoughts are conveyed through multiple points of view. The narrator holds an omniscient position, knowing the history of the characters and the tensions in their subconscious. Mostly, the events follow a chronological flow. This method helps readers comprehend both events and internal conflicts.

The technical success of the novel is attributed to el-Kîlânî's effective use of narrative methods. Techniques such as interior monologue, stream of consciousness, depiction, and dialogue reveal the characters' inner world. Elements of time and place gain depth through flashbacks, connecting the characters' past and present experiences. Thus, the novel tells the political and social reality of Egypt besides individual stories.

Character structure, plot, and the use of place are handled in a way that demonstrates how individual and social themes are intertwined. Evaluations made through the main characters reflect both personal transformation and social psychology. Fâris's struggle to hold onto freedom in the prison environment, and his deepening internal conflicts illustrate the psychological dissolution and the desire for resistance side by side. The director 'Abdu'l-Hâdî's mental breakdown shows how an authority figure collapses under pressure and how this reflects on his surroundings, while 'Inâyât illustrates the pressures and limitations women encounter within the patriarchal order.

Although the plot is shaped around the prison system and social pressures, the conflicts are not limited to political criticism; the individual's moral and faith-based resistance, along with their internal transformation, lies at the center of the narrative. The novel processes the human effort to reconstruct oneself through the characters' interior monologues and actions, while emphasizing the decisive influence of spirituality in this process. el-Kîlânî prefers simple and fluent language and narration style. He succeeds in establishing a powerful atmosphere in sections where pressure, helplessness, and violence intensify.

In conclusion, *Leyl ve Kuḏbân* is an important literary and socio-political work that intertwines individual dramas and social issues. The third-person narrator, supported by multiple points of view, presents events broadly, allowing readers to perceive both the internal worlds of the characters and the structural issues of society. With these attributes, the novel holds a lasting place in modern Arabic and Islamic literature.

Giriş

Necîb el-Kîlânî'nin *Leyl ve Kuḏbân* (Gece ve Demir Parmaklıklar) adlı romanı, çağdaş İslâm edebiyatının dikkat çeken örneklerinden biri olup edebî niteliğinin yanı sıra taşıdığı toplumsal ve siyasal arka plânla da önem arz etmektedir. 1960 yılında kaleme alınan eserin basım yılı hususunda net bir bilgi bulunmamaktadır (Özdemir, 2020, s. 146). İncelemeye esas aldığımız baskı 2012 yılına aittir. 1964 yılında *Leylu'l-Abîd* adıyla Taşkent Uluslararası Festivali'nde birinci seçilen eser daha sonra *Leyl ve Kuḏbân* ismiyle sinema filmine uyarlanarak 1972-1973 Taşkent Sinema Festivalinde birincilik ödülüne layık görülmüştür (Durmuş, 2019, s. 66). Bu da romanın yalnızca edebiyat çevrelerinde değil, daha geniş bir kültürel alanda da karşılık bulduğunu göstermektedir.

Eserin beslendiği tarihsel bağlam, XX. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'ın geçirdiği siyasal ve toplumsal dönüşümlerle yakından ilişkilidir. Bu dönem, özellikle Nâsır yönetimi altında yoğunlaşan baskıcı politikaların ve düşünce özgürlüğünü sınırlayan uygulamaların toplumsal yapıyı ciddi şekilde etkilediği bir zaman dilimidir. Nâsır döneminde uygulanan ekonomik reformların başarısızlığı, halkın refah düzeyinde düşüşe ve büyük gösterilere yol açmıştır. Bu toplumsal memnuniyetsizlik, Enver Sedat (1918-1981) döneminde de devam etmiş, hatta 26 Mart 1979'da İsrail'i tanıyan Camp David Antlaşması'nın imzalanmasıyla artmıştır. (Çinkılıç, 2019, s. 67-68). el-Kîlânî'nin romanda hapishaneyi kurgulama biçimi, söz konusu tarihsel gerçeklikten bağımsız değildir. Hapishane, yalnızca bedensel özgürlüğün sınırlandığı bir mekân değil, bireyin iradesini kuşatan, onu psikolojik ve ahlâkî bakımdan aşındıran daha geniş bir düzenin temsili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Leyl ve Kuḏbân romanında, Fâris, 'Abdu'l-Hâdî Bey ve 'Inâyât karakterleri etrafında şekillenen üç ayrı trajedi işlenmiştir. Eser, Fâris'in hapishane yaşamında karşılaştığı güçlükler karşısında sürdürdüğü varoluş mücadelesi, insanın içsel dayanma gücü ve ahlâkî direnç kapasitesine işaret etmektedir. Diğer taraftan, 'Abdu'l-Hâdî Bey, hastalıkları, eşi 'Inâyât'a duyduğu tutkulu bağlılık ve iktidar hırsıyla şekillenen baskıcı mizacı aracılığıyla yalnızca bir hapishane müdürü olarak değil, aynı zamanda devletin otoriter yapısının bireysel düzlemdeki tezahürü gibidir. 'Inâyât ise sevgi ile itaat arasındaki sıkışmışlığıyla dikkat çekmektedir. Baskıcı bir evlilikten kurtulma isteği, ataerkil yapı içinde kadının hareket alanının ne ölçüde daraldığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Böylece roman hem kişisel hikâyeleri hem de güç ilişkileri, bireysel özgürlük ve toplumsal cinsiyet gibi meseleleri detaylı bir şekilde ele almıştır.

Roman, yalnızca bireylerin iç dünyasındaki çatışmaları değil, aynı zamanda toplumsal sistemin birey üzerinde kurduğu psikolojik ve ahlâkî baskıyı da gözler önüne sermektedir. Hapishane ortamında yaşanan insanlık dışı koşullar, mahkûmların maruz kaldığı işkenceler, adaletsiz yargı süreçleri ve çıkar ilişkileriyle örülü bürokratik yapı, güç, aşk, ihanet ve özgürlük gibi kavramların sorgulanmasına imkân tanır. Bu anlamda *Leyl ve Kuḏbân*, kurmaca ile toplumsal gerçeklik arasında güçlü bağlar kuran bir metin olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, Necîb el-Kîlânî'nin hayatı ve edebî yönelimlerinden hareketle söz konusu romanı karakter kurgusu, güç ilişkileri ve toplumsal normlar bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ayrıca, yazarın İslâmî değerler çerçevesinde inşa ettiği ahlâkî duruşun, karakterlerin gelişimi ve olay örgüsünün yönlendirilmesindeki etkisi de değerlendirme kapsamına dâhil edilmiştir. Bu nedenle roman, doğrudan dinî söylemlerden ziyade ahlâkî değerler, haksızlığa karşı eleştirel tavır ve karakterlerin yaşadığı vicdanî çatışmalar üzerinden ele alınmaktadır.

Mısır Romanına Kısa Bir Bakış

Arap edebiyatı tarihçileri, Modern Arap edebiyatının tarihinin 1798 yılında Fransızların Mısır'ı işgali ile başladığını belirtmektedirler. Bu işgalin temel amacı, Mısır'da güçlü bir Fransız imparatorluğu kurmaktır (İmarali Uulu, 2019, s. 3). XIX. yüzyılda Batı kültürünün etkisiyle başlayan modernleşme sürecinde, Batı'da eğitim görmüş aydınlar aracılığıyla roman türü çeviri ve alıntılarla Mısır edebiyatına girmiştir (Oztashyonar ve Chinkilich, 2025, s. 44). Batılılaşma süreci, Napolyon'un istilasıyla başlamış, edebî hareketliliğin temelini ise Batı'nın bilgi ve teknoloji birikimini kendi ülkelerine aktarmak amacıyla yurt dışına gönderilen öğrencilerin kaleme aldıkları telif eserler oluşturmuştur. Söz konusu öğrenciler, Avrupa toplumlarını sosyal hayatın her alanında reform yapmak ve kendi ülkelerinin geri kalmışlık düzeyini sorgulamak amacıyla incelemiş ve bu doğrultuda eserler üretmişlerdir. Bu çalışmalar sayesinde edebî hareketlilik hız kazanmıştır. Örnek olarak Rifâ'a Râfi' eṭ-Ṭahtâvî'nin (1801-1873) Paris'teki gözlemlerini derlediği *Taḥlîşu'l-İbrîz fî Telḥîşi Bârîz* (1834) ile 'Alî Mubârek'in (1823-1893) dört ciltlik *'Alemu'd-Dîn* adlı eseri, modern Arap edebiyatında roman türüne örnek teşkil etmektedir (Çelenlioğlu, 2020, s. 515). Esasen modern Mısır edebiyatında, romanın ilk örnekleri olarak kabul edilen bu eserler aslında birer roman veya hikâye yazma amacıyla değil, daha çok didaktik (öğretici) amaçlarla kaleme alınmıştır (Çinkılıç, 2017, s. 18). Sonuç olarak, Mısır edebiyatı farklı akımların öncülüğünde kaleme alınan edebî eserlerde eleştirel bir bakış açısıyla öne çıkmış olup bu eleştirel yaklaşımda toplumsal yapı ve iktidar sorunları belirleyici bir rol oynamaktadır (Çelenlioğlu, 2020, s. 515).

Napolyon'un işgali sonrasında belirginleşen Batılılaşma eğilimi, yurt dışına gönderilen öğrencilerin edindikleri bilgi ve gözlemleri telif eserler yoluyla aktarmalarıyla daha somut bir nitelik kazanmıştır. Avrupa toplumlarını yakından tanıma fırsatı bulan bu kuşak, kendi toplumunun yapısal sorunlarını daha eleştirel bir gözle değerlendirmiş ve bu sorgulayıcı tutum, dönemin edebî üretimine de yansımıştır. Nitekim Rifâ'a Râfi' eṭ-Ṭahtâvî'nin Paris izlenimlerini içeren *Taḥlîşu'l-İbrîz fî Telḥîşi Bârîz* (1834) adlı eseri ile 'Alî Mubârek'in dört ciltlik *'Alemu'd-Dîn*'i, her ne kadar klasik anlamda roman kurgusunu bütünüyle karşılamasa da, modern anlatı geleneğinin oluşumuna zemin hazırlayan metinler arasında değerlendirilmektedir (Çelenlioğlu, 2020, s. 515). Bununla birlikte söz konusu eserlerin büyük ölçüde öğretici bir amaçla kaleme alınmış olması, modern Mısır romanının başlangıç evresinde didaktik eğilimin belirginliğine işaret etmektedir (Çinkılıç, 2017, s. 18).

Necîb el-Kîlânî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği

Tam adı Necîb b. Abdüllatîf b. İbrâhîm el-Kîlânî olan yazar, modern Arap edebiyatında İslâmî edebiyatın önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir (Seyfu'r-Raḥmân, 2017, s. 286). Edebiyatı yalnızca estetik bir uğraş olarak görmeyen yazar, roman ve kısa öykülerinde İslâmî tasavvuru merkeze almış; edebiyatı hem anlatım aracı hem de fikrî bir sorumluluk alanı olarak değerlendirmiştir (Şanverdi, 2019, s. 93). 1931'de Mısır'ın el-Ğarbiyye şehrine bağlı Şarşâba köyünde, çiftçilikle uğraşan köklü bir ailede dünyaya gelmiştir (Şahin, 2025, s. 4; Tosun, 2024, s. 10). Dinî sorumluluklarına bağlı olan ve maddî bakımdan sıkıntı yaşamayan ailesi, çocuklarının hem modern okullarda hem de Ezher'de eğitim görmesini önemsemiştir. (Beyca, 2008, s. 40).

Necîb el-Kîlânî'nin dedesi eğitime önem veren biriydi. İlkokulu Sinbât köyündeki Amerikan okulunda tamamlayan yazar, burada okuma yazma, temel matematik ve Kur'ân-ı Kerîm eğitimi almıştır. (Seyfu'r-Raḥmân, 2017, s. 286) Ortaokulu Zifta'da, lise eğitimini ise 1949'da Tanta'daki Ziraat Lisesi'nde tamamlamıştır. Öğrencilik yıllarında derslerinin yanı sıra felsefe, edebiyat, sanat ve dinî ilimlerle ilgilenmiş; özellikle şiire yönelmiştir (Aslan, 2021, s. 3; Çelik ve Demir, 2023, s. 53). Kendisiyle yapılan bir söyleşide, 1956–1957 yıllarında Muhammed İkbal'in şiirlerini okuduğunu ve bu şiirlerin düşünce dünyası ile sanat anlayışı üzerinde belirgin bir etki bıraktığını ifade etmiştir (Çinkılıç, 2013, s. 686–687).

İlk ve ortaöğretim yıllarından itibaren edebiyata ve hukuka ilgi duyan el-Kîlânî, babasının isteğiyle bugün Kahire Üniversitesi olarak bilinen Birinci Fuâd Üniversitesi'nde tıp eğitimine başlamıştır (Şahin, 2025, s. 4). Üniversite yıllarında edebî faaliyetlerini sürdürmüş ve lise döneminde tanıştığı İhvân-ı Müslimîn'in bazı etkinliklerine katılmıştır (Çelik ve Demir, 2023, s. 54). 1954'te Tıp Fakültesi'nin düzenlediği Lübnan, Suriye, Ürdün ve Filistin gezisine katılan yazar, bu süreçte İhvân-ı Müslimîn'in önde gelen isimleriyle tanışmıştır (Çelik ve Demir, 2023, s. 54). Aynı yıl cemiyetle ilişkisi sebebiyle tutuklanarak on beş yıl hapse mahkûm edilmiş; eğitim hayatını kesintiye uğratan ve işkencelere maruz kalmasına neden olan bu tecrübeler daha sonra eserlerine de yansımıştır (Aytekin, 2022, s. 71; Aslan, 2023, s. 118).

Hapishane yıllarında el-Kîlânî ve mensubu olduğu grup, cezaevi şartlarına rağmen haklarını savunmaya ve ortamı daha yaşanabilir kılmaya çalışmış; bu süreçte müzik, spor, ders halkaları ve yarışmalar gibi faaliyetler düzenlemiştir (Beyca, 2008, s. 49). el-Kîlânî, cezaevi tecrübelerini *Muzekkirâtu'd-Duktûr* ve *Lemeḥât min Ḥayâtî* adlı eserlerinde aktarmış; hapiste kaleme aldığı *eṭ-Ṭarîku't-Ṭavîl* ise Eğitim Bakanlığı tarafından birincilikle ödüllendirilmiştir (Durmuş, 2019, s. 65).

Sağlık durumunun kötüleşmesi üzerine 1958'de serbest bırakılan el-Kîlânî, yarım kalan eğitimine dönerek 1959'da Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur (Çelik ve Demir, 2023, s. 54). Mezuniyetinin ardından doğduğu köy Şarşâba'ya atanmış; 1960'ta İslâm edebiyatçısı Kerîme Şâhîn ile evlenmiş ve bu evlilikten dört çocuğu dünyaya gelmiştir (Aytekin, 2022, s. 71). Tıp eğitiminin yanı sıra edebiyat, siyaset ve felsefe alanlarında da yoğun okumalar yapan yazarın bu birikimi, şiir, roman, öykü, tiyatro ve edebiyat eleştirisi gibi farklı türlerde eserler

vermesinde etkili olmuştur (Beyca, 2008, s. 31). 1957'den itibaren yayımladığı eserlerle çeşitli ödüller alan el-Kılânî'nin bazı eserleri radyo tiyatrosu ve televizyon dizisi olarak uyarlanmış; ayrıca farklı gazetelerde yazılar kaleme almıştır (Şanverdi, 2019, s. 95; Aytekin, 2022, s. 71).

Vefatından önce yaklaşık altı ay pankreas kanseriyle mücadele eden el-Kılânî, Riyad'da yaklaşık bir yıl İhtisas Hastanesi'nde tedavi görmüş, ancak sağlık durumu düzelmemiştir (Aytekin, 2022, s. 72; Beyca, 2008, s. 57). 6 Mart 1995 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir (Çelik ve Demir, 2023, s. 54).

Eserleri

el-Kılânî, eserlerinde Müslüman toplumların sosyal ve kültürel sorunlarını ele almış; yapıtları Türkçe, İngilizce, Fransızca, Rusça, Farsça ve Çince gibi dillere çevrilmiştir (Aslan, 2021, s. 4). Edebiyatı düşüncelerini ifade etmenin bir yolu olarak gören yazar, sade ve açık bir anlatımı tercih etmiş, lehçe yerine fasih Arapça kullanmıştır (Aslan, 2023, s. 118). Ancak içeriğin estetik unsurları gölgede bırakmaması gerektiğini vurgulamış; bazı eleştirmenlerin yenilik adına kuralsızlığı benimsemesini eleştirmiştir (Çinkılıç, 2013, s. 695).

Romanlarında toplumsal değerleri düşünsel bir çerçevede ele alan el-Kılânî, gerçekçilikten uzaklaşmamaya özen göstermiştir (Aytekin, 2022, s. 71). Yaşadığı dönemin meselelerini roman ve hikâyelerinde çoğu zaman sembolik unsurlarla yansıtmış; bu bağlamda *Bahş ' Alâ Munâ (Muna'yı Aramak)* ve *Kâfile (Kâfile)* adlı hikâyeleri ile *Leyl ve Kuḍbân (Gece ve Demir Parmaklıklar)* adlı romanı örnek gösterilmiştir (Beyca, 2008, s. 62). Romanları tarihî, romantik ve realist İslâmî temalar etrafında şekillenmektedir. Nûrullâh, 'Arḍu'l-Enbiyâ ve Mevâkibu'l-Ahrâr tarihî; et-Tarîku't-Tavîl ile 'Inde Zemzem romantik; Leyl ve Kuḍbân, Leyâlî Türkistân ve ez-Zıllu'l-Esved ise realist İslâmî romanları arasında yer almaktadır (Aslan, 2021, s. 4-5). Bu yönüyle el-Kılânî, tarihî arka plan ile kendi döneminin toplumsal, kültürel ve dinî meseleleri arasında bağ kuran önemli bir modern Arap romancısıdır.

el-Kılânî'nin edebî faaliyetleri romanla sınırlı kalmamış; hikâye, şiir, edebiyat eleştirisi ve İslâmî edebiyat alanlarında da eserler vermiştir. Hikâye türünde 'Inde'r-Rahîl, el-'Alemlu'd-Ḍayyık, Mev'idinâ Ğaden, el-Kâbus, Hikâyâtü't-Tabîb, Dumû'u'l-Emîr ve Fârisu Hevâzin; şiir alanında ise Nahve'l-'Ulâ, Keyfe Elkâk, 'Aşru's-Şühedâ, Eğânî'l-Ġurebâ, Medînetu'l-Kebâir ve Muhâcir adlı eserleri bulunmaktadır. Kısa hikâyelerinde çoğunlukla tarihî olaylardan ve kendi yaşam tecrübelerinden ilham alan yazar, bu yönüyle romancı kimliğinin yanı sıra hikâyeci, şair, münekkit ve düşünce adamı olarak da değerlendirilmelidir (Beyca, 2008, s. 96-97).

Romanın Tahlili

Romanın Konusu

Roman, kapalı bir mekân olarak kurgulanan hapishanede geçer ve burada yaşanan esareti hem fiziksel hem de psikolojik boyutlarıyla işler. Metnin merkezinde özgürlük, iktidar, suç ve ceza gibi meseleler yer alırken ahlâkî çözülme ve ihanet teması da anlatının farklı noktalarında belirginleşmektedir. Olaylar, Fâris, 'Abdu'l-Ḥamîd ve Şeyh Selâme'nin cezaevi

hayatı etrafında gelişir. Hapishane müdürü 'Abdu'l-Hâdî ile gardiyan Şelkâmî'nin uyguladığı baskı, mahkûmların gündelik yaşamını belirleyen temel unsur hâline gelir. Buna ek olarak, 'Abdu'l-Hâdî'nin eşi İnâyât ile Fâris arasında gelişen yasak ilişki, romanda ele alınan bir başka konudur. Mahkûmlar zaman zaman onurlarını korumaya ve kendilerini savunmaya yöneldiler de, adaletsiz düzen karşısında çoğu kez çaresiz kalırlar. Romanın ilk bölümünde özellikle Fâris'in hapishanede geçen on yılının yıpratıcı etkisi ve buna olan isyanı öne çıkar.

Anlatıcı Tipleri ve Bakış Açısı

Roman, üçüncü şahıs anlatıcı ve çoklu bakış açısıyla kurgulanmıştır. Bu tercih olayların dış çerçevesiyle sınırlı kalmayıp karakterlerin iç dünyasına da girilmesini sağlamaktadır. Anlatıcı genel olarak her şeyi bilen bir konumdadır, ancak anlatının odağı bölümden bölüme değişir ve farklı karakterler üzerinde yoğunlaşır. Fâris'in vicdan çatışmaları, İnâyât'ın bastırılmış arzuları ve Müdür 'Abdu'l-Hâdî'nin zihinsel çözülmesi bu bakış açısıyla aktarılır. Özellikle Fâris'e odaklanılan kısımlarda anlatı daha içe dönük bir hâl almakta olup zaman zaman iç konuşmalar öne çıkmaktadır. Bu durum, karakterlerin ruhsal gerilimini daha görünür kılmaktadır.

Olay Örgüsü

Roman, intikam ve suç etrafında gelişen, zamanla pişmanlık, tutku ve adalet arayışına uzanan bir hikâye kurar. Olaylar, babasının katilini öldürdüğü için on yıldır hapiste olan Fâris'in iç dünyası üzerinden ilerler. Annesinin ısrarıyla gerçekleştirdiği bu intikam, onda dinmeyen bir suçluluk duygusu bırakmıştır. Hapishanede en yakın arkadaşı 'Abdu'l-Hamîd ve diğer mahkûmlarla birlikte gardiyan Şelkâmî'nin baskısına maruz kalır. Bu ortam, hem kendi içinde hem çevresiyle çatışmasını derinleştirir.

Hapishane müdürü 'Abdu'l-Hâdî'nin hastalıkları ve ruhsal yorgunluğu, onu daha sert ve şüpheli birine dönüştürür. Müdürün zayıflığı ve ev içindeki gerilim, İnâyât ile Fâris arasında başlayan yasak ilişkiye zemin hazırlar. Fâris'in malikâneye çağrılmasıyla başlayan bu yakınlaşma, onda uzun zamandır hissetmediği bir değer ve özgürlük duygusu uyandırır, fakat aynı zamanda ağır bir ahlâkî ikilemi de beraberinde getirir. İlişkinin gizliliği uzun sürmez. Fâris'in dikkatsizliği olayları açığa çıkarır ve romanın kırılma noktası 'Abdu'l-Hâdî Bey'in karısının sadakatsizliğini öğrenmesiyle gerçekleşir. 'Abdu'l-Hâdî, öfkeyle Fâris'in ortadan kaldırılmasını ister, kısa süre sonra Fâris disiplin hücrelerinde ölü bulunur. Soruşturma ilerledikçe gerçek ortaya çıkar, müdür ve gardiyan tutuklanır, İnâyât ise toplum önünde yalnız ve damgalanmış bir figür hâline gelir. Böylece roman, bireysel tutkularla toplumsal ve dinî değerler arasındaki gerilimi, kapalı bir kurumun içinde şekillenen iktidar ve şiddet ilişkileri üzerinden anlatır.

Şahıs Kadrosu

Leyl ve Kuḏbân romanında karakter sayısı sınırlıdır. Olayların büyük ölçüde hapishane ile müdürün evi arasında geçmesi, anlatının birkaç kişi etrafında yoğunlaşmasını

sağlamaktadır. Merkezde Fâris, müdür 'Abdu'l-Hâdî ve 'Inâyât yer alır. Gardiyan Şelkâmî ile mahkûmlar 'Abdu'l-Ĥamîd, Şeyh Selâme ve 'Abdu'r-Râdî ise hikâyenin akışında belirgin rollere sahip karakterler olup 'Inâyât'ın ailesi de olayların arka planında görünmektedir.

Eserde anlatı çoğu zaman Fâris'in etrafında döner. İntikam sonrası hapishane hayatı ve 'Inâyât'la ilişkisi hikâyenin temel eksenini oluşturmaktadır. Buna karşılık 'Inâyât, evliliğinin yarattığı sıkışmışlık içinde verdiği tepkilerle güçlü bir varlık gösterir. 'Abdu'l-Hâdî ise dışarıdan otoriter bir müdür gibi görünse de hastalıkları ve kıskançlığıyla giderek çözülün trajik bir figüre dönüşmektedir. Hapishane ortamı nedeniyle erkek karakterler ağırlıktadır, ancak olayların yönünü değiştiren kişi 'Inâyât'tır. Müdür ise hem hapishane içinde hem ev ortamında yer alarak iki dünyayı birbirine bağlayan karakter konumundadır.

Fâris

Fâris, romanın merkezindeki isimlerden biridir. Babasının katilini öldürdüğü için hapse giren bu genç, yıllarını kapalı ve sert bir ortamda geçirir. Gardiyanların aşağılamaları, gençliğinin demir parmaklıklar ardında geçmesi ve intikamın yükü, onda dinmeyen bir huzursuzluk bırakır. Karadağ'daki taş kırma işi bedensel gücünü gösterse de, iç dünyasında giderek artan bir yorgunluk hisseder.

Fâris'in hayatındaki asıl kırılma, müdür 'Abdu'l-Hâdî'nin evine elektrik arızasını gidermek için çağrılmasıyla başlar. Orada karşılaştığı 'Inâyât'ın sıcak ve nazik tavrı, hapishanede sürekli hor görülen Fâris'in dikkatini çeker. Bu yakınlaşma onda hem yeniden değerli olma duygusu uyandırır hem de tehlikeli bir arzuya dönüşür. Fâris'in iç dünyasındaki yorgunluk, kırgınlık ve umutsuzluk romanda 'Inâyât ile arasında geçen şu diyalogda açıkça görülmektedir:

- أتعبر نفسك مظلوماً يا فارس؟

- لا أدري .. لم أعد أفكر في ذلك .. إن عمل النهار وأرق الليل والأغلال التي تقيد روحي تنسيني النظر في مثل هذه القضية .. لقد حكم علي وانتهى الأمر - كنت مظلوماً أوبرئاً في البداية - أما الآن فلا شيء من ذلك اللهم إلا ما جاء عابراً ولا يلبث أن يزوب مع المشاكل اليومية .

- Kendini haksızlığa uğramış mı hissediyorsun Fâris?

- Bilmiyorum... Artık bunu düşünmüyorum... Gündüzün işi, gecenin uykusuzluğu ve ruhumu prangaya vuran bu zincirler, böyle meseleleri düşünmemi unutturdu. Mahkûm edildim, olay kapandı. Başta haksızlığa uğramış ya da masum olmamın da artık bir önemi yok. Ancak bazı zamanlar aklıma geliyor, sonra günlük derter içinde kaybolup gidiyor (el-Kîlânî, 2012, s. 44).

Ancak bu ilişki baştan beri çıkmazdadır. Toplumsal sınırlar ve ahlâkî baskı, Fâris'in yaşadığı ikilemi ağırlaştırır. Sonunda müdür 'Abdu'l-Hâdî Bey karısının Fâris ile ilişkisini öğrenir ve Fâris'i zehirleyerek öldürtür. Böylece o, hem kendi tutkularının hem de içinde bulunduğu acımasız düzenin kurbanı hâline gelir.

‘Inâyât Hanım

Müdür ‘Abdu’l-Hâdî’nin eşi olan ‘Inâyât, genç yaşta ve kendi isteği dışında yaptığı bir evliliğin içinde sıkışmış bir kadındır. Üniversite hayallerini geride bırakmış, ailesinin yönlendirmesiyle bu evliliği kabul etmiştir. Evlilik hayatında hissettiği duygusal boşluk ve denetim altında oluşu, onu zamanla başka bir arayışa sürükler. Fâris’le kurduğu ilişki, biraz da bu sıkışmışlıktan çıkma çabasıdır.

Kocasının evde olmadığı bir gün Fâris’i çağırmasıyla başlayan yakınlaşma, sonrasında da sürer. Fâris’te bulduğu ilgi ve değer duygusu, onun için bir kaçış anlamı taşır. Ancak bu durum uzun süre gizli kalmaz. Gerçeği öğrenen ‘Abdu’l-Hâdî, onu boşadığını söyleyerek babasının evine gönderir:

- الآن تستطيعين أن تذهبي إلى أبيك المفضل .

- ماذا ؟

- أنت طالق . .

“- Artık saygıdeğer babanın yanına dönebilirsin.

- Ne?

- Senden boşanıyorum...” (el-Kîlanî, 2012, s. 176).

‘Inâyât ilk anda şaşırda da yılların yıpranmışlığıyla bunun bir pişmanlık değil, kendisi için bir kurtuluş olduğunu dile getirir. ‘Abdu’l-Hâdî’nin Fâris’i öldürttüğünü öğrenince de suskunluğunu bozarak, Fâris ile ilişkisi olduğunu ve kocasının onu öldürttüğünü itiraf eder.

‘Abdu’l-Hâdî Bey

Hapishane müdürü ‘Abdu’l-Hâdî Bey, hem bedensel rahatsızlıkları hem de ruhsal yorgunluğu nedeniyle huzursuz bir karakter olarak çizilir. Karısına karşı kıskanç ve denetleyici, mahkûmlara karşı ise serttir. Bu durum, romanda Fâris ile arasında geçen diyalogda açıkça görülmektedir:

- اسمع يا فارس .

- عبدك يا سعادة البيك .

- ألم تمرض قط ؟!

- السجن هد قواي يا سعادة المدير .

- لكنك كالحصان .

- بالضبط . بالضبط . حصان حمار كما ترى سعادتك .

- أَعْنَى، أَلَمْ تَصِبْ بِالسَّكْرِ .

- يَا سَعَادَةَ الْبَيْتِ نَحْنُ لَا نَرَى السَّكْرَ إِلَّا فِي الْأَحْلَامِ .

وتمتم المدير بينه وبين نفسه : وأنا أراه في البول والدم كل لحظة .

أَكْيَاسَهُ تَمَلَأَ الْمَطْبَخُ وَأَنَا لَا أَجْرُو عَلَى تَنَاوُلِ قِطْعَةٍ مِنْهُ، وَهَؤُلَاءِ الْأَوْبَاشُ لَا يَرُونَهُ إِلَّا فِي الْمَنَامِ .

- Dinle Fâris.

- Emrinizdeyim efendim.

- Hiç hasta oldun mu?

- Hapishane gücümü tüketti efendim...

- Ama at gibi görünüyorsun.

- Tabi, tabi at, tam bir eşeğim, gördüğünüz gibi.

- Yani hiç şeker hastalığına yakalanmadın mı?

- Efendim, biz şekeri sadece rüyalarımızda görüyoruz.

- Müdür kendi kendine mırıldandı: Ben ise her an idrarımda ve kanımda görüyorum. Mutfağım şekerle dolu ama bir parça bile yiyemeyecek haldeyim. Bu ayak takımı ise sadece rüyalarında görüyor. (el-Kılânî, 2012, s. 27-28).

‘Inâyât ile Fâris arasındaki ilişkiyi öğrendiğinde, Fâris’i öldürterek ve eşini boşayarak kişisel intikamını gerçekleştirir. Ancak sonuçta karısının itirafları üzerine tutuklanır.

Gardiyan Şelkâmî

Şelkâmî, hapishanedeki sert ve acımasız tavrıyla öne çıkar. Mahkûmlara hem fiziksel hem de psikolojik baskı uygular. Müdür ‘Abdu’l-Hâdî’nin emirlerini sorgulamadan yerine getirir ve özellikle Fâris’in ortadan kaldırılması sürecinde aktif rol oynar.

Mahkûm ‘Abdu’l-Ḥamîd

Fâris’in hapishane arkadaşıdır. Uyuşturucu kaçakçılığı nedeniyle hapiste yatmaktadır. Fâris’in yasak ilişkisini öğrendiğinde tepki gösterse de, Fâris’in yanında yer alarak onunla olan arkadaşlığını sürdürür.

Mahkûm ‘Abdu’r-Râdî

Abdu’r-Râdî, hapishanedeki mahkûmlardan biridir. Hapishanenin o sıkıcı havasında bile kimseye boyun eğmeyen, öfkeli ve adalet duygusu güçlü bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Gardiyan Şelkâmî’nin mahkûmlara yaptığı eziyetlere karşı sesini yükseltmekten hiç çekinmeyen Abdu’r-Râdî son olarak yaşlı bir mahkûma yapılan işkenceye karşı dayanamayarak elindeki kazmayı Şelkâmî’nin kafasına vurarak onun yaralanmasına sebep olur. Bu olayın ardından askerler tarafından yakalanıp hücreye götürülür.

Şeyh Selâme

Aklî dengesi yerinde olmayan kardeşini öldürdüğü iddiasıyla ömür boyu hapse mahkûm edilmiş bir mahkûmdur. Zihninde sürekli Nebîhe bint Hasan Arafat'ın hayaliyle tartışır.

- اسمعوا ! . إنها تشتمني بنت المركوب . حسنا سأضع القطن و قطعتي الصفيح فوق أذني . لو كان هناك حكومة لما تركوها تأتي إلى هنا إنها وباء . كوليرا . يمينا بالطلاق إنها كوليرا اخرجي اخرجي .

-Defol buradan suçlu kadın! Yoksa polisi çağırırım!

-Duydunuz mu? O kötü kadın bana sövüyor! Pamuk ve teneke parçalarıyla kulaklarımı tıkayacağım. Eğer bir hükümet olsaydı, buraya gelmesine izin vermezlerdi! O bir veba! Kolera! Vallahi boş ol, o kolera! Defol! Defol! (el-Kîlânî, 2012, s. 30).

'Inâyât'ın Ailesi

'Inâyât'ın anne ve babası kızlarının kocasına itaat etmesi gerektiğini savunarak geleneksel değerleri ön plâna çıkaran bir aile olarak romanda yer alırlar.

Mekân

Romanın temel mekânı hapisanedir. Burası yalnızca bir cezaevi değil, aynı zamanda baskının ve iç çatışmanın yoğunlaştığı kapalı bir dünyadır. Hücreler, avlu ve yemekhane bu alanın öne çıkan bölümleridir.

Hücreler, mahkûmların kendi içlerine döndükleri dar ve karanlık yerlerdir. Fâris'in pişmanlık ve öfke arasında gidip geldiği, sonunda da zehirlenerek öldürüldüğü yer burasıdır.

Avlu ve yemekhane, mahkûmlarla gardiyanların en çok karşı karşıya geldiği alandır. Şelkâmî'nin Fâris'i yemek sırasında aşağılaması ve Fâris'in buna sert tepki göstermesi hadisesi burada yaşanır (el-Kîlânî, 2012, s. 10).

وصرخ الشلقامي مرة ثانية وهو يقذف بالرغيف في وجهه ويدفع إليه بطبق الفول المدمس :
صح النوم .. والنبى لأربيك .. أنا أعرفك صنف لا يستقيم إلا بضرب الحذاء .. لعنة الله عليكم ..
كلاب أولاد كلاب ...

ماذا حدث ؟ فارس لا يدري ، لكن المسجونين جميعاً يذكرونه جيداً، وعبد الحميد هو الآخر فغر فاه دهشة، وبقي مسمراً في مكانه لا يقدر على شيء لقد ذهل حينما رأى فارس يرفع طبق الفول ثم يهوي به على وجه الشلقامي، وفي لحظات انقض على عنق الباشجان وجذبه إليه ، ثم رمى به على الأرض، وأخذ ينشب فيه أظافره، كان فارس يتصرف بجنون ،

Şelkâmî bu kez daha da hiddetlendi, ekmeği Fâris 'in yüzüne fırlattı, ful tabağını önüne iterek bağırdı:

- Uyan artık? Vallahi seni adam edeceğim! Senin gibiler ancak sopayla düzelir! Allah belanızı versin! sizi köpekler, köpek çocukları!

Fâris olanları anlamamıştı. Diğer mahkûmlar şaşkınlıkla ona bakıyordu. Abdülhamid'in ağzı açık kalmıştı. Çünkü Fâris ful tabağını kapıldığı gibi Şelkâmî'nin yüzüne fırlatmıştı. Bir anda üzerine atlayıp boğazına sarıldı, onu yere devirdi ve tırnaklarını geçirerek saldırmaya başladı. Fâris adeta delirmiş gibiydi (el-Kılânî, 2012, s. 10).

Kara Dağ, mahkûmların taş kırmaya gönderildiği ağır bir çalışma alanıdır. Fiziksel yorgunlukla birlikte ruhsal tükenmişlik de burada derinleşir.

Müdürün ofisi, otoritenin temsil edildiği kapalı bir mekândır; 'Abdu'l-Hâdî burada gücünü gösterir, fakat aynı zamanda hastalıklarıyla baş başadır. Buna karşılık müdürün evi, dışarıdan bakıldığında rahat ve geniştir, ancak 'Inâyât için başka bir tür kapatılmışlık anlamına gelir. Fâris'in elektrik arızası bahanesiyle eve çağırılması, bu mekânı yasak ilişkinin başladığı yer hâline getirir.

Kâhire, 'Inâyât'ın kısa süreliğine nefes aldığı bir şehir olarak anılır. Kocasından uzaklaştığı ve ailesinin yanına sığındığı bu yer, onun için geçici bir kaçış imkânı sunar, ancak bu huzur kalıcı değildir.

Zaman

Romanların kurgulanabilmesi için zamana bağlılık esastır (Çelik ve Demir, 2023, s. 62). Öykü veya roman, olay örgüsünün gerçekleştiği belirli ya da belirsiz bir zaman çerçevesi içinde kurgulanır (Aytekin, 2022, s. 76).

Leyl ve Kuḍbân romanında başlangıçta açık bir tarih verilmez, ancak olaylar genel olarak kronolojik bir sıra izler. Bununla birlikte anlatı, yer yer geçmişe dönüşlerle kesilir. Bu geri dönüşler özellikle karakterlerin iç dünyasını anlamada önemlidir. Fâris'in hapishaneye düşüşü ve intikam sonrası yaşadığı suçluluk, geçmişe yapılan göndermelerle daha belirgin hâle gelir. Fâris'in geçmişin yükünü hâlâ taşıdığı, 'Abdu'l-Ḥamîd ile arasında geçen diyalog aracılığıyla görünür hâle gelir:

- إن عشر سنوات تميت كل شيء .. حتى الرغبة في دموع . .

لكنى عشتها بكل نرة في كياني

- هذا هو العذاب بعينه يا فارس . . لو فعلت مثلك لكنه . فقدت عقلي منذ زمن بعيد .

- لقد كرهت كل شيء .. كرهت أبي الذي قتله أعداؤنا ... وكرهت أمي التي دفعتني إلى الثأر حتى

أنا كرهت نفسي . . تصور !

- On yıl, her şeyi öldürür... Gözyaşı dökme isteğini bile...

- Ama ben o on yılı, varlığımın her zerresiyle yaşadım...

- İşte gerçek azap budur, Fâris. Ben senin yaptığın gibi davransaydım, çok uzun zaman önce aklımı yitirirdim.

- Her şeyden nefret ettim... Düşmanlarımızın öldürdüğü babamdan nefret ettim... Beni intikam almaya iten annemden nefret ettim... Hatta kendimden bile nefret ettim... Düşünebiliyor musun? (el-Kîlânî, 2012, s. 5).

Zamanın bu şekilde esnetilmesi, özellikle Fâris ile 'Inâyât arasındaki ilişkinin anlatımında etkisini göstermiştir. Geçmiş ile şimdi iç içe ilerlerken karakterlerin ruh hâlleri daha görünür olur. Böylece zaman yalnızca olayları sıralayan bir çerçeve değil, kişilerin değişimini gösteren bir araç hâline gelmektedir.

Dil ve Üslûp

Üslûp, dilin anlatım olanaklarını, mecazî gücünü söz ve yazıya aktarma biçimi olarak tanımlanabilir; aynı zamanda yazarın dile kattığı ifade zenginliğini ve dili sanat düzeyine yükselten özellikleri içerir (Çelik ve Demir, 2023, s. 63). Necîb el-Kîlânî, eserlerini mesaj iletme aracı olarak benimsemiş ve yalın, anlaşılır bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Edebî eserlerde lehçeye yer vermemeyi ve fasih Arapçayı kullanmayı ilke edinmiştir (Aslan, 2023, s. 118). Yazar, Leyl ve Kudûbân'da da bu tutumu sürdürmüş, dili ağırlaştırmadan duygusal gerilimi korumayı başarmıştır.

Romanın dili özellikle diyaloglarda etkisini gösterir. Kısa ve sert cümleler karakterlerin ruh hâlini doğrudan yansıtır. Buna örnek olarak 'Inâyât'ın 'Abdu'l-Hâdî Bey'e "*Senden nefret ediyorum!*" (el-Kîlânî, 2012, s. 21). Fâris'in 'Inâyât'a "*Ben bir mahkûmum!*" (el-Kîlânî, 2012, s. 94). Şeklindeki ifadeleri örnek olarak verilebilir. Bu sade anlatım, hapisane atmosferini verirken aynı zamanda karakterlerin iç sıkıntılarını ve ahlâkî bocalamalarını da gözler önüne serer.

Fikir ve Tez

Leyl ve Kudûbân, esaret duygusu etrafında kurulmuş bir romandır. Bu esaret yalnızca demir parmaklıklarla sınırlı değildir, iktidar baskısı, şiddet ve toplumsal beklentiler de karakterleri kuşatır. Hapishane, romanda hem gerçek bir mekân hem de iç dünyaların simgesidir. Fâris'in suçluluk duygusu, 'Inâyât'ın sıkışmışlığı ve müdürün korkuları, her birinin kendi içinde başka bir kapalı alan taşıdığını gösterir. Bu yönüyle roman, özgürlüğün sadece dışarı çıkmakla ilgili olmadığını hatırlatır. el-Kîlânî'nin asıl vurgusu burada belirir: İnsan, ancak kendi iç hesaplaşmasını yapabildiğinde ve baskıya karşı bir tavır geliştirebildiğinde özgürleşebilir. Roman sadece toplumsal bir sorunu ele almakla kalmaz, aynı zamanda adalet, sorumluluk, vicdan, sabır ve özgürlük gibi değerleri de öne çıkarır. Bu değerler eserde doğrudan dinî ifadelerle değil, daha çok karakterlerin yaşadığı iç çatışmalar ve yaptıkları tercihler üzerinden verilmektedir. Roman da bu gerilim üzerinden ilerler ve okuru adalet, sorumluluk ve özgürlük üzerine düşünmeye bırakır.

Anlatım Teknikleri

Leyl ve Kudûbân romanında farklı anlatım teknikleri bir arada kullanılmıştır. Eserde kullanılan anlatım tekniklerinden bazıları şunlardır:

Tasvir Tekniği

Tasvir, roman ve diğer anlatı türlerinde bir olgunun, kişinin veya mekânın karakteristik özelliklerini somutlaştırma; rengini, ruhunu ve duygusal atmosferini okuyucuya aktarma amacıyla kullanılan temel bir anlatım aracıdır (Özdemir, 2020, s. 300). Romancı, somutlaştırma yaparken tasvir yönteminden yoğun bir şekilde yararlanır (Çelik ve Demir, 2023, s. 65).

Tasvir, romanda mekânın ve kişilerin somutlaşmasını sağlar. Yazar, karakterleri anlatırken yalnızca dış görünüşlerini değil, ruh hâllerini ve içinde bulundukları şartları da verir. Böylece okuyucu, onların yaşadığı ortamı ve iç dünyalarını daha yakından hisseder. *Leyl ve Kuḍbân* romanının ilk paragrafları, tasvir tekniğinin güzel bir örneğini sunmaktadır:

واجم النظرات، والأقدام المتعبة تلامس الحصى والرمل في يأس وملل، وفوق الرؤوس شمس تشتعل ، إنها شمس أغسطس التي تنصب عليهم بلا رحمة .. كل شيء من حولهم كان قاسياً رهيباً ، السجن الذي يصرخ بهم كي يسرعوا ، والحرارة الشديدة التي تشوي الوجوه، والعمل الشاق - تكسير الصخور في الجبل -

“Donuk bakışlı, yorgun ayakları çakıllara ve kuma umutsuzca basıyordu. Başlarının üstünde, acımasız ağustos güneşi kavuruyordu. Her şey sert ve korkunçtu: Bağırان gardiyanlar, yüzleri yakan sıcak, dağda kayaları kırma zahmeti...” (el-Kîlanî, 2012, s. 3).

Montaj Tekniği

Modern anlatıda montaj tekniği, metni estetik açıdan zenginleştirmenin ve güçlendirmenin yanı sıra, eserin genel yapısal omurgasını kurmak için kullanılan önemli bir anlatım yöntemidir (Çelik ve Demir, 2023, s. 66). *Leyl ve Kuḍbân*’da bu teknik özellikle Fâris’in kaçış hayalinde görülür. Eserde montaj tekniğinin kullanımına örnek olarak şu cümleler verilebilir:

واندمج في الجموع خارج الأسوار ثم يجري هنا وهناك، ويركب العربات التي يراها تمر من بعيد ويسبح عابراً الترعّة الكبيرة . . ثم تنتهي الرحلة - المغامرة - إلى الإفلات من قيود السجن .. وبنام «فارس» هادئاً ، وطيفوف الأمل تداعب أحلامه ... فإذا ما أشرق الصباح، سقط القناع عن وجه الحقيقة البشعة.

“Acı gerçeklerle yüzleşti ve kalabalığa karışarak duvarların dışına çıktı. Uzaklardan geçen arabalara atlayıp büyük kanalı yüzerek geçti... Bu maceralı kaçış, nihayetinde hapisane zincirlerinden kurtuluşla sonuçlanacaktı... Fâris huzurla uyudu, hayalleri onu okşuyordu. Ancak sabah olduğunda, çirkin gerçek yüzünü gösterdi.” (el-Kîlanî, 2012, s. 5).

Hayal ile gerçeğin bu şekilde art arda verilmesi, Fâris’in umutla hayal kırıklığı arasında savrulan ruh hâlini daha çarpıcı kılmaktadır. Böylece montaj, karakterin iç dünyasını görünür kılan bir anlatım aracına dönüşmüştür.

Diyalog Tekniği

Diyalog tekniği, romanın vazgeçilmez ve kurmaca niteliğe sahip unsurlarından biridir. Bu teknik, eserin anlatımını güçlendirir ve edebî ile düşünsel yönünü zenginleştirir. Ayrıca, romandaki akıcılığı sağlayan önemli faktörlerden biridir (Çelik ve Demir, 2023, s. 67). Diyalog genellikle iki veya daha fazla kişi arasında gerçekleşen doğal bir anlatım biçimidir. Bu teknik sayesinde yazar, metindeki cansız öğelere ruh katarak onları okuyucuya daha canlı ve etkileyici bir biçimde sunar (Özdemir, 2020, s. 341).

Leyl ve Kuḏbân romanında birçok bölümde kahramanlar arasında diyaloglara yer verilmiştir. Örneğin, İnâyât Hanım ile Fâris'in yasak ilişkisini müdüre nasıl anlatacaklarını tartıştıkları sahnede, subay ve gardiyan arasında geçen konuşmalar, diyalog tekniğinin kullanımına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu sayede karakterlerin psikolojik durumu, sosyal ilişkileri ve çatışmaları okuyucuya etkili bir biçimde aktarılır. Örnek diyalog şu şekildedir:

- وماذا نفعل ؟ .

- هذا هو السؤال .

- أهنأك من يجرو على إخبار المدير ؟ .

قال العسكري وقد شحب وجهه :

- لو شنقتمونني لما استطعت أن أقدم على ذلك .

- وأنا . . مستحيل .

"- Peki, ne yapacağız?

- İşte asıl soru bu.

- Bunu müdüre söylemeye cesaret edecek biri var mı?

- Gardiyanın yüzü solmuştu:

- Beni assanız bile bunu yapamam!

- Ben de... İmkânsız." (el-Kîlanî, 2012, s. 151, 152).

İç Çözümleme Tekniği

Romanlarda en yaygın kullanılan anlatım yöntemlerinden biri olan iç çözümleme tekniği, anlatıcının araya girerek kahramanın iç dünyasını, duygu ve düşüncelerini okuyucuya aktarması şeklinde tanımlanabilir (Aytekin, 2022, s. 79). *Leyl ve Kuḏbân* romanında bu tekniğe örnek olarak 'Abdu'l-Hâdî'nin İnâyât hakkındaki düşünceleri gösterilebilir. İç çözümleme sayesinde, okuyucu karakterin duygusal çelişkilerini ve davranışlarını derinlemesine kavrayabilir. Yazar Necîb el-Kîlanî, 'Abdu'l-Hâdî'nin düşüncelerini çözümleyerek, İnâyât karakterini okuyucuya şöyle aktarır:

إن عنايةات ساذجة غريرة، وبقليل من الدهاء والتملق يستطيع أن يجعلها أسيرة حذبه، وطوع بنانه،

“*Inâyât saf ve duygusal bir kadındı. Biraz kurnazlık ve iltifatla onu avucunun içine alabilirdi.*”
(el-Kîlanî, 2012, s. 23).

İç Monolog Tekniği

İç monolog tekniği, roman ve öyküde karakterin yaptığı, konuşma havası ve doğallığının hâkim olduğu iç konuşmalar biçiminde tanımlanabilir (Aytekin, 2022, s. 80). Fâris'in 'Inâyât Hanım'la yaşadığı yasak ilişkinin ardından Müdür 'Abdu'l-Hâdî'yi görünce kendi kendine konuştuğu sahne iç monolog tekniğine örnek olarak verilebilir:

- ما كنت أحمق بالأمس يا فارس، كيف جرؤت على أن تسطو على عرض الرجل العظيم الذي تلمع فوق كتفه النجوم ويتألق التاج؟ هل يعرف الحقيقة لو عرف يا فارس فقل عليك وعلى آلك العفاء!

“- Dün ne kadar aptalca davrandım, Nasıl olur da omzundaki yıldızları parıldayan, tacı ıslıl ıslıl bu soylu adamın şerefine leke sürmeye cüret ettim? Eğer gerçeği bilseydi... Ah, Fâris! Yazıklar olsun sana ve bütün soyuna!”(el-Kîlanî, 2012, s. 105).

Bu teknik sayesinde, okuyucu karakterin kaygılarını ve içsel çatışmalarını doğrudan deneyimleye imkanı bulmaktadır.

Bilinç Akımı Tekniği

Bireyin duygu ve düşüncelerinin, seri olduğu kadar düzensiz bir iç konuşma hâlinde verilmesine bilinç akımı tekniği denir (Çelik ve Demir, 2023, s. 69). İç monologdan farkı, düşünceler arasında mantıksal bir bağ arayışının olmamasıdır (Aytekin, 2022, s. 80). Bu teknikte cümleler bazen düzensiz ve bozuk biçimde sıralanır, çünkü bilinç akımı tekniği, bireyin bilinç baskısından kurtularak bilinçaltını serbestçe dışa vurmasını sağlar (Özdemir, 2020, s. 338). *Leyl ve Kuḍbân* romanında bu tekniğe örnek olarak şu pasaj verilebilir:

- لا تلمسني .

لكن يده كانت أسبق، فقد صفعها .. ووضعت يدها مكان الصفعة ثم تكورت كقطعة خائفة، وتطلعت إليه من ركن الحجرة بعينين مبلتين، ووجه محتقن مرتعش وصرخت كما لم تصرخ من قبل :

- أكرهك .. أكرهك .

ثم انفجرت باكية .

أفاق إلى نفسه، يده تؤلمه من أثر الصفعة التي أهوى بها على وجهها، هذه الصغيرة الوديعه ما كانت يجب أن يقسو عليها هذه القسوة، ماذا يفعل الآن لو فرت هاربة وتركته هنا فريسة للوحدة والفراغ والمرض؟ لا شك أن عقله يفر هو الآخر ويتبعها، لا شك أنه أخطأ في حقها .. كانت بالتأكيد تمزح وإن كان مزاحها ثقیلاً ... وكان عليه أن يفسح في قلبه مكاناً لمزاحها وعبثها الثقيل، وبقليل من الدهاء وحسن البراندزين» يستطيع أن يذهب ألمها، ويلون حياتها بالبشر والمرح، واقترب منها ملاطفاً :

- آسف يا حبيبتي .. لم أكن أقصد إيلاكم .. أنت حياتي . ألم أقل لك ذلك ألف مرة .. قطعت يدي إن تناولتك بسوء مرة أخرى .. سترين أننا سنكون أسعد حالاً . آسف

"- Bana dokunma.

Ama onun eli daha hızlıydı; ona bir tokat attı... Kadın tokadın etkisi ile elini yüzüne götürdü, sonra korkak bir kedi gibi büzüldü, Gözleri yaşlı, yüzü kızarmış, titreyerek odanın köşesinden ona baktı. Daha önce hiç bağırmadığı gibi bağırdı:

-Senden nefret ediyorum... Senden nefret ediyorum!

Sonra hıçkırma hıçkırma ağlamaya başladı.

'Abdu'l-Hâdî kendine geldiğinde tokadı indirdiği elinin acısını hissediyordu. Bu uysal, sevimli küçük kıza böyle sert davranmamalıydı. Ya kaçıp giderse, onu yalnızlığa, boşluğa ve hastalığa terk ederse ne yapardı? Şüphesiz aklı da onunla birlikte kaçardı. Kuşkusuz, o sadece şaka yapıyordu, belki biraz ağır bir şakaydı... Ama onun şakasına, o ağır oyunlarına kalbinde yer açmalıydı. Biraz kurnazlıkla ve bir doz "Prandorin" ile onun acısını alabilir, hayatına renk ve neşe katabilirdi.

Ona yaklaşıp tatlılıkla konuştu:

-Üzgünüm sevgilim... Seni incitmek istememiştim. Sen benim hayatımsın, bunu sana bin kez söylemedim mi? Bir daha sana kötü davranırsam elim kopsun. Göreceksin, bundan sonra çok daha mutlu olacağız. Üzgünüm. Ver elini, öpeyim." (el-Kîlanî, 2012, s. 21).

Romanın anlatımına zenginlik katan bu örnekte, karakterin kaygıları, korkuları ve içsel çatışmaları düzensiz bir düşünce akışı şeklinde okuyucuya aktarılmaktadır.

Geriye Dönüş Tekniği

Geriye dönüş tekniği, geçmiş zamanda yaşanan olaylara dönülerek, zamansal ilerleyişin sırasının bozularak aktarıldığı bir anlatım yöntemidir (Çelik ve Demir, 2023, s. 70). Yazar, romanda ele aldığı kişi, çevre, zaman, eşya ve düşüncenin mutlaka bir geçmişi olduğuna inanır. Geriye dönüş tekniği ile bu geçmişi esere dâhil ederek anlatımı zenginleştirir; böylece kişiler ve olaylar daha canlı, inandırıcı ve derinlikli bir boyut kazanır. Bu yöntem aynı zamanda okuyucunun merak duygusunu besler ve kurgunun daha sağlam bir zemine oturmasına katkı sağlar (Özdemir, 2020, s. 346). *Leyl ve Kuḍbân* romanında 'Inâyât'ın geçmişe yönelik bilgi vermesi geriye dönüş tekniğine örnek olarak verilebilir:

لم يف المدير بوعده، فلقد ألزمته الفراش وعكة خفيفة، ولهذا عجز عن السفر إلى القاهرة، تضايقت عنايات هانم بعض الشيء، دائماً تسير الأمور على غير ما تشتهي، أشياء كثيرة في حياتها تؤكد ذلك فمثلاً عندما نالت البكالوريا كانت تريد أن تتم تعليمها، لكن أباهما أثر أن يمضى في إجراءات الزواج، حتى الزواج نفسه، كانت تميل إلى شقيق زوج أختها المهندس، لكن مجلس العائلة الموقر فضل عليه عبد الهادي بك، وكانت تتمنى أن يكون لها أولاد تهددهم وتناغيهم؛ وشاء القدر أن يكون زوجها عاقراً، حتى الأمنيات الصغيرة في حياتها لا تتحقق إلا في النادر، فأورثها ذلك بأساً وشكاً في الحياة، وعندما أوى زوجها إلى سريرته جلست إلى جواره تحاول جاهدة أن تواسيه، أن تؤدي دور الزوج التي يحزنها أن ترى زوجها طريح الفراش؛ وفجأة انطفأ النور. زمجر عبد الهادي في ضيق، وأخذ يسب الكهرباء وصانيعها؛ ومن خلال النافذة كان نور السجن يبدو متوهجاً. لا شك أن أسلاك التوصيلة قد احترقت.

“Müdür sözünde duramadı; hafif bir rahatsızlık onu yatağa düşürmüştü, bu yüzden Kahire’ye seyahat edemedi. Bu durum ‘Inâyât Hanım’ı biraz üzdü. Zaten işler her zaman istediği gibi gitmezdi. Hayatındaki pek çok şey bunu doğruluyordu. Mesela, liseyi bitirdiğinde üniversite eğitime devam etmek istemişti, ama babası, onun yerine evlilik hazırlıklarını sürdürmeyi uygun gördü. Evlilik bile onun arzusuna göre olmamıştı. O, eniştesinin kardeşi olan mühendise gönül vermişti; fakat aile meclisinin saygıdeğer üyeleri, onun yerine ‘Abdu’l-Hâdî Bey’i uygun görmüşlerdi. Çocuk sahibi olup onları kucağına almak, onlarla oynamak istemişti; ama kader, kocasının kısır olmasını istemişti. Hayatındaki küçük dilekler bile nadiren gerçekleşiyordu. Bu durum onda umutsuzluk ve hayata karşı kuşku uyandırmıştı. Kocasını yatağa uzanınca, ‘Inâyât Hanım da onun yanına oturdu; gayretle onu teselli etmeye, hasta kocasını görmenin kendisini üzdüğünü gösteren iyi bir eş rolünü üstlenmeye çalıştı. Tam o sırada ışık söndü. ‘Abdu’l-Hâdî öfkeyle homurdandı, elektriğe ve onu yapanlara söverek söylendi. Pencereden bakıldığında ise hapishanenin ışıkları parlıyordu. Şüphesiz, bağlantı kabloları yanmıştı.” (el-Kîlânî, 2012, s. 34).

Sonuç

Leyl ve Kuḍbân, görünürde hapishanede geçen bir roman olsa da asıl olarak insanın iç dünyasındaki esareti anlatır. Necîb el-Kîlânî, Fâris’in intikamla başlayan ve trajediyle sonuçlanan hikâyesi üzerinden bireyin sistemle çatışmasını gösterirken ‘Abdu’l-Hâdî’nin otoritesinin ardındaki korkuları ve ‘Inâyât’ın sıkışmışlığını da aynı çerçevede ele alır. Böylece roman, yalnızca kişisel dramları değil, baskıcı bir düzenin insan ruhunda açtığı yaraları da görünür kılar.

Kurgu bakımından eser, bireysel bir aşk ve suç hikâyesi etrafında gelişse de arka planda toplumsal baskı, adaletsizlik ve iktidar ilişkilerini sorgular. Toplumsal normların birey üzerindeki etkisi özellikle ‘Inâyât karakterinde belirginleşir. Onun evlilik içindeki yalnızlığı ve yaptığı seçimler, özgürlük arayışının ne kadar ağır sonuçlar doğurabileceğini gösterir. Fâris’in iç hesaplaşmaları ve müdürün giderek çözülen otoritesi ise güç, suçluluk ve vicdan temalarını derinleştirir.

Zaman genel olarak kronolojik ilerlerken geçmişe dönüşlerle Fâris’in intikam duygusu ve hapishaneye düşme süreci daha anlaşılır hâle gelir. Mekân unsuru da romanın anlamını güçlendiren önemli bir öğedir. Hapishane, sadece olayların geçtiği yer değil, aynı zamanda baskıyı, korkuyu ve özgürlükten mahrum kalmayı temsil eden bir alandır. Müdürün evi ise ‘Inâyât’ın yalnızlığını ve sıkışmışlığını gösteren başka bir kapalı mekân olarak dikkat çeker.

el-Kîlânî’nin sade ve doğrudan anlatımı, romanın etkisini artıran önemli bir unsurdur. Dil gösterişsizdir, ancak duygusal yoğunluk güçlüdür. Özellikle çatışma anlarında kısa ve sert ifadelerle kurulan atmosfer, karakterlerin ruh hâlini açık biçimde yansıtır.

Sonuç olarak *Leyl ve Kuḍbân*, bireysel trajedilerle toplumsal eleştiriye bir arada sunan, özgürlük ve sorumluluk üzerine düşündürten bir romandır. Hapishane duvarları arasında başlayan hikâye, insanın kendi içindeki sınırlarla yüzleşmesine kadar uzanır. Bu yönüyle eser, hem psikolojik hem de toplumsal boyutuyla kalıcı bir etki bırakır.

Kaynakça

- Aslan, F. B. (2021). "Necib El-Kılânî'nin Meliketu 'Ineb adlı romanının tahlili", *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 7(48), 1-13. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/islammedeniyetidergisi/issue/67859/987757> (Erişim Tarihi: 01.09.2025)
- Aslan, F. B. (2023). "Modern Arap Edebiyatı Yazarlarından Necib El-Kılânî". *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi* (71), 116-122. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/literatureandhumanities/issue/82578/1414825> (Erişim Tarihi: 01.09.2025)
- Aytekin, E. M. (2022). "Necîb el-Kılânî'nin Yevmu'l-Ferah/Düğün Günü adlı öyküsüne dair bir tahlil denemesi", *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies*, 40, 67-86. <https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/jos/article/necib-el-kilaninin-yevmul-ferah-dugun-gunu-adli-oykusune-dair-bir-tahlil-denemesi> (Erişim Tarihi: 01.09.2025)
- Beyca, F. B. (2008). "Necîb el-Kılânî'nin hayatı- eserleri ve 20. yüzyıl Arap edebiyatındaki yeri", [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- Çelenlioğlu, A. (2020). "Modern Mısır edebiyatı ve Mısır romanı", *International Social Sciences Studies Journal*. 6 (56), 510-517. https://sssjournal.com/files/sssjournal/632144531_04_56_6_ID2068_%C3%87elenlio%C4%9Flu510-517.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2025)
- Çelik, M. ve Demir, R. (2023). "Necîb El-Kılânî'nin Ardu'l-Enbiyâ adlı romanının tahlili", *Kilitbahir*, 23, 51-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilitbahir/issue/79501/1296743> (Erişim Tarihi: 01.09.2025)
- Çinkılıç, R. (2013). *Necîb el-Keylânî'nin "Kulûbu'n-Nisâ" ve Hakan Şenocak'ın "Naj" Adlı Hikâyelerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, IV. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi Yayınları, s. 685-698.
- Çinkılıç, R. (2017). *İhsan Abdulkuddus'un Romanlarında Kadın İmajı*, Kayseri: Tiydem Yayıncılık.
- Çinkılıç, R. (2019). "Arap Baharı İle Modern Arap Romanı Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Değerlendirme: Mısır Örneği", *Filoloji Alanında Araştırma Ve Değerlendirmeler- 2019/Haziran*, Ankara: Gece Kitaplığı, s. 55-78.
- Durmuş, İ. (2019). "Necîb el-Kılânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (EK-II, s. 65-67) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İmarali Uulu, A. (2019). *Corci Zeydan ve Arûsu Fermanı Adlı Romanının İncelenmesi*, [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- Kılânî, N. (2012). *Leyl ve Kudbân*, Kahire: Dâr es-Şahve.
- Oztashyonar, B. ve Chinkilich, R. (2025). "A Refinement on the Work "Mashhad Abir" (A Brief Scene) by Fawwaz Haddad", *Qadim Diyar Beynâlxalq Elmi Jurnal*. 7 (3), 43-52.
- Özdemir, A. (2020). *Necîb el-Kılânî ve romancı kişiliği*, [Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- Şahin, E. (2025). *Necîb el-Kılânî'nin Kuzey Kahramanları adlı eserinin teknik ve tematik açıdan incelenmesi*, [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- Şanverdi, H. İ. (2019). *Necîb el-Kılânî'nin Türkçeye çevrilen eserlerinin çeviri stratejileri açısından değerlendirilmesi*, [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- Tosun, U. (2024). *Necîb el-Kılânî'nin Mev'idunâ Ğaden adlı kısa hikâye derlemesinin yapı ve tema bakımından incelenmesi*, [Yüksek lisans tezi, Sinop Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- Seyfu'r-Rahmân, M. (2017). *İshâmâtü'd-duktûr Necîb el-Kılânî fi'l-edebi'l-'Arabî'l-İslâmî*, *Mecelletu'l-Kısmi'l-'Arabî*, University of the Punjab, Lahore-Pakistan (24), 286- 298. https://pu.edu.pk/images/journal/arabic/PDF/15-v24_17.pdf (Erişim Tarihi: 03.07.2025)

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 09.05.2026 Kabul/Accepted: 29.07.2026

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 236-259.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1947829>

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK HİKÂYE VE ROMANINDAKİ ARAPÇA KÖKENLİ SÖZVARLIĞININ MORFOLOJİSİ VE ARAPÇA-SARF BİLGİSİNİN TÜRKÇE BİLGİSİ ÜZERİNE ETKİSİ

Muhammet ÇELİK¹

Öz

Osmanlı döneminde Arapça öğrenmenin hedeflerinden biri de Osmanlı Türkçesinin daha iyi anlaşılmasıydı. Günümüzde Arapça öğretimi daha ziyade dini ve ilmi çalışmalar yapacak ya da eski Osmanlı Türkçesini, Osmanlı arşivlerini inceleyecek kişiler için tasarlanmaktadır. Oysa çağdaş Türk edebiyatının metinlerindeki yoğun Arapça kökenli kelimeler de günümüz Türk okuyucusunun Arapça bilgisinden yoksun olmaması gerektiğini göstermektedir. Nitekim Cumhuriyet'ten önce başlayan Türkçeyi sadeleştirme çalışmaları Cumhuriyet'ten sonra hızlanarak devam etmiş olsa da Cumhuriyet sonrası yazılmış roman ve hikayelerin diline bakıldığında Arapça kökenli kelimelerin yoğun varlığı dikkat çekmektedir. Türkçedeki Arapça kökenli bu sözvarlığının kendi aralarındaki tür, türeme ve türler arası ilişkiler, akrabalıklar gibi morfolojik durumlar da ancak Arapça sarf ilminin tahsiliyle vâkıf olunabilecek durumlardır. Bu anlamda, klasik sarf ilmi konuları ile bu makale için Sait Faik Abasıyanık, Ahmet Hamdi Tanpınar, Sabahattin Ali ve Mustafa Kutlu'dan seçilen metinlerde geçen Arapça kökenli kelimelerin türleri ve türemiş halleri karşılaştırılmış; sonuçta bu ikisi arasında paralellikler olduğu görülmüştür. Bu yazarlar günümüzde liseler için tavsiye edilen okuma listelerinde yer alan yazarlar arasından seçilmiştir. Sarf ilmi tahsilinin öğrenciye kazandırdığı bilgiler arasında Arapçadaki türemiş isimlerden, ek almış veya almamış olanları ve bunların kazandığı yeni anlamlar bulunuyor. Bu kazanımlar çağdaş Türk edebiyatı okuyucusunun zihninde oluşan dil haritalarının şekillenmesine olumlu katkıda bulunacaktır. Ayrıca Türk edebiyatı okuyucusu, Arapça sözvarlığının morfolojik yapısını kavrama gücüne sahip olduğunda, bu durum onun okuduğu metni daha akıcı bir şekilde okumasını ve metni kendi içindeki göndermelerle birlikte anlamasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Türk edebiyatı, Türkçe sözvarlığı, Arapça öğretimi, Sarf

Morphology of Arabic-Origin Vocabulary in Turkish Short Stories and Novels of the Republican Period and the Influence of Arabic Morphology on Turkish Grammar **Abstract**

One of the aims of learning Arabic during the Ottoman period was to achieve a better understanding of Ottoman Turkish. Today, however, Arabic instruction is primarily designed for those who will engage in religious or scholarly studies, or for researchers who will examine Ottoman Turkish texts and archival documents. Yet the dense presence of Arabic-derived vocabulary in the works of modern Turkish literature also demonstrates that contemporary Turkish readers should not remain unfamiliar with Arabic. Although efforts to simplify Turkish, which began before the Republic, continued with

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, mcelik@fsm.edu.tr, 0000-0003-0222-9784

increasing momentum afterward, a close examination of the language of post-Republican novels and short stories reveals the persistent and substantial presence of Arabic-origin words. The morphological structures of this Arabic-derived vocabulary in Turkish—such as their types, derivations, and interrelations—can only be fully understood through studying Arabic morphology (sarf). In this regard, the present article compares the types and derived forms of Arabic-origin words appearing in selected texts by Sait Faik Abasıyanık, Ahmet Hamdi Tanpınar, Sabahattin Ali, and Mustafa Kutlu with classical topics of Arabic morphology, revealing notable parallels between the two. These authors were chosen from among those recommended in contemporary high school reading lists. Among the competencies that the study of morphology imparts to students is the ability to identify derived nouns in Arabic—whether they take affixes or not—and to understand the semantic shifts that result from such derivations. These competencies, in turn, will contribute positively to the formation of the linguistic maps in the minds of readers of modern Turkish literature.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Turkish literature, Turkish vocabulary, Arabic teaching, Morphology

Extended Abstract

This article aims to demonstrate the contribution of Arabic morphology to understanding contemporary Turkish literary texts by examining the Arabic-origin vocabulary in Republican-era Turkish short stories and novels from a morphological perspective. During the Ottoman period, one of the primary goals of learning Arabic was to gain a better understanding of Ottoman Turkish. With the language simplification movements initiated in the Republican era, the aim was to reduce the use of Arabic and Persian-origin words, and Arabic courses were largely removed from the educational curriculum. Nevertheless, an analysis of contemporary Turkish literature reveals that Arabic-origin vocabulary still maintains a significant presence. This article argues that this situation makes a knowledge of Arabic essential—not only for comprehending classical texts or Ottoman archives but also for achieving a more profound reading of modern Turkish literature.

The fundamental problem of this research is to determine whether Arabic morphology is still necessary or beneficial for understanding contemporary Turkish novels and stories, despite the post-Republican simplification efforts. In this context, the study selects Ahmet Hamdi Tanpınar's *Huzur* and *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Sait Faik Abasıyanık's *Semaver*, *Sarnıç*, *Mahalle Kahvesi* and *Havada Bulut*, Sabahattin Ali's *İçimizdeki Şeytan*, and Mustafa Kutlu's *Menekşeli Mektup* as samples. The primary reason for choosing these authors is that their works are included in the recommended reading lists for high school students today and are considered highly representative examples of modern Turkish literature.

Arabic-origin words on the first and last pages of the examined works were identified, and subsequently, the derivational relationships of these words within the science of Arabic morphology were revealed. The study does not merely conduct a word count; it also demonstrates the morphological kinship networks formed by Arabic-origin words in Turkish. For instance, the relationships between words derived from the same root were explained, such as through the word "mecbur" ("cebir, icbar, mücbir, cebbar"); through "hakikat" ("hak, hukuk, tahakkuk, tahkik, muhakkik, müstahak"); and through "vücut" ("mevcut, mucit, icat,

vecd"). Thus, it is argued that a reader possessing knowledge of Arabic morphology can comprehend words not through mere memorization, but through logical connections based on root and measure (wazn) relationships.

The data obtained in the research indicates that, despite the post-Republican simplification policies, the Arabic-origin vocabulary in modern Turkish literature persists to a remarkable extent. On the first and last pages of the examined works, an average of 52.6 Arabic-origin words were identified, excluding repetitions and proper nouns. This result is particularly significant because the selected authors are not those who utilize heavy Ottoman Turkish; on the contrary, they are names who employ a Turkish that is close to daily life and relatively simplified. Consequently, the study concludes that Arabic-origin vocabulary does not belong solely to ancient texts, but continues to exist as a natural component of contemporary Turkish.

One of the central theses of the article is that knowledge of Arabic morphology (Sarf) strengthens Turkish reading and reading comprehension skills. This is because the derivational relationships developed through the morphological measures (wazn) system in Arabic create a robust semantic network among the words that have transitioned into Turkish. A reader trained in Arabic morphology can more rapidly grasp the category, root, and semantic field of encountered words because they recognize structures such as the present participle (ism-i fā'il), passive participle (ism-i maf'ul), infinitive/verbal noun (maşdar), hyperbolic/intensive form (mubālaghah sighah), and noun of place (ism-i makān). Thus, a relational vocabulary map is formed within the reader's mind. The article asserts that this mental association positively impacts reading speed, meaning construction, and textual interpretation.

The study also compares the subject headings found in classical Arabic sarf instruction with Arabic-origin words in contemporary Turkish. It demonstrates that words derived from mastarlar, ism-i fail patterns, ism-i mef'ul structures, and bâblar such as if'âl, tef'âl, müfâ'ale, ifti'âl, tefa'ul, and istif'âl continue to exist intensely in modern Turkish. This situation reveals that classical sarf education remains functional for modern Turkish.

Furthermore, the article opens a discussion on the classification of certain words as "archaic" (eskimiş) in modern dictionaries. This is because such words continue to be used in the works of Republican-era novelists like Tanpınar, who are still widely read today. Therefore, according to the study, accepting words as "archaic" does not always mean they have completely exited literary circulation.

Giriş

Türkçedeki Arapça kökenli sözvarlığının Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden sonra günümüze doğru azaldığı söylenmektedir. Bir araştırmaya göre 1931'den 1965'e gelinceye kadar gazete dilindeki Arapça kökenli Türkçe sözvarlığı %51'den %26'ya düşmüştür. (Aksan, 2015) Ancak bu araştırmanın sadece gazete dilini kapsamı, başka araştırmalara bakmayı da gerekli kılmaktadır. Her halükârda yabancı kökenli kelimeler arasında Arapça kökenliler bugün dahi birinci sırada yer almaktadır. Nitekim TDK tarafından yayınlanan *Türkçe Sözlük*'ün 1998 baskısı üzerine yapılan bir araştırmada, Türkçe sözvarlığının kaynaklarına göre dağılımında Arapça 6426 (%10.68) kelime ile -diğer bir araştırmaya göre 6463 kelime ile- (Dursunoğlu, 2014) birinci sırada yer almaktadır. (Durmuş, 2004) Ancak bu araştırma da tek bir sözlüğe dayanması itibariyle çok sınırlı bir veri sunmaktadır. Başka bir araştırmacı, TDK sözlüğündeki bütün yabancı kökenli kelimeler içinde Arapça kökenlilerin %45 olduğu sonucuna varmıştır. (Ishihara, 2005) Yine başka bir araştırmada Osmanlı Türkçesine göre hazırlanmış 11 adet sözlükteki Arapça kökenli kelime sayısı %62, Latin harfleriyle hazırlanmış en önemli 5 adet Türkçe sözlükteki Arapça kökenli kelime sayısı %38 oranındadır. Osmanlıca ve Türkçe sözlüklerin muhtevasındaki Arapça kökenli kelimelerin ortalaması alındığında ise %52'ye ulaşılmaktadır. (Bıyıklı, 2011)

Sözvarlığının günlük konuşma dilinde, gazete dilinde veya sözlüğün iki kapağı arasındaki bulunuşu bir yana, onun edebi eserlerdeki bulunuşu da ayrıca o dilin sahibi olan halkı yakından ilgilendirmektedir. Türkçe yazılmış edebi eserler, eğitim dili Türkçe olan tüm okullardaki öğrencileri, daha geniş düşünürsek bu dili kullanan tüm vatandaşları ilgilendirir. Bu eserlerin dilindeki Arapça kelimelerin yoğun varlığı, Arapça öğreniminin günümüz Türkiye'sinde hala önemini koruduğunu göstermektedir. Fakat ilginç olan şey, Türkiye'de cumhuriyet sonrası dönemde Arapça öğretiminin sadece İmam Hatip okulları veya İlahiyat fakültelerinin işi olarak görülmesidir. (Uçar ve Şen, 2015) Nitekim Cumhuriyet'le birlikte Arapça ve Farsça dersleri eğitim müfredatından çıkartılmış, adeta edebiyat eğitiminde de bir inkılabı gidilmiştir. (Eskin, 2023) Bunun doğurduğu problem, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'ün girişinde şöyle ifade edilmiştir: "Bugünkü dille bir Türk çocuğu bir Mehmet Akif'i, bir Yahya Kemal'i ve hatta Atatürk'ü bile anlamaktan acizdir." (Ayverdi, 2005, s. IX) Buna daha birçok roman ve hikâye yazarını eklemek mümkündür. Günümüzde yeni baskısı yapılan roman ve hikâyelerde, Arapça kökenli sözvarlığından birçok kelime için dipnotta açıklama verilmesi yine bu probleme işaret etmektedir. Evet, mevzubahis sözvarlığı iki kapak arasındaki sözlüklerde mevcuttur, dileyen müracaat edebilir; oysa bir okurun çağdaş roman ve hikâyeleri okurken karşılaşacağı söz varlığı, iki kapak arasındaki sözlüklerde değil o okurun zihninde var olması gerekir. Bu araştırmanın problemi de bir yanıyla burada yatmaktadır.

Bu makaledeki iddia, kelimeleri bilme gerekliliği ve Arapça-Sarf öğretiminin buna yardımcı olacağı şeklindedir. Ancak bu gereklilik burada Türk çocuğunun tarihini ve uzak geçmişini anlaması için değil, bilakis bugününü anlaması için ileri sürülmektedir. Zira bu makalede Arapça kökenli sözvarlığına bakılan eserler Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* (1949) ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (1961) adlı eserleri, (Tanpınar, 2019, 2022) Sait Faik Abasıyanık'ın

Semaver (1936), *Sarnıç* (1939), *Mahalle Kahvesi* (1950) ve *Havada Bulut* (1951) adlı eserleri,¹ Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* (1940) adlı eseri (Sabahattin Ali, 2021) ve Mustafa Kutlu'nun *Menekşeli Mektup* (2006) adlı eseridir. (Kutlu, 2007) Konunun önemini anlatmak için seçilebilecek birçok yazar arasından bu dördünün seçilmesi, lise öğrencileri için hazırlanan çeşitli tavsiye kitap listelerinde bu yazarların bulunuşudur. Örneğin edebiyat öğretmenlerinin liseler için tavsiye ettiği listeler üzerine 2023'te yapılan bir araştırmada bu isimlerin bulunması, (Dilekçi, 2024) günümüzde bu yazarların lise seviyesinden itibaren okunması gereken yazarlar olarak tasnif edilmesini mümkün kılmaktadır. Elbette konu bir makalenin sınırları içinde ele alınmak zorunda olmasaydı, bu isimlere başka isimler de eklenebilirdi.

Konunun Arapça öğretimi, özellikle de sarf ilmi öğretimi ile ilgisi ise; bu kitaplardan rastgele alınan Arapça kökenli kelimelerin birbiriyle türeme akrabalığına sahip olması ve sarf ilminin de tam bu noktada bize yol göstermesidir. Osmanlı medreselerinde hem İslami ilimlerin bir parçası olması hem de Türkçeyi anlamada yardımcı olması açısından öğretilen ilimlerin başında sarf ilmi gelmekteydi. Arapça sarf (morfoloji) öğretimi çerçevesinde medreselerde *Emsile*, *Binâ*, *Maksûd*, *İzzî*, *Merâh* gibi kitaplar okutuluyordu. Mektepler açılınca da bunlara *Lisan-ı Arabî Sarf ve Nahiv*, *Sarf Tercümesi*, *Arapça Yeni Sarf ve Nahiv*, *el-Müşezzeb fî Sarf*, *Sarf-ı Arabîye Mahsus Temrînat* gibi kitaplar veya yardımcı materyal dahil edildi. (Açık, 2002) Şemseddin Sami'nin 1881'de yazdığı bir makalede geçen şu ifadeler, Osmanlı döneminde Arapça öğreniminin Türkçe açısından ne derece önemli görüldüğünü göstermektedir:

“Biz ise, ibdita kendi lisanımızı bi-hakkın öğrenmek için, daha iki lisan tahsiline mecburuz ki, bunları az çok bilmeyenler ümmî ve cahil addolunurlar, çünkü kendi lisanlarını da doğru okuyup yazamazlar; o iki lisan da Arabî ve Farisî lisanlarıdır. (...) Bunun için, bu iki lisanın tahsilinden hiçbir vakit vazgeçmemekliğimiz ve -daha doğrusu- bu iki lisanın tahsilini bir müddetten beri uğramış olduğu ihmal ve metrukiyet halinden kurtarmamız elzemdir.” (Topaloğlu, 2012, s. 208)

Bu makale açısından bir örnek vermek gerekirse, sarf ilmini bilen birisi بَدَعَ kökünden Türkçeye geçen “mevcut” kelimesinin “bulunan, var olan” anlamına, “mucit” kelimesinin ise “bulan, var eden” anlamına geldiğini sadece sözlük ve kullanım üzerinden değil aynı zamanda morfoloji üzerinden ve daha teknik bir şekilde bilir. Çünkü ilk kelime sülâsî mücerred (yalın kök halindeki üç harfli) bir fiilin ism-i mef'ûl'ü iken ikinci kelime bir harf ilavesiyle if'âl bâbına dahil edilmiş ve geçişli kılınmış (yani “var olmak” anlamı “var etmek” anlamına dönüştürülmüş) fiilin ism-i fâil'idir. Bu anlamda “icat” da “bulmak, var etmek” anlamında mastar olur. Dolayısıyla “icat” edene “mucit” denilmesi, hüküm verene “hâkim” hüküm giyene “mahkûm” denilmesi, yaratana “hâlık” yaratılmış olana “mahlûk” denilmesi, bilen birisi için dil birikiminin işlevselliğe dönüşmesi anlamına gelir. Bu kelimelerin varlığı -varsa- Türkçelerinin yok olmasını da gerektirmez. Örneğin “yaratılanı severiz yaratandan

¹ Bu eserlerden *Semaver* ile *Sarnıç*'ın ve yine *Mahalle Kahvesi* ile *Havada Bulut*'un birlikte basıldığı baskılar esas alınmıştır. Bkz. (Abasıyanık, 1970, 1981)

ötürü” sözündeki gibi yaratan ve yaratılan kelimeleri Türkçede kullanılır ama aynı zamanda hâlık ve mahlûk da kullanılır; “iyilik yap denize at, balık bilmezse hâlık bilir” atasözünde olduğu gibi.

Bu araştırma şu soruya cevap aramaktadır: Osmanlı’nın son döneminden başlayıp günümüze kadar süren sadeleştirme çabaları neticesinde acaba çağdaş Türkçe roman, şiir, hikâye gibi kitapların okunup rahatlıkla anlaşılması için Arapça tahsiline ihtiyaç kalmış mıdır? Veya Arapça tahsilinin bu açıdan gerekli veya faydalı olacağı düşünülecekse, bu faydayı ispatlayacak deliller var mıdır? Bu soruya bir nebze cevap bulabilmek için burada, Cumhuriyetten sonra yazılmış 3 roman ve 5 hikâye örneklemini üzerinden Türkçedeki Arapça kökenli sözcüklerin kendi içindeki akrabalıkları ortaya çıkarılmaya ve sarf ilminin öğretiminde öne çıkan konu başlıklarıyla bu kelime türlerinin nasıl örtüştüğü gösterilmeye çalışılacaktır. Kelimeler arasındaki morfolojik akrabalıkları bilmek, bunun ilmine vakıf olan kişilerle bunu bilmeyenler arasında açık bir fark oluşturacaktır. Arapça kökenli kelimelerin anlamlarını tek tek ezberlemek ile Arapça kelime türleri ve türeyişleri hakkında bilgi sahibi olmak hiç şüphesiz okuma ve okuduğunu anlama becerilerini etkileyecektir. Zira yapılan araştırmalar kelime bilgisi ile okuduğunu anlama arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. (Hamzadayı ve Batmaz, 2022)

Arapça kökenli sözlüklerin Türkçe öğrenmeye etkisini inceleyen Hüseyin Özçakmak, araştırmasını Arap kökenli öğrenciler üzerinden yapmıştır. (Özçakmak, 2019) Burada ise konu Türk okuyucusu açısından incelenmektedir. Yine Luay Hatem, Arapça kökenli kelimeleri incelerken “M harfi ile başlayan kelimeler” gibi kategoriler ortaya koymuştur. Bu makaledeki yaklaşımda ise okuyucunun Arapça bilgisine dayanarak kelimelerin anlamları ve türleri arasındaki ilişkiyi bileceği varsayılmaktadır. Luay Hatem’in bir araya getirdiği M harfi ile başlayan kelimeler, örneğin “muallim” (öğreten) ism-i fail, “mahzun” (hüzünlenmiş) ism-i mef’ûl, “mezhep” (gidilen yol) ism-i mekân, “müsamaha” (hoşgörülü davranmak) mastar vb. çeşitli türlere ait olması hasebiyle Türk okurunun her halükarda tek tek bilmesi, hafızasına kaydetmesi gereken bir yapıdadır. (Yaqoob, 2021, s. 304) Oysa sarf ilmi tedrisatından geçmiş bir Türk okuru, bu kelimelerin türünü ve kökünü bileceği için salt ezber yoluyla değil mantık yürüterek de anlamları kavrayabilecektir. Burhan Baran ise Osmanlı Türkçesi metinlerindeki sözcükler üzerinden çıkardığı oranlarla Osmanlı Türkçesi öğretiminde Arapça ve Farsçanın yerini incelemiştir. (Baran, 2018) Oysa okumakta olduğunuz bu makale Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatından günümüzde lise seviyesi için tavsiye edilmiş kitapların metinleri üzerinden bu araştırmayı yürütmekte ve Arapça sarf ilminin tahsilinin Türkçe edebi eserleri okuyanlara nasıl faydalı olacağını göstermektedir. Halit Dursunoğlu’nun araştırmasında Türkçedeki Arapça kelimeler, Türkçedeki yapısal çeşitlerine göre inceleniyor. Yani saf Arapça olanlar, Arapça+Türkçe olanlar, Arapça+Farsça olanlar gibi Türkçede kullanılan şekil özellikleri ile ses değişimleri öne çıkarılıyor. (Dursunoğlu, 2014) Bu araştırma ise kelimelerin Arapça gramerindeki morfolojik çeşitlerini göstermektedir. Bunların dışında yine Arapça kelimelerle Türkçede kurulan birleşik kelimeler veya Türkçeye geçince anlam değişikliğine uğrayan kelimeler ya da Arapça kökenli kelime grupları ve cümleler gibi konulara odaklanmış

çalışmalar da mevcuttur. Musa Alp'in makalesinde افعال vezninde Türkçeye geçmiş Arapça kökenli kelimelerin Türklere Arapça öğretiminde nasıl faydalı olacağı gösterilmiştir. (Alp, 2017) Alp makalesinde günümüz Türkçesinde kullanılmakta olan if'âl vezninde 100 civarında kelime tespit etmiş ve örneklendirmiştir. Ancak okumakta olduğunuz makalede Türklerin Arapça öğrenirken kendileri için kolaylaştırıcı olacak kelimelerle ilgilenilmemiş, aksine Arapça bilgisine sahip okuyucunun güncel Türk edebiyatı metinlerini okurken bu bilgiden istifade edeceği tezi üzerinde durulmuştur. İhsan Sabri'nin makalesi Arapça كلف kökünden türemiş ve Türkçeye geçmiş kelimeleri tahlil etmiştir. Gerçekten de "külfet, mükellef, teklif" gibi birçok kelime bu kökten türemiştir. Bu kelimeler örneklendirilerek tahlil edilmiş ancak Arapça öğrenimi veya Türkçenin daha iyi anlaşılması gibi konulara değinilmemiştir. (Çebi, 2023) Hamza Ermiş ise Türkçe sözvarlığı içinde türetme gücü en yüksek 20 kelime üzerinde morfolojik bir inceleme yapmıştır. (Ermiş, 2013) Okumakta olduğunuz makale de morfolojik bir inceleme temelinde yazılmıştır, ancak burada kelimeler belli bir sayıyla sınırlandırılmadığı gibi, konu çağdaş Türk edebiyatı metinleri ve Sarf muhteviyatı ile ilişkilendirilerek Türk okuyucusu için Arapça sarf ilmini öğrenmenin ehemmiyeti üzerinde durulmuştur.

Tarama, karşılaştırma, tahlil ve yorumlama yöntemlerinin kullanıldığı makalede, daha önce buna benzer veya yakın konularda yapılmış yukarıda zikri geçen araştırmalardan da istifade edilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Hikâye ve Romanlarındaki Arapça Kökenli Sözvarlığına Örnekler

Bu bölümde, yukarıda zikredilen kitapların ilk ve son sayfalarında yer alan Arapça kökenli kelimeler ele alınacaktır. Kitapların ilk veya son sayfa tasarımı yarım sayfa şeklinde olduğunda bir buçuk sayfadaki kelimeler seçildi. Bu seçimler kitabın geneli hakkında net olmasa da takribi bir fikir verecektir. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise aynı kitapların iç sayfalarından rastgele seçilen kelimeler buna eklenerek söz konusu kelimeler arasındaki akrabalıklar gösterilecektir. Akrabalık ağı gösterilirken Türkçede çok kullanılan bazı kelimeler de bu haritaya dahil edildi. Ancak hukuk terimleri, iktisat terimleri veya diploması dili ve benzeri ihtisas alanlarında kullanılan ve daha az bilinen kelimeler bu kapsama dahil edilmemiştir. Ayrıca özel isimler ve tekrarlar da dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla makalede zikredilen kelimeler ve kelime akrabalıkları, bu alanda tam bir veri dökümü vermek amacıyla yapılmış bir çalışmanın ürünü değil, aksine girişte belirtilen soruya cevap bulma amacıyla yapılmış bir örneklendirme çalışmasıdır.

Sait Faik Abasıyanık'ın Semaver ve Sarnıç adlı kitaplarının birlikte basımını esas aldığımızda, ilk sayfasında Arapça kökenli sözvarlığı olarak şu kelimeler yer alıyor: sabah, ezan, nihayet, memnun, dua, Cenabıhak, vücut, rüya, kafa, vakar, fecrikazib, hamle, tekrar, zaman, kahkaha, mesut, mahalle, ıstırap, kaza, buhar, saadet, istihsal. Bunların toplamı 22 kelimedir. Kitabın son bir buçuk sayfasında yer alan Arapça asıllı kelimeler şunlardır: nehir, cep, sahra, zaman, sokak, tarif, esmer, cüz, fert, kafa, mercan, şarap, has, kırmızı, tabiat, vücut, rüya, şekil, şey, aza, nokta, hararet, hizmet, kadeh, mavi, keten, elbise, insan, heves, adeta,

masum, kahve, hâlâ, isim, şehir, hortum, şarkı, sahil, beyaz. Burada 39 kelime bulunuyor. Yazarın bir diğer kitabı, *Mahalle Kahvesi* ile *Havada Bulut*'un birlikte basımından oluşuyor. İlk sayfasında yer alan Arapça asıllı kelimeler şunlardır: mahalle, kahve, zaman, hâlâ, beyaz, sevda, kadar, mavi, taraf, kırmızı. Burada 10 kelime yer alıyor. Kitabın son sayfasında yer alan Arapça asıllı kelimelerse şunlardır: resim, mahalle, semt, riya, insan, şifa, samimi, kahve, hayal, hakikat, miskin, tekrar, zaman, müvezzi, garip, manzara, arz, hâlâ, kafa, muharrir, merak, surat, hayvan, harap, haşır neşir, haber, siyasi. Burada 28 kelime bulunuyor. Tekrarlar veya özel isimler dahil edilmemiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanının elimizdeki baskısında ilk bir buçuk sayfasında yer alan Arapça kökenli kelimeler şunlardır: kitap, kadar, hal, şikâyet, zatürre, fevkalade, ilan, temenni, saltanat, saat, müddet, fakat, mecbur, şey, evvel, harap, ihtiyar, hizmet, meşgul, lazım, insan, ihtiyaç, akraba, dikkat, acaba, tekrar, mesele, sıhhat, hatta, tahammül, elbise, defa, mühim, devir, hayat, zihin, hayır, şart, minnet, zaman, teselli, memleket, kayıp, şark, ve, sabır, mesela. Bu, tekrarlar hariç 47 kelime demektir. Aynı romanın son bir buçuk sayfasında yer alan Arapça kökenli kelimelerse şunlardır: tekrar, şey, hayır, derece, razı, fakat, mezbele, şiddet, zaman, ilaç, garip, tebessüm, hücum, emir, macera, harp, hâlâ, saat, hayret, cep, sabah, tabii, hal, lahza, seyir, kaza, ömür, his, ihtiyaç, havadis, hadise. Burada tekrarlar hariç 31 kelime bulunuyor. Yine Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nün elimizdeki baskısında ilk sayfada yer alan Arapça kökenli kelimeler şunlardır: Hatta, mütalaa, hikaye, kelime, tarih, kitap, eser, ibaret, zaman, evvel, mektep, bazen, kahve, hatim, mecbur, tefrika, makale, adli, tıp, müşahede, tedavi, kadar, dair, neşir, mühim, alim, zat, hak, teveccüh, layık, satır, temin, fakat, mesele, edebi, zevk, tesir, sohbet, daima, terbiye, gayrı. Burada 41 kelime vardır. Aynı romanın son sayfasındaki kelimelerse şunlardır: etraf, hatta, fazla, evvel, saat, tekrar, teşekkül, hülasa, hava, hayır, kadar, samimi, zaten, fakat, ayar, şey, hayret, iştiha, garip, vaziyet, kahve, kaza. Burada 22 kelime bulunuyor. Bu sayıma tekrarları ve özel isimleri dahil edince daha yüksek oranlara ulaşılır.

Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* adlı eserinin elimizdeki baskısına göre ilk sayfasında bulunan Arapça asıllı kelimeler şunlardır: evvel, saat, hareket, beyaz, daima, eşya, vakit, ziya, hafif, şekil, zayıf, mütemadiyen, şey, fazla, tarih, müderris, sual, taraf, kere, cevap, mezun. Burada 21 kelime mevcuttur. Kitabın son bir buçuk sayfasındaki Arapça asıllı kelimeler ise şunlar: ziyade, cesaret, eşya, tekrar, hal, teselli, mana, cevap, gayet, tabii, mahut, ziyaret, hâlâ, ilave, garip, his, mukavemet, kalp, hayal, manzara, insan, an, hayır, nihayet, hüznün, karar, rağmen, lazım, zaman, fakat. Tekrarlar ve özel isimler hariç burada 30 kelime bulunuyor.

Mustafa Kutlu'nun *Menekşeli Mektup* adlı eserinin elimizdeki baskısına göre ilk sayfasında şu Arapça kökenli kelimeler bulunuyor: bazı, kadar, sokak, cadde, sahil, kahve, tercih, müdavim, mesafe, hava, ufuk, kayıp, arsa, mangal. Burada 14 kelime vardır. Kitabın son sayfasında ise şunlar bulunuyor: esir, tatil, vücut, ömür, ihtiyaç, vesaire, defa, maden, memleket, kayıp, sebep. Bunlar 11 kelimedenden oluşuyor.

Bu kelime sayıları tablo haline getirildiğinde şu sonuca varılır:

Tablo 1: Çağdaş Türk edebiyatı roman ve hikâyelerinin ilk ve son sayfalarında bulunan Arapça kökenli kelime sayıları:

Roman/Hikâye	Yayın tarihi	İlk ve son sayfalarında bulunan Arapça kökenli kelime sayısı (tekrarlar ve özel isimler hariç)
Semaver-Sarnıç (birlikte basım)	1936-1939	22+39 = 61
İçimizdeki Şeytan	1940	21+30 = 51
Huzur	1949	47+31 = 78
Mahalle Kahvesi-Havada Bulut (birlikte basım)	1950-1951	10+28 = 38
Saatleri Ayarlama Enstitüsü	1961	41+22 = 63
Menekşeli Mektup	2006	14+11 = 25
ORTALAMA (ilk ve son sayfadaki -tekrarlar ve özel isimler hariç- Arapça kökenli kelime sayısı)		52,6

Bu kelime sayısının ilk ve son sayfadaki toplam kelime sayısına oranını bulmak için tekrarları ve özel isimleri de dahil etmek gerekir. Ancak burada böyle istatistik bir çalışma hedeflenmemiştir. Kaldı ki kitapların tasarımı, yazının aralıklı veya sık olması gibi sebeplerle sayfalarda yer alan kelime sayıları oldukça görecelidir. Örneğin Kutlu'nun kitabında bir sayfada yer alan kelime sayısı diğer kitaplara göre çok azdır.

Fakat burada dikkat çekilmek istenen şey, seçilen yazarların ortalama bir Türk edebiyatı okuru için önemli olan ve çeşitli dünya görüşlerine sahip yazarlar oluşudur. Ayrıca burada seçilen yazarlar, dilleri günlük hayattan uzak olmayan, güncel Türkçe ile yazan kişilerdir. Türk edebiyatının en önemli hikayecilerinden biri olan Sait Faik'in "rahat yazan, konuşur gibi hikâye yazan" biri olduğunu söylemek yeterlidir.(Ergüzel ve Kirik, 2012) Mehmet Kaplan'ın tanımıyla "Türk edebiyatının en büyük yazarlarından biri" olan Ahmet Hamdi Tanpınar, her ne kadar roman yazımında estetik bir sanat anlayışına sahipse de (Sağlık, 2010) kullandığı kelimelerde "kelimelerin kökenine bakmadan günlük hayatta kullanılıyor olmasına dikkat etmiştir." (Balcı, 2016, s. 431) Tanpınar'daki roman dilinin şiirselliği bu güncel dile zarar veren bir şey değildir. Geleneksel değerlere hayranlık ile Batılılaşma arasında bir yol izleyen Tanpınar'ın divan edebiyatı ve eski edebiyat eleştirisi ile yer yer Batılılaşmayı savunan söylemleri onun dili hakkında da bize fikir vermektedir.² Dolayısıyla Tanpınar, eserlerinde çok Arapça kökenli kelime kullanma yanlısı biri değil, aksine dili yaşayan sadeleşmiş haliyle eserine aktaran biridir. Nitekim Beatrix Caner, *Huzur* romanını "Türk Romanının Zirvesi" olarak tanımlamıştır. (Caner, 2022) Yine Sabahattin Ali hakkındaki bir biyografi kitabında onun roman dili şöyle tanımlanıyor: "Sabahattin Ali'nin romanları da hikâyeleri gibi yalın bir dil ve sade bir üslubun ürünü olarak karşımıza çıkarlar." Araştırmacı Ramazan Korkmaz'a göre Sabahattin Ali'nin dili, halkın konuştuğu, anladığı dildir.

² Konu hakkındaki bir tartışma için bkz: (Süzgün, 2025)

(Korkmaz, 1997, ss. 363-370) Son olarak Mustafa Kutlu, hâlâ hayatta olup yeni kitaplar yayınlayan bir yazarımızdır. Kutlu, hikayeciliğinin yanı sıra dil ve üslup özellikleriyle de öne çıkmakta, hatta adı Türkçe öğretiminde istifade edilmesi teklif edilen Sait Faik Abasıyanık, Ahmet Hamdi Tanpınar vb. yazarlarla birlikte anılmaktadır.³

Böylece söz konusu yazarların Türk okuyucusu için son derece önemli olduğu, bu yazarların eserlerindeki sözvarlığının da edebi düzeyde günümüzün dili olduğu açıkça görülmektedir. Bu eserlerdeki Arapça kökenli sözvarlığının miktarı, okuma ve okuduğunu anlama becerileri açısından Arapça bilmeyi önemli hale getirmektedir. Cumhuriyet dönemindeki tüm sadeleştirme çabalarına rağmen Türkçenin ortalama sözvarlığı, klasik Arapça eğitimi almamış birine nispetle bu eğitimi almış birine kendini daha fazla açmaktadır. Klasik Arapça eğitimi ise temel giriş derslerinin ardından Sarf eğitimi ile başlar. Sarf ilmi Arapça kelimelerin yapılarını ve türeyişlerini inceler. Aşağıda örneklem olarak seçtiğimiz kitaplardaki Arapça kökenli sözvarlığında görülen morfolojik akrabalıkların arz edilişi üzerinden sarf ilminin tahsilindeki ehemmiyet daha iyi anlaşılacaktır.

Arapça Kökenli Sözvarlığında Morfolojik Akrabalıklar

Burada Arapçanın bireşimsel-bükümlü bir dil olmasından hareketle (Akdağ, 2003) Arapçadan Türkçeye geçmiş kelimelerin çok sayıda türetim ilişkileri ihtiva ettiği, aralarındaki bu akrabalıklar sebebiyle de Arapçanın bu özelliğinden haberdar olan kişilerin Türkçenin Arapça kökenli sözvarlığına daha iyi hâkim olacağı ileri sürülmektedir.

Roman ve hikayelerden oluşan mezkûr altı kitabın ilk ve son sayfalarında geçen Arapça kökenli Türkçe kelimeler zikredilmişti. Bu kelimeler arasında Arapçanın kelime yapısı açısından türemiş kelimeler olduğu gibi türememiş kelimeler de bulunmaktadır. Konu açısından önemli olan kelimeleri öne çıkarırsak, burada Tanpınar'ın söz konusu iki eserinin ilk ve son sayfalarında geçen "mecbur, meşgul, lazım, ihtiyaç, tahammül, memleket, emir, eser, mektep, mesele, alim, teşekkül" kelimelerine bakmak, bize bu kelimelerle akraba olan birçok türemiş kelimenin de Türkçede var olduğunu gösterir. Örneğin "mecbur" kelimesi جبر kök harflerinden türemiş "ism-i mef'ûl" kalıbında bir kelimedir ki Türkçede aynı kök harflerinden türemiş şu kelimeler de bulunmaktadır: cebr, cebrî, cebren, cebir, cabir, ceberut, cebriye, icbar, mücbir, Cebbâr. Meşgul ile akraba olan kelimelere "iştilal, meşguliyet"; ihtiyaç ile akraba olan kelimelere "hacet, muhtaç"; memleket ile akraba kelimelere "mülk, mülkî, mülkiyet, melik, malik, memlûk, temellük, melekût"; emir ile akraba kelimelere "amir, memur, ümera, memuriyet"; mektep ile akraba kelimelere "kitap, mektup, katip, kütüphane"; alim ile akraba kelimelere "ilim, muallim, ulema, talim, ilam, malum, malumat"; teşekkül ile akraba kelimelere "şekil, müteşekkîl, şeklen" kelimeleri örnek verilebilir. Hukuk gibi farklı disiplinlere ait terimlere veya Osmanlıca metinlere itibar edildiğinde bu kelimeler daha da çoğalacaktır; burada ise ilk akla gelen kelimelerle yetinildi. Yine bu listedeki "lazım" kelimesi ile aynı kökten türeyen "lüzum, ilzam, iltizam, mülazım" gibi kelimeler de Türkçeleşmiştir. Tanpınar'dan alınan şu cümle buna bir örnektir: "Hiçbir şey olmasa, bir insanın hayatına

³ Bir örnek için bkz: (Aşı ve Büyükkavas Kuran, 2022)

lüzumundan fazla girersiniz ki bundan daha korkunç bir şey olmaz.” (Tanpınar, 2022, s. 329) Yine bu listedeki “tahammül” kelimesi ile aynı kökten türemiş “hamletmek, hamile, hamil, ihtimal, muhtemel, hamal, hamle, hamule” kelimeleri günümüz Türkçesinin bir parçasıdır ve hepsi de حمل kökünden türemiştir. Sabahattin Ali’nin “hamletmek” kelimesini kullanması buna açık bir örnektir: “Bunları düşünürken geçen birkaç saniyelik sükûtu Ömer’in bir akraba ölümü karşısında duyduğu teessüre hamleden Emine teyze...” (Sabahattin Ali, 2021, s. 22) Yine aynı listedeki “mesele” kelimesi ile “sual, mesul, mesuliyet, mesail” kelimeleri akrabadır. Tanpınar “mesul” kelimesini şöyle kullanıyor: “İnsan, bütün kâinattan mesuldür.” (Tanpınar, 2019, s. 362)

Huzur romanının ilk sayfasında yer alan “mecbur” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2: *Huzur* romanının ilk sayfasında yer alan “mecbur” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları:

Kelimenin Kökü	Türkçede Kullanılan Hali	Sarf ilmindeki sığası
جبر	Mecbur	İsm-i mef’ûl
	Mecburiyet	Yapma mastar
	cebr	Mastar
	cebrî	Nispet eki almış isim
	cebren	Zarfa dönüşmüş mastar
	cebîr	İsim
	cabîr	İsm-i fâil
	ceberût	İsim
	cebrîye	Nispet eki almış isim
	icbar	إفعال bâbından mastar
	mücbir	إفعال bâbından ism-i fâil
	Cebbâr	Mübâlaga ism-i fâil

Huzur romanının ilk sayfasında yer alan “lazım” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: *Huzur* romanının ilk sayfasında yer alan “lazım” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları:

Kelimenin Kökü	Türkçede Kullanılan Hali	Sarf ilmindeki sığası
لزم	lazım	İsm-i fâil
	lüzum	Mastar
	ilzam	إفعال bâbından mastar
	iltizam	افتعال bâbından mastar
	mülazım	مفاعلة bâbından ism-i fâil
	malzeme	[mâ-lezime] ism-i mevsul + fiil-i mâzi

Huzur romanının ilk sayfasında yer alan “tahammül” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4: *Huzur* romanının ilk sayfasında yer alan “tahammül” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları:

Kelimenin Kökü	Türkçede Kullanılan Hali	Sarf ilmindeki sığası
حمل	tahammül	تفعل bâbından mastar
	haml (hamletmek)	Mastar

hâmile	İsm-i fâil
hâmil	İsm-i fâil
ihtimal	افتعال bâbından mastar
muhtemel	افتعال bâbından mastar
hamal	[hammâl] mübalağa ism-i fâil
hamle	Mastar binâ-i merra
hamule	isim

Sait Faik’e ait iki kitabın giriş ve sonuç sayfalarından alınan kelimelerden, örneğin “vücut” kelimesi, yine Türkçede kullanılan “mevcut, mevcudiyet, vicdan, icat, mucit, vecd” kelimeleriyle aynı kökten türemiştir. Sabahattin Ali’yi okuduğumuzda “Mevcut ölçülerin dışındaki fevkalade tanışma bu mu?” (Sabahattin Ali, 2021, s. 23) cümlesinde veya Tanpınar’ı okuduğumuzda “...insan da saati kendine benzer icat etti” (Tanpınar, 2022, s. 32) cümlesinde bunun örneklerini görürüz. Yine aynı listedeki “şarap” kelimesi ile “şurup, meşrubat, maşrapa, meşrep” kelimeleri aynı köktendir. Sait Faik “maşrapa” kelimesini şöyle kullanmıştır mesela: “İhtiyar karısı pırıl pırıl kalaylı maşrapa ile ona su dökecek.” (Abasıyanık, 1970, s. 38) Yine bu listedeki kelimelerden “hakikat” ile “hakiki, hak, hukuk, tahakkuk, hakkaniyet, tahkik, muhakkik, muhakkak, istihkak, müstahak” kelimelerinin; “haber” ile “muhabir, ihbar, istihbarat, muhabir” kelimelerinin; “manzara” ile “nazar, nazari, nazir, münazara” kelimelerinin akraba olduğunu göstermek konunun ehemmiyetini ortaya koymak açısından kafidir.

Semaver-Sarnıç hikâye kitabının ilk sayfasında yer alan “vücut” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5: *Semaver-Sarnıç* hikâye kitabının ilk sayfasında yer alan “vücut” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları:

Kelimenin Kökü	Türkçede Kullanılan Hali	Sarf ilmindeki sığası
وَجَدَ	Vücut	Mastar
	Vecd	Mastar-isim
	İcat	إفْعَال bâbından mastar
	Mucit	إفْعَال bâbından ism-i fâil
	Mevcut	İsm-i mef’ûl
	mevcudiyet	Yapma mastar
	Vicdan	Mastar-isim

Mahalle Kahvesi-Havada bulut hikâye kitabının ilk sayfasında yer alan “hakikat” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 6: *Mahalle Kahvesi-Havada bulut* hikâye kitabının ilk sayfasında yer alan “hakikat” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları:

Kelimenin Kökü	Türkçede Kullanılan Hali	Sarf ilmindeki sığası
حَقَّ	Hak	Mastar
	Hakikat	Mübalağa sigasında isim
	Hakiki	Nispet eki almış isim
	Hukuk	Çoğul/cemi isim
	Tahakkuk	تَفَعُّل bâbından mastar
	hakkaniyet	Yapma mastar
	tahkik	تَفْعِيل bâbından mastar

tahkikat	Çoğul/cemi isim
muhakkik	تفعیل bâbından ism-i fâil
muhakkak	تفعیل bâbından ism-i mef'ûl
istihkak	استفعال bâbından mastar
müstahak	استفعال bâbından ism-i mef'ûl
hukuki	Nispet eki almış isim

Sabahattin Ali'nin bir kitabının giriş ve sonuç sayfalarından yapılan listeye bakıldığında; “şekil” ile “teşekkül” arasında, “müderris” ile “ders, medrese” arasında, “sual” ile “mesul” ve benzeri geride geçen kelimeler arasında, “mukavemet” ile “kavi, kuvvet” kelimeleri arasında veya “mezun” ile “izin” arasında görülen isticlak hemen ilk akla gelenlerdir. Yazarın romanında “teşekkül” şöyle geçer: “...demek daha kâinatın teşekkülü sıralarında ahbaplık tesis ettiğini söylediğin taze, akrabadan imiş!” (Sabahattin Ali, 2021, s. 23)

Mustafa Kutlu'nun bir kitabındaki giriş ve sonuç cümlelerinden alınan kelimeler arasında örneğin “müdavim” ile “devam” arasında, “kadar” ile “miktar” arasında, “tatil” ile “atalet” arasında veya “ömür” ile “mamur, imar” kelimeleri arasındaki akrabalıklar hemen örnek verilebilir. Yine o listede bulunan, fakat harf değişikliğiyle “mangal”a dönüşen ve aslında نقل kökünden “menkal” olan kelime ile “nakil, menkul, intikal” gibi kelimeler arasındaki ilişkileri de buna örnek verebiliriz.

Şu veriler de bu makaledeki tezi pekiştirir niteliktedir: Örneğin Tanpınar'dan “Cemal Bey itikadımca bir İspirtizma Cemiyeti azası olacak insanların en sonuncusu idi.” (Tanpınar, 2022, s. 155) cümlesini okuyan bir öğrenci, burada geçen “cemiyet” kelimesi ile aynı kökten türemiş “cemaat, cami, cuma, içtima, mecmua, icma, cima, cem” gibi diğer Arapça asıllı kelimelerin akrabalıklarını daha iyi kavrayacaktır. Yine sözgelimi Sait Faik'in “Mahsus böyle yapıyor, hiç tespih şimdi cebinde olsa böyle yapar mı?” (Abasıyanık, 1970, s. 58) cümlesindeki “mahsus” kelimesiyle karşılaşan bir okur, Arapça sarf ilmine muttali olduğu zaman, bu kelime ile akraba olan “has, hususi, hususiyet, tahsis, ihtisas, mütehassıs” gibi kelimeleri zihninde ilişkilendirecek, bu ilişki ağı üzerinden oluşan harita ile bir dil bilinci geliştirecektir. Yine نظم kökünden gelen “nazım, manzum, manzume, nizam, nizami, tanzim, tanzimat, intizam, muntazam” kelimeleri, ظلم kökünden gelen “mazlum, zalim, zulüm, zulmet, mezalim” kelimeleri, عرض kökünden gelen “arz, arıza, maruz, tariz, muaraza, muarız, itiraz, muteriz, taarruz” kelimeleri bu kabilden haritaların, ağların oluşmasına yardımcı olur. Sabahattin Ali'nin “Bir eşraf evinin ağırbaşlı havası ve mütehakkim edası tavırlarında görüldüğü için arkadaşları ona pek sokulamıyordu.” (Sabahattin Ali, 2021, s. 27) ifadeleri ile karşılaştığımızda, sarf ilmine hâkim isek, buradaki “mütehakkim” kelimesinin akrabalarından oluşan bir zihinsel ilişki ağı bize yardımcı olacaktır. Nitekim Türkçede aynı kökten gelen “hâkim, hüküm, hükmen, hikmet, tahakküm, hakimiyet, hekim, tahkim, mahkûm, mahkûmiyet, muhakeme, hükümet, muhkem, mahkeme, müstahkem, ahkâm” gibi kelimeler de bulunuyor. Bir araştırmaya göre Türkçede en çok kelime türeten Arapça asıllı kökler arasında حكم kökü birinci sırada yer almakta ve bu kelimedenden 23 kelime türetilmektedir. Hatta bir sözlükte bu kökten türemiş 26 kelime verilmiştir. (Ermiş, 2013) Yine örneğin tam da bu makalenin kaleme alındığı sırada “Hikmet Esaslı Bir Hükümet Hakimiyetle Taçlanır”

başlıklı bir makale yayınlanmıştı. (İnce, 2025) Bu başlık, makalenin ana hedeflerinden biri olan “morfolojik akrabalıkları bilmenin zihnimize bir sözvarlığı haritası veya ilişkiler ağı oluşturacağı” iddiasını destekler niteliktedir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nden alınan “cemiyet” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 7: *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nden (s.155) alınan “cemiyet” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları:

Kelimenin Kökü	Türkçede Kullanılan Hali	Sarf ilmindeki sığası
جمع	Cemiyet	Yapma mastar
	Cemaat	İsim
	Cami	İsm-i fâil
	Cuma	İsim
	İçtima	افتعال bâbından mastar
	Mecmua	İsm-i mef’ûl
	İcma	Mastar
	Cima	مفاعلة bâbından mastar
	Cem	Mastar

İçimizdeki Şeytan romanından alıntılanan “mütehakkim” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 8: *İçimizdeki Şeytan* romanından (s.27) alıntılanan “mütehakkim” kelimesinin Türkçedeki bazı akrabaları:

Kelimenin Kökü	Türkçede Kullanılan Hali	Sarf ilmindeki sığası
حكم	Mütehakkim	تفعل bâbından ism-i mef’ûl
	Hâkim	İsm-i mef’ûl
	Hüküm	Mastar
	Hükmen	Zarfa dönüşmüş mastar
	Hikmet	Mastar-İsim
	Tahakküm	تفعل bâbından mastar
	Hakimiyet	Yapma mastar
	Hekim	İsm-i fâil
	Tahkim	تفعیل bâbından mastar
	Mahkum	İsm-i mef’ûl
	Mahkumiyet	Yapma mastar
	Muhakeme	مفاعلة bâbından mastar
	hükümet	İsim
	muhkem	إفعال bâbından ism-i mef’ûl
	mahkeme	İsm-i mekân
	müstahkem	استفعال bâbından ism-i mef’ûl
	ahkam	Çoğul/cemi isim

Bir cümleyi tüm kelimeleri ile tahlil edebilen birinin o cümleyi anlaması ile tahlil edemeyen kişinin anlaması arasında fark olacağı açıktır. Örneğin *Huzur*’da geçen “Sabih çoktan beri siyasî vaziyeti münakaşa edecek bir adam ele geçirmediği için memnundu.” cümlesi Arapça sarf ilmine vakıf olan biri için epeyce bir morfolojik zenginlik içermektedir. “Siyasi” kelimesi nispet eki almış bir isim, “vaziyet” kelimesi وضع kökünden türetilmiş bir yapma mastar, “münakaşa” kelimesi نقاش kökünün müfâ’ale babından gelen ve işteş anlama sahip bir mastar, “memnun” kelimesi ممن kökünden türemiş bir ism-i mef’ûl’dür. Bazen yazar

aynı kökten türemiş iki kelimeyi aynı paragrafta kullanarak hem kendisini hem de okurunu bu kelime akrabalıklarından, çağrışımlarından istifade ettiriyor. Aynı romanda geçen şu ifadeler bunun bir örneğidir: “Hatta en muzır hayvanlara bile fenalık edemezdi. Kediye çok sevdiği halde ‘komşumuz fareleri ızzar eder’ diye evinde kedi bulundurmamış.” (Tanpınar, 2019, s. 201) Buradaki muzır (zarar veren) ve ızzar (zarar vermek) kelimelerinin akrabalığı cümlede söze estetik bir esneklik katmasının yanı sıra, okurun zihinsel kelime haritasından faydalanıyor.

Huzur romanında tek cümlede geçen iki kelimenin akrabalığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 9: *Huzur* romanında tek cümlede geçen iki kelimenin akrabalığı:

Kelimenin kökü		
ضرر	Türkçede en çok bilinen sigası: “zarar”	İsim
	Cümledeki 1. Kelime: “muzır”	İsm-i mef’ûl
	Cümledeki 2. Kelime: “ızzar”	إفعال bâbindan mastar

TDK sözlüğüne göre eskimiş (Akalin vd., 2011, s. 1691) olan “miyar” kelimesi, Tanpınar’ın hem *Huzur* hem *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde geçiyor.⁴ Günümüzde edebiyat öğretmenlerinin lise öğrencilerine tavsiye ettiği ve Cumhuriyetten sonra kaleme alınmış bu romanlarda geçen kelimeler hangi kıstasa dayanarak eski kabul edilmektedir? Tanpınar’ın bu kelimeyi kullanması ile Halit Ayaracı karakterinin soyadı, hatta romanın ismindeki “ayar” kelimeleri arasında kurduğu nükteli ilişkiyi de yine Arapça kelimelerin künhüne vakıf olanlar daha iyi anlayacaklardır. Bu makalenin amaçlarından biri de “eskimiş kelime” örneğinde olduğu gibi bu tür yargıların yeniden sorgulanmasıdır.

Arapça Sarf/Morfoloji Öğretiminin Konuları ile Arapça Kökenli Sözcüklerinin Karşılaştırılması

Sarf ilmi Arapçada kelimenin yapısını ve bu yapıdaki şekli değişimleri inceler. Kelimenin yapısında onun cümle içindeki kullanımına bağlı olarak meydana gelen değişimler bu kapsamın dışındadır. Kelimelerin yalın ve türemiş halleri, türeme ilişkileri ve yapısal değişimlere bağlı olarak meydana gelen anlam değişimleri de yine sarf ilminde incelenir. (İbnü’l-Hâcib, 2014) Osmanlı medrese ve mekteplerinde okutulan ilimlerden biri de sarf ilmi olmuştur. Sıralama bakımından da öncelik genellikle sarf ilmine verilmiştir. (Alak, 2015) Sarf ilmi öğretiminde Arapçadaki fiiller (mazi, muzari, emir), mastarlar (mimli mastar, mimsiz mastar, sinai mastar, mastar binâ-i merra, mastar binâ-i nev’î) ve bunlardan türeyen ism-i fâil, ism-i mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mekân, ism-i zaman, ism-i mansûb, mübâlaga ism-i fâil yapıları; fiillerin ve isimlerin tekil (müfred), ikil (tesniye) ve çoğul (cemi) kalıpları; ayrıca tüm bu kelimelerin farklı bablardan (if’âl bâbı, tef’îl bâbı, mufâ’ale bâbı, istif’âl bâbı vb.) gelen, ilave harf alarak türemiş halleri öğretilir.⁵ Ayrıca illetli fiillerin ve onlardan türeyen isimlerin çekim

⁴ “Onun bu ses miyarı bizim ölçümüzdeki yüksek, ağır, kırık, yumuşak sesler değildi.” (Tanpınar, 2019, s. 204) “Ve itiraf edeyim ki Pakize’nin zevki benim için bir çeşit miyar olmuştur.” (Tanpınar, 2022, ss. 361-362)

⁵ Bkz: (el-Hamalavi, 1971)

ve türeyişlerinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümler (i'lâller) de bu ilim dahilinde incelenir. Örneğin Türkçeye geçmiş bir ism-i mekân olan “mektep” [mekteb] kelimesi illet harfi barındırmayan كتب fiilinden -veya diğer görüşe göre “kitabet” mastarından- türemişken, yine Türkçeye geçmiş olan “mezar” ism-i mekânı illetli olan زار fiilinden -veya diğer görüşe göre “ziyaret” mastarından- türemiştir. İletli fiilden türeyen isimdeki bu değişim, sarf ilmi tahsili alan kişiye yabancı değildir. Dolayısıyla böyle bir okuyucu, mezar kelimesi ile ziyaret kelimesi arasındaki türeme ilişkisini bilmektedir.

Morfolojik yapılarına ve türlerine göre Türkçede kullanılan Arapça asıllı kelimeleri aşağıdaki gibi örneklendirebiliriz:

Mastar

Tablo 10: Arapça kökenli kelimelerden mastar olanlara örnekler ve mastar türleri:

Kelime Türü	Örnek
Sülâsî mücerred semâ'î mastar	Sual, sükût, kıraat, nazar, ilim, rey, şehadet, cem, buluş, cehalet, halk, darp, talep, zuhur, amel, kitabet, lüzum, vaat, fikir, terk, hüküm, gazap, devam, hücum vb.
Mimli mastar	Mantık, marifet vb.
Mastar binâ-i merra	Celse, darbe vb.
Mastar binâ-i nev'î	İbret, nimet, kısmet vb.
Sınai mastar	Uzviyet, ameliye, nazariye, muvaffakiyet, ebediyet vb.
إفعال bâbından mastar	İcap, ıslah, ihata, inkâr, İslam, ikram, ihsan, icbar, ilzam, ikrah, itlaf, icabet, ihanet, işaret, ihbar, izale, işgal, ısrar, itaat, iade, ifade, ikamet, imkân, inzal, icat, irade, ihmal vb.
تفعیل bâbından mastar	Teşhir, tatbik, tesis, tebrik, tecil, tahmin, tekzip, tahkim, tespih, teşmil, teşrik, teşbih, tashih, tayin, tafsil, tekbir, taklit, teklif, telmih, tembih, terbiye, tesir vb.
مفاعلة bâbından mastar	Münakaşa, münazara, mücadele, mübadele, muhasebe, muaheze, mütareke, muharebe, muhabere, müzakere, murabaha, müşahede, müsamaha vb.
انفعال bâbından mastar	İnfial, inkıta, inkisar, inkılap, inhisar vb.
اقتعال bâbından mastar	İtiraf, iltihak, içtima, irtifa, iptila, içtihat, ihtimal, ihtilal, ihtiyar, ihtilaf, ihtisar, irtihal, intihal, intihar, iştigal, iftira, itibar, imtihan, intiba, iştiha, ihtida, ıstırap, ihtiras, iltifat, izdiham vb.
تفعّل bâbından mastar	Tahammül, teşekkül, tesettür, tahayyül, terennüm, taayyün, tekeffül, tereddüt, teganni, tebessüm vb.
تفاعّل bâbından mastar	Tesadüf, tetabuk, tecavüz, tedavül, tesanüt, tenakuz, tevarüs vb.
استفعال bâbından mastar	İstihza, istihsal, istiğfar, istintaç, istihraç, istifade vb.
فعل rubâ-i mücerred bâbından mastar	Zelzele, debdebe, vesvese vb.

Örnek cümleler:

“Ömrümde birkaç defa, üzerime herhangi bir *sualle* yürüyen, gözüme *sual* sorulabilecek adam gibi bakan birkaç bedbahta azametli tavır da takınmadım değil. (...) Bu çeşit bir yanılmaya insanoğlunun hiç *tahammülü* yokmuş.” (Abasıyanık, 1970, s. 31)

“Ondan yalnız koku, buhar ve sabahın saadeti *istihsal* edilirdi.” (Abasıyanık, 1981, s. 9)

“*İltihak* ettikleri fenerli kafile, içtikleri üç beş kadeh rakının *tesiri* altında idi.” (Abasıyanık, 1981, s. 56)

“Bir din, din olarak *münakaşa* edilir, ret veya kabul edilir, yoksa hayatımıza getireceği kolaylıklar için değil.” (Tanpınar, 2019, s. 48)

“...sanki insan kafasının bütün düzensizliği bu çarşıda birdenbire *teşhir* edilmesi *icap* ediyormuş gibi birbirine karışıyordu.” (Tanpınar, 2019, s. 51)

“İnsan bu *istihzayı* bulduktan sonra *ebediyete* kadar *müsamahalı* olurdu.” (Tanpınar, 2022, s. 337)

“...demek daha kâinatın *teşekkülü* sıralarında ahabpılık *tesis* ettiğini söylediğin taze, akrabadan imiş! (...) Ne diyelim, Allah *muvaaffakiyet* versin!” (Sabahattin Ali, 2021, ss. 23-24)

“Çok *izdiham* var, hacılar Cennet Bahçesi denilen yerde...” (Kutlu, 2007, s. 114)

“...onun yokluğundan *istifade* ile bu erkeksiz kalmış eve yerli-yersiz girip-çıkan bir yabancı adam dikkat çekmez olur mu?” (Kutlu, 2007, s. 50)

İsm-i fâil

Tablo 11: Arapça kökenli kelimelerden *ism-i fâil* olanlara örnekler:

Kelime Türü	Örnek
Sülâsî mücerred bablarından <i>ism-i fâil</i>	Kâtip, kadı, kari, bani, cami, hâkim, zail, salim, zalim, katil, canı, şamil, şahit, şair, talip, alim, arif, gaip, faiz, lazım, vaiz vs.
إفعال bâbından <i>ism-i fâil</i>	Mümin, müslim, müflis, mücrim, muhsin, muhlis, müdrik, müşil, müşrik vb.
تفعیل bâbından <i>ism-i fâil</i>	Muhayyile, müderris, müvezzi, muallim, mürebbi vb.
مفاعلة bâbından <i>ism-i fâil</i>	Mukabil, muhasip, müşahit, murakıp, mülazım, muarız vb.
انفعال bâbından <i>ism-i fâil</i>	Münhasır vb.
اقتعال bâbından <i>ism-i fâil</i>	Müçtehit, muhtelif, müfteri, mühtedi, muktedir, münteher vb.
تفعّل bâbından <i>ism-i fâil</i>	Müteşekkil, müteşekkir, mütesettir, mutaassıp, müteessir vb.
تفاعّل bâbından <i>ism-i fâil</i>	Müteceviz, mütenakız vb.
استفعال bâbından <i>ism-i fâil</i>	Müstehzi, müsteşrik, müstefit, müstebit vb.
فعلل bâbından <i>ism-i fâil</i>	Mütercim vb.

Örnek cümleler:

“Bir *müvezziin* tek başına günde bin gazete satıp satamayacağı *münakaşasını* açan adam...” (Abasıyanık, 1970, s. 43)

“Haleti ruhiyemin anlaşılmasından *müteessir* olmakla beraber, bana işaret edilen yete bakmayı da unutmadım.” (Abasıyanık, 1981, s. 92)

“Yamyamlar, herhangi bir ideolojiye, sağ veya sol, *mutaassıp* olanlardı. *Katiller*, birtakım meseleleri olan ve her gördüklerine onlardan bahsedenlerdi. (...) *Müntehirler* ise bunları iki taraflı azap haline sokanlardı.” (Tanpınar, 2019, s. 95)

“Sadece zihninden, *muhayyilesini* zorla kırbaçlayarak mı bütün bunları yapıyordu?” (Tanpınar, 2019, s. 295)

“Zengin mirasyedi, *müflis* veya tutunmuş tüccar, şöhretsiz *şair*, gazeteci, ressam...” (Tanpınar, 2022, ss. 130-131)

“Buna *mukabil* hakiki mimarlar, bir türlü eserimi kabul etmek istemiyorlardı.” (Tanpınar, 2022, s. 372)

“Tarih *müderresi* sualleri birbiri arkasına sıraladıkça kız şaşırıyor, dört tarafından yardım ister gibi başını çeviriyordu.” (Sabahattin Ali, 2021, s. 13)

“Her *mücrim* ruhlu insan gibi ben de vehimlerimin oyuncağı olmaya başlıyorum.” (Sabahattin Ali, 2021, s. 143)

İsm-i mef'ûl

Tablo 12: Arapça kökenli kelimelerden *ism-i mef'ûl* olanlara örnekler:

Kelime Türü	Örnek
Sülâsî mücerred bablarından ism-i mef'ûl	Mahluk, mahkûm, mektup, mesut, mahsus, mecmua, mevzu, mebzul, metruk, merhum, mazlum, maktul, matlup, malum, menfur, meyus, mevkuf, mermi vs.
افعال bâbından ism-i mef'ûl	Müsbet, muhkem, mücmel, mülhem vb.
تفعیل bâbından ism-i mef'ûl	Müreffeh, muazzeb, muhakkak, mukayyet, müessese, müselleme, musallat vb.
اقتعال bâbından ism-i mef'ûl	Muhteşem, müktesep, muhterem, muteber, müşterek vb.
افعال bâbından ism-i mef'ûl	Müsvedde vb.
استفعال bâbından ism-i mef'ûl	Müstakbel, müstahdem, müstear vb.

Örnek cümleler:

“Bir karıncanın bizim bütünümüzü değil milyonda bir parçamızı duyması gibi, ben de bu kocaman, deniz denilen canlı, *muhteşem mahlûkun* bir parçasının...” (Abasıyanık, 1970, s. 126)

“Bana *musallat* oldu, ne diyeyim.” (Abasıyanık, 1981, s. 100)

“Halbuki kendimize *mahsus* yeni bir hayat şekli yaratmak devrindeyiz.” (Tanpınar, 2019, s. 97)

“Bırak ki her yerde, en zengin ve *müreffeh* cemaatlerde bile, hayat bir yığın artıklarla, yarı yolda kalmışlarla doludur.” (Tanpınar, 2019, s. 202)

“Yoksa, alaturka musiki karşısındaki vaziyeti tamamiyle *müstear* bir vaziyet miydi?” (Tanpınar, 2019, s. 295)

“Siz n’olsa Hristiyanınız, ruhu *muazzeb* olur!” (Tanpınar, 2022, s. 9)

“*Muhakkak* vardır. Kim bilir nerede gizlidir! (...) Malınıza *mukayyet* olun!” (Tanpınar, 2022, s. 85)

“İnşallah, yine *müsveddeleri* birbirine karıştırmadım?” (Tanpınar, 2022, s. 340)

“O asıl namussuzluğu *mevkuf* iken beni kandırmak suretiyle yapmıştı.” (Sabahattin Ali, 2021, s. 119)

“Bütün bunlar sizin için *malum* şeyler değil miymiş?” (Sabahattin Ali, 2021, s. 81)

“*Müessesenin* çekirdeği İlke Eczanesi’dir.” (Kutlu, 2007, s. 34)

“Zaten içinde ne vardı ki, *mermi* bile yok.” (Kutlu, 2007, s. 157)

Sıfat-ı müşebbehe:

Tablo 13: Arapça kökenli kelimelerden sıfat-ı müşebbehe olanlara örnekler:

Kelime Türü	Örnek
فعل vezninde sıfat-ı müşebbehe	Kerim, selim, cemil, azim, halim, rahim, latif, fakir, hafif, galiz vs.
أفعل vezninde sıfat-ı müşebbehe	Esmer, eşref vb.
فعلان vezninde sıfat-ı müşebbehe	Heyecan, hafakan vb.

Örnek cümleler:

“Harikulade bir bahçe! *Latif* bir koruluk.” (Abasıyanık, 1970, s. 99)

“...ötesini berisini tamir ettikten sonra *fakir* dostlarına hediye ederdi. (...) Ondan sonrasına Allah *kerimdir!*” (Tanpınar, 2022, s. 33)

“İçinde hala deminki ağlamanın verdiği *hafiflik* ve onu takip eden bir saadet hissi devam ediyordu.” (Sabahattin Ali, 2021, s. 97)

“Oh, rahatladım, bundan gerisi Allah *kerim*.” (Kutlu, 2007, s. 120)

İsm-i mekân

Tablo 14: Arapça Kökenli Kelimelerden İsm-i Mekân Olanlara Örnekler:

Kelime Türü	Örnek
مفعّل vezninde ism-i mekânlar	Mevki, merci, mevzi, menzil, meclis, mahfil vs.
مفعّل vezninde ism-i mekânlar	Mektep, mezbele, manzara, mezar, memba, mezbaha, mafsâl, mesken, mezhep, meşrep, memleket vb.

Örnek cümleler:

“Onu vapurda ikinci *mevkiin* tahtaları üzerinde Rumca konuşurken dinlerim.” (Abasıyanık, 1970, s. 65)

“On iki yaşında evlerinin arkasındaki *mezbelede* ip atlarken pek nefis olduğunu şimdi söyleyen bu on dokuz yaş, aynı zamanda korkunç bir ihtiyarlığın kara haberini de verir.” (Abasıyanık, 1970, s. 223)

“Çünkü burada terkibi idare eden şeyler, *manzara*, kalabildiği kadar olsa da mimari, hepsi bizimdi.” (Tanpınar, 2019, s. 123)

“Ortasından çıkan bir çitlenbik ağacıyla çok hususi bir güzellik kazanan harap bir *mezarın* önündeydi.” (Tanpınar, 2019, s. 353)

“...hem de onların henüz bütün *menbalarının* kurumadığını bildikleri için, son kırıntıyı yemeden kapılanacak başka bir yer aramayı istemiyorlardı.” (Sabahattin Ali, 2021, s. 26)

“Ancak o bir ilahe gibi kendisinden oldukça yukarlarda, erişilmez bir *mevkide* duruyordu.” (Kutlu, 2007, s. 52)

“Yahu sen zengin bir *memleketsin*, toprağında su yerine petrol akıyor. Şu garip hacılara sosyal *meskenler* yap.” (Kutlu, 2007, s. 107)

İsm-i mensûb

Tablo 15: Arapça kökenli kelimelerden ism-i mensûb olanlara örnekler:

Kelime Türü	Örnek
Nispet yâ'sı (î) eklenerek yapılanlar	Tabii, ilmi, behimi, iptidai, ahlaki, insani, hayati, suni, behimi, asri, ciddi vs.
فَعَّالْ vezninde ism-i mensûb	Sarrafa, bakkal vb.

Örnek cümleler:

“Kitaplar dediğime bakıp da büyük *ilmi* kitaplar, yahut da dört meşhur kitaptan birisini okuyup da iman ettiğim sanılmasın.” (Abasıyanık, 1970, s. 48)

“Çünkü, ekseriya, bu gibi hallerde göz göze geldiğimiz zaman kendini tutamaz, *sunî* ve alaycı bir gülümseme dudağını kenetlerdi.” (Abasıyanık, 1981, s. 36)

“İşte ben, bu küçük şehirde oturmayı kararlaştırmadan evvel, korkuyu, isterseniz önseziyi, bir *behimi* zevk gibi kucaklamış, avuçlarımın hararetini ona vakfetmiştim.” (Abasıyanık, 1981, s. 82)

“Beş günde, *iptidai* tahsilini beraber yapmışız gibi, binbir çocukça hatıra ile ayrıldım.” (Abasıyanık, 1981, s. 117)

“Birdenbire Allah'ı aradım. Ah, inansaydım, her şey o kadar kolay ve *tabii* olurdu ki...” (Tanpınar, 2019, s. 360)

“Şimdiden söyleyeyim ki alelade eşya ile döşenmiş bu odalarla İstanbul'un en *asrî* müessesesi olan enstitü binası arasında hiçbir münasebet yoktur.” (Tanpınar, 2022, s. 230)

“...teneffüs bitti, haydi sınıflara diye *ciddi ciddi* bağıırırdı.” (Kutlu, 2007, s. 125)

Müfred-cemi kelimeler

Tablo 16: Arapça kökenli kelimelerden tekil/müfred ve çoğul/cemi kullanımları:

Kelime Kökü	Müfred/Tekil	Cemi/Çoğul
حدث	Hadise	Havadis
حد	Had	Hudut
ورث	Varis	Verese
طور	Tavır	Etvar
طرف	Taraf	Etraf
شكل	Şekil	Eşkal
فقر	Fakir	Fukara
علم	Alim	Ulema

Örnek cümleler:

“İnsanların yüzüne, hal ü *etvarına* bakıp hikayeler mi düzüyorum?” (Abasıyanık, 1970, s. 53)

“Evet, *fıkaradır* ama kibirli değildir.” (Abasıyanık, 1970, s. 139)

“*Etraf* yeni bir dedikodu mevzuu bulur, eskisini unuttur.” (Kutlu, 2007, s. 53)

Sonuç

Günümüzde liseler için hazırlanan okuma listelerindeki isimler arasından seçilen Ahmet Hamdi Tanpınar'ın iki romanı, Sait Faik Abasıyanık'ın ikişerli basılmış dört hikayesi, Sabahattin Ali'nin bir romanı ve Mustafa Kutlu'nun bir hikayesi esas alınarak hazırlanmış bu makalede, günümüz Türk edebiyatı metnelerindeki Arapça kelimelerden, önce kitapların ilk ve son sayfalarından sonra da rastgele iç sayfalarından alınan Arapça kökenli kelimeler, Türkçede kullanılan diğer akrabalı ile birlikte değerlendirildi. İlgili kitapların ilk ve son sayfalarında, tekrarlar ve özel isimler hariç ortalama 52 Arapça kökenli kelime bulunmaktadır. Kitaplarda Arapça kökenli kelime olmayan sayfaya rastlamak neredeyse imkânsız. Bu yüzden söz konusu kelimelere başka kelimeler de eklenerek makalenin tezi ispatlanmaya çalışıldı. Söz konusu kelimeler belli bir kökten türemiş ve Türkçede başka akrabalı da bulunan kelimeler olması hasebiyle okuyucunun zihninde belli bir kelime-anlam ilişkiler ağı oluşturabilme potansiyeline sahiptir. Bu potansiyel gücün aktif hale gelmesi, kelimelerin türeme ilişkileri hakkında Arapça sarf bilgisine sahip olmakla mümkündür. Bu ilme vâkıf olmayan biri, kelimeler ile anlamlar arasındaki ilişkiyi, her bir kelimeyi ayrıca öğrenmek suretiyle geliştirmek zorunda iken, bu ilmi tahsil etmiş bir okuyucu söz konusu ilişkiyi kendiliğinden kavrayacaktır.

Osmanlı medreselerinde ve günümüz klasik medrese usulü Arapça öğreten kurumlarda sarf ilmi ilk başta öğretilen ilimler arasında yer almaktadır. Modern dönemde öğretimi sürdürülen Sarf kitapları da muhteva açısından farklı değildir. Sarf ilminin konularına bakıldığında Arapça kelime türleri ve bu kelimelerin nasıl türetildiğinin öne çıktığı görülür. Günümüz Türkçesinde kullanılan Arapça kökenli kelimelerin Arap gramerindeki morfolojik adlandırmalarını çıkarıp sarf ilminin konularıyla karşılaştırdığımızda büyük oranda bir örtüşmenin var olduğu görülecektir. Sarf ilmide öğretilen ism-i fâil, ism-i mef'ûl, mastar, ism-i mekân, sıfat-ı müşebbehe gibi kelime türleri ile kelimelerin harf eklenerek dâhil edildiği farklı bâblar, Türkçeye geçmiş Arapça kelimeler arasındaki akrabalıkları anlamak için gerekli olan altyapıyı -veya en azından imkânı- da vermektedir. Arapçadaki kelime türetim yolları Türkçedekinden farklı olduğu için, Arapçanın yapısına uzak olan birinin bu kelimeler arasındaki akrabalıkları bilmemesi garip değildir. Ancak sarf ilmini bilen birinin bu kelimelerin kendi aralarındaki ilişkileri veya kelimenin türünü bilmesi, zihninde oluşturacağı sözvarlığı haritasındaki ilişkiler ağının daha sağlıklı işlemesine yardımcı olacaktır. Bu da akıcı okuma ve okuduğunu anlama becerilerine katkıda bulunacaktır.

Yaygın kanaate göre Arapça öğrenmenin eski Osmanlı Türkçesi metinlerini veya Arapça dini-ilmi metinleri anlamak için gerekli olduğuna binaen günümüzde Tarih, Edebiyat ve İlahiyat gibi alanlarda Arapça öğretimine zorunlu veya seçmeli bir şekilde yer verilmektedir. Oysa bu makalede ortaya konulduğu üzere Cumhuriyet sonrası dönemde bütün sadeleştirme girişimlerine rağmen Türkçe edebi metinler Arapça kökenli kelimelerle doludur ve bu kelimelerin türlerini veya aralarındaki akrabalıkları anlamak edebi metinler okuyucusu için son derece elzemdir. Nitekim kelime türleri, türeyişleri ve kelimeler arası akrabalıklar açısından bu sözvarlığı incelendiğinde sarf ilmi konularıyla büyük oranda

paralellikler görülmüştür. Dil bilincinin düşünmeye, düşünmenin yeni ufuklara namzet olacağı düşünülürse, konunun sadece edebi metinlerle sınırlı olmadığı, aksine düşünme ve eyleme süreçleri açısından milletimiz için hayati bir öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılır.

Nihayetinde cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı roman ve hikayelerindeki söz varlığı dikkate alındığında, Türk okurunun bu eserleri akıcı bir şekilde okuması, okuduğunu anlaması ve zihnindeki anlam ağlarını işlevsel kılarak edebi metni yorumlaması için, Arapça kökenli kelimelerin morfolojisi hakkında asgari bir bilgiye sahip olmasının, dolayısıyla sarf ilmini tahsil etmesinin son derece önemli olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Abasıyanık, S. F. (1970). *Mahalle Kahvesi, Havada Bulut*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Abasıyanık, S. F. (1981). *Semaver, Sarnıç*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Açık, K. (2002). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça Öğretimi (Kaynaklar ve Yöntemler)* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akalın, Ş. H. vd.. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akdağ, S. (2003). *Arapçanın Dilbilimsel Tipolojisi*. Ankara.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim* (C. 1-3). Ankara: TDK Yayınları.
- Alak, M. (2015). Sarf (Tasrif) İlmi. İçinde İsmail Güler (Ed.), *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Alp, M. (2017). Türklere Arapça Öğretiminde Hazırbulunuşluk İf'âl / إفعال Vezninde Türkçeleşmiş Arapça Asıllı Master İsimler ve Örneklem Kullanımları. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 130-142.
- Aşı, H., ve Büyükkavas Kuran, Ş. (2022). Türkçe Öğretiminde Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinden Yararlanma. *Turkish Academic Studies - TURAS*, 3(2), 1-29. <https://doi.org/10.54566/turas.1174357>
- Ayverdi, İ. (2005). *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (C. 1-3). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Balcı, Y. (2016). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Roman Dili Üzerine Bir Yaklaşım. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Ek1), 430-436.
- Baran, B. (2018). Osmanlı Türkçesi Öğretiminde Arapça, Farsça ve Eski Anadolu Türkçesinin Yeri. *International Journal Of Turkish Literature Culture Education*, 7(7/4), 2131-2142. <https://doi.org/10.7884/teke.4285>
- Bıyıklı, M. (2011). Osmanlıca Açısından Arap Harfli ve Latin Harfli Türkçe Lügatlerde ve Sözlüklerde Kelimelerin Karşılaştırmalı Analizleri. İçinde *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (ss. 265-289). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Caner, B. (2022). *Tanpınar'ın Başyapıtı (Türk Modernizminin Zirvesi: Huzur)*. İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Çebi, İ. S. (2023). Türkçede Arapça Kelife Kökünden Türemiş Söz Varlığı. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2023(2), 118-136. <https://doi.org/10.56337/sbm.1331073>
- Dilekçi, A. (2024). Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenlerinin Lise Öğrencileri İçin Kitap Önerileri. *Turkish Studies - Language and Literature*, 18(Volume 18 Issue 2), 829-845. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.58224>
- Durmuş, O. (2004). Alıntı Kelimeler Bakımından Türkçe Sözlük. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (26), 1-21.
- Dursunoğlu, H. (2014). Türkiye Türkçesindeki Arapça Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ses Olayları. *Turkish Studies*, 9(9), 145-155.
- el-Hamalavi, A. (1971). *Şeze'l-arf fi fenni's-sarf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye.
- Ergüzel, M. M., ve Kirik, E. (2012). Sait Faik Abasıyanık'ın Hikâyelerinin Söz Varlığı Üzerine. *Turkish Studies*, 7/4, 51-68.
- Ermış, H. (2013). Türkçe Söz Varlığı İçinde Türetme Gücü En Yüksek Yirmi Arapça Kök Üzerine Morfolojik Bir İnceleme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic / Ankara*, 8(8), 607-634.

- Eskin, Ş. (2023). *İnkılap Edebiyatı: Türkiye’de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferberliği ve Edebiyat*. Dergâh Yayınları.
- Hamzadayı, E., ve Batmaz, Ö. (2022). Okuduğunu Anlamayı Etkileyen Etmenlere Yönelik Bir İnceleme. *Ege Eğitim Dergisi*, 23(2), 190-209. <https://doi.org/10.12984/eggeefd.1105439>
- Ishihara, A. (2005). *Yazı Dilindeki Alıntı Kelimelerin Türkçeleşme Süreçleri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- İbnü’l-Hâcib, E. A. C. O. (2014). *Eş-Şâfiye fî ‘ilmi’t-tasrîf ve’l-hat*. Mekke: Mektebetü’l-Mekkiyye.
- İnce, V. (t.y.). Hikmet Esaslı Bir Hükümet Hakimiyetle Taçlanır. *Star Gazetesi*. Geliş tarihi gönderen <https://www.star.com.tr/yazar/hikmet-esasli-bir-hukumet-hakimiyetle-taclanir-yazi-1977464/>
- Korkmaz, R. (1997). *Sabahattin Ali: İnsan ve Eser*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kutlu, M. (2007). *Menekşeli Mektup*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Özçakmak, H. (2019). Arapça Kökenli Sözcüklerin Türkçe Öğrenmeye Etkisine Dair Öğrenci Görüşleri. *Turkish Studies - Language and Literature*, 14(3), 1479-1495. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.36998>
- Sabahattin Ali. (2021). *İçimizdeki Şeytan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2010). *Bir Popüler Romancı Esat Mahmud Karakurt — Bir Estetik Romancı — Ahmet Hamdi Tanpınar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Süzgün, İ. (2025). Tanpınar’ın Örtük Siyaseti: Divan Edebiyatı Eleştirilerinde Cumhuriyet İdeolojisi. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 30(59), 73-114. <https://doi.org/10.20519/divan.1602142>
- Tanpınar, A. H. (2019). *Huzur*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2022). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Topaloğlu, Y. (2012). *Şemsettin Sami: Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uçar, H., ve Şen, M. (2015). Osmanlının Son, Cumhuriyetin İlk Eğitim Müfredatında Arapça Öğretimi. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (4), 93-106.
- Yaqoob, L. H. (2021). Diller Arası Etkileşim: Arapça ve Türkçe Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(51), 296-310. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.954118>

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 24.05.2026 Kabul/Accepted: 29.07.2026

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 260-283.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1958053>

FUAT SEZGİN'İN BİLİMSEL ÇALIŞMALARININ DİNİ KİMLİK, BİLİMSEL MOTİVASYON VE PSİKOLOJİK GÜÇLENME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Vildan YURDUSEVEN EVCİ

Öz

İslam dünyasında bilim ve teknolojinin gelişimi, Orta Çağ'dan bugüne kadar uzanan köklü bir tarihe sahiptir. Bu tarihin izini süren önemli bilim insanlarından biri de Prof. Dr. Fuat Sezgin'dir. Sezgin, İslam bilim çalışmalarının neler olduğunu gün yüzüne çıkarmaya kendisini adanmış biri olarak yaptığı çalışmalarla, İslam medeniyetinin evrensel mirasını tüm dünyaya tanıtmakla kalmamış aynı zamanda hem İslam bilimine ilgi duyanlar hem de genel bilim tarihi açısından bir ilham kaynağı olmuştur. İslam medeniyetinin bilimsel katkılarını kapsamlı bir şekilde ele alarak Batı merkezli tarih anlatısını sorgulamış, İslam dünyasının bilimsel mirasını Batı ile karşılaştırmalı olarak incelemiş ve Müslümanların bilim tarihine olan katkılarının görülmesini sağlamıştır. Bu çalışmada, Fuat Sezgin'in bilimsel mirasının bireylerde Müslüman kimliği üzerinde oluşturduğu psikolojik etkileri, özgüvenin yeniden inşası, dinî kimliğin yeniden inşası üzerindeki rolü nitel araştırmalarda kullanılan mülakat yöntemiyle anlaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmelerde alanında uzman araştırmacılar tarafından geliştirilen ve açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. İlgili sorular dinî kimlik algısı ve aidiyet, bilimsel motivasyon, psikolojik güçlenme şeklinde 3 temayı kapsamaktadır. Katılımcılar Fuat Sezgin ve yaptığı çalışmalar hakkında bilgi sahibi kişilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan kişiler gönüllülük esasına göre belirlenmiş ve bireylere kartopu tekniğiyle ulaşılmıştır. Katılımcıların Fuat Sezgin'in çalışmaları hakkında bilgi sahibi olma zorunluluğu ve kişilere kartopu tekniği ile ulaşılması araştırmaya katılımın 6 kişi ile sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Bu araştırma sonucunda Fuat Sezgin'in çalışmalarının katılımcılar üzerinde bilim tarihine ilişkin bilişsel bir farkındalık oluşturmakla birlikte bilimsel motivasyon, dinî kimlik algısı, aidiyet duygusu ve psikolojik güçlenme süreçleri üzerinde de önemli etkiler meydana getirdiği anlaşılmıştır. Bu yönüyle Sezgin'in çalışmaları, geçmişe yönelik tarihsel bir hatırlatmanın ötesinde, O'nu tanıyan bireylerin geleceğe yönelik bilimsel üretim motivasyonlarını destekleyen bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma Türk bilim insanı olan Fuat Sezgin'in çalışmalarının toplumsal yansımalarını göstermesi açısından literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Fuat Sezgin, özgüven, psikolojik güçlenme, motivasyon

The Impact of Fuat Sezgin's Scientific Works on Religious Identity, Scientific Motivation, and Psychological Empowerment

Abstract

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Din Psikolojisi/Türkiye, vildanyurdusevenevci@hotmail.com, ORCID ID:0000-0002-0889-7647.

The development of science and technology in the Islamic world has a long and distinguished history extending from the Middle Ages to the present day. One of the most prominent scholars devoted to uncovering this historical legacy is Prof. Dr. Fuat Sezgin. Sezgin dedicated his life to documenting the scientific achievements of Islamic civilization and, through his extensive scholarship, not only introduced its universal intellectual heritage to the international academic community but also became an important source of inspiration for both scholars of Islamic science and researchers in the broader field of the history of science. By comprehensively examining the scientific contributions of Islamic civilization, he challenged the dominant Western-centered narrative of the history of science, comparatively analyzed the scientific heritage of the Islamic world and the West, and demonstrated the significant contributions of Muslim scholars to the development of scientific knowledge. This study explores the psychological impact of Fuat Sezgin's scholarly legacy on Muslim identity, with particular emphasis on the reconstruction of self-confidence and religious identity. A qualitative research design was employed, using semi-structured interviews as the primary data collection method. The interview protocol, developed by experts in the field, consisted of open-ended questions addressing three principal themes: religious identity and sense of belonging, scientific motivation, and psychological empowerment. The participants comprised individuals who were familiar with Fuat Sezgin and his scholarly works. They were recruited voluntarily through snowball sampling. The requirement that participants possess prior knowledge of Sezgin's scholarship, together with the use of the snowball sampling technique, limited the sample to six participants. The findings indicate that Sezgin's works not only enhanced participants' cognitive awareness of the history of science but also exerted significant positive influences on their scientific motivation, perceptions of religious identity, sense of belonging, and processes of psychological empowerment. In this respect, Sezgin's scholarship represents more than a historical reconstruction of the past; it functions as a transformative intellectual resource that strengthens the motivation of those familiar with his work to engage in future scientific inquiry and knowledge production. Overall, this study makes an original contribution to the literature by demonstrating the broader societal and psychological impact of the scholarly legacy of Fuat Sezgin, one of Türkiye's most distinguished historians of science.

Keywords: Psychology of religion, Fuat Sezgin, self-confidence, psychological empowerment, motivation

Extended Abstract

This study examines the impact of Prof. Dr. Fuat Sezgin's scholarly legacy on Muslim researchers and individuals interested in science. In the modern era, the history of science has often been interpreted through a Western-centered narrative, leading to the widespread assumption that scientific development followed a linear trajectory extending from Ancient Greece to Renaissance Europe. This perspective has contributed to the weakening of historical consciousness within Muslim societies, a decline in scientific self-confidence, and the emergence of negative self-perceptions regarding their capacity for scientific production. Through more than half a century of dedicated research, Fuat Sezgin made a significant contribution to the re-evaluation of this perception by revealing the pivotal role of Islamic civilization in the history of science. Through his comprehensive studies on the history of Islamic science and technology, Sezgin documented the contributions of Muslim scholars to astronomy, medicine, mathematics, chemistry, geography, engineering, and numerous other scientific disciplines, thereby fostering a new level of awareness both within academia and in broader society. The primary aim of this study is to understand the effects of Fuat Sezgin's

scholarship on individuals' perceptions of religious identity, sense of belonging, scientific motivation, and psychological empowerment. To achieve this objective, the study is grounded in an integrated theoretical framework centered on psychological empowerment theory. Within this framework, Albert Bandura's self-efficacy theory, Viktor Frankl's logotherapy, and Jean Piaget's concepts of assimilation and accommodation are employed as complementary theoretical perspectives. Psychological empowerment is associated with individuals' development of confidence in their own capacities, acquisition of critical awareness, and ability to take purposeful action. While Bandura's self-efficacy theory explains the influence of efficacy beliefs on motivation and performance, Frankl's logotherapy emphasizes the human search for meaning and its role in fostering psychological resilience. Piaget's theories of assimilation and accommodation explain how individuals reconstruct their existing cognitive schemas when confronted with new information. Taken together, these theoretical perspectives suggest that Sezgin's works provide not only historical knowledge but also support processes of cognitive transformation, meaning-making, self-efficacy development, and psychological empowerment. The study was conducted using a qualitative research design. Data were collected through semi-structured interviews with individuals who were knowledgeable about or interested in Fuat Sezgin's works. Participants were recruited on a voluntary basis through snowball sampling. The requirement that participants possess prior knowledge of Sezgin's scholarship, combined with the use of snowball sampling, limited the study to six participants. Otherwise the inclusion of six participants in the present study enabled an in-depth exploration of their experiences, perceptions, and interpretations. This relatively small sample facilitated a detailed examination of the phenomenon under investigation and allowed for a rich understanding of participants' perspectives. Nevertheless, future studies may benefit from employing larger and more diverse samples in order to enhance the breadth of findings, increase thematic variation, and provide a more comprehensive understanding of the impact of Fuat Sezgin's scholarly legacy across different demographic and intellectual backgrounds. The data were analyzed using descriptive analysis, and three major themes emerged: religious identity and belonging, scientific motivation, and psychological empowerment. The findings indicate that learning about the scientific productivity of Islamic civilization enabled participants to establish a more harmonious relationship between their religious and scientific identities. This finding is significant in terms of strengthening identity coherence and allowing individuals to perceive themselves as part of a meaningful tradition characterized by historical continuity. Furthermore, increased awareness of the scientific achievements of Islamic civilization enhanced participants' sense of belonging and contributed to the development of collective self-confidence and a renewed connection with their historical roots. Participants described Sezgin's disciplined work ethic, intellectual perseverance, and lifelong commitment to scholarship as highly inspiring. They reported that Sezgin's works not only expanded their knowledge but also strengthened their sense of self-efficacy. Learning about the scientific accomplishments of Islamic civilization fostered a renewed belief that "we, too, can produce

knowledge” and “we, too, can succeed.” This finding reflects an important dimension of psychological empowerment. In addition, many participants stated that Sezgin’s scientific legacy generated a sense of responsibility and inspired a desire to continue and advance this intellectual heritage. Overall, the findings suggest that Sezgin’s contributions to the history of science extend beyond the restoration of historical knowledge. His work appears to serve a transformative function by enabling individuals to perceive themselves as more capable, meaningful, and productive. This study contributes to the literature on the psychology of religion, the history of science, and identity studies, while also highlighting the significance of Fuat Sezgin’s legacy for the scientific and cultural revitalization of contemporary Muslim societies.

Giriş

Bilim ve teknoloji üzerinde yapılan çalışmalar insanlık tarihinin kayıtlara geçmesine kadar dayanır. Tarih boyunca bilimsel çalışmalar birbirini takip eden süreçler şeklinde olmuş ve tarımın keşfi, tekerleğin bulunması, matbaanın icadı ve sanayileşme gibi bazı dönemler devrim niteliğinde etkiye sahip olmuş ve çağ açıp çağ kapatmıştır. Bu yenilikler bilimsel çalışmalarda, tarihin sayfalarında, unutulmaz satırlar arasında yer almıştır. Sanayi Devrimi sonrası yenilikler çok hızlı ilerlese de buna zemin hazırlayan ve yüzyıllara yayılan bilimsel arayışların olduğu bilinmektedir (Yıldırım, 2012, s. 12).

Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren İngiltere, Fransa ve Almanya başta olmak üzere Batı dünyası bilimsel çalışmaları Yunan Medeniyeti'nden sonra kendilerinin yaptığını iddia etmiştir (Saliba, 2011, s. 654). Araştırmalarda ortaya çıkan verilere göre Yunan Medeniyeti'nden sonra Müslümanların yaşadıkları coğrafyalarda astronomi, tıp, mühendislik, simya alanlarında dönemin şartlarına göre çok önemli çalışmalar yapılmaktaydı. Fakat Batılı bilim insanlarının İslam dünyasındaki bilimsel çalışmalardan bahsetmedikleri anlaşılmaktadır. Hatta bahsettiklerinde de kişilerin adlarına değişik sıfatlar ekledikleri gözlemlenmiştir. Örneğin İbn-i Sina'dan bahsederken adının önüne ya *gâvur* sıfatı ekledikleri ya da İbn-i Sina'dan aldıkları bilgilere referans vermedikleri son zamanlarda yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır (Yıldız, 2020, s. 40). Roshdi Rashed'e göre İslam bilim geleneği, Antik Yunan mirasının pasif bir aktarıcısı değil, yeni teoriler ve yöntemler üreten yaratıcı bir bilimsel medeniyettir (Rashed, 1994, s. 1-15).

Modernleşme, sömürgecilik, Batı-merkezli bilgi hiyerarşileri ve oryantalist bilim tarihi anlatıları sonucunda bazı Müslüman toplumlarda epistemik özgüven kaybı veya epistemik güvensizlik geliştiğine dair varsayımlar mevcuttur. Al-Attas'a göre modern Müslüman toplumların temel krizlerinden biri, bilgi anlayışındaki karmaşa ve kendi entelektüel mirasına yabancılaşmadır. Bu süreç, bireylerin kendi medeniyetlerinin bilimsel üretim kapasitesine yönelik güvenlerinin azalmasına neden olmuştur (al-Attas, 1978). Müslüman toplumların kendi bilgi geleneklerinden uzaklaşmaları, bilimsel üretim konusundaki özgüvenlerini zayıflatmış ve Batı merkezli bilgi anlayışına bağımlılığı artırmıştır. Bu konuda Osman Bakar, doğrudan İslam bilim tarihinin unutulmasının Müslümanların bilim algısını olumsuz etkilediğini belirtmektedir (Bakar ve Nasr, 1998, s. 15). Saliba, Batı merkezli bilim tarihi anlatısının Müslüman toplumlarda bilimsel mirasa ilişkin yanlış algılar oluşturduğunu ifade etmektedir (Saliba, 2011, s. 17). Bu durum epistemik güvensizlik olarak yorumlanabilir. Çünkü birey, ait olduğu dinî ve kültürel geleneğin bilgi üretme kapasitesine ilişkin olumsuz inançlar geliştirdiğinde; kolektif öz-yeterliği azalır, bilimsel kimliği zayıflar, aidiyet duygusu zarar görür, akademik motivasyonu düşebilir. Bandura'ya göre bireyler yalnızca kendi başarılarından değil, ait oldukları grubun tarihsel başarılarından da psikolojik güç alırlar (Bandura, 2000). Dolayısıyla İslam bilim tarihinin görünmez hâle gelmesi, bazı Müslüman bireylerde kolektif öz-yeterliğin zayıflamasına; buna karşılık Fuat Sezgin'in çalışmaları gibi çalışmalar ise bu

tarihsel birikimi yeniden görünür kılarak epistemik güveni, kolektif öz-yeterliği ve bilimsel motivasyonu destekleyen bir işlev görebilir.

Sabra'nın geliştirdiği "appropriation and naturalization" yaklaşımı, İslam bilim tarihinin yalnızca bilgi aktarımından ibaret olmadığını, aksine yaratıcı bilimsel üretimin gerçekleştiği bir medeniyet tecrübesini temsil ettiğini ileri sürmektedir (Sabra, 1987, s. 223-243). Katılımcıların İslam medeniyetinin bilimsel başarılarını öğrendikten sonra bilimsel öz-yeterlik, aidiyet ve akademik motivasyonlarında gözlenen artış, Sabra'nın İslam bilimini özgün bir entelektüel gelenek olarak değerlendiren yaklaşımıyla uyumludur. Brentjes bilimsel mirasın yalnızca tarihsel bir bilgi alanı olmadığını; bireylerin kültürel kimliklerini, aidiyet duygularını ve bilimsel öz-yeterlik algılarını güçlendiren önemli bir psikososyal kaynak olduğunu göstermektedir (Brentjes, 2013, s.17). Bu bağlamda Fuat Sezgin'in çalışmaları da katılımcıların bilimsel geçmişlerini yeniden keşfetmelerine olanak sağlayarak bilimsel motivasyon, kolektif öz-güven ve psikolojik güçlenme süreçlerini destekleyen önemli bir entelektüel referans oluşturmaktadır. Sezgin'in çalışmaları, İslam bilimini yalnızca "Yunan bilgisinin taşıyıcısı" olarak gören anlayışın bilim tarihi açısından yanlış olduğunu göstermiştir (Sabra, 1987, s. 223). Sezgin yaptığı çalışmalarla ilgili amacını en açık biçimde şöyle ifade etmektedir: *"amacım İslam topluluğuna mensup insanlara İslam bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, benlik duygularını olumsuz etkileyen yanlış yargılardan onları kurtarmak ve ferdin yaratıcılığına olan inancı yeniden kazandırmaktır"* (Sezgin, 2019, s. 17). Sonja Brentjes'e göre, İslam toplumlarında bilimsel faaliyetler yalnızca bireysel bilim insanlarının başarılarıyla açıklanamaz; bu faaliyetler medreseler, saraylar, rasathaneler, hastaneler ve farklı entelektüel çevreler tarafından desteklenen geniş bir bilgi üretim ağı içerisinde gelişmiştir. Bu nedenle İslam bilim tarihinin doğru biçimde anlaşılabilmesi için bilimsel metinlerin yanı sıra bilimin üretildiği sosyal, kültürel ve kurumsal bağlamların da birlikte incelenmesi gerekmektedir (Arslan, 2019; Melvin-Koushki, 2022).

Bugün ise tarihte ve özellikle Rönesans öncesinde Müslüman bilim insanlarının kendi dönemlerinde yaptıkları bilimsel çalışmaların büyük öneme sahip olduğu fark edilmiştir. Bu tür araştırmaların son yıllarda arttığı gözlenmektedir. Bu konuda çalışmalar yapan araştırmacılardan biri olan Fuat Sezgin eserlerinde objektif bir bilim tarihi üretmeye çalışmıştır (Saygılı, 2019, s. 13). Yapılan araştırmalarla hem Türkiye'de hem de dünyada "Müslümanların bilime katkısı olmadığı" düşüncesinin değiştiği düşünülmektedir. O'nun ve diğer bilim uzmanlarının yaptığı çalışmalarla Müslüman bilim insanlarının yaptıkları buluşlar bilim tarihindeki yerini almaya başlamıştır (Güngör, 2020, s. 40).

Bu çalışmada İslam dünyasında bilim ve teknolojinin gelişiminin Orta Çağ'dan bugüne kadar uzanan köklü bir tarihe sahip olduğunu göstermek için İslam Bilim Tarihi'nin izini süren önemli bilim insanı Prof. Dr. Fuat Sezgin'in ortaya koyduğu bilgilerin Müslümanlar üzerindeki etkilerine odaklanılmaktadır. Fuat Sezgin'in bilimsel mirasının bireylerde Müslüman kimliği üzerinde oluşturduğu psikolojik etkileri, özgüvenin ve dinî kimliğin yeniden inşası üzerindeki rolü nitel araştırmalarda kullanılan yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan mülakat yöntemiyle anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılan kişiler

Fuat Sezgin ve yaptığı çalışmalar hakkında bilgi sahibi olan bireylerden oluşmaktadır. Araştırmada katılımcıların Fuat Sezgin'in çalışmaları hakkında bilgi sahibi olma zorunluluğunun olması ve bu kişilere kartopu tekniği ile ulaşılması araştırmanın kısıtlılığı olmuştur. Bu nedenle katılımcı 6 kişi ile sınırlı kalmıştır. Ancak çalışmada altı katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş olması, katılımcı deneyimlerinin ayrıntılı biçimde incelenmesine olanak sağlamıştır. Araştırmada katılımcıların ifadelerinden akademik üretkenliklerinde bir artış eğilimi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum psikolojik güçlenmenin eyleme dönüşen boyutunu yansıtmakta ve psikolojik güçlenmenin kimlik bütünlüğü ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Modern bilim tarihi literatürü uzun yıllar boyunca büyük ölçüde Batı merkezli bir anlatı çerçevesinde şekillenmiş; bilimsel gelişmeler çoğunlukla Antik Yunan'dan Rönesans Avrupa'sına uzanan doğrusal bir ilerleme modeli içerisinde açıklanmıştır. Bu yaklaşım, İslam medeniyetinin bilimsel katkılarının yeterince görünür olmamasına ve özellikle Müslüman toplumlarda bilimsel mirasa ilişkin farkındalığın zayıflamasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak bilimsel kimlik, tarihsel aidiyet ve bilimsel öz-yeterlik algısına ilişkin çeşitli psikolojik süreçlerin nasıl etkilendiği önemli bir araştırma konusu hâline gelmiştir.

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İslam bilim tarihi üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar, bu tarihsel anlatıya alternatif bir bakış açısı sunarak İslam medeniyetinin bilim tarihindeki yerini yeniden görünür kılmıştır. Ancak literatürde Sezgin'in çalışmalarının tarih yazımı açısından önemi ayrıntılı biçimde incelenmiş olmasına rağmen, bu çalışmaların bireylerin psikolojik süreçleri, dinî kimlik algıları, bilimsel motivasyonları ve psikolojik güçlenmeleri üzerindeki etkisini ele alan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla bu araştırmanın temel problemi, Fuat Sezgin'in bilim tarihi çalışmalarının Müslüman araştırmacılar tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve bu çalışmaların dinî kimlik algısı, aidiyet duygusu, bilimsel motivasyon ve psikolojik güçlenme süreçleri üzerindeki etkilerinin nasıl deneyimlendiğini ortaya koymaktır. Bu yönüyle çalışma herhangi bir çözüm modeli geliştirmeyi değil, söz konusu olgunun katılımcı deneyimleri üzerinden derinlemesine anlaşılmasını amaçlayan nitel bir araştırmadır.

Bu araştırma sonucunda Fuat Sezgin'in çalışmalarının katılımcılar üzerinde bilim tarihine ilişkin bilişsel bir farkındalık oluşturmakla birlikte bilimsel motivasyon, dinî kimlik algısı, aidiyet duygusu ve psikolojik güçlenme süreçleri üzerinde de önemli etkiler meydana getirdiği düşünülmüştür. Bu yönüyle Sezgin'in çalışmaları, geçmişe yönelik tarihsel bir hatırlatmanın ötesinde, O'nu tanıyan bireylerin geleceğe yönelik bilimsel üretim motivasyonlarını destekleyen bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir. Bütün bunlarla birlikte bu çalışma bireylerin doğrudan görüşlerine yer veren yönüyle literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Araştırmanın amacı ve araştırma soruları

Bu araştırmanın temel amacı, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İslam bilim tarihine ilişkin çalışmalarının Müslüman araştırmacılar üzerindeki psikolojik ve bilişsel etkilerini din psikolojisi perspektifinden incelemektir. Araştırmada özellikle Sezgin'in bilim tarihi anlatısının katılımcıların dinî kimlik algıları, aidiyet duyguları, bilimsel motivasyonları ve psikolojik güçlenme süreçleri üzerindeki etkilerinin nasıl deneyimlendiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Fuat Sezgin'in çalışmaları katılımcıların dinî kimlik algıları ve İslam medeniyetine yönelik aidiyet duygularını nasıl etkilemektedir?

Fuat Sezgin'in bilimsel yaşamı ve eserleri katılımcıların bilimsel motivasyonları, akademik hedefleri ve araştırma isteği üzerinde nasıl bir etki oluşturmaktadır?

Katılımcılar, Fuat Sezgin'in çalışmalarını öğrendikten sonra öz-yeterlik, psikolojik güçlenme ve akademik sorumluluk algılarında nasıl bir değişim deneyimlemektedir?

Yöntem

Bu çalışmada, Fuat Sezgin'in bilimsel mirasının bireylerde Müslüman kimliği üzerinde oluşturduğu psikolojik etkileri, özgüvenin ve dinî kimliğin yeniden inşası üzerindeki rolü, nitel araştırma tekniğinde kullanılan yarı yapılandırılmış açık uçlu sorularla incelenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, 119). Görüşmelerde geliştirilen ve açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış sorular 8 adettir. Katılımcılar Fuat Sezgin'in çalışmalarını bilen kişilerden oluşmaktadır. Katılımcı sayısı 6 kişidir. Mülakatların 5'i yüz yüze 1'i online gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılanlar gönüllülük esasına göre seçilmiş ve araştırmaya katılan kişilere kartopu tekniğiyle ulaşılmıştır. Görüşme yapılan katılımcılara ait tanımlayıcı veriler Tablo 1.'de verilmiştir.

Tablo1. Katılımcı bilgileri

Katılımcı bilgileri				
	cinsiyet	eğitim durumu	çalışma durumu	medeni durumu
K1	kadın	lisans	çalışıyor	evli
K2	erkek	lisans üstü	çalışıyor	evli
K3	kadın	lisans	çalışmıyor	evli
K4	kadın	lisans üstü	çalışıyor	evli
K5	kadın	lisans üstü	çalışıyor	evli
K6	erkek	lisans üstü	çalışıyor	evli

Araştırmaya katılan kişilerin 4'ü kadın ve 2'si erkektir. 6 katılımcıdan 1'i çalışmıyor ve ev hanımıdır. Katılımcıların hepsi evlidir. Nitel araştırmanın karakteristiği itibarıyla katılımcı sayısı başlangıçta belirlenmemiş, süreç içerisinde verilerin doygunluk göstermesine göre sürecin sonlandırılmasına karar verilmiştir. Yer yer katılımcılardan alıntılara yer

verilmiş ve katılımcı K harfi ile ve yanında araştırma esnasında verilen numara ile gösterilmiştir.

Araştırmanın Fuat Sezgin'in çalışmalarını bilen kişilerle sınırlı olması ve katılımcılarla kartopu tekniği ile görüşülmesi doyuma kısa zamanda ulaşılmasına ve araştırmaya katılan kişilerin sayısının azlığına neden olmuştur. Sezgin'in çalışmalarına ilgi duyan bireylerin seçilmiş olması, araştırmanın fenomenolojik derinliğini artırmış ve katılımcıların daha yoğun, ayrıntılı ve anlam yüklü anlatılar sunmalarına imkân sağlamıştır. Mülakat esnasında görüşme ve onam formu kullanılarak, katılımcılara araştırmanın sebebi açıklandıktan sonra çalışmanın gizliliği, öznel bilgilerin hiçbir yerde ve üçüncü kişilerle paylaşılmayacağı, kişisel bilgilerin gizli tutulacağı, katılımcıların gönüllülük esasına göre katılacağı ve hiçbir zorlamanın olmayacağı ve katılımcı verilerinin anonim olacağı vurgulanmıştır. Toplanan veriler betimsel analiz yöntemi ile incelenerek katılımcıların verdikleri yanıtlar anlamlı gruplar halinde temalar halinde sınıflandırılarak önemli bulgular elde edilmiştir. Araştırma kapsamındaki ilgili sorular dinî kimlik algısı ve aidiyet, bilimsel motivasyon, psikolojik güçlenme şeklinde 3 temayı kapsamaktadır. Görüşme formunda yer alan açık uçlu sorular, araştırmanın amacı ve araştırma soruları doğrultusunda hazırlanmıştır. Veri analizinde elde edilen temalar, araştırma sorularıyla ilişkilendirilerek yorumlanmış ve böylece araştırmanın amaç, veri toplama süreci ve bulguları arasındaki kuramsal tutarlılık sağlanmıştır.

Araştırmacının Konumu ve Refleksivite (Reflexivity)

Nitel araştırmalarda refleksivite, araştırmacının kendi konumu, değerleri, inançları ve deneyimlerinin araştırma sürecine olan etkisini fark etmesi ve bunu şeffaf biçimde değerlendirmesi anlamına gelmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, 278). Bu bağlamda araştırmacı, Müslüman toplumların bilimsel üretkenlik, medeniyet tasavvuru ve kimlik inşası konularında yaşadığı psikolojik kırılmaları akademik olarak anlamaya çalışan bir perspektife sahiptir. Araştırmacı, veri analiz sürecinde katılımcı ifadelerini doğrudan alıntılarla desteklemeye ve yorumlarını veriye dayandırmaya dikkat etmiştir. Böylelikle araştırmanın güvenilirliğinin ve yorumların akademik tutarlılığının korunması amaçlanmıştır. Araştırma esnasında bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlardan birincisi Fuat Sezgin'in çalışmaları hakkında derinlikli bilgiye sahip insanların sınırlı olmasıdır. İkincisi de araştırmaya katılacak kişilerin kartopu tekniği ile seçilmesidir. Bu durum benzer düşünceye sahip insanlara ulaşılmasına neden olmuş ve araştırmada doyuma ulaşmayı hızlandırmıştır. Bunun sonucunda araştırma 6 kişi ile sınırlı kalmıştır. Aynı zamanda çalışmada altı katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmesi, katılımcı deneyimlerinin ayrıntılı biçimde incelenmesine olanak sağlamıştır.

Kuramsal Çerçeve

Bu araştırmanın kuramsal temeli, ağırlıklı olarak psikolojik güçlenme yaklaşımı üzerine inşa edilmekle birlikte Albert Bandura'nın öz-yeterlik kuramı, Viktor Frankl'ın logoterapi yaklaşımı ve Jean Piaget'nin özümleme-uyum (assimilation-accommodation)

kuramı ile bütünleşik bir yapı içerisinde ele alınmaktadır. Bu bütünleşik yaklaşım, Fuat Sezgin'in çalışmalarının bireylerde oluşturduğu bilimsel motivasyon, dinî kimlik algısı, anlam üretimi ve psikolojik güçlenme süreçlerini çok boyutlu biçimde açıklamayı mümkün kılmaktadır.

Araştırmanın birincil kuramsal dayanağını psikolojik güçlenme kuramı oluşturmaktadır. Psikolojik güçlenme; bireyin kendi yaşamı üzerinde etkili olabileceğine yönelik inanç geliştirmesi, eleştirel farkındalık kazanması ve davranışsal olarak harekete geçebilmesiyle ilişkili çok boyutlu bir süreçtir. Zimmerman'a göre psikolojik güçlenme; intrapersonal (özel), interactional (etkileşimsel) ve behavioral (davranışsal) olmak üzere üç temel boyuttan oluşmaktadır (Zimmerman, 1995, s. 581-582). Bu çalışmada katılımcıların Fuat Sezgin'in çalışmalarını tanıdıktan sonra öz-güven, aidiyet, akademik cesaret ve sorumluluk bilinci geliştirmeleri, psikolojik güçlenmenin özellikle bu üç boyutuyla örtüşmektedir. Katılımcıların "ben de bilim üretebilirim" düşüncesini geliştirmeleri özel güçlenmeye; Batı-merkezli bilim anlatısını sorgulamaları etkileşimsel güçlenmeye; araştırma yapma ve üretme motivasyonlarının artması ise davranışsal güçlenmeye karşılık gelmektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan kendini gerçekleştirme düzeyi, bireyin potansiyelini ortaya koyması ve üretkenliğini artırması bakımından psikolojik güçlenmenin önemli öncüllerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Maslow, 1997, s.150-180). Rogers'a göre birey, uygun psikolojik koşullar sağlandığında gelişme ve potansiyelini gerçekleştirme eğilimine sahiptir. Bu yaklaşım, psikolojik güçlenmenin bireyin içsel kaynaklarını harekete geçiren yönüyle örtüşmektedir (Rogers, 1997, s. 349).

Deci ve Ryan'a göre psikolojik gelişimin temelinde özerklik, yeterlik ve ilişkisellik ihtiyaçlarının karşılanması yer almaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanması bireyin içsel motivasyonunu ve psikolojik güçlenmesini desteklemektedir (Deci ve Ryan, 1996, s. 227-268). Bu kuramsal çerçeve bağlamında değerlendirildiğinde, Fuat Sezgin'in çalışmaları katılımcıların bilimsel yeterlik algılarını güçlendirmekte, onları İslam medeniyetinin bilimsel mirasıyla yeniden ilişkilendirerek aidiyet duygularını artırmakta ve bilimsel üretime yönelik içsel motivasyonlarını desteklemektedir. Böylece Sezgin'in bilim tarihi anlatısı, psikolojik güçlenmeyi besleyen özerklik, yeterlik ve ilişkisellik gereksinimlerinin desteklenmesine de katkı sağlamaktadır.

Bandura'ya göre öz-yeterlik, bireyin belirli bir performansı gerçekleştirebileceğine ilişkin kendi kapasitesine duyduğu inançtır. Öz-yeterlik algısı yüksek olan bireyler daha yüksek hedefler belirlemekte, zorluklar karşısında daha dirençli davranmakta ve başarısızlık durumunda motivasyonlarını daha kolay yeniden inşa edebilmektedir (Bandura, 1997, s. 3). Bu çalışmada katılımcıların, İslam medeniyetinin bilimsel başarılarını öğrendikçe kendi akademik yeterliklerine ilişkin inanç geliştirmeleri Bandura'nın kuramıyla doğrudan ilişkilidir. Özellikle Fuat Sezgin'in uzun yıllara yayılan disiplinli çalışma hayatının katılımcılar tarafından "rol model" olarak değerlendirilmesi, Bandura'nın sosyal öğrenme ve dolaylı deneyim kavramlarıyla açıklanabilmektedir. Çünkü bireyler yalnızca kendi

başarılarından değil, başkalarının başarı hikâyelerinden de öz-yeterlik geliştirebilmektedir (Bandura, 1997, s. 86-87).

Öz yeterlilik konusunda Bandura dışında da önemli isimler bulunmaktadır. Örneğin Rogers'a göre psikolojik gelişimin temelinde bireyin gerçek benliği ile ideal benliği arasındaki uyum bulunmaktadır (Rogers, 1997, s. 186-187). Bu minvalde Fuat Sezgin'in çalışmaları, katılımcıların dinî kimlikleri ile bilimsel kimlikleri arasında bütünlük oluşturarak benlik uyumunu güçlendirmektedir. Bu durum özgüveni artırmakta ve bireyin akademik hedeflerine daha kararlı yönelmesini desteklemektedir. Aynı şekilde Rotter'a göre bireyin yaşamındaki sonuçları kendi çabasıyla değiştirebileceğine inanması güçlü bir içsel kontrol odağı oluşturur (Rotter, 1966, s. 2-4).

Dinî inançların ve olumlu dinî başa çıkma stratejilerinin bireylerin öz-yeterlik algısını ve psikolojik dayanıklılığını güçlendirdiğini göstermektedir. Pargament ve çalışma arkadaşlarının geliştirdiği dinî başa çıkma öz yeterliliği modeli, kutsal referanslarla kurulan anlam ilişkisinin bireyin stresle baş etme kapasitesini, umut düzeyini ve kişisel yeterlik algısını artırdığını ortaya koymaktadır (Pargament, Koenig, Tarakeshwar ve Hahn, 2004, 714) Bu, Fuat Sezgin'in İslam bilim tarihini yeniden görünür kılan çalışmalarının katılımcılarda yalnızca tarihsel farkındalık oluşturmadığını; aynı zamanda bilimsel üretime yönelik öz-yeterlik inançlarını, aidiyet duygularını ve psikolojik güçlenmelerini destekleyen dinî anlam sistemlerini de güçlendirdiğini düşündürmektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli kuramsal boyutu Frankl'ın logoterapi yaklaşımıdır. Frankl'a göre insanın temel motivasyonu haz ya da güç değil, "anlam arayışı"dır. Modern dünyada bireyler özellikle kimlik, aidiyet ve amaç krizleri yaşayabilmektedir (Frankl, 2006, s. 113). Bu bağlamda Fuat Sezgin'in çalışmaları, katılımcılar açısından yalnızca tarihsel bilgi üretmemekte aynı zamanda bireyin kendisini büyük bir medeniyetin devamı olarak hissetmesine katkı sağlayarak varoluşsal anlam üretimine imkân tanımaktadır. Katılımcıların İslam medeniyetinin bilimsel başarılarını öğrendikçe aidiyet, gurur ve sorumluluk duygularının güçlendiğini ifade etmeleri Frankl'ın "anlamın insanı psikolojik olarak güçlendirdiği" yaklaşımıyla paralellik göstermektedir. Frankl'a göre birey, kendisini aşkın ve değerli bir anlam sisteminin parçası olarak gördüğünde psikolojik dayanıklılığı artmaktadır (Frankl, 2019, s. 121-122). Bu çalışmada da Sezgin'in çalışmaları katılımcıların tarihsel süreklilik içerisinde kendilerini konumlandırmalarına katkı sunmaktadır.

Piaget'in özümleme (assimilation) ve uyum (accommodation) kavramları ise bireylerin mevcut bilgi şemalarını yeni bilgiler ışığında yeniden yapılandırma süreçlerini açıklamak açısından önemlidir. Piaget'e göre birey yeni bir bilgiyle karşılaştığında ya mevcut bilişsel şemalarına uygun şekilde bu bilgiyi özümser ya da mevcut şemalarını değiştirerek yeni duruma uyum sağlar (Piaget, 1977, s. 6-8). Bu çalışmada katılımcılar, bilim tarihine ilişkin Batı-merkezli yerleşik anlatılar ile Fuat Sezgin'in ortaya koyduğu veriler arasında bilişsel bir karşılaşma yaşamaktadır. Bu süreç, bireylerin bilim, medeniyet ve İslam kimliği hakkındaki bilişsel şemalarını yeniden düzenlemelerine yol açmaktadır. Özellikle "İslam

dünyasının bilim üretmediği” yönündeki yerleşik algının dönüşmesi, Piaget’in bilişsel dengeleme süreciyle açıklanabilir. Böylece bireyler yeni epistemolojik çerçeveler geliştirerek daha bütüncül bir kimlik algısına ulaşmaktadır.

Bu kuramlar birlikte değerlendirildiğinde araştırmanın kuramsal yapısının birbirini tamamlayan dört temel eksen üzerine kurulduğu görülmektedir. Piaget’in kuramı bilişsel dönüşümü, Bandura’nın kuramı öz-yeterlik ve motivasyonu, Frankl’in yaklaşımı anlam ve aidiyet üretimini açıklarken; psikolojik güçlenme kuramı tüm bu süreçlerin bireyin davranışsal ve psiko-sosyal dönüşümüne nasıl yansıdığını bütüncül biçimde açıklamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada psikolojik güçlenme kuramı ana çerçeveyi oluştururken; öz-yeterlik, anlam üretimi ve bilişsel yeniden yapılandırma süreçleri bu temel yapıyı destekleyen tamamlayıcı kuramsal alanlar olarak değerlendirilmektedir. Böylece Fuat Sezgin’in çalışmalarının yalnızca tarihsel bilgi aktarımı değil aynı zamanda bireylerde kimlik, motivasyon, anlam ve psikolojik dayanıklılık inşa eden çok katmanlı bir dönüşüm süreci oluşturduğu düşünülmektedir.

Fuat Sezgin’in Müslümanların Bilimsel Çalışmaları Hakkındaki Düşünceleri

Bilim tarihi alanında uzman olan Fuat Sezgin, İslam bilimi çalışmalarının neler olduğunu gün yüzüne çıkarmaya ömrünü adanmış birisidir. Yaptığı çalışmalarla, İslam medeniyetinin evrensel mirasını tozlu raflardan indirerek tüm dünyaya tanıtmakla kalmamış aynı zamanda bilinmeyenleri ortaya çıkararak hem İslam bilimine ilgi duyanlar hem de genel bilim tarihi açısından bir ilham kaynağı olmuştur. O, yaklaşık 300 bin yazma eseri incelemek suretiyle kaleme aldığı 18 ciltlik *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Târîhu’t-Turâsi’l Arabî: Arap-İslâm Bilim Tarihi) adlı eserinde Kur’an, hadis, fıkıh, edebiyat, tarih, matematik, tıp, farmakoloji, kimya, coğrafya, meteoroloji, astronomi, astroloji, gibi değişik bilim dalları hakkında bilgilere yer vermiş ve yakın zamana kadar hem Batı’da hem de İslam dünyasında “Müslümanların bilime katkılarının olmadığı” anlayışının değişmesine ve tarihte Müslümanların yaptığı İslam bilim çalışmalarının gün yüzüne çıkarılmasına katkı sağlamıştır (Sezgin, 1979). Yaptığı araştırmaları delilleriyle sunan Sezgin, Avrupalıların XVIII. yüzyılın başına kadar çizdikleri Dünya haritalarının, çok önceki yüzyıllarda Müslümanların çizdiği haritaların ya kopyaları, ya da parça parça çizilmiş olan haritaların birleştirilmiş halinin olduğunu ortaya çıkarmıştır (Burgu, 2019, s. 6-8). Sezgin’e göre, Müslümanlara ait Cava diliyle yazılı bir Brezilya haritası günümüze kadar ulaşmıştır. Piri Reis haritası ise, Portekiz’e Floransa’dan 1474 yılında gönderilmiş bir Arapça haritanın İspanyolların yaptığı ilaveleri taşıyan İtalyanca tercümesidir (Serdar, 2019, s. 30). Yine o, ilaç yapımı, ameliyat aletlerinin tasarımı, ameliyat öncesi anestezi uygulaması, lokal anestezi, farklı hastalıkların teşhis ve tedavisi, göz ve diş hastalıklarının tedavisi, psikolojik hastalıkların teşhis ve tedavisi, çocuk hastalıklarının tedavisi, kadın hastalıkları vs. başta olmak üzere birçok alanda yapılmış çalışmaların olduğunu tarihi verilerle ortaya koymuştur (Sezgin, 2004).

Dinî Kimlik Algısı ve Aidiyet

Fuat Sezgin, çalışmalarında İslam medeniyetinin bilimsel katkılarını ele alarak Batı merkezli tarih anlatısını sorgulamakla kalmamış, İslam dünyasının bilimsel mirasını Batı ile karşılaştırmalı olarak incelemiş ve Müslümanların bilim tarihine olan katkılarını derleyerek dünyaya sunmuştur. Böylelikle Müslüman kimliği, O'nun çabaları sayesinde yeni bir farkındalık kazanmıştır. O'na göre İslam'ın dünyayı imar ve inşa etmesi yönündeki teşviki ile, İslam bilim insanlarının araştırma yaparken dinî duygu, dinî düşüncenin içsel bir derinlik arayışı oluşturduğu ve bunun da yapısal değerlerin oluşturulmasında derin bir motivasyon kaynağı olduğunu savunmaktadır (Yaparel, Yenen ve Kısa, 2019, s.18-19).

Katılımcılar, Fuat Sezgin'in bilimsel mirasının bireylerde Müslüman kimliği üzerinde oluşturduğu olumlu etkileri, özgüvenin yeniden inşası üzerindeki rolünü ve dinî kimlikleri ile bilimsel kimlikleri arasında uyuma destek olduğunu doğrudan ya da dolaylı olarak dile getirmektedirler (Uyanık, 2023, s. 26-27). Bir katılımcı bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

K1 *"Eskiden bilimle din arasında bir çelişki olduğunu düşünüyordum, ama Sezgin sayesinde bunun aslında yapay bir ayrım olduğunu gördüm."* Bu bulgu, bireylerin bilişsel uyum yaşayarak psikolojik rahatlama elde ettiğini göstermektedir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular, Fuat Sezgin'in çalışmalarının katılımcıların dinî kimlik algısı ve aidiyet duygusu üzerinde derinleştirici ve bütünlleştirici bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Dinî kimlik, bireyin kendisini aşkın bir anlam sistemi içinde konumlandırması ve bu sistem üzerinden benliğini tanımlaması olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda dinî kimlik, yalnızca inançsal bir aidiyet değil aynı zamanda tarihsel, kültürel ve epistemik sürekliliği içeren çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. Modern dönemde din ile bilim arasında kurulan karşıtlık söylemi, Müslüman bireylerde zaman zaman kimliksel gerilimlere ve parçalanmalara yol açabilmektedir. Bu durum, bireyin dinî aidiyeti ile entelektüel yönelimi arasında bir uyumsuzluk algısı üretmekte ve psikolojik düzeyde bir "kimlik ikiliği" deneyimine neden olabilmektedir (Çömez Polat ve Tekdemir, 2020, s. 174). Ancak Fuat Sezgin'in çalışmaları, İslam medeniyetinin bilimsel üretkenliğini görünür kılarak bu ikiliği aşan bütüncül bir kimlik anlatısı sunmaktadır. Bu yönüyle Sezgin'in yaklaşımı, kimlik bütünlüğü kavramı ile yakından ilişkilidir. Dinî kimlik algısının güçlenmesinde bir diğer önemli unsur, bireyin ait olduğu grubun tarihsel başarılarıyla kurduğu bağdır. Bu bağ, yalnızca bilişsel bir farkındalık değil, aynı zamanda duygusal bir aidiyet üretir. Bu çalışmada da katılımcıların, İslam medeniyetinin bilimsel mirasını keşfettikçe dinî kimliklerine yönelik daha olumlu bir algı geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Aidiyet duygusu, bireyin yalnızlık, anlamsızlık ve köksüzlük deneyimlerine karşı koruyucu bir işlev görmektedir. Viktor Frankl'ın logoterapi yaklaşımında vurguladığı üzere, bireyin kendisini anlamlı bir bütünün parçası olarak hissetmesi, varoluşsal boşluk duygusunu azaltmaktadır (Frankl, 2006, s. 122). Bu bağlamda Fuat Sezgin'in çalışmaları, katılımcıların kendilerini tarihsel ve kültürel olarak köklü bir geleneğin devamı olarak görmelerine katkı sağlamaktadır. Katılımcı ifadeleri, dinî

kimlik ve aidiyet arasındaki bu güçlü ilişkiyi açık biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin bir katılımcı, Sezgin'in çalışmalarının kendi kimlik algısı üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmiştir:

K6 *"İslam dünyasında yapılan bilimsel keşifleri öğrenmek benim için sadece bir inanç bağı değil, aynı zamanda büyük bir medeniyetin parçası olmak anlamına geldi."* Bu ifade, dinî kimliğin bilişsel bir tanımdan çıkarak duygusal ve tarihsel bir aidiyet boyutu kazandığını göstermektedir. Bir diğer katılımcı (K5) ise aidiyet duygusundaki düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir: *"Daha önce İslam dünyasını bilim açısından zayıf görüyordum ama bunun böyle olmadığını fark ettikten sonra ait olduğum yere karşı farklı bir gurur ve bağlılık hissettim."*

Katılımcılar arasından K3 ise İslam tarihinde bu tür bilimsel çalışmalar yapıldığını tahmin ettiğini ve bunun delillerle ortaya konulmasının kendisini sevindirdiğini dile getirmiştir.

Bu tür ifadeler, dinî kimliğin yeniden inşasında tarihsel farkındalığın kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Katılımcılar, İslam medeniyetinin bilimsel katkılarını öğrendikçe, kendi kimliklerini daha olumlu ve bütüncül bir çerçevede değerlendirebilmişlerdir.

Fuat Sezgin'in çalışmaları, katılımcıların dinî kimlik algılarını güçlendiren ve aidiyet duygularını derinleştiren bir işlev görmektedir. Bu süreç, bireyin kendisini anlamlı bir tarihsel süreklilik içinde konumlandırmasını sağlamakta ve psikolojik dayanıklılığını artırmaktadır. Bu tür bir kimlik ve aidiyet inşası, bireyin hem içsel bütünlüğünü hem de toplumsal bağlılığını destekleyen temel bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır.

Bilimsel Motivasyon

Toplumda çalışkan, başarılı ve onurlu insanların varlığı, bireyleri ve toplumu güçlendirmekte, özgüven geliştirmekte ilerlemeyi ve büyümeyi de artırmaktadır. Ters olan durumlarda da başarısızlık, negatif söylem ve olumsuz algılar da bireylerde ve toplumda ümitsizlik, karamsarlık, tükenmişlik ve yetersizlik gibi negatif duyguların gelişmesine sebep olmaktadır. Sezgin'in çalışmaları, İslam medeniyetinin bilimsel başarılarını ortaya koyarak Müslüman bireyler ve topluluklar üzerinde özgüvenin yeniden tesis edilmesine ve İslam kültür mirasının sadece geçmişte kalmadığını, aynı zamanda günümüz bilim dünyasına da ilham kaynağı olabileceğini göstererek, Müslümanlar arasında öz değer ve tarihsel bilincin pekişmesine katkıda bulunmuştur (Uyanık, 2023, s. 32).

İslam'ın temel kaynağı insanın insanla, doğayla ve kainatla kuracağı ilişkide bilgiyi en başa koyması ve bilginin yol göstericiliği ile olayları, canlıları, doğayı ve kainatı anlamaya çalışmasını önererek bir vizyon ve anlayış geliştirmiştir. Bu da inşa edilen bir İslam Medeniyetinin salt bilgi üretimi değil aynı zamanda elde edilen bilgiyi uygulayarak toplumsal yaşamın inşa edilmesi sürecini beraberinde getirmiştir. Müslümanların bilimsel çalışma yaptıkları dönemlerde içinde yaşadıkları toplumun sosyal özelliklerinin dönemin bilim insanlarında güven duygusu sağladığı ve bu güven ortamında bilginin üretildiği,

hayata geçirildiği ve toplumsal maneviyatın da bir medeniyet olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır (Yaparel ve diğerleri, 2019, s. 28).

Fuat Sezgin, Müslümanların bilimsel çalışmalardaki motivasyon kaynağının sadece Endülüs'te Batı dünyası ve ilimleri ile tanışmak olmadığını, aynı zamanda İslam dininin dünyayı imar ve inşa hususundaki teşviki ve m. IX. asırdan itibaren bilgileri alma, özümseme ve hayata geçirme süreci olduğunu vurgulamaktadır (Çetin, 2019, s. 386-387). Sezgin'e göre, Latinler 13. yy'dan itibaren Müslümanlardan aldıkları bilgi ve birçok kurumsal yapıyı Grek ilimleri araştırmalarının bir uyanışı olarak tarihe not düşmüş ve Müslüman bilim insanlarının çalışmalarını kayda geçmeyerek bilimsel anlamda intihal yapmışlardır. Yine Sezgin'e göre, İslam Düşünce sistemi Batı Medeniyetine rasyonellik, bireysellik ve bilimsellik kazandırmıştır (Yaparel ve diğerleri, 2019). Bununla birlikte Sanayi Devrimi ve sonrasında Batıda, bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmelere karşın ekonomik açıdan gelişmekte olan ülkeler kendilerini sosyo-kültürel üretkenlik, sağlık, eğitim, modern hayat, kişi başına düşen gelir ve özellikle Sanayi Devrimi ile bilim ve teknolojiye geri kalmışlıktan kaynaklanan bir yetersizlik (aşağılık) duygusu geliştirmiştir (Ökten ve Sayar, 2019). Müslüman bilim insanlarına ait yeni bilgi ve icatların gün yüzüne çıkarılmasının, günümüz Müslüman bireyin kimliğinin oluşmasında, öz saygısının gelişmesinde, bilimsel çalışma azmi ve toplumsal maneviyatın güçlenmesinde etkili olduğu düşünülmektedir (Yaparel vd, 2019). Sezgin'in yaptığı çalışmalar Müslümanların geçmişleri ile bağ kurmaları, özgüven kazanabilmeleri ve geleceğe yönelik bir medeniyet tasavvuru için oldukça önemlidir (Serdar, 2019, s. 38). Sezgin'in özellikle *Geschichte des arabischen Schrifttums* adlı eseri (Sezgin, 1979), İslam medeniyetinin bilimsel üretimini sistematik biçimde ortaya koyarak Müslümanların bilimsel tarihteki kurucu rolünü görünür kılmıştır (Özdemir, 2019, s. 53). Bu tür tarihsel yeniden inşa çabaları, bireylerin ait oldukları grubun başarılarına dair farkındalıklarını artırarak kolektif öz-yeterlik duygusunu güçlendirmektedir. Albert Bandura (1997), öz-yeterlik inançlarının yalnızca bireysel deneyimlerle değil, aynı zamanda dolaylı öğrenme ve grup başarılarının gözlemlenmesiyle de şekillendiğini vurgular. Bu bağlamda Sezgin'in çalışmaları, Müslüman araştırmacılar için tarihsel bir özgüven kaynağı oluşturmaktadır (Bandura, 1997, s. 3). Bunun yanı sıra, modern bireyin dinî kimliği ile bilimsel kimliği arasında kurduğu ilişki, kimlik bütünlüğü ve anlamlılık duygusu açısından belirleyicidir. Sezgin'in sunduğu bütüncül bilim anlayışı, bu iki alan arasındaki yapay ayrımı ortadan kaldırarak bireyin daha tutarlı bir benlik algısı geliştirmesine katkı sağlamaktadır. Sezgin bunu şöyle açıklamaktadır:

“Amacım İslam topluluğuna mensup insanlara, İslâm bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, benlik duygularını olumsuz etkileyen yanlış yargılardan onları kurtarmak ve ferdin yaratıcılığına olan inancı onlara kazandırmaktır. Medeniyetler tarihinde aralıksız zincir oluşturan bilimler tarihinin kaybolan halkalarını bulmak ve bunları yeniden bir değerine bağlamaktır...” (Sezgin, 2004).

Katılımcılar, Fuat Sezgin'in çalışmalarında İslam dünyasında dönemin şartlarına göre ciddi bilimsel çalışmaların yapılmış olmasına hayret ettiklerini, batı dünyasının bu hakikatleri gizlemesine şaşırdıklarını ve hem de Sezgin'in bu gerçekleri ortaya çıkarmak için

verdiği emeğin kendileri için güçlü bir motivasyon kaynağı olduğunu vurgulamışlardır. Bunu katılımcılar şu şekilde ifade etmiştir:

K1: *“Onun yıllarca süren emeği bana bir şeylere ulaşabilmek için sabretmeyi ve çalışmayı öğretiyor.”*

K2: *“Fuat Sezgin’in her gün saatlerce çalıştığını öğrendiğimde, kendi çalışma tempomu sorguladım. Onun disiplini bana bilim yapmanın ciddiyetini hatırlattı.”*

K3: *“Onun kitaplarını okuduktan sonra merakım arttı. Özellikle İslam dünyasında yapılan bilimsel çalışmaları araştırmaya başladım.”*

K4: *“Onun İslam bilim tarihinde bilinmeyenleri ortaya koyması, benim de bu alanda bir şeyler üretmem gerektiğini hissettirdi. Bunları bilmek bir sorumluluk yüklüyor insana.”*

Bu durum, model alma ve harekete geçme konusunda değerlendirilebilir. Bu bulgu, Sezgin’in yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda davranışsal düzeyde de etkili olduğunu ve aynı zamanda yeni bir araştırma yönelimi ve entelektüel merak oluşturduğunu göstermektedir.

Sosyal psikoloji araştırmaları, tarihsel figürlerin yalnızca geçmişin temsilcileri olmadığını; aynı zamanda rol model olarak grup üyelerinde motivasyon, özdeşleşme ve kolektif öz-yeterlik geliştirdiğini göstermektedir. Ortak tarihsel hafızayı paylaşan bireylerin birbirlerini grup üyesi olarak algılama eğilimlerinin arttığı ve bunun psikolojik yakınlık oluşturduğu deneysel olarak ortaya konulmuştur (Tavani ve Collange, 2015).

Son olarak, katılımcıların önemli bir kısmı Sezgin’in çalışmalarını “ilham verici” ve “yön gösterici” olarak tanımlamışlardır. Katılımcılar, bilimsel üretimin mümkün ve erişilebilir olduğuna dair bir inanç geliştirmiştir.

Psikolojik Güçlenme

Fuat Sezgin’e göre İslam dünyası ve Müslümanlar kendi geçmişlerinden haberdar değildir. Avrupalılar hem hazırlamış oldukları bilim tarihi kitaplarında Müslümanlara yer vermemiş, hem de onların geri kalmalarına İslam dinini neden olarak göstermişlerdir (Yıldız, 2020, s. 40). Ona göre Batı uygarlığının beslendiği kaynakları ortaya çıkarmanın yolu gerçek İslam uygarlığını öğretmekten geçmektedir (Güzeloğlu, 2019).

Psikolojik güçlenme, bireyin kendi kapasitesine, anlam üretme yetisine ve çevresi üzerinde etkide bulunabilme potansiyeline ilişkin inancının artmasıyla karakterize edilen çok boyutlu bir süreçtir (Kanbur, 2017). Bu çerçevede elde edilen bulgular, Sezgin’in bilim tarihi anlatısının katılımcılarda öncelikle öz-yeterlik ve kontrol algısını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, İslam medeniyetinin bilimsel başarılarını fark ettikçe, kendi akademik yeterliklerine dair inançlarının arttığını ifade etmiştir. Bu durum, Albert Bandura (1997) tarafından geliştirilen öz-yeterlik kuramı ile paralellik göstermektedir. Nitekim öz-yeterlik algısındaki artış, bireyin zorlayıcı akademik hedeflere yönelmesini ve bu hedefler doğrultusunda daha fazla çaba göstermesini sağlamaktadır (Bandura, 1997, s. 3).

Psikolojik güçlenmenin ikinci boyutu olan etkileşimsel farkındalık, katılımcıların bilim tarihine ilişkin eleştirel bir bilinç geliştirmelerinde katkı sağladığı düşünülmektedir. Fuat Sezgin'in çalışmaları, katılımcıların Batı-merkezli bilim anlayışını sorgulamalarına ve alternatif bir epistemolojik perspektif geliştirmelerine imkân tanımıştır. Bu durum, bireyin yalnızca bilgi tüketen bir özne olmaktan çıkarak bilgi üretim süreçlerine eleştirel biçimde katılan bir aktöre dönüşmesini sağlamaktadır. Üçüncü boyut olan davranışsal güçlenme ise katılımcıların akademik eyleme geçme motivasyonlarında gözlemlenmektedir. Katılımcılar, Sezgin'in ortaya koyduğu bilimsel mirasın kendilerinde bir "sorumluluk bilinci" oluşturduğunu ve bu bilinç doğrultusunda daha fazla araştırma yapma, üretme ve akademik katkı sağlama isteği geliştirdiklerini ifade etmiştir. Bu bulgu, psikolojik güçlenmenin yalnızca bilişsel bir süreç olmadığını, aynı zamanda davranışsal çıktılar üreten dinamik bir yapı olduğunu göstermektedir (Kanbur, 2017). Katılımcı ifadeleri, bu çok boyutlu güçlenme sürecini somut biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin bir katılımcı, Sezgin'in etkisini şu şekilde dile getirmiştir:

K2 :*"Fuat Sezgin'i tanıdıktan sonra kendime bakışım değişti. Daha önce bilim üretmek bana uzak geliyordu ama şimdi bunun mümkün olduğunu düşünüyorum."* Bu ifade, öz-yeterlik ve içsel dönüşümün açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu konuda başka bir katılımcı da kendi dünyasında yaşadığı değişimi şu şekilde ifade etmiştir:

K6 : *"Onun çalışmaları bana sadece geçmişi öğretmedi, aynı zamanda bugün ne yapmam gerektiğini de düşündürdü. Artık daha bilinçli ve sorumluluk hissederek çalışıyorum"* diyerek, psikolojik güçlenmenin yalnızca bireysel bir farkındalık değil, aynı zamanda ahlaki ve epistemik bir sorumluluk bilinci ürettiğini göstermektedir. Esasında bu durum, bireyin kutsal referanslarla ilişkilendirdiği bir anlam dünyası içerisinde kendini konumlandırmasıyla yakından ilişkilidir.

Katılımcılar, Sezgin'in çalışmalarının kendilerinde akademik cesaret, özgüven ve üretkenlik oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca bilimsel araştırma yapma konusunda daha istekli ve kararlı hale geldiklerini ifade etmişlerdir. Fuat Sezgin'in çalışmaları, katılımcılarda yalnızca bilgi düzeyinde bir artış sağlamamakta aynı zamanda öz-yeterlik, eleştirel bilinç ve akademik eylem kapasitesi gibi bileşenleri içeren bütüncül bir psikolojik güçlenme sürecini tetiklemektedir. Bu yönüyle Sezgin, bireyin hem kimliksel hem de bilişsel düzeyde dönüşümünü destekleyen bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Katılımcıların, Fuat Sezgin'in çalışmaları sayesinde İslam medeniyetinin bilimsel mirasını yeniden keşfetmeleri sonucunda dinî kimlikleri ile bilimsel kimlikleri arasında daha güçlü bir bütünlük kurduklarını ifade etmeleri, kolektif belleğin kimlik oluşturucu işlevine ilişkin uluslararası bulgularla uyumludur. Benzer şekilde ortak tarihsel anlatıların bireylerde grup aidiyetini, özsaygıyı ve ortak eylem kapasitesini artırdığını düşündürmektedir (Hirst, 2018, s. 438).

Araştırmada katılımcılardan bir kişi, Fuat Sezgin'in bilim tarihi alanındaki olağanüstü katkılarını takdir etmekle birlikte, onun çalışmalarının kurumsal devamlılığı

konusunda eleştirel değerlendirmede bulunmuştur. Sezgin'in büyük ölçüde bireysel çaba ve yoğun çalışma disipliniyle yürüttüğü bilimsel faaliyetlerin, kendisinden sonra aynı vizyonu sürdürebilecek güçlü bir akademik ekol veya öğrenci kuşağı oluşturmaması açısından önemli bir eksiklik taşıdığını ifade etmiştir. Katılımcı bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir:

K6: *"Fuat Sezgin önemli bir bilim insanıydı ve çalışmalarını takdir ediyorum. Ancak bence en büyük eksikliği, kendisinden sonra bu çalışmaları aynı ölçüde sürdürebilecek güçlü bir ekip ya da öğrenci yetiştirememiş olmasıdır."* Bu değerlendirme, bilimsel üretimin yalnızca bireysel başarılarla değil, aynı zamanda kurumsal aktarım ve akademik süreklilikle ilişkili olduğunu göstermektedir. Nitekim bilimsel geleneklerin kalıcı hale gelmesi, yalnızca bilgi üretimine değil aynı zamanda üretilen bilginin yeni kuşaklara aktarılmasına, metodolojik bir ekol oluşturulmasına ve araştırma kültürünün sürdürülebilir biçimde kurumsallaşmasına bağlıdır. Bu bağlamda katılımcının eleştirisi, Sezgin'in çalışmalarının bireysel düzeyde son derece güçlü olmasına rağmen, bu birikimin sistematik bir akademik gelenek hâline dönüşmesinin sınırlı kaldığı yönündeki algıyı yansıtmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada elde edilen veriler, Fuat Sezgin'in çalışmalarının Müslüman araştırmacılar üzerinde çok boyutlu bir psikolojik güçlenme süreci ürettiğini göstermektedir. Özellikle öz-yeterlik, eleştirel bilinç ve akademik eylem kapasitesi gibi bileşenlerin birlikte ortaya çıkması, güçlenmenin yalnızca bireysel bir farkındalık değil, aynı zamanda kimlik temelli ve anlam odaklı bir dönüşüm olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın intrapersonal (öznel) boyuta ilişkin bulguları, katılımcıların kendi akademik yeterliklerine yönelik inançlarının güçlendiğini göstermektedir. Bu durum, Albert Bandura'nın öz-yeterlik kuramı ile doğrudan örtüşmektedir. Bandura (1997), bireylerin bir görevi başarabileceklerine dair inançlarının, onların motivasyon düzeylerini ve performanslarını belirlediğini ifade etmektedir. Bu çalışmada katılımcıların, Fuat Sezgin'in ortaya koyduğu bilimsel miras sayesinde "yapabilirim" algısı geliştirdikleri görülmüştür. Bu bulgu, daha önce Müslüman bireylerde gözlemlenen epistemik güvensizlik olgusuna karşı dengeleyici bir işlev olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın etkileşimsel (interactional) boyutuna ilişkin bulgular, katılımcıların bilim tarihine dair eleştirel bir bilinç geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Fuat Sezgin'in çalışmaları, Batı-merkezli bilim anlatılarını sorgulama imkânı sunarak katılımcılarda alternatif bir epistemolojik perspektif oluşturmuştur. Bu durum, psikolojik güçlenme kuramında vurgulanan "eleştirel farkındalık" boyutu ile örtüşmektedir. Literatürde, bireylerin içinde bulundukları bilgi sistemlerini sorgulayabilmelerinin, onların psikolojik güçlenme düzeylerini artırdığı belirtilmektedir. Bu bağlamda Sezgin'in çalışmaları, yalnızca tarihsel bir bilgi sunmakla kalmayıp, aynı zamanda katılımcıların bilgiye yönelik konumlarını yeniden tanımlamalarına olanak sağlamaktadır.

Davranışsal (behavioral) boyuta ilişkin bulgular ise katılımcıların akademik üretkenliklerinde bir artış eğilimi olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların "sorumluluk

hissetme", "daha fazla çalışma isteği" ve "bilimsel katkı sağlama arzusu" gibi ifadeleri, psikolojik güçlenmenin eyleme dönüşen boyutunu yansıtmaktadır. Aynı zamanda bu bulgu, literatürde yer alan "anlam temelli motivasyon" kavramı ile de ilişkilidir. Birey, yaptığı akademik faaliyeti yalnızca mesleki bir etkinlik olarak değil, aynı zamanda anlamlı ve değerli bir eylem olarak konumlandığında motivasyon düzeyi artmaktadır.

Elde edilen bulgular ayrıca, psikolojik güçlenmenin kimlik bütünlüğü ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Katılımcıların dinî kimlikleri ile bilimsel kimlikleri arasında kurdukları uyum, onların hem bilişsel hem de duygusal düzeyde daha bütüncül bir benlik algısı geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Bu durum, bireyin "anlam üretimi" süreçleriyle paralellik göstermektedir. Nitekim bireyin kendi yaşamını anlamlandırma biçimi, onun psikolojik dayanıklılığı ve motivasyonu üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu noktada, Fuat Sezgin'in temsil ettiği bilimsel yaklaşımın yalnızca geçmişe yönelik bir restorasyon değil, aynı zamanda geleceğe yönelik bir inşa süreci olduğu söylenebilir. Katılımcıların ifadelerinde ortaya çıkan "sorumluluk", "devam ettirme" ve "katkı sağlama" temaları, bu inşa sürecinin bireysel düzeyde içselleştirildiğini göstermektedir.

Bu araştırma, Fuat Sezgin'in bilimsel mirasının din psikolojisi bağlamındaki bireysel ve psikososyal etkilerini inceleyen önemli çalışmalardan biri olmakla birlikte, alanda hâlen önemli araştırma boşlukları bulunmaktadır. Özellikle Sezgin'in çalışmalarının farklı yaş grupları, farklı kültürel bağlamlar ve farklı dinî aidiyetlere sahip bireyler üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak inceleyen araştırmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca psikolojik güçlenme, kolektif bellek, sosyal kimlik ve bilimsel motivasyon arasındaki ilişkilerin nicel ve karma yöntemlerle test edilmesi, mevcut nitel bulguların genellenebilirliğini güçlendirecektir. Bunun yanında, yalnızca Fuat Sezgin değil, İslam bilim tarihine katkı sunmuş diğer bilim insanlarının da bireylerin bilimsel öz-yeterlik, kimlik gelişimi ve anlam üretme süreçleri üzerindeki etkilerini inceleyen disiplinlerarası çalışmalar, literatürdeki önemli boşluğu dolduracaktır. Böylece bilim tarihi ile din psikolojisi arasındaki ilişkinin kuramsal ve ampirik temelleri daha kapsamlı biçimde ortaya konulabilecektir.

Bununla birlikte, araştırmanın bulguları psikolojik güçlenme sürecinin otomatik ve koşulsuz biçimde gerçekleştiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Fuat Sezgin'in ortaya koyduğu tarihsel miras, katılımcılar açısından bilimsel motivasyon, öz-yeterlik ve aidiyet duygusunu güçlendiren önemli bir referans noktası oluşturmuştur. Ancak bu etkinin sürdürülebilir olabilmesi, tarihsel başarıların yalnızca geçmişe yönelik bir övünme nesnesi olarak değil, güncel bilimsel üretimi teşvik eden dinamik bir kaynak olarak değerlendirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda tarihsel başarı anlatılarının eleştirel düşünceyle birlikte ele alınmaması durumunda bazı riskler ortaya çıkabilir. Geçmiş medeniyet başarılarının sürekli vurgulanması, bireylerde mevcut bilimsel üretim eksikliğini telafi eden kompensatuar (compensatory) bir psikolojik mekanizmaya dönüşebilir. Böyle bir durumda tarihsel başarılar, geleceğe yönelik bilimsel sorumluluğu artırmak yerine, geçmişle kurulan sembolik bir tatmin ilişkisini güçlendirebilir.

Benzer şekilde, İslam medeniyetinin bilimsel mirasının romantize edilmesi veya idealize edilmesi, günümüz bilimsel sorunlarının eleştirel biçimde değerlendirilmesini zorlaştırabilir. Nostaljik bir tarih anlatısı, bireylerde geçici bir kolektif gurur oluşturmalarına rağmen, bu gururun araştırma, yenilikçilik ve bilimsel üretime dönüşebilmesi ancak eleştirel düşünme, kurumsal kapasite geliştirme ve çağdaş bilimsel yöntemlerle desteklenmesi durumunda mümkün olacaktır. Bu nedenle Fuat Sezgin'in çalışmalarının en önemli katkısı, yalnızca geçmişin başarılarını görünür kılması değil, bu tarihsel mirası günümüzün bilimsel sorumluluk anlayışıyla ilişkilendirebilmesidir. Araştırmada katılımcıların ifadeleri de bu yönde bir eğilime işaret etmekte; tarihsel farkındalığın, ancak aktif akademik üretim ve eleştirel sorgulamayla birleştiğinde psikolojik güçlenmeyi kalıcı hâle getirebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla Sezgin'in bilim tarihi yaklaşımı, geçmişe nostaljik bir dönüş çağrısından ziyade, geçmişten hareketle geleceğin bilimsel üretimine yönelen eleştirel ve üretken bir perspektif olarak değerlendirilmelidir.

Araştırmanın bulguları yalnızca kuramsal açıdan değil, eğitim politikaları ve bilim eğitimi açısından da önemli çıkarımlar sunmaktadır. Öncelikle yükseköğretimde bilim tarihi derslerinin yalnızca Batı merkezli gelişim çizgisi üzerinden değil, farklı medeniyetlerin katkılarını kapsayan karşılaştırmalı bir yaklaşımla yeniden yapılandırılması önerilebilir. Özellikle İslam bilim tarihinin bilimsel gelişimin sürekliliği içerisinde ele alınması, öğrencilerin tarihsel farkındalıklarını ve bilimsel öz-yeterlik algılarını destekleyebilir.

Benzer şekilde öğretmen yetiştirme programlarında bilim tarihi ile kimlik gelişimi arasındaki ilişkiye daha fazla yer verilmesi, öğrencilerin bilimsel üretime yönelik motivasyonlarının güçlendirilmesine katkı sağlayabilir. Fuat Sezgin örneği, bilim insanlarının yalnızca bilgi üreten kişiler değil, aynı zamanda bilimsel etik, disiplin ve akademik sorumluluk açısından rol model olarak da değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Ayrıca bilim merkezleri, müzeler ve kültürel miras kurumlarında İslam bilim tarihine ilişkin etkileşimli eğitim programlarının geliştirilmesi, kolektif belleğin güçlendirilmesine ve bilim kültürünün toplumun daha geniş kesimlerine aktarılmasına katkı sağlayabilir.

Araştırmanın bulguları eleştirel bir perspektifle de değerlendirilmelidir. Tarihsel başarıların görünür hâle getirilmesi bireylerde psikolojik güçlenmeyi destekleyebilmekle birlikte, bu anlatıların eleştirel düşünceden uzak biçimde idealize edilmesi bazı riskler de doğurabilir. Bu nedenle tarihsel mirasın işlevi, geçmişi yüceltmekten ziyade günümüz bilimsel üretimini, eleştirel düşünmeyi ve akademik sorumluluğu desteklediği ölçüde anlam kazanmaktadır. Araştırmada katılımcı ifadeleri de tarihsel farkındalığın ancak aktif araştırma ve bilimsel üretimle birleştiğinde kalıcı bir psikolojik güçlenmeye dönüşebileceğini göstermektedir.

Araştırmanın katılımcı grubunun, Fuat Sezgin'in çalışmalarına önceden ilgi duyan bireylerden oluşması, elde edilen bulguların yorumlanması açısından önemlidir. Çünkü katılımcıların Sezgin'e yönelik önceden var olan olumlu ilgileri, araştırma bulgularında

gözlemlenen bilimsel motivasyon, aidiyet, öz-yeterlik ve psikolojik güçlenme düzeylerinin görece yüksek çıkmasına katkı sağlamış olabilir.

Nitel araştırmalarda amaç genellikle genelleme yapmak değil, belirli bir olgunun derinlemesine anlaşılmasıdır. Bununla birlikte katılımcıların konuya önceden ilgili olması, araştırmada ortaya çıkan olumlu temaların yoğunluğunu artırmış olabilir. Dolayısıyla yapılacak yeni araştırmalarda, katılımcıların ön-anlam dünyalarının ve mevcut motivasyonlarının analiz sürecine etkisi göz önünde bulundurulmalı ve ilgi duymayan insanlarla da görüşmeler yapılarak daha farklı verilere ulaşılmalıdır.

Bununla birlikte, araştırmanın amacı göz önüne alındığında, Sezgin'in çalışmalarına ilgi duyan bireylerin seçilmiş olması Sezgin'in düşünsel dünyasıyla temas etmiş bireyler, araştırmanın fenomenolojik derinliğini artırmış ve katılımcıların daha yoğun, ayrıntılı ve anlam yüklü anlatılar sunmalarına imkân sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, bu örneklem yapısı araştırmanın “derinlik” boyutunu güçlendirirken, “çeşitlilik” boyutunu sınırlamış görünmektedir.

Yapılacak yeni araştırmalarda daha geniş ve farklı özelliklere sahip örneklem gruplarıyla karşılaştırmalı çalışmalar yapılması, Fuat Sezgin'i tanıyan ya da tanımayan, bilim-din ilişkisine eleştirel yaklaşan, farklı yaş ve eğitim düzeylerine sahip ve de farklı düşünceye sahip akademik çevrelerden farklı özelliklere sahip katılımcıların dâhil edilmesi, bulguların çok boyutluluğunu artırabilir. Örneklem çeşitliliği, Sezgin'in çalışmalarının yalnızca olumlu etkilerini değil aynı zamanda bireylerde oluşturabileceği eleştirel, mesafeli ya da nötr yaklaşımları da görünür kılabilir. Bunlara ek olarak eğitim uygulamalarının etkisinin deneysel çalışmalarla incelenmesi, nicel ya da karma araştırma yöntemlerinin kullanılması araştırmanın analitik derinliğini ve kuramsal genellenebilirliğini artırabilir ve tematik çeşitliliğini güçlendirebilir.

Mevcut çalışmada altı katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş olması, katılımcı deneyimlerinin ayrıntılı biçimde incelenmesine olanak sağlamıştır. Ancak gelecekte yapılacak çalışmalarda daha çeşitli ve geniş örneklemlemlerle, farklı yöntemlerle araştırmanın desteklenmesi önerilebilir.

Bilimsel geleneklerin kalıcı hale gelmesi, yalnızca bilgi üretimine değil aynı zamanda üretilen bilginin yeni kuşaklara aktarılması, metodolojik bir ekol oluşturulması ve araştırma kültürünün sürdürülebilir biçimde kurumsallaşmasıyla mümkündür. Bu bağlamda bir katılımcının Sezgin'in çalışmalarının bireysel düzeyde son derece güçlü olmasına rağmen, bu birikimin sistematik bir akademik gelenek hâline dönüşmesinin sınırlı kaldığı yönündeki eleştirisi de oldukça önemlidir.

Bu araştırma Sezgin'in ortaya koyduğu çalışmaların özellikle küreselleşmenin etkisiyle zorlu bir süreç haline geldiği günümüzde, kültürel ve dinî kimliklerin korunması, güçlenmesi, daha bağımsız ve özgün bir duruş sergilemelerine olan katkısının ortaya çıkarılması açısından önemli bir yere sahiptir.

Sonuç olarak bu araştırma, Fuat Sezgin'in çalışmalarının Müslüman araştırmacılar üzerinde yalnızca bilim tarihine ilişkin bilişsel bir farkındalık oluşturmadığını aynı zamanda

bilimsel motivasyon, dinî kimlik algısı, aidiyet duygusu ve psikolojik güçlenme süreçleri üzerinde de önemli etkiler meydana getirdiğini ortaya koymuştur. Bu yönüyle Sezgin'in çalışmaları, geçmişe yönelik tarihsel bir hatırlatmanın ötesinde, bireylerin geleceğe yönelik bilimsel üretim motivasyonlarını destekleyen dönüştürücü bir işlev taşımaktadır.

Kaynakça

- al-Attas, S. M. N. (1978). *Islam and Secularism*. Muslim Youth Movement of Malaysia.
- Arslan, T. Y. (2019). Teaching and Learning the Sciences in Islamicate Societies (800-1700). *İslam Araştırmaları Dergisi*, (42), 155-159. doi:10.26570/isad.571965.
- Bakar, O. ve Nasr, S. H. (1998). *Classification of Knowledge in Islam: A Study in Islamic Philosophies of Science*. Cambridge: Islamic Texts Society.
- Bandura. (1997). *Self-Efficacy, The Exercise of Control*. Newyork: by W.H. Freeman. doi:ISBN-13: 978-0716728504.
- Brentjes, S. (2013). Narratives of Knowledge in Islamic Societies: What Do They Tell us About Scholars and Their contexts? *Almagest*, 4, 74-95. doi:10.1484/J.ALMA.5.100984.
- Burgu, A. (2019). Bilim Tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Hayatına ve Çalışmalarına Genel Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42(1), 1-14. doi:https://izl+ik.org/JA49WB62HM
- Çetin, A. (2019). Bilim Tarihi ve Fuat Sezgin Üzerine Bir Değerlendirme. *Kalemname*, 8(4), 359-389. doi:https://izlik.org/JA63FL62TR.
- Çömez Polat, F. ve Tekdemir, G. (2020). Sosyal Medyada Müslüman Kimlik Algısı: İslami Fenomenler ve Twitter Örneği. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 165-180. doi:https://doi.org/10.47951/mediad.808915.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1996). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York.
- Frankl, V. E. (2006). *Man's Search for Meaning* |. Manjul Publishing House Pvt Ltd..
- Güngör, D. F. (2020). İslam Medeniyetinin Büyük Tanığı Fuat Sezgin. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (10). https://izlik.org/JA46UA45BK adresinden erişildi.
- Güzeloğlu, T. (2019). Fuat Sezgin'in Bilim ve Bilim Tarihi Anlayışı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 94-100. doi:10.32709/akusosbil.597922
- Hirst. (2018). Collective Memory from a Psychological Perspective. *Trends in Cognitive Sciences*, 22(5), 438-451. doi:10.1016/j.tics.2018.02.010
- Kanbur, E. (2017). Psikolojik Güçlendirme ve Örgütsel Özdeşleşme Arasında Birey-Örgüt Uyumunun Aracı Rolü. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(7), 63-82. doi:10.20860/ijoses.315710.
- Maslow. A.(1997). *Motivation and Personality*. Pearson College Div.978-0060419875.
- Melvin-Koushki, M. (2022). Sonja Brentjes, Teaching and Learning the Sciences in Islamicate Societies (800-1700) (2018). *Intellectual History of the Islamicate World* 10,. doi:10.1163/2212943X-12340011
- Ökten, S. ve Sayar, K. (2019). *Dünyaya Geldim Gitmeye*. İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Özdemir, M. (2019). Prof. Dr. Fuat Sezgin'de "Evrensel Bilimler Tarihi" Kavramı ve Bilim Tarihi Yazımı. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 38-55. doi:https://izlik.org/JA69TS27MX
- Pargament, K. I., Koenig, H. G., Tarakeshwar, N. ve Hahn, J. (2004). Religious Coping Methods as Predictors of Psychological, Physical and Spiritual Outcomes

- among Medically Ill Elderly Patients: A Two-year Longitudinal Study. *Journal of Health Psychology*, 9(6), 713-730. doi:10.1177/1359105304045366.
- Piaget, J. (1977). *The Development of Thought: Equilibration of Cognitive Structures*. New York : Viking Press.
- Rashed, R. (1994). *The Development of Arabic Mathematics: Between Arithmetic and Algebra*. (A. Armstrong, Çev.). Dordrecht: Springer.
- Rogers, C. (1997). *On Becoming a Person: Bir Terapistin Psikoterapi, Hümanistik Psikoloji ve Kişisel Gelişime Giden Yola Bakışı*. Houghton Mifflin Harcourt. 978-0395081341. Boston.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1-28. doi:10.1037/h0092976.
- Sabra, A. I. (1987). The Appropriation and Subsequent Naturalization of Greek Science in Medieval Islam: A Preliminary Statement. *History of Science*, 25(3), 223-243. doi:10.1177/007327538702500301.
- Saliba, G. (2011). *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*. Cambridge, Mass.
- Saygılı, S. (2019). Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidentalst Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, <https://izlik.org/JA62WC93TJ>
- Serdar, S. (2019). *İslam Bilim Tarihi Üzerine İdealist Bir Bilim İnsanı Fuat Sezgin ve Yaşamı Üzerine Bir Değerlendirme*. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/368016> .
- Sezgin, F. (1979). *Geschichte Des Arabischen Schrifttums*. London: Leiden: EJ Brill. doi:geschichtedesara0003sezg
- Sezgin, F. (2004). *İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Forumu. doi:ISBN: 975-8593-62-5
- Sezgin, F. (2019). *Bilim Tarihi Sohbetleri*. Pınar Yayınları.
- Tavani, J. L. ve Collange, J., vd. (2015). Tell me What You Remember and I Will Know Who you are: The Link Between Collective Memory and Social Categorization. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 11(4), 598–609. <https://doi.org/10.1037/mac000029>. *Research Gate*. doi:10.1177/1368430215596076
- Uyanık, A. (2023). Bilim Tarihine Oksidentalst Bir Gözle Bakan Düşünür, Fuat Sezgin. *KTÜEFAD*. doi:<https://izlik.org/JA83NH53SN>
- Yaparel, R., Yenen, İ. ve Kisa, C. (2019). Bilim Tarihi Çalışmalarının Toplumsal Maneviyata Katkıları: Prof. Dr. Fuat Sezgin Örneği, 9(3), 17-30. doi:<https://izlik.org/JA82XR34DH>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin. <https://www.seckin.com.tr/kitap/176755156> adresinden erişildi.
- Yıldırım, C. (2012). *Bilim Tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Yıldız, İ. (2020). Fuat Sezgin'e Göre İslam Düşüncesi ve Batı Medeniyeti Üzerindeki Etkileri, 11(1), 13-44.
- Zimmerman, M. A. (1995). Psychological empowerment: Issues and illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 581-599. doi:10.1007/BF02506983.

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 11.11.2025 Kabul/Accepted: 18.02.2026

Derleme Makale/Review Article, s./pp. 284-302.

DOI: <https://doi.org/10.66954/kusbd.1822050>

LAKAPLAR VE KIRIKKALE’NİN HACILAR BELDESİNDEKİ LAKAP VERME GELENEĞİ

Gökçen KARAKOÇ ALTINTAŞ¹

Öz

Lakaplar; kişiyi kendi adından bağımsız olarak tanıtan, kişinin fiziksel özellikleri gibi belirgin bir özelliğini vurgulayan veya sonradan konan adlardır. Ad biliminin kişi adları bilimi başlığında incelenen lakaplar, Türkçenin söz varlığında önemli bir yer tutmaktadır. Lakaplar sayesinde Türkçenin ağızlarda yaşayan, unutulmaya yüz tutmuş sözcüklerine erişilebilmektedir. Çalışmamızda etnik yapının çeşitliliğiyle birlikte kültürel özelliklerini muhafaza eden Kırıkkale ilinin Hacılar beldesindeki lakapları derledik. Araştırmamızda derlediğimiz 192 lakaptan Derleme Sözlüğü’nde yer alan *çebiş*, *diştir*, *şemen* gibi 37 lakap, Derleme Sözlüğü’nde yer almayan *cıkkılı*, *gibidiş*, *zıravuç* gibi 16 lakaba rastladık. Lakaplar; halk bilimi açısından milletlerin tarihi, kültür seviyesi ve inanç yapısı gibi hususlarda bilgi vermesi bakımından da üzerinde durulması gereken bir söz varlığıdır. Bu bakımdan çalışmamızda, lakabın Türk kültüründe ad verme ya da lakap takma şeklinde süregelen geleneğin Orta Asya’dan beri var olan bir folklor unsuru olduğu ortaya konuldu. Lakapları; kişinin meslek ve uğraşlarına bağlı olanlar, fiziksel özelliklerine göre verilenler, organlardaki eksiklikten dolayı verilenler, kişilere veya nesnelere benzetme sonucu takılanlar, kişinin davranış, huy, karakter gibi özelliklerine göre verilenler, kişinin başından geçen bir olaydan esinlenerek verilenler, mensup olduğu etnik kökeni veya memleketiyle ilgili takılan lakaplar olmak üzere sekiz başlıkta inceleyerek lakaplar alfabetik olarak verildi. Lakapların, Türk milletinin ad verme kabiliyetini ve mizahî üslubunu ortaya koyarak söz varlığı bakımından Türkçeye ayrı bir ifade zenginliği kazandırdığı görüldü.

Anahtar Kelimeler: Lakap verme, derleme, ad bilimi, Kırıkkale, Hacılar

Nicknames And The Custom Of Giving Names In The Hacilar Town Of Kırıkkale

Abstract

Nicknames are names that are given to a person independently, that emphasize a specific feature of the person, such as their physical features, or that are given later. Nicknames are a significant part of vocabulary that deserves attention from a folklore perspective, as they provide information about a nation's history, cultural level, and belief system. Nicknames make it possible to access Turkish words that are still alive in dialects and are on the verge of being forgotten. In our study, we compiled the nicknames in Hacilar town of Kırıkkale province, a town that preserves its cultural characteristics along with the diversity of its ethnic structure. In our research, we found 37 nicknames such as *çebiş*, *diştir*, *şemen* in the Compilation Dictionary, and 16 nicknames such as *cıkkılı*, *gibidiş*, *zıravuç*, which are not included in the Compilation Dictionary, out of 192 nicknames we compiled. Nicknames are in a position to be emphasized in terms of folklore, as they provide information about the history, cultural level and belief structure of nations. In this respect, our study has shown that the tradition of giving names or

¹ Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gkcnkrkc@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3419-5232

nicknames in Turkish culture is a folkloric element that has existed since Central Asia. We have listed the nicknames alphabetically under eight headings: nicknames based on a person's profession and occupation, nicknames based on physical characteristics, nicknames based on organ deficiencies, nicknames based on resemblance to people or objects, nicknames based on a person's behavior, temperament, or character, nicknames inspired by an event the person has experienced, and nicknames based on their ethnic origin or hometown. It has been observed that nicknames, by revealing the Turkish nation's naming ability and humorous style, have added a unique richness of expression to the Turkish language in terms of vocabulary.

Keywords: Nickname, compilation, onomastics, Kırıkkale, Hacılar

Extended Abstract

The individual has given names to all the concepts in his/her world. Onomastics, which studies all names, is the name of the science that deals with the names of living things, objects and concepts, in short, everything seen and perceived in the environment. Onomastics has an interdisciplinary network of relationships with many disciplines, including linguistics, folklore, sociology, psychology and philosophy. Nickname is defined in the Turkish Dictionary as "A name given to a person or a family, separate from the person's own name, originating from a characteristic of that person or family." Nicknames, which usually appear before the real name, hide many meanings within a single word. It is given to a person because of a characteristic within the context of his or her group culture. A person's physical feature, character, behavioral style, or an event they have experienced is condensed into a single word in a way that sends appropriate messages to the environment in which the nickname is used. Nicknames are given more in places like villages and towns where neighborly relations are still maintained, cooperation continues, and the same environment is shared on various occasions. In addition, nicknames are used in almost every aspect of society, such as in business environments, among high-level bureaucrats in government, and in various professional groups. The functions of nicknames can be summarized in three words: exaltation, introduction and diminution. A nickname can be given by anyone who notices a distinctive feature of a person. Initially used only by the person wearing the nickname, if the person's circle approves of it, it becomes widespread and begins to be used by everyone around his/her. By giving or using nicknames, the individual sends the message to the other person that she knows her characteristics and is sincere with her, thus aiming to make his/her feel safe. A person given a nickname develops a sense of belonging. They feel included in a group. Nicknames also influence identity development as they seek answers to questions like, "What should one be like? Who should one be like? Who should one not be like?" Nicknames employ various figures of speech, including allusion, simile, metaphor, hyperbole, allusion, and comparison. While they can sometimes be derogatory, they often confer special distinction upon a person. On the other hand, the practice of giving nicknames reveals our people's talent and sense of humor in this area, adding a distinct flavor to the Turkish language.

Nicknames serve an important function in providing easy and practical identification. The tradition of conceptualizing names and nicknames in Turkish culture dates back to ancient times. This nickname also has a place in Turkish dialects. Hacılar is a town in the central district

of Kırıkkale province. Hacılar town is a place that preserves its cultural characteristics along with its ethnic diversity. Almost everyone in the Hacılar town has a nickname. Those without a nickname invariably belong to a family lineage and mention that family lineage's name when introducing themselves. In our research, we found 37 nicknames, such as "çebiş", "diştir", "şemen" and 16 nicknames, such as "cikkılı", "gibidiş" which are not included in the Compilation Dictionary.

In our study, we examined the nicknames under eight headings. These titles are; nicknames given depending on a person's profession and occupation, nicknames given according to a person's physical characteristics, nicknames given due to a deficiency in a person's organs, nicknames given as a result of resemblance to people or objects, nicknames given according to a person's characteristics such as behavior, temperament, character, etc., nicknames inspired by an event a person has experienced, nicknames related to a person's lineage, ethnic origin or hometown, and finally, nicknames whose reason for being given is unknown. Of the 192 nicknames we compiled, 18 were based on a person's profession or occupation. 44 nicknames were based on a person's physical characteristics. 8 nicknames were given due to organ deficiencies. 23 nicknames were given based on resemblances to people or objects. 46 nicknames were given based on a person's behavior, temperament, or character. 28 nicknames were given based on an event. We identified 15 nicknames related to a person's lineage, ethnicity, or hometown. 10 nicknames were given with unknown origins. Nicknames are a multifaceted subject of study and are worth exploring for understanding the oral heritage of Turkish culture.

Giriş

Tarih boyunca insan, gözlemlediği, temas ettiği ve deneyimlediği tüm olguları açıklama ve anlamlandırma çabası içinde olmuştur. Dolayısıyla insan, dünyasında bulunan bütün kavramlara ad vermiştir. Bütün isimler üzerinde çalışma yapan ad bilim (onomastik); canlıların, nesnelerin ve kavramların, kısacası çevrede görülen ve algılanan her şeyin adıyla ilgilenen bilimin adıdır (Sakaoğlu, 2000, s. 9). Ad bilimi; dil bilimi, halk bilimi, sosyoloji, psikoloji ve felsefe başta olmak üzere birçok disiplinle disiplinler arası bir ilişki ağına sahiptir.

Doğan Aksan ad biliminin dallarını dar ad bilim ve geniş ad bilim olarak inceler (Aksan, 2015, s. 91). Şeref Boyraz, ad bilimi dallarını tür adları alanı ve özel adlar alanı olarak sınıflandırır. Tür adlarını; bitki adları, hayvan adları, yiyecek-içecek adları, giyim-kuşam adları, spor ve sporla ilgili adlar, alet adları, meslek adları, hastalık adları vs. olarak tasnif eder (Boyraz, 1998, s. 108). Özel adlar alanını ise önce kişi adları, yer adları, din, mezhep, millet, etnik grup adları ve kurum, kuruluş ve eser adları olmak üzere dört kısımda inceler. Yer adlarını coğrafi yer adları, belde ve beldeyle ilgili adlar, yerel adlar olarak incelerken kişi adlarını künyevi adlar ve yakıştırma adlar olarak iki başlıkta toplar. Künyevi adlar; asıl adlar, soyadları, sülale adları, ünvanlar, köken ile ilgili adlar, memleket adları, ırk ve etnik grup adları, meslek adları olarak incelenir. Yakıştırma adlar ise lakaplar ve mahlaslar, müstearlar, tapşırmalar, rumuzlar olarak incelenir.

Lakaplar, ad bilimin kişi adları bilimi (antroponimi / antroponomastik) başlığı altında incelenir. Genellikle asıl adın önünde duran lakaplar, tek kelimelik bünyesinde birçok anlamı gizlemektedir. Kişiye herhangi bir özelliği dolayısıyla kendi grup kültürü bağlamında sonradan verilir. Kişinin fizikî bir özelliği, karakter yapısı, davranış şekli veya başından geçen bir olay, lakabın kullanıldığı çevrede amaca uygun mesajları yollayacak biçimde tek kelimeye sığdırılmaktadır (Boyraz, 1998, s. 112).

Çalışmamızın amacı; ad biliminin kişi adları bilimi başlığı altında incelenen, Kırıkkale'nin Hacılar beldesinde kullanılan lakapları anlam, köken ve verilmiş nedenleri bakımından derleyerek sınıflandırmaktır. Söz konusu lakapların hangi toplumsal, kültürel ve dilsel gerekçelerle ortaya çıktığını tespit etmek, bir diğer amacımızdır. Lakaplar üzerine yapılan çalışmalarda genellikle muhtelif bölgeler ele alınmaktadır. Son yıllarda lakapların kullanımı üzerine gerçekleştirilen lisansüstü tezlerin (örn., Altıntaş, 2022; Hasbay, 2019) yapılması, lakap konusunun teferruatlı olarak işlenmeye başladığının göstergesidir. Küçük yerleşim birimlerinde lakapların sosyal işlevleri, verilmiş gerekçeleri ve adlandırma ölçütleri detaylı biçimde ele alınmamıştır. Bu bakımdan Hacılar beldesinde lakaplar üzerine yapılmış müstakil bir çalışmanın bulunmayışı ve lakapların yerel kullanımının ayrıntılı biçimde sınıflandırıldığı çalışmaların sınırlı kalışı, araştırmamızın gerçekleştirilmesini gerekli kılan temel gerekçeleri oluşturmaktadır.

Lakapların Nitelikleri

Lakap; Türkçe Sözlük'te "Bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad." olarak tanımlanır. Lakaplar; köy ve kasaba gibi komşuluk ilişkilerinin yaşatıldığı, yardımlaşmanın devam ettiği, çeşitli vesilelerle aynı ortamın paylaşıldığı yerlerde daha fazla verilmektedir. Bunun yanı sıra lakaplar iş ortamlarında, devlet kademelerindeki üst düzey bürokratlar arasında, çeşitli meslek grupları gibi toplumun hemen her alanında kullanılmaktadır. Geçmişte peygamberler ve sahabelerin yanı sıra devlet kademesine mensup yöneticilerin de lakapları vardır. Çeşitli özelliklerine göre Osmanlı Devleti'nin yöneticilerinden Osman Gazi'ye "Fahrüddin, Kara", Orhan Bey'e "İhtiyârü'ddîn, Seyfû'ddîn", I. Murad'a "Leysü'l-İslâm, Şihabü'ddîn", I. Bayezid'e "Celâlü'ddîn, Seyfû'ddîn, Yıldırım", I. Mehmed'e "Kirişçi", II. Mehmed'e "Ebû'l-feth (Fatih)", II. Bayezid'e "Velî", Sultan Süleyman'a "Kanuni", II. Selim'e "Sarı Selim", II. Osman'a "Genç Osman", IV. Mehmed'e "Avcı", II. Mustafa'ya "Derviş" gibi lakaplar verilmiştir (Atlı, 2017, s. 103-106). Görüldüğü gibi lakaplarda çeşitli söz sanatları da kullanılır. Bunlardan bazıları kinaye, teşbih, istiare, mübalağa, telmih ve tarizdir.

Lakaplar üç çeşitte verilebilir. Bunlar: medih yolu, tarif ve tanıtma, kötüleme ve hafife almadır (Coşar, 2003, s. 26). Lakapların görevleri ise bu bağlamda; yüceltme, tanıtma ve küçültme şeklinde üç kelimeyle özetlenebilir. Lakap örnekleri incelendiğinde, Hz. Ebu Bekir'e Sıddık, Hz. Hamza'ya Esedullah, Halid bin Velid'e Seyfullah denmesi örneklerindeki gibi yüceltme işlevine sahip olanların sayısı azdır (Boyraz, 1998, s. 114). Tanıtma ve küçültme işlevine sahip olanların ise çok fazla olduğu görülür. Lakapların, sahibinin yüzüne karşı söylenmemesi küçültme işlevinin göstergeleri arasındadır. Kişiyi bazen aşağılayan bir anlamı ihtiva etse de çoğu zaman kişiye özel ayrıcalık verir. Doğar doğmaz etnik kökeni veya soya dayalı edinilen lakaplar olabildiği gibi sonradan takılan lakaplar daha yaygındır. Bu anlamda lakaplar, kişiyi kolay ve pratik bir şekilde tanımlaması bakımından önemli bir işleve sahiptir.

Lakap, kişinin belirgin bir özelliğini fark eden herkes tarafından takılabilir. Başlangıçta sadece takan kişinin kullandığı lakap, kişinin çevresi tarafından onaylanırsa yaygınlık kazanır ve bütün çevresi tarafından kullanılmaya başlanır. Birey, lakap takmakla veya kullanmakla karşısındakine onun özelliklerini bildiğini ve onunla samimi olduğu mesajını göndermekte ve kendini güvende hissetmeyi amaçlamaktadır (Boyraz, 1998, s. 117). Lakap takılan kişide ise aidiyet duygusu gelişir. Kendisini bir gruba dahil hisseder. Lakaplar, kişinin "Nasıl olmalı, kim gibi olmalı/olmamalı?" sorularına cevap ararken kimlik gelişimini de etkilemektedir. Diğer yandan lakapların verilmesi, halkımızın bu konudaki yeteneğini ve mizahî yönünü de ortaya çıkararak Türkçeye ayrı bir çeşni vermektedir.

Türk Kültüründe Lakap

Türk kültüründe ad verme, lakap takma şeklinde süregelen kavramlaştırma geleneği çok eski zamanlardan beri takip edilebilmektedir (Erol Çalışkan, 2016, s. 103). Eski Türklerde *kağan*, *beg*, *buyruk*, *şad*, *katun*, *kan*, *tigin*, *alp*, *tarkan*, *urungu*, *bilge*, *tamğan*, *inançu*, *oğlan* gibi şahıs adlarının oluşturulmasında ünvan ve lakap bildiren kelimelerin büyük rolü vardır (Hasbay, 2019, s. 39). Orhan Şaik Gökyay lakap takmanın Türklerde eski bir gelenek olduğunu ve

Kaşgarlı Mahmud'un "lakap takma" kavramı için "at takmak" tabirinin kullanıldığını söyler. Gökyay, Türk geleneklerinde çocuk belli bir yaşa gelip kahramanlık göstermedikçe ona ad verilmediğini, Dirse Han'ın oğlunun bir boğayı alt edip boynunu kestiği için Boğaç, Püre Bey'in oğlu yol kesenlerle savaşıp tüccarların malını onlardan kurtardığı için "Bamsı Beyrek" adını aldığını belirtmiştir. Orta Asya Türk Devletlerinde lakap geleneğinin olduğu özellikle "kara" kelimesinin lakap olarak yaygınlaştığı ifade edilmiştir (Altıntaş, 2022, s. 34). Türklerde adlandırmalar yapılırken adların içine insanların umutları, dilekleri de sığar. İnsan doğar doğmaz ona bir ad konur. "Adı gibi yaşasın, adı gibi ömrü olsun" söz kalıplarıyla bu durum gün yüzüne çıkar. Örneğin çocuğa "Alp" adı koyulduysa onun "Alp" gibi cesur olmasını, yiğit olmasını temenni ederler.

Lakabın Türk lehçelerindeki karşılığı Azerbaycan Türkçesinde "lâğâb", Türkmen Türkçesinde "lakam", Başkurt Türkçesinde "kuşamat, lăkăp isim", Kazak Türkçesinde "lakap", Kırgız Türkçesinde "lakap at", Özbek Türkçesinde "lakab", Tatar Türkçesinde "kuşamat, lakap isim" ve Uygur Türkçesinde "lăkăm"dır (Atlı, 2017, s. 103). Lakap verme olgusu, sadece Türk lehçelerinde olmayıp evrensel bir nitelik taşımakla birlikte lakapların oluşum biçimi, kullanım alanları ve toplumsal işlevleri kültürden kültüre farklılık gösterir. Türk kültüründe lakaplar; bireyin fiziksel özellikleri, mesleği, karakteri, soy bağı veya yaşanmış bir olay üzerinden şekillenmekte, çoğu zaman sözlü kültürün mizahi, eleştirel ve hafıza taşıyıcı unsurlarıyla iç içe geçmektedir.

Kırıkkale'nin Hacılar Beldesindeki Kültürel Özellikler ve Lakap Verme Geleneği

289

Hacılar beldesi, Kırıkkale ilinin merkez ilçesine bağlı, etnik yapının çeşitliliğiyle birlikte kültürel özelliklerini koruyan bir yerleşim yeridir. Kültürel özellikler, düğünlerde belirgin bir biçimde gözlemlenmektedir. Düğünler, perşembe günü başlayıp pazar günü sona erer. Perşembe günleri *tokmak köfte* denilen tavuklu bulgur köfte, mangalda pişirildikten sonra misafirlere dağıtılır. Cuma günü, oğlanevlerinde cuma namazından sonra bayrak kaldırma ve bayrak yemeği denilen yemek dağıtımı gerçekleşir. Cumartesi günü nişan ve kına olur. Pazar günlerine *hak* denilir ve bugün oğlanevi, kızıneve gelin almaya gider. Gelin, Kızılırmak köprüsünden geçirilir; davulcu ile zurnacı "Köprüden Geçti Gelin" türküsünü çalar. Gelin, oğlanevine getirildiğinde ise yine davul zurna eşliğinde damadın annesi ve babası güreştirilir. Babanın anneyi yenmesine izin verilmez, baba genellikle akrabalar tarafından yıkılır. Düğün süreci boyunca gerçekleştirilen bu ritüeller, bireylerin davranışlarının gözlemlendiği ve toplumsal etkileşimin yoğunlaştığı sosyal ortamlara zemin hazırlamaktadır. Bu tür ortamlarda sergilenen tutumlar, yapılan espriler, yaşanan sıra dışı olaylar veya bireylerin öne çıkan özellikleri, lakapların ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında etkili olmaktadır. Düğün sırasında yaşanan dikkat çekici bir olay ya da kişinin bu süreçteki davranışı, zamanla bireyin kimliğinin bir parçası hâline gelen lakaplara dönüşebilmektedir.

Hacılar beldesinde gerçekleştirilen derleme çalışması ve katılımcı gözlemler, lakap kullanımının belde genelinde yaygın bir adlandırma pratiği olduğunu gösterir. Lakabı olmayan bireylerin ise mutlaka mensubu olduğu bir sülale vardır ve kendisini tanıtırken o

sülalenin adını zikreder. Beldede muzip kişiliği ile bilinen Sıddın Üssün (Hüseyin Dumlupınar) lakap takıcıların başında gelir. Sevilen bir insan olduğu için onun taktığı lakaplar, yöre halkı tarafından benimsenerek sürekli olarak kullanılır (KK6). Kassım'ın Mehmet (Mehmet Güler) de yörenin lakap takıcılarından. Hatta hususi olarak kendisine lakap takması için giden insanlar vardır (KK2). Türkmen'in Osman (Osman Karagöz) da doğaçlama türküler söyleyerek yoldan geçenlere lakap takmasıyla bilinir (KK7). Bazen de yörenin kadınları lakaplara mani yakmıştır (KK1).

Kırıkkale'nin Hacılar Beldesindeki Lakapların Derleme Sözlüğü'ndeki Yeri ve İşlevi

Derleme Sözlüğü veya Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağzlarının söz varlığı ile ilgili en kapsamlı ve en önemli çalışmadır. Dil tarihinin bazı problemlerine ışık tutmak, yazı dilini besleyen temel kaynaklardan biri olmak, bir dilin geçirdiği aşamaların ve güncel durumunun anlaşılmasına katkıda bulunmak, dilin başka dillerle olan ilişkisinin sağlıklı bir şekilde incelenmesine olanak sağlamak gibi nitelikleriyle ağzların söz varlığı, bir dil için büyük önem taşır (Güzel, 2020, s. 106). Derleme yoluyla gerçekleştirilen ağız araştırmaları için lakaplar, kilit bir rol oynar. Çalışmamızda Hacılar beldesinde kullanılan 16 lakabın Derleme Sözlüğü'nde geçmediğini tespit ettik. Bu lakaplar: *abiştik, cabat, cıkkılı, curan, çalkamcı, çöllo, dembeleş, gevro, gibidiş, işbora, ıbık, ombidi, ostu, şıkkıdı, tobbak, zıravuç*'tur. Derleme Sözlüğü'nde yer alan 37 lakaba rastladık. Bu lakaplar: *ağ, ahraz, alo, ayıngacı, bataak, bodu, cacık, cindar, cive, cumbul, çabıt, çember, çalgam, çandar, çebiş, çopur, depece, diştir, dubara, incikli, gilevli, gollo, gorgor, gügük, hoppak, kürdülü, keşanlı, manalar, mıdık, pot, şemen, şih, tala, tongur, torlak, vırık, yaylı*'dır.

Yöntem

Çalışmamız, nitel araştırma yöntemlerine dayalı betimleyici bir derleme çalışmasıdır. Bu doğrultuda sözlü kültür unsurlarının incelenmesinde yaygın olarak kullanılan etnografik araştırma, görüşme, gözlem, odak grupları ve yazılı doküman analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Veriler, alan yazını taraması ile birlikte saha derlemeleri yoluyla elde edilmiştir. Derleme sürecinde, Hacılar beldesinde yaşayan farklı yaş ve sosyal gruplardan bireylerle yapılan görüşmelerden, gözlemlerden ve sözlü anlatımlardan istifade edilmiştir. Elde edilen lakaplar, günlük iletişimde kullanım sıklığı ve toplumsal bellekteki karşılığı dikkate alınarak kayıt altına alınmıştır. Çalışmada, kaynak kişilerin beyanlarının ötesinde lakapların topluluk tarafından bilinir ve kullanılır olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Araştırmamız; nicel bir genelleme yapma amacı taşımamakta, belirli bir yerleşim yerindeki lakap kullanımını nitel bir bakış açısıyla ele almayı hedeflemektedir. Bu bakımdan elde edilen veriler, derleme yapılan kaynak kişiler ve alanla sınırlıdır.

Toplanan veriler, nitel veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz esas alınarak değerlendirilmiştir. Lakaplar; veriliş nedenleri ve anlam özellikleri göz önünde

bulundurularak gruplandırılmış, benzer özellik taşıyan lakaplar aynı başlık altında toplanmıştır.

Bulgular

Derleme çalışmasında elde edilen veriler, Hacılar beldesinde kullanılan lakapların belirli ölçütlere dayalı olarak verildiğini ve bu adlandırmaların toplumsal kabul görmüş sözlü kültür unsurları olduğunu ortaya koymaktadır. Lakapların verilişinde meslek, fiziksel özellik, davranış biçimleri ve yaşanmış olaylar gibi unsurların etkili olduğu; aynı lakabın birden fazla kaynak kişi tarafından dile getirilmesinin, söz konusu adlandırmaların yerel topluluk içinde benimsendiğini gösterir. Ayrıca bazı lakapların alaycı ya da olumsuz çağrışımlar taşıdığı ve kullanım bağlamına göre farklı anlam katmanları oluşturduğu görülmektedir.

Kırıkkale'nin Hacılar Beldesindeki Lakaplar

Çalışmamızda lakapları sekiz başlık altında tasnif ettik. Bu başlıklar; kişinin meslek ve uğraşlarına bağlı olanlar, kişinin fiziksel özelliklerine göre verilenler, kişinin organlarındaki eksiklikten dolayı verilenler, kişilere veya nesnelere benzetme sonucu verilenler, kişinin davranış, huy, karakter gibi özelliklerine göre takılanlar, kişinin başından geçen bir olaydan esinlenerek verilenler, kişinin sülalesi, mensup olduğu etnik kökeni veya memleketiyle ilgili olanlar ve son olarak veriliş sebebi bilinmeyen lakaplardır.

Kişinin meslek ve uğraşlarına bağlı olarak verilen lakaplar.

Ayınagacının Ahmet: Derleme Sözlüğü'nde ayınagacı, tütün kaçakçısı olan kimse olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

Balıkçı: Kapulukaya Barajı'ndan balık tutup sattığı için kişi, bu lakapla bilinir. (KK13)

Bişerci Selahattin: "O 'Benim bişerim var' diye gezerdi ondan öyle denmiş. " (KK4)

Boyacıgiller: Boyacılıkla uğraşmaları dolayısıyla bu lakap verilmiştir.

Cacıkçıgil: Yörede madımağa cacık denir. Bu lakapla tanınanlar cacığı çok tüketirlermiş. (KK6)

Camızcı: Mandaları olduğundan bu lakap takılmıştır.

Danacıgiller: Büyükbaş hayvancılıkla uğraştıklarından bu lakapla bilinirler.

Değirmenci Elvan: Değirmeni olduğundan bu lakapla bilinir.

Demirci Osman: Babasının demir ustası olmasından dolayı bu lakap verilmiştir. (KK9)

Galeciğiller: Babalarının kalaycı olmasından dolayı verilen lakap. (KK9)

Gorgor Usta: Demircilikle uğraştığı için kendisine bu lakap verilmiştir. Derleme Sözlüğü'nde gorgor kararsız, sözünde durmayan (kimse) olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Kepçeci Dursun: Kepçesinin olmasından ötürü kişi, bu lakapla bilinir.

Köpekçigiller: Büyükleri köpeklerle çok uğraştığından öyle demişler. (KK7)

Mıktar Rıza: Uzun yıllar muhtarlık yaptığından bu lakapla bilinir.

Nalbant Mustafa: Babası nalbantlık yaptığından bu lakap verilmiştir.

Pekmezcigil: Pekmez yapım işleriyle çok uğraştıkları için bu lakap takılmıştır.

Terzi Osman: Terzilikle uğraştığı için bu lakapla bilinir.

Zıravuç: Atlarla çok uğraştığından bu lakap verilmiştir. (KK9)

Kişinin fiziksel özelliklerine göre verilen lakaplar.

Ak Kız : Siyah tenli bir kadının beyaz tenli olan kızını her zaman “Ak kızım” diye sevmesi dolayısıyla kızı bu lakapla tanınır.

Ala Çavuş: Yüzündeki çillerin yoğunluğundan dolayı kendisine bu lakap takılmıştır.

Arap Ali: Teni siyah olduğu için bu lakap takılmıştır.

Aya Bakan: Şaşı olması yüzünden bu lakap verilmiştir. (KK9)

Balyoz: Heybetli bir görünüşü olduğundan bu lakap takılmıştır.

Bıldırcın: Ufak tefek olduğu için bu lakap takılmıştır.

Bıyıklı Ali: Bıyıklarının şekli bu kimseye lakap olmuştur.

Bodu Veli: Boyu kısa olduğu için kişiye bu lakap takılmıştır. Derleme Sözlüğü’nde bodu; ördek, hindi olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

Curan Ali: Ufak tefek kimse olduğundan bu lakap takılmıştır.

Çopurlar: “Garametli’de (<Karaahmetli) kepirler, Hacılar’da çopurlar, derdi Sıddın Üssün.” (KK7). Çopur, Derleme Sözlüğü’nde yüzü çiçek hastalığından kalma küçük yara izleri taşıyan kimse, sakat olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Çirkinin Ali: Büyüklerinden birine çirkin denmesi sonucu bu lakap takılmıştır.

Çöllo: Çölde yetişen bitkiler gibi kısa boylu olduğu için bu lakap takılmıştır.

Dişi Kötü Hacı: Atalarının diş yapısının bozuk oluşundan dolayı bu lakap takılmıştır. (KK7)

Diştir Dönüş: Ön dişlerinin belirgin olduğundan bu lakap verilmiştir. (KK10) Derleme Sözlüğü’nde diştir, ön dişleri dışarıya doğru fırlak olan (kimse), dişleri yeni açılmış değirmende öğütülmüş taşlı un olarak tanımlandığı gibi halı ve kilim dokunurken ipleri sıkıştırmak için kullanılan bir aygıt olarak da tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

Galb Osman: İri yapılı ve kalıplı olmasından dolayı bu lakap verilmiştir. Ayrıca görünüşüne göre ağır hareketli olmasından dolayı da verilmiş olabilir. (KK8)

Gök göz: Gözleri açık mavi olduğundan kişiye bu lakap verilmiştir.

Gözelin Cafer: Annesi güzel olduğundan oğlu bu lakapla anılır.

İlimon Bekir: Ten renginden dolayı bu lakap takılmıştır.

İnciklinin İsmayıl: Derleme Sözlüğü'nde incik; ağırlı, sızlı, ayak bileği olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

İngiliz: Sarı tenli olduğu için lakap takılmıştır.

Kara Veli: Ten renginden dolayı bu lakap takılmıştır.

Karavanın Kızı: Kara Hava'nın kısaltması o (KK8).

Kel Ahmet: Kelliğinden dolayı bu lakapla bilinir.

Kellanın Mustafa: Kellan keloğlan anlamındadır. Babasının kel oluşu çocuklarına lakap olarak kalmıştır. (KK8)

Koca Burun: Burnunun büyüklüğü dolayısıyla bu lakapla tanınır.

Kötü İsmail: Kısa boylu ve zayıf olduğu için kendisine bu lakap verilmiştir.

Kötübo(<Kötü İbo): Kötü İbrahim'in kısa söylenişidir. Çelimsiz bir yapıda olduğu için bu lakap takılmıştır.

Leylek Gız: Uzun boylu olduğu için bu lakap takılmıştır.

Mercimek Ahmet: Kısa boylu olduğundan bu lakap takılmıştır.

Mıdıklar: Boyu kısa kimseler olduklarından bu lakapla bilinirler.

Mor Remzi: "Yüzü biraz morcadır." (KK4)

Ombidi Osman: Şişman olan kimseye ombidi dendiğinden kişiye bu lakap takılmıştır.

Ostunun Dursun: Babası kambur olduğundan bu lakapla tanınır. (KK2)

Patlak Ali: Göz yapısından dolayı bu lakap takılmıştır.

Pörtlek Mevlüt: Gözleri büyük olduğu için bu lakap takılmıştır.

Sakallı Mevlüt: Gençliğinden itibaren sakalını kesmemesi nedeniyle kişiye bu lakap takılmıştır.

Sarı Ahmet: Ten renginden dolayı bu lakap takılmıştır

Saruzın Dursun: Ten renginden dolayı kişinin annesine bu lakap takılmıştır

Simikli Ayşe: Burnu aktığı için verilen lakap. (KK8)

Sivri Bekir: Küçükken saç kesimi ve baş yapısı dolayısıyla bu lakap takılmıştır.

Sürmeli Cafer: Gözleri sürmeli gibi görüldüğünden bu lakap verilmiştir.

Tobbak Orhan: Kısa boylu, kilolu tıknaz birisi olduğundan bu lakap takılmıştır.

Tongur Hacı: Kısa boylu oluşundan dolayı bu lakap takılmıştır (KK2) Derleme Sözlüğü'nde tongur; zor anlayan, kalın kafalı olarak tanımlanmıştır. (<https://sozluk.gov.tr>).

Yosmalar: Gözleri yeşil, güzel olduğu için bu lakap takılmıştır. (KK8)

Kişinin organlarındaki eksiklikten dolayı verilen lakaplar.

Ahraz Turgut: Ahraz olduğundan bu lakapla bilinir.

Altı Parmak Rıza: Sağ elinin başparmak ucunda yine başparmak şeklinde bir çıkıntının oluşması nedeni ile bu lakap takılmıştır.

Baazi(<boğazı) Delik Mehmet: Geçirdiği ameliyat sonucu boğazı delik kaldığından bu lakap verilmiştir.

Gollo: "Kolu çolaktı ya ondan öyle denir." (KK5). Derleme Sözlüğü'nde gollo, kuyruksuz ya da kısa kuyruklu tavuk vb. hayvanlar olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

Kör Osman: Gözlerinin görmemesi bu kimseye lakap olmuştur.

Saar(<sağır) Gani: Sağır oluşu dolayısıyla bu lakapla bilinir.

Tat Üssüün(<Hüseyin): Konuşma bozukluğu yaşadığından Hüseyin adlı şahıs, bu lakapla bilinir. Bu lakapla ilgili şöyle bir mani tespit edilmiştir, "Astaba giderim astaba/ Yolda gördüm toskaba/ Ali'ye gurban olsun/ Tat Üssüün Mustafa." (KK9).

Topal Sultan: Topallığı yüzünden bu lakap takılmıştır.

Kişilere veya nesnelere benzetme sonucu verilen lakaplar.

Abacı: Varlıklı bir bayanı ağaya benzetip ağa kelimesinin kısa söylenişiyile oluşan lakap.

Ağ Veli: Varlıklı olduğundan ağalara benzetilen Veli adlı şahıs bu lakapla bilinir.

Atatürk: "Askerden asker kıyafetiyle köye geldim. Rıza abinin oğlan beni görünce, 'Atatürk'ün askeri gelmiş.' dedi. Sıddın Üssüün:'Sen Atatürk'ün oğluysan baban İsmail de Atatürk o zaman.' dedi. O günden sonra babamın lakap Atatürk kaldı." (KK2)

Cumbullu: "Burnu akardı." (KK11). Derleme Sözlüğü'nde cumbul, küçük üzüm salkımı (Mucur) olarak tanımlanır.

Çebiş Hasan: Çebiş henüz keçi denilemeyecek yavrudur. Kişinin çebiş benzetilmesi sonucu bu lakap verilmiştir (KK8). Derleme Sözlüğü'nde de çebiş bir yaşındaki keçi yavrusu olarak tanımlanır.

Depeceen Hasan: Derleme Sözlüğü'nde depece; kağının ortasına uzatılan ağaçlar, olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

Gügükler: Atalarından birisi guguk kuşuna benzetildiğinden bu lakap takılmıştır. Derleme Sözlüğü'nde ağaçkakan, çavuş kuşu olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Hoppak: Şişman, lafını esirgmeden konuşan. İşini kendi başına yapar. (KK10). Derleme Sözlüğü'nde hoppak, portakal olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

İbili: Derleme Sözlüğü'nde ibi, kaz ya da kaz yavrusu olarak tanımlanır.

İmliğin Ali: İmlik, Derleme Sözlüğü'nde erkek piliç olarak geçer (<https://sozluk.gov.tr>).

İpçik Mine: "Çok zayıf olduğu için dendiği herhalde." (KK7)

İşbora: Sahip olduğu traktör markası kişiye lakap olarak takılmıştır.

Kürdülü: Derleme Sözlüğü'nde kürdülü, kırılmamış tüylü keçi olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Komser(<komiser) *Mustafa*: "Fötür şapkayı çok giyerdi." (KK5)

Özal: Turgut Özal'a benzetilen şahsa bu lakap verilmiştir.

Pot Ahmet: Motosikletin çıkardığı ses, kişiye lakap olarak verilmiştir (KK12). Derleme Sözlüğü'nde pot kısa boylu, bodur, tıknaz (kimse) olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Sansar Orhan: Kurnaz olarak kabul edilen şahıs bu lakapla bilinir.

Satolar: Satı adlı bayana erkeksi tavırları dolayısıyla bu lakap takılmıştır. Çocukları da bu lakapla bilinir.

Simbat Ahmet: Binbir Gece Masalları'ndaki kurgusal karaktere benzetme sonucu bu lakap verilmiştir.

Şeytan irbem(<İbrahim): İkinci eşinin köyde şeytan olarak bilinmesinden dolayı kişi bu şekilde anılmaktadır.

Torlaklar: Torlaklar diye bir boy vardı Türklerde (KK12). Derleme Sözlüğü'nde İşe alışmamış, genç, toy hayvan olarak tanımlanır. Yöre halkında karşılıklı iltifatlar edildiğinde "Torlaklar gibi ağırladınız birbirinizi." derler. (KK11)

Turşu Ahmet: Somurtkan bir yapısı olduğundan kişi bu lakapla bilinir.

Tito: Uzun süre köyün muhtarlığını yapmış olması dolayısıyla kişi, eski Yugoslavya Devlet Başkanı'na benzetilmiş bu lakapla anılmıştır.

Kişinin davranış, huy, karakter gibi özelliklerine göre verilen lakaplar.

Afacan: Zeki ve yaramaz olduğundan şahsa bu lakap takılmıştır. (KK12)

Alolar: Derleme Sözlüğü'nde alo; öküzü besiyeye çekme, can eriği, deli/ budala, şaşma korku bildirir ünlem olarak geçer (<https://sozluk.gov.tr>).

Ayarlı: "Her işi ayarlı olduğu için öyle derler." (KK1)

Batakçının Arap: Babasının savurgan oluşundan dolayı kişiye bu lakap verilmiştir. Bilindiği gibi bataklık üzerine basıldığında çöken çamurlaşmış toprak anlamındayken Derleme Sözlüğü'nde bataklık, bir iki kiloluk küçük çömlek olarak geçer (<https://sozluk.gov.tr>).

Cabatın Mehmet: Aksi ve inatçı kimselere *cabat* denir. Bu yüzden bu lakapla tanınır. (KK10)

Cindar Hasan: Çocuklara karşı aşırı sert tutum ve davranışları yüzünden bu lakap takılmıştır. Derleme Sözlüğü’nde büyüücü, üfürükçü olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Cingan Mehmet: Israrıcı oluşu nedeniyle bu lakap verilmiştir.

Cingöz Murat: Açık gözlü olduğundan şahsa bu lakap verilmiştir.

Cinli Ali: Cinlerle çok uğraştığı için bu lakap takılmıştır.

Civeli: Cilveli kişilikleri sonucu bu lakap takılmıştır. (KK6) Derleme Sözlüğü’nde cive kıvılcım olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Çalgamcı: Gezgin oluşu dolayısıyla bu lakap takılmıştır. (KK10) Derleme Sözlüğü’nde çalgam; şalgam, suyun akıntılı yeri olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

Çamur(<çamur) Şevket: Çevresindeki insanlara çok bulaştığı için bu lakap takılmıştır.

Çemberli Osman: Annesiz ve babasız büyüyen şahsın kadın işleri olarak kabul edilen işleri yapması dolayısıyla bu lakap takılmıştır.

Dede Sülemen: Süleyman adlı şahıs dede olduktan sonra sürekli olarak “Ben dedeyim.” demiştir ve bu lakap takılmıştır.

Deli Kadirler: Dövüşken bir yapıya sahip olmaları yüzünden bu lakapla tanınırlar.

Dembeleş: Bazı tutarsız konuşmalarından dolayı bu lakap takılmıştır. (KK8)

Dolap: Dolandırıcı kişiliği dolayısıyla bu lakap verilmiştir.

Eşşekçi Haydar: Küfür olarak eşek kelimesini çok kullandığından bu lakap verilmiştir. (KK9)

Fini Fini Çakır: Geniz akıntısı nedeniyle kişinin burun çekme tiki yüzünden çıkardığı ses dolayısıyla bu lakap verilmiştir. (KK11)

Gavır Hacı: “Kimsenin gözünün yaşına bakmazmış.” (KK1)

Gevro: “Gülüştünden dolayı dedilerdi. Gevrek gevrek gülermiş.” (KK2)

Gılevli : Kişinin farklı mizacı dolayısıyla Gılali > Gılevli lakap olarak kalmıştır. Derleme Sözlüğü’nde *gılevli*, keskin olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Gidibiş: “Köyü birbirine kattıydı, ondan dediler herhalde.” (KK5)

Gülüün İmine: Çok güler yüzlü oluşu sebebiyle bu lakap takılmıştır.

Homi: Devamlı sokrandığı (söylenmek), homurdandığı için bu lakap verilmiştir. (KK10)

Hop Hop İlhan: Konuşmanın akışına göre aniden ayaklanması dolayısıyla bu lakap takılmıştır.

Hökümet: Otoriter kişiliği dolayısıyla bu lakap takılmıştır.

İdam Soyan: Kişinin tutumlu oluşundan dolayı bu lakap takılmıştır.

Kamyonun Elif: Ağır yürüyüşlü olduğu için bu lakap verilmiştir.

Kara Patus (<Patoz): Kişi çok yemek yediğinden bu lakapla anılmıştır.

Kenarın Arap: Ev kenarlarında sürekli oturduğundan bu özelliği ona lakap olmuştur.

Keşanlı: Derleme Sözlüğü'nde keşan; peştemal, bir çeşit başörtüsü olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

Kirlinin Hamdi: Atalarından biri kirli diye bilinen kimseye bu lakap takılmıştır.

Kuduz Veli: "Çok güçlü ve cesaretliydi. Pehlivanlık da yaptığı için güreştiği rakiplerini tutunca koyurmadığı için kuduz gibi daladı deyişinden lakap olarak kaldı." (KK9)

Manalar: "Zor geçinirsin bunlarla. Eskiden derlerdi ki, *Manalar usta olur. / Kekili desti olur. / Manalara kız verme. / Kırk sene yasta olur.*" (KK1) Derleme Sözlüğü'nde mana; ağaç kazık, tohumluk hıyar olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

Mollomar: Ömer adlı şahsın dindar kişiliği dolayısıyla bu lakap verilmiştir.

Mesele Arap: "Konuşurken sürekli mesela (<mesele) dediği için öyle derler." (KK6)

Perişan Veli: Küçüklüğünde kıyafetlerinin eski oluşu dolayısıyla bu lakap takılmıştır.

Saldır Hava: Dağınık demişler. Saldır süldür ikilemesi dolayısıyla konulmuş olabilir. (KK9)

Şaştım Ayşe: Sakar kişiliği yüzünden bu lakapla bilinir.

Şeker Kız: "Bir gün tarlada çalışırken saçlarım yemeniden dışarı çıkmış. Sıddın Üssün de Şeker Kız gibi duruyor saçların dediği." (KK1)

Şihgil: Dindar kişilikleri dolayısıyla bu lakap verilmiştir.

Şıkkıdı Ahmet: Düğünlerde çok oynadığından bu lakap takılmıştır.

Türkmen'in Osman: "Çok hızlı yiyenlere Türkmen derler. O yüzden lakabı bu." (KK3)

Vırık Kızı: Her işe karıştığı için bu lakap verilmiştir. Derleme Sözlüğü'nde vırık, cıvık olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Yaylı: Derleme Sözlüğü'nde sözünde durmayan kimse olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

Kişinin başından geçen bir olaydan esinlenerek verilen lakaplar.

Ağ Donlu: Kıtık zamanında un torbalarından pantolon dikerek giymesi nedeniyle bu lakap verilmiştir.

Almancı Yunus: Varlıklı kimse gibi tavır takındığı için kişiye bu lakap verilmiştir.

Altı Öküzler: Çoban Mustafa dört öküzünü otlatırken Hüseyin kendisine “Benim iki öküzümü de otlatır mısın?” der. Çoban kabul eder. Akşam Mustafa’nın altı öküz ile geldiğini gören bir köylü “Aha dört öküz altı öküz olmuş” der. Bu olaydan sonra çobanın lakabı altı öküz olur. (KK8)

Ariyanın Memet: Annesinin Ettehiyyatü duasında geçen aleyna ifadesine ariya demesi oğlunun bu lakapla anılmasına sebebiyet vermiştir.

Cıkkılı Ali: Koyunun boğazına takılan çanların halk arasında *cıkkıl* olarak adlandırılması Çoban Ali’ye bu lakabın takılmasına sebebiyet vermiştir. (KK1)

Çabıtçı Zafer: Eski kumaşlardan kendisine elbise dikmesinden dolayı bu lakap takılmıştır.

Çıtpıt Hüseyin: Çıtpıt oyunuyla çok oynamış. (KK11)

Çukur Ali: “Bir köylü belediye personeline ‘Ne yapıyorsun?’ demiş. ‘Ali’nin (Belediye başkanının) çukurunu kazıyorum.’ demiş. Köylünün verdiği bu cevap kendisine lakap olmuştur.” (KK7)

Dubara: Derleme Sözlüğü’nde hile yapmak, numara yapmak anlamına gelen dubara, kişinin zarla hile yapması sonucu kendisine lakap olarak takılır (<https://sozluk.gov.tr>).

Fıs Fıs Seyfi: Çocukların *Elementere keyfi fıs fıs Seyfi* deyişleri köyün imamı olan Seyfi Hoca’ya lakap olmuştur.

G.tlek Kuşugil: Siyasette kararsız olduklarından bu lakapla bilinirler.

Hamırlı (<Hamurlu): Köpekleri çokmuş hamurdan köpeklere yal yaparmış. (KK3) Çalışkan ve hamarat olduğundan hamurdan yapılan çöçüyü de çok sevdiğinden hamırlı lakabı verilmiş. (KK9)

Honki Ponki Hasan: “Honki Ponki şarkısını söylerken müziğin ritmine kapılıp annesinin yaptığı tap tabı çöreğine basarak oynamış ondan öyle denir.” (KK2)

Ibık İrbeem (<İbrahim): Köyün eski imamlarından İbrahim Hoca’nın ırbıkla abdest alması kendisine lakap olarak takılmıştır.

Jet Arap: Hızlı araç kullandığından dolayı bu lakabı almıştır. (KK3)

Kungfu: Kungfu adlı dizide oynayan kişiye benzediği için bu lakap takılmıştır.

Kuş Kaldıran: Çocukluğunda kuşların yuvasını bozduğundan dolayı bu lakap takılmıştır.

Leblebicigil: Hüseyin adlı köy sakininin ceplerinde her daim leblebi bulundurması ve kendi başına yemesinden dolayı böyle denir. (KK6)

Ötürüklü Hava: Kızdığı kişilere bu şekilde seslendiği için bu lakapla anılmış. (KK9)

Piç Dursun: “Dursun, bir gün Kassım’ın Mehmet’e gitmiş ‘Bana da lakap tak.’ demiş. Mehmet de ‘Git annene bana çöçü yaptır gel takayım.’ demiş. Çöçüyü yedikten sonra senin lakabın Piç Dursun olsun.’ demiş.” (KK2)

Pilli Ferhat: Kulağında pil olması dolayısıyla kişi bu lakapla bilinir.

Selamsız: Selam verildiğinde duyup almadığından bu lakap takılmıştır.

Şemenin Üssüün: Kokulu küçük kavunlara şemen denilir. Hüseyin’in annesi oğlunu “şemenim” diye severmiş. Bu hitap kişiye lakap olarak takılmıştır (KK6). Derleme Sözlüğü’nde *şemen*, ekşimsi küçük kavun olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Tavukçu Menduh: Gençliğinde arkadaşlarıyla tavuk çalar, çaldığı tavukları yermiş.

Tilkidöven: Kümeslerine giren tilkiyi dövdüğü için kişi, bu lakapla bilinir.

Torbanın Kezban: Boyu kısa olan bu kadının pazar torbası yerde sürünmüş, bu lakap takılmıştır.

Uyuz’un Asiye: Büyüklerinden biri askerde uyuz hastalığına yakalanmış.

Yetim Ahmet: Yetim olduğu için bu lakap verilmiştir.

Kişinin sülalesi, mensup olduğu etnik kökeni veya memleketiyle ilgili lakaplar.

Boşnak Kızı: Hacılar’a gelin geldiği yer bir Boşnak köyü olduğundan kişi, bu lakapla bilinir.

Çıtaklar: Derleme Sözlüğü’nde boynuzları düzgün ay şeklinde olan öküz, dağda yaşayan ve odun satarak geçinen (kimse), yakışıklı ve köylü gibi anlamlar verilmiştir (<https://sozluk.gov.tr>).

Çerkezler: Çerkez oldukları için bu lakapla bilinirler.

Çorumlu Hasan: Çorumlu olduğu için şahıs, böyle bilinir.

Çöldenler: Karakoçlara öyle derler. (KK6)

Dervişler: Derviş adlı atalarından dolayı sülale, bu lakapla bilinir.

Garametli(<Karaahmetli) Gızı: Kişi, Hacılar yakınlarındaki Karaahmetli köyünden olduğu için bu lakapla anılır.

Hızırlar: “Çok iyi bir büyükleri varmış, ona Hızır uğramış o yüzden sülaleye Hızırlar demişler.” (KK10)

Hodanlı Ali: Kırıkkale’nin Bahşılı ilçesindeki Hodar köyünden gelişi kişiye lakap olmuş. (KK2)

Karacalar: Atalarından birinin adı Karaca olduğundan sülale bu lakapla bilinir.

Keskinli Veli: Kırıkkale’nin Keskin ilçesinde doğup büyüdüğü için kişi bu lakapla bilinir.

Kürt Osman: Hacılar yakınlarındaki Küreboğazı Kürt köyüne mensup olduğundan bu lakapla anılmaktadır.

Sofular: Hoca olduklarından öyle demişler. (KK10)

Sülüsler: Atalarından birinin adı Sülüs olduğundan sülale bu lakapla bilinir.

Şehriyaroğulları: Zamanında şehirden geldikleri için sülaleye verilen lakap. (KK8)

Veriliş sebebi bilinmeyen lakaplar.

Abiştikler: “Abiştigin İlhan var. Niye öyle dedilerse?” (KK7)

Alibaan Duran: Ali babanın Duran’dan gelmiş olabilir. (KK11)

Ayşamanın Osman: “Ayşe Hanım’ın Osman olabilir.” (KK9)

Çandarlı: “Niye Çandarlı demişler bilmiyorum, otobüsü vardı.” (KK10) Derleme Sözlüğü’nde çandar’a yarı kurumuş nemli, yağsız et gibi anlamlar yüklenmiştir (<https://sozluk.gov.tr>).

Çetenin Ahmet: “Anlamını bilmiyorum. Çete mi çeten mi acaba?” (KK11) Türkçe Sözlüğü’nde çeten; saman taşımak için kağınlara ve arabalara konulan ince dallardan örülmüş büyük sepet veya çit; çiten olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr>).

Dırabazanlar: “Trabzan kelimesini çağrıştırıyor.” (KK11)

Gölanın Arap: “Göğ oğlan olabilir, tam bilmiyorum.” (KK11)

Karlanlar: “Kara oğlanlar olabilir mi?” (KK6)

Leylamlar: “Ebelerinin adı Leyla da değildi niye öyle dedilerse.” (KK9)

Tala: “Valla niye tala demişler bilmiyorum.” (KK8) Derleme Sözlüğü’nde tala; kırılmış koyun, keçi olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>).

Sonuç

Çalışmamızda lakapların niteliklerini, Türk kültüründe lakap verme geleneğini, Kırıkkale’nin Hacılar beldesindeki kültürel özellikleri ve tespit edilen lakapların Derleme Sözlüğü’ndeki yeri ve işlevini çeşitli yönleriyle ele aldık. Elde edilen veriler bizi, lakapların yalnızca bireysel özellikleri yansıtan adlandırmalar olmadığını aynı zamanda toplumsal hafızayı, kültürel değerleri ve yerel mizah anlayışını yansıtan sözlü kültür unsurları olduğu neticesine ulaştırmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerini kullandığımız çalışmamız, benzer araştırmalara yöntemsel bir örnek teşkil etmektedir.

Derlediğimiz 192 lakaptan 18’i kişinin meslek ve uğraşlarına bağlı olarak verilmiştir. Kişinin fiziksel özelliklerine göre verilen lakapların sayısı 44’tür. 8 lakap ise kişinin organlarındaki eksiklikten dolayı takılmıştır. Kişilere veya nesnelere benzetme sonucu verilen

lakapların sayısı 23'tür. Kişinin davranış, huy, karakter gibi özelliklerine göre verilen 46 lakap vardır. Kişinin başından geçen bir olaydan esinlenerek verilen lakapların sayısı ise 28'dir. Kişinin sülalesi, mensup olduğu etnik kökeni veya memleketiyle ilgili 15 lakap tespit ettik. Veriliş sebebi bilinmeyen lakapların sayısı ise 10'dur. Araştırma verilerinden anlaşılabileceği üzere kişinin davranış, huy ve karakter özelliklerine dayalı lakaplar (46) sayıca en fazla olanlardır. Bu durum, lakapların hem tasvir edici hem de toplumsal değerlendirme ve yorumlama aracı olduğunu gösterir. Topluluk içinde bireyin süreklilik arz eden davranışlarının ve karakteristik tutumlarının adlandırma sürecinde belirleyici olduğunu düşündürmektedir. Fiziksel özellikler (44) ve kişinin başından geçen bir olaya dayalı lakapların (28) öne çıkması, lakapların hem görsel algıya hem de hafızada iz bırakan yaşantılara dayalı olarak üretildiğini göstermektedir. Özellikle olay temelli lakaplar, bireyin yaşam öyküsünün toplumsal bellekte simgesel bir anlatı unsuruna dönüştüğünü ortaya koyar. Benzetme yoluyla verilen lakaplar (23), halkın dilsel yaratıcılığını ve soyutlama yeteneğini yansıtırken; meslek ve uğraşlara dayalı lakaplar (18), bireyin toplumsal işlevinin ve üretim sürecindeki konumunun adlandırmada etkili olduğunu gösterir. Sülale, etnik köken veya memleket temelli lakapların (15) daha az sayıda olması, bizi yerel bağlamda bireysel özelliklerin soy ve köken bilgisinden daha baskın bir ayırt edici unsur olarak algılandığı yargısına ulaştırır. Organ eksikliğine bağlı lakaplar (8) sayıca azdır. Veriliş sebebi bilinmeyen lakaplar (10) lakap geleneğinin zaman içinde bağlamından kopabilen ve anlamı silikleşebilen bir yapıya da sahip olduğunu gösterir. Bu durum, lakapların sözlü kültür içerisinde dönüşüme açık, dinamik ve tarihsel bir nitelik taşıdığı sonucuna varılmasını sağlamaktadır.

Tespit edilen lakaplar fonetik açıdan değerlendirildiğinde *İlimon* (<limon) örneğinde kelime başında ünlü türemesi görülürken *Tat Üssüün* (<Hüseyin) örneğinde /h/ ünsüzünün düşmesiyle birlikte kelimenin yerel söyleyişe uyarlanması söz konusudur. *Hamırlı* (<Hamurlu) ve *Çamır* (<çamur) örneklerinde ise ünlü değişmesi (u>ı) tespit edilmiştir. Bu örnekler, lakaplaşma sürecinde ağız özelliklerinin belirleyici rol oynadığını ve adlandırmaların fonolojik uyarlamalar yoluyla biçimlendiğini ortaya koymaktadır.

Lakap derleme çalışmalarında, görüşme yapılan kaynak kişilerin yaş, cinsiyet ve sosyal konum gibi özelliklerinin belirtilmesi; mümkün olduğunca birden fazla kaynaktan doğrulama yapılması önerilmektedir. Bu yaklaşım, lakapların bireysel kabul değil, toplumsal kabul görmüş adlandırmalar olup olmadığının tespitine imkân sağlayacaktır. Ayrıca lakapların sınıflandırılması ve farklı yerleşim birimleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınması, gelecek çalışmalarda bölgesel benzerlik ve farklılıkların ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

Anadolu'nun farklı bölgelerinde sürdürülen lakap geleneği, halkın gözlem gücünü, dil yaratıcılığını ve mizah yeteneğini somut biçimde göstermektedir. Bununla birlikte modernleşme ve kentleşme süreçleri, bu geleneğin canlılığını kısmen azaltmış olsa da özellikle küçük yerleşimlerde lakapların hâlen sosyal ilişkilerde önemli bir işlevi bulunmaktadır. Sonuç olarak lakaplar; dil bilimi, halk bilimi ve sosyoloji gibi alanların kesişiminde yer alan çok yönlü bir inceleme konusudur ve Türk kültürünün sözlü mirasının çözümlenmesinde büyük bir önem taşır.

Kaynakça

- Aksan, D. (1995). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Altıntaş, R. (2022). *Çankırı ve çevresi aile ve kişi lakapları üzerine bir inceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Atlı, S. (2017). Manisa’nın demirci ilçesindeki lakaplar üzerine bir inceleme. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41(1), 101 – 137.
- Boyras, Ş. (1996). Lakaplar konusunda bazı dikkatler ve bir yöre örneği”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 7, 107- 138.
- Coşar, A. M. (2003). Trabzon’da kullanılan lakaplar üzerine bir derleme/değerlendirme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 47(1999), 26-40.
- Erol Çalışkan, S. Ş. (2016). Türk folklorunda lâkap verme geleneği: Bartın Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3).
- Güzel, F. (2020). Derleme sözlüğü’ndeki derlenmemiş kelimeler üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 105-114.
- Hasbay, S. (2019). *Kars’ta kullanılan lakaplar üzerine bir inceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Sakaoğlu, S. (2000). *Türk ad bilimi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2025). *Türk dil kurumu sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr> Erişim Tarihi: 18.10.2025.
- Türk Dil Kurumu (2026). *Türk dil kurumu sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr> Erişim Tarihi: 12.01.2026.
- Türk Dil Kurumu (2026). *Türk dil kurumu sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr> Erişim Tarihi: 16.01.2026.

Kaynak Kişiler

- Kaynak Kişi 1: Emine Karakoç, 1935, Okuryazar, Ev Hanımı, Hacılar/ Kırıkkale. (12.10.2015)
- Kaynak Kişi.2: İrfan Karakoç, 1960, İlkokul, Emekli, Hacılar/ Kırıkkale. (27.10.2015)
- Kaynak Kişi 3: Zeynep Koyuncu, 1956, İlkokul, Ev Hanımı, Hacılar/ Kırıkkale. (12.10.2015)
- Kaynak Kişi 4: Emine Karakoç, 1966, İlkokul, Ev Hanımı, Hacılar/ Kırıkkale. (27.10.2015)
- Kaynak Kişi 5: Talat Karakoç, 1968, İlkokul, Çiftçi, Hacılar/ Kırıkkale. (09.11.2015)
- Kaynak Kişi 6: Emin Karakoç, 1970 Üniversite, Emekli, Hacılar/ Kırıkkale. (09.11.2015)
- Kaynak Kişi 7: Anakız Karakoç, 1963, İlkokul, Ev Hanımı, Hacılar/ Kırıkkale. (27.10.2015)
- Kaynak Kişi 8: Şuayip Altıntaş, 1965, Lise, Emekli, Hacılar/ Kırıkkale. (03.08.2022)
- Kaynak Kişi 9: Hacer Altıntaş, 1968, İlkokul, Ev Hanımı, Hacılar/ Kırıkkale. (03.08.2022)
- Kaynak Kişi 10: Bayram Koyuncu, 1971, Lise, Emekli, Hacılar/ Kırıkkale. (12.05.2025)
- Kaynak Kişi 11: Mustafa Altıntaş, 1990, Üniversite, Mühendis, Hacılar/Kırıkkale. (03.10.2025)
- Kaynak Kişi 12: Yılmaz Karakoç, 1971, Üniversite, Memur, Hacılar/Kırıkkale. (04.10.2025)
- Kaynak Kişi 13: Ercan Karakoç, 1976, Lise, İşçi, Hacılar/Kırıkkale. (11.10.2025)

Düzeltilme Makalesi /// Corrigendum Article

Düzeltilme Yapılacak;

Makalenin Künyesi : Oktan, M. ve Güner, A. (2026). **Otantik Liderlik Algısının Sessiz İstifa Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bir Kamu Kurumu Örneği**. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 132-154.

Makale Url Adresi : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kusbd/article/1822786>

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 2026 yılı Ocak dönemi sayısında (Cilt: 16, Sayı: 1) yayımlanan ve yukarıda künyesi verilen makale için yazarlar tarafından yayımlanma sonrasında düzeltme talebinde bulunulmuştur.

Yazarların bildirimi doğrultusunda, makalenin 138. sayfasında yer alan aşağıdaki metin içi atfın sehven kullanıldığı tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak söz konusu metin içi atfın kaldırılması ve ilgili kaynağın kaynakça bölümünden çıkarılması uygun görülmüştür.

Görsel 1. Metnin ve Kaynakçanın Eski Hali

138	sosyal şartları nedeniyle işinden istifa edemediği (Özcan, 2023, s. 77) veya yeni bir iş bulana kadarki süreçte sadece zorunlu görevlerini yerine getirerek ekstra çaba göstermeden çalışmaya devam etmesi durumudur.	Özdemir, H. Ö. (2018). <i>Otantik liderlik, örgütsel sinizm ve sanal kayıtların ilişkileri</i> . Ankara: Savaş Yayınevi.	153
	Geleneksel iş yapısı, çalışanların kariyerlerinde ilerlemek için aşırı mesai yapmalarını, tatil günlerinde bile işleriyle ilgilenmelerini ve sürekli olarak daha fazla başarı elde etme çabası içinde olmalarını teşvik eden bir kültüre sahiptir. Geleneksel iş yapısı, çalışanların terfi almak için rekabete bir ortamda sürekli performans gösterme baskısı altında hissetmelerine neden olabilmekte ve bu tür bir çalışma formu uzun vadede çalışanların fiziksel ve zihinsel sağlığını olumsuz etkileyerek tükenmişlik sendromuna yol açabilmektedir (Pec, 2022; Kobak, 2023, s. 14).	Özkan, Z. (2003): <i>Bilgiye yönelik kişisel gelişim dinamikleri</i> (4. Basım). İstanbul: Hayat Yayıncılık.	
	Sessiz istifa, çalışanların kendilerinden, bulunduğu örgütten ve toplumdaki kaynaklı nedenlerden etkilenmesi sonucu ortaya çıkan bir süreçtir. Motivasyon kaybı, tükenmişlik, iş-yaşam dengesi sorunu, çalışanların demografik özelliklerinden ve değerlerinin çatışmasından kaynaklı sorunlar çalışanların kendilerinden kaynaklı (bireysel) olarak sessiz istifaya neden olmaktadır (Gürer, Solmaztürk ve Gökçe, 2024, s. 20). İnsan kaynakları yönetimindeki hatalar, kötü yönetim ve liderlik uygulanması, örgütsel adaletsizlik, kötü çalışma koşulları (Güler, 2023, s. 250) yetersiz iletişim, psikolojik sözleşme ihlali (Şahin ve Erigüç, 2020, s. 287) yöneticilerin değişime direnç göstermesi gibi sorunlar da sessiz istifaya yol açan örgütsel nedenlerdir. Ülke ve dünyada yaşanan ekonomik sorunlar, sosyal medya ve bilgi erişimindeki değişimlerin çalışan davranışlarına etkilemesi (Yılmaz, 2024, s. 12) çalışma hayatındaki değişimlere uyum sağlayamama, toplumsal ve küresel olaylar ve çalışma hayatına ilişkin mevzuat yetersizliği gibi toplumsal nedenler çalışanların sessiz istifaya yönelmelerine neden olabilmektedir.	Pec, C. (2022). <i>Can overwork kill you? Medical News Today</i> : https://www.medicalnewstoday.com/articles/can-overwork-kill-you Erişim Tarihi: 12.04.2025.	
	Sessiz istifa davranışı sergileyen çalışanlarda bu süreçte; çalışma saatlerine uyumsuzluk (geç gelme, erken çıkma), hafta sonları ve tatil günlerinde işe gelmemek,	Peterson, S.J., Walumbwa, F.O., Avolio, B.J. ve Hannah, S.T. (2012). The relationship between authentic leadership and follower job performance: The mediating role of follower positivity in extreme contexts. <i>The Leadership Quarterly</i> , 23(3), 502-516.	
		Saygılı, Z. ve Avcı, N. (2023). Çalışanların görev odaklı ve insan odaklı liderlik tarzı algılarının adanmışlıktan sessiz istifaya değin farklılaşması üzerine bir inceleme. <i>Anlam Bilim MTÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi</i> , 3(1), 212-227.	
		Schein, E. H. (2004). <i>Örgütsel kültür ve liderlik</i> (3. Baskı), Jossey-Bass, San Francisco.	
		Sekman, M. (2016). <i>Başarı bilgisi</i> . İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.	
		Sipahi, B., Yurtkuru, S. ve Çinko, B. (2010). <i>Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi</i> . İstanbul: Beta Yayınları.	
		Şahin, K. ve Erigüç, G. (2020). İşyeri arkadaşlığı, mesleki tatmin, iş stresi ilişkisi: Bir alan araştırması. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(17), 278-291.	
		Şimşek Kuloğlu ve Koşar, M. Ş. D. (2022). The views of teachers on authentic leadership behaviors of school principals. <i>E- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi</i> , 862-885.	
		Taboroši, S., Maljugić, B., Lajić, Z., Rajković, J. ve Mitić, S. (2023). <i>Employee turnover during the great resignation</i> . İçinde XIII International Symposium Engineering Management and Competitiveness Proceedings Book.	

Ocak 2026 Cilt: 16, Sayı: 1/January 2026 Volume: 16, Issue: 1

Ocak 2026 Cilt: 16, Sayı: 1/January 2026 Volume: 16, Issue: 1

Yukarıdaki metin içi atfın kaldırılmasına bağlı olarak aşağıdaki kaynak da kaynakça bölümünden çıkarılmıştır.

Görsel 2. Metnin ve Kaynakçanın Yeni Hali

138	özel yaşamına müdahalesini engellemeye çalışması ya da yaşadığı toplumun ekonomik ve sosyal şartları nedeniyle işinden istifa edemediği (Özcan, 2023, s. 77) veya yeni bir iş bulana kadarki süreçte sadece zorunlu görevlerini yerine getirerek ekstra çaba göstermeden çalışmaya devam etmesi durumudur.	Özdemir, H. Ö. (2018). <i>Otantik liderlik, örgütsel sinizm ve sanal kayıtların ilişkileri</i> . Ankara: Savaş Yayınevi.	153
	Geleneksel iş yapısı, çalışanların kariyerlerinde ilerlemek için aşırı mesai yapmalarını, tatil günlerinde bile işleriyle ilgilenmelerini ve sürekli olarak daha fazla başarı elde etme çabası içinde olmalarını teşvik eden bir kültüre sahiptir. Geleneksel iş yapısı, çalışanların terfi almak için rekabete bir ortamda sürekli performans gösterme baskısı altında hissetmelerine neden olabilmekte ve bu tür bir çalışma formu uzun vadede çalışanların fiziksel ve zihinsel sağlığını olumsuz etkileyerek tükenmişlik sendromuna yol açabilmektedir (Pec, 2022; Kobak, 2023, s. 14).	Özdemir, Y. A., Şahin Tekin, T. ve Esin, A. (2015). <i>Çözümü örneklerle örneklem yöntemlerine giriş (1.Baskı)</i> . Ankara: Seçkin Kitabevi.	
	Sessiz istifa, çalışanların kendilerinden, bulunduğu örgütten ve toplumdaki kaynaklı nedenlerden etkilenmesi sonucu ortaya çıkan bir süreçtir. Motivasyon kaybı, tükenmişlik, iş-yaşam dengesi sorunu, çalışanların demografik özelliklerinden ve değerlerinin çatışmasından kaynaklı sorunlar çalışanların kendilerinden kaynaklı (bireysel) olarak sessiz istifaya neden olmaktadır (Gürer, Solmaztürk ve Gökçe, 2024, s. 20). İnsan kaynakları yönetimindeki hatalar, kötü yönetim ve liderlik uygulanması, örgütsel adaletsizlik, kötü çalışma koşulları (Güler, 2023, s. 250) yöneticilerin değişime direnç göstermesi gibi sorunlar da sessiz istifaya yol açan örgütsel nedenlerdir. Ülke ve dünyada yaşanan ekonomik sorunlar, sosyal medya ve bilgi erişimindeki değişimlerin çalışan davranışlarına etkilemesi (Yılmaz, 2024, s. 12) çalışma hayatındaki değişimlere uyum sağlayamama, toplumsal ve küresel olaylar ve çalışma hayatına ilişkin mevzuat yetersizliği gibi toplumsal nedenler çalışanların sessiz istifaya yönelmelerine neden olabilmektedir.	Özkan, Z. (2003): <i>Bilgiye yönelik kişisel gelişim dinamikleri</i> (4. Basım). İstanbul: Hayat Yayıncılık.	
	Sessiz istifa davranışı sergileyen çalışanlarda bu süreçte; çalışma saatlerine uyumsuzluk (geç gelme, erken çıkma), hafta sonları ve tatil günlerinde işe gelmemek, ücretlendirilmeyen görevleri reddetme, iş yerine ve ekibe bağlılığın azalması, toplantı ve	Pec, C. (2022). <i>Can overwork kill you? Medical News Today</i> : https://www.medicalnewstoday.com/articles/can-overwork-kill-you Erişim Tarihi: 12.04.2025.	
		Peterson, S.J., Walumbwa, F.O., Avolio, B.J. ve Hannah, S.T. (2012). The relationship between authentic leadership and follower job performance: The mediating role of follower positivity in extreme contexts. <i>The Leadership Quarterly</i> , 23(3), 502-516.	
		Saygılı, Z. ve Avcı, N. (2023). Çalışanların görev odaklı ve insan odaklı liderlik tarzı algılarının adanmışlıktan sessiz istifaya değin farklılaşması üzerine bir inceleme. <i>Anlam Bilim MTÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi</i> , 3(1), 212-227.	
		Schein, E. H. (2004). <i>Örgütsel kültür ve liderlik</i> (3. Baskı), Jossey-Bass, San Francisco.	
		Sekman, M. (2016). <i>Başarı bilgisi</i> . İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.	
		Sipahi, B., Yurtkuru, S. ve Çinko, B. (2010). <i>Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi</i> . İstanbul: Beta Yayınları.	
		Şimşek Kuloğlu ve Koşar, M. Ş. D. (2022). The views of teachers on authentic leadership behaviors of school principals. <i>E- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi</i> , 862-885.	
		Taboroši, S., Maljugić, B., Lajić, Z., Rajković, J. ve Mitić, S. (2023). <i>Employee turnover during the great resignation</i> . İçinde XIII International Symposium Engineering Management and Competitiveness Proceedings Book.	
		Tatlı, M. (2023). <i>Etik iklimin işe angaje olma ve sessiz istifa üzerindeki etkisinde politik becerilerin rolü: Kamu çalışanları örneği</i> . Doktora Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.	

Ocak 2026 Cilt: 16, Sayı: 1/January 2026 Volume: 16, Issue: 1

Ocak 2026 Cilt: 16, Sayı: 1/January 2026 Volume: 16, Issue: 1